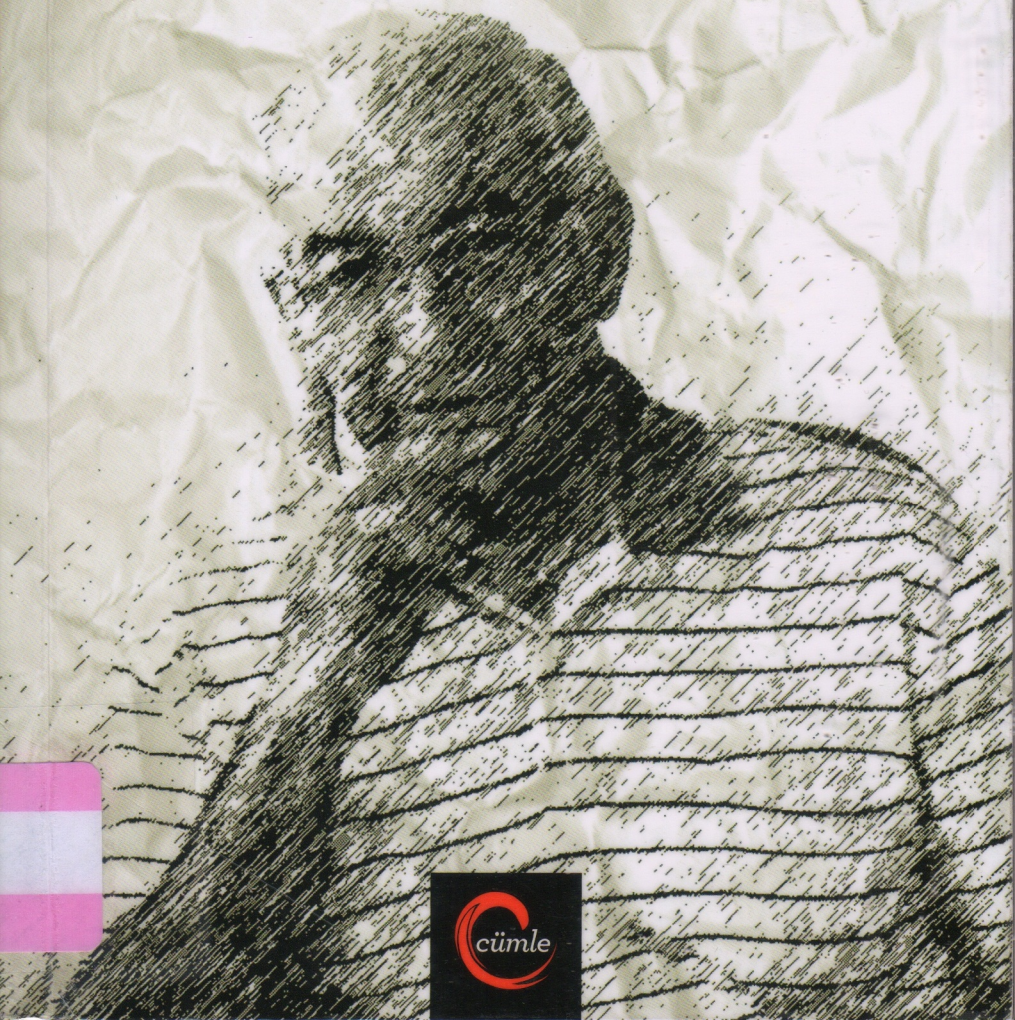
Benden Sual Ederseniz

Ahmet Yaşar Ocak ile Söyleşiler

SÖYLEŞİ

cümle

AHMET YAŞAR OCAK

1945 Yozgat doğumlu olan Ahmet Yaşar Ocak, 1963 Yozgat İmam-Hatip Okulu, 1967 İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü ve 1971 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Kürsüsü mezunudur. Yüksek lisansını asistanı olduğu Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde 1974 yılında tamamlamış, 1978 yılında doktorasını Strasbourg Üniversitesi'nden almıştır. 1983 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde doçent, 1988 yılında profesör olmuş, 2013'te emekliye ayrılmıştır. Hâlen TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Ocak'ın kitaplarından başka, ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış birçok makalesi, ulusal ve uluslar arası kitaplarda bölümleri, ansiklopedi maddeleri ve çok sayıda kongre, konferans ve sempozyum bildirileri bulunmaktadır.

BENDEN SUAL EDERSENİZ...

Ahmet Yaşar Ocak ile Söyleşiler

Hazırlayan
Muhsin METE

cümle

Cümle Yayınları: 7
Söyleşi Dizisi: 3

•

Yayın Yönetmeni: Muhsin METE
Dizi Editörü: Mehmet Can DOĞAN

•

Teknik Hazırlık
Kelime Yayıncılık

•

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Sarakusta
www.sarakusta.com.tr

•

© *Bu kitabın tüm yayın hakları, yazarıyla yapılan sözleşme gereğince, Kelime Yayıncılık'a aittir.*

Birinci Baskı, Şubat 2015

•

ISBN: 978-605-65375-6-1

•

Yönetim Adresi
Kelime Yayıncılık Reklam Tic. Ltd. Şti.
Reşit Galip Cad. Hatır Sok. No: 23/2 G.O.P / ANKARA
Telefon: (0312) 437 08 85 - 437 08 86
Faks: (0312) 437 08 87
e-posta: bilgi@kelimeyayincilik.com
web: www.cumleyayinlari.com

•

Baskı
Dumat Ofset
Bahçekapı Mah. 2477 Sok. No: 6 Şaşmaz - Etimesgut / ANKARA
Telefon: (0312) 278 82 00 pbx
Faks: (0312) 278 82 30
web: dumat@dumat.com.tr

Cümle Yayınları, Kelime Yayıncılık'ın tescilli markasıdır.

İÇİNDEKİLER

EĞRİ OTURUP DOĞRU KONUŞALIM 7

I. ALEVÎLİK ETRAFINDA

ALEVÎLİK VE BEKTAŞÎLİĞİN TARİHİ ÜZERİNE 11

ALEVÎ VE SÜNNÎ: AYNI GELECEK 49

ÖNYARGIYI YIKMA VAKTİ 56

KENTLEŞME VE ALEVÎLİK 63

MİTLEŞMİŞ ALEVÎLİK GENÇLERİNİ TUTAMADI 66

ALEVÎLİK, TOPLUM VE LAİSİZM 74

ALEVÎ AÇILIMI, KENTLİLEŞME VE PROBLEMLERİ 85

MODERN TÜRKİYE'DE ALEVÎLİK VE ALEVÎ AÇILIMI 100

TÜRKİYE'DE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ PROBLEMİ VE ALEVÎLER 104

ALEVÎ - SÜNNÎ SENTEZİ OLABİLİR Mİ? 123

II. TÜRKİYE'DE DİNÎ YAPI

İSLAM-MÜSLÜMANLIK, TÜRK MÜSLÜMANLIĞI, ALEVÎLİK 131
"DİYANET TEDRİCEN KALKMALI" 137
İSLAM, MÜSLÜMANLIK, TASAVVUF 143

III. OSMANLI ÜZERİNE

CİHAN DEVLETİ OSMANLI 159
FATİH VE FETİH ÜZERİNE 167
OSMANLI "RESMÎ İDEOLOJİSİ" ÜZERİNE 173

IV. TARİHÇİLİĞİMİZ ÜZERİNE

KÜLTÜREL ÇATIŞMA VE TÜRKİYE TARİHÇİLİĞİ ... 199
TARİH ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM 221

V. AHMET YAŞAR OCAK VE TARİHÇİLİĞİ

AHMET YAŞAR OCAK VE TARİHÇİLİĞİ: I 233
AHMET YAŞAR OCAK VE TARİHÇİLİĞİ: II 253
AHMET YAŞAR OCAK VE TARİHÇİLİĞİ: III 262
TARİHÇİLİK, TARİHÎ ROMAN VE TARİHÎ SİNEMA 273
YOZGAT İMAM - HATİP OKULU'NDA 301

VI. ESERLERİ ÜZERİNE

HIZIR HAKKINDA 313

EĞRİ OTURUP DOĞRU KONUŞALIM

Bu kitap, çok farklı kesimlerin farklı zamanlarda bu satırların yazarıyla yapılan röportajların, yayınevinin isteği üzerine bir araya toplanmış metinlerini ihtiva ediyor. Aslında yazarın bunları yayınlama düşüncesi hiç aklından geçmiyordu. Fakat çok değerli yayınevi temsilcileri, söz konusu röportajların yayınlanmasının faydalı olacağını düşündüklerini, benim de kabul ettiğim takdirde yayınlamak istediklerini bildirme nezaketini gösterdiler. Böylece bu röportajlar bir kitap formatına dönüştü.

Fark edileceği gibi röportajların önemli bir kısmı 1990 ve 2000'lerde yoğun bir şekilde Türkiye'nin gündemine oturan Alevilik meselesiyle ilgilidir. İkinci ağırlıklı konu ise görüldüğü gibi genel olarak tarihçilik ve Türkiye tarihçiliğidir. Bu iki ana temayı muhtelif konulardaki diğer röportajlar takip etmektedir. Bunların bir kısmı çeşitli dergilerde, bir kısmı ise günlük gazetelerde yayımlanmıştır. Sadece Alevilik konusundaki bir tanesi ise bir televizyon programındaki canlı bir röportajın dökümünden ibarettir.

Muhtelif tarihlerde, gündemdeki konular üzerinden yapılan bu röportajların, aradan geçen zamana rağmen aktüalitesini kaybetmediği, bizzat okuyucu tarafından da görülecektir. Sorular ve cevaplar üzerinde bazı ufak ifade düzeltmelerinin dışında muhteva üzerinde hiçbir şekilde tasarrufta bulunulmamış olup, zaten her birinin ilk yayın referansları da gösterildiği için mukayeseye ve kontrole açıktır.

Bu röportajlar kitabının *"Benden Sual Ederseniz.."* şeklindeki isim babasının, yayınevinin çok değerli editörü, Sayın Muhsin Mete olduğunu belirtmek benim için ayrı bir zevktir. Zira Türkiye aydınlarının çok yakından tanıdığı Sayın Mete'nin bulduğu bu ismin, böyle bir kitap için çok uygun düştüğü, sanırım değerli okuyucularca da teslim edilecektir.

Ahmet Yaşar Ocak
Ankara, Aralık 2014

I. ALEVÎLİK ETRAFINDA

ALEVÎLİK VE BEKTAŞÎLİĞİN TARİHİ ÜZERİNE*

Röportaj: Ayhan Aydın

Sayın Ocak, sizin ilahiyat tahsili yaptıktan sonra tarih çalışmalarına yöneldiğinizi biliyoruz. Sanıyorum ilk önce İ. Ü. Tarih Bölümü'nde daha sonra ise Strasburg Beşeri Bilimler Akademisi'nde öğrenim gördünüz. "Türk ve İslam Kültür Tarihi" konusunda günümüzün en önde gelen tarihçilerinden birisiniz. Birçok kaynak eseriniz var.

Tarihe ilginiz nasıl başladı, nasıl gelişti? Bize çalışmalarınızdan, çalışma prensiplerinizden ve şuan uğraştığınız konulardan bahsedebilir misiniz?

Tarihle ilgim ilahiyat tahsili yaptığım yıllarda başladı. İslam tarihi, Osmanlı tarihi ve özellikle mezhepler ve tasavvuf tarihi beni en çok ilgilendiren alanlar oldu. Bu

* Söyleşinin bir bölümü Cem Dergisi, Sayı: 45, Şubat 1995, Sayfa: 47-50 de, tamamı şurada yayınlanmıştır: Ayhan Aydın, Alevîlik Bektaşîlik Söyleşileri, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, Sayfa: 27-61; Akademisyenlerle Alevîlik-Bektaşîlik Söyleşileri, HorasanYayınları, Ekim 2006, İstanbul

konularda o zamanlar en çok bilinen, tutulan modern araştırmaların yanında, biraz Arapça ve Farsça bilgisi sayesinde kaynak kitapları da, yapabildiğim kadarıyla, tanıma ve inceleme fırsatını buldum. O yıllarda, bilhassa tanınmış bir şarkiyatçı olan Muhammet Tavit et-Tanci isimli Faslı mezhepler tarihi hocamız beni çok etkilemişti. Merhum M. Fuat Köprülü'nün *"Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar"*ını da o zaman tanıdım. Bende çok büyük etkisi oldu. Daha sonra, tarihçi olabilmek için kendi kendine tarih kitapları okumanın yeterli olamayacağını, bu işin akademik formasyonuna ve bilimsel metoduna da sahip olmak gerektiğini fark ettim ve bu yüzden İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde ikinci bir lisans eğitimi yaptım. Burada Prof. Nejat Göyünç'ün sevkiyle 'Türk Tasavvuf Tarihi'ne heves ettim. Buradaki öğrenciliğim sırasında Köprülü'nün öteki kitap ve makalelerini, merhum Ö. L. Barkan'ın *"Kolonizatör Türk Dervişleri"* isimli makalesini ve merhum Abdülbaki Gölpınarlı'nın eserlerini tanıdım ve büyük bir hayranlıkla okudum. Beni Türk Kültür Tarihi'nin dinî ve tasavvufî alanına çeken işte özellikle bunlar oldu.

Şu son beş altı yıldan beri çalışmalarımı "Türk Tarihinde İslamiyet Problemi" üstünde yoğunlaştırmış bulunuyorum. Alevîlik-Bektaşîlik meselesi bu temel problemin yalnızca bir bölümüdür. Bizde bir takım ideolojik spekülasyonların ötesinde bilimsel olarak ele alınmamış bulunan İslamiyet'in, devlet, çeşitli halk kesimleri, ulema ve tasavvuf çevreleri gibi değişik ortamlarda nasıl algılanıp, ne gibi biçimler sergilediği; siyasete, toplumsal ve kültürel yapıya ne gibi etkileri olduğu konusunda bilgilenmeye çalışıyorum. Özellikle heterodoks İslam anlayışı -yalnız Bektaşîlik ve Alevîlik konusunda değil, diğer alanlarda

da- ilgimi daha çok çektiği için ilk çalışmalarım bunlara yönelik oldu. Böylece daha geniş bir çerçevede Türkler ve İslam problemi üzerinde çalıştığımı söyleyebilirim. İlahiyat tahsili yapmış olmamın bu bakımdan benim için çok büyük bir avantaj sağladığına inanıyorum.

Bu çalışmalarımı yaparken, yürekten inandığım bir tek kuralı bugüne kadar kendi çapımda uygulamaya çalıştım; "dinî, etnik ve kültürel kimliğimi olabildiğince işin içine karıştırmamak, meselelere yalnızca bilimsel ve tarihsel perspektiften bakmaya gayret etmek". Onun için de hem Sünnî, hem de Alevî kesimlerinden çok sert, hatta bazen çirkin hakaretlere kadar varan eleştirilere muhatap oldum, halen de oluyorum. Buna üzülmediğimi söyleyemem. Çünkü çoğu aydınımızın ne yazık ki bir yandan demokrasi, özgür düşünce, hoşgörü gibi kavramları dilinden düşürmeyip, gerçekte ise kendi gibi düşünmeyenlere her fırsatta saldırmasını iki yüzlülük olarak görüyorum. Bazıları bu kavramları gizli amacına ulaşacak çok uygun bir paravana, bir araç olarak görüyor. Bu yüzden bizde bu sözleri vitrininden eksik etmeyenlerin çok fazla olmasına rağmen, bunlara gerçekten inananların çok az olduğunu düşünüyorum.

Türkiye'de her eli kalem tutan tarih kitabı yazıp 'yazar' oluyor. Tabiî her tarih kitabı yazan da 'tarihçi' kabul ediliyor. Ancak; objektiflikten uzak, belli bir metodolojiden yoksun, yanlı, ilgili kaynakları taramadan; sosyoloji, iktisat, psikoloji gibi bilimlerin verilerinden yararlanmadan yazılan kitap ve makalelere ne derece tarih çalışması diyeceğiz? Tarih bilimine daha çok zarar getiren bu çalışmaların nedenleri nelerdir ve bunlar nasıl engellenebilir? Sizce tarih nasıl incelenmeli ve yazılmalıdır?

Özellikle son yıllarda Türkiye'de kitap yazma furyası başladı. Herkes Alevîlik, Kürtlük, şeriat, günümüz İslam'ı konularında

kitap yazar oldu. Bunlar yanlış yaklaşımlarla, bilgileri çarpıtarak yapılmakta olup, işi çocuk oyuncağı durumuna düşürdü. Peki bu tip yazarlar niye bu kadar çoğaldı? Kendilerini nasıl topluma kabul ettirdiler? Bunların engellenmesi için neler yapılmalıdır? Gerçek bilim adamlarına düşen görevler nelerdir?

Türkiye'de tarih aslında akademik çevrelerin dışında yazılıyor. Tabiî ki, akademik çevrelerde de tarih yazılıyor. Ama benim demek istediğim; şu anda toplumun gündeminde olan etnik, dinî ve kültürel problemlere yönelik araştırmalar pek yapılmıyor. Bu tür araştırmalar, daha ziyade akademik çevrelerin dışındaki çeşitli ideolojik ve etnik kesimlere mensup -bazıları başka bir alanın akademik formasyonuna sahip- bilim adamı, gazeteci, siyaset bilimci, edebiyatçı, doktor, hukukçu, öğretmen vb. yazar ve aydınlarca yapılıyor. Bunların çok az bir kısmı hariç, bırakınız tarihçiliğin bilimsel yöntem ve kaynak bilgisine sahip olmayı, kaynak dillerini, hatta bir Batı dilini dahi bilmiyorlar. Bu yüzden hem temel kaynaklara, hem de Türkiye dışında yapılmış bilimsel araştırmalara ulaşamıyorlar. Bu temel yoksunluğa bir de dinî, etnik ve ideolojik köken taassupları eklenince, yapılan araştırmalar aydınlatıcı, yol gösterici ve ışık tutucu olmaktan çok, tarihsel gerçekleri saptırıcı, dolayısıyla taassubu pekiştirici oluyor. Bu tür amatör tarihsel araştırmalar -meselâ Şeyh Bedreddin ve Pir Sultan Abdal vs. konusunda- daha önce de vardı. Ama 1970'li yıllarda ve özellikle 1980'lerden sonra sayıları daha da arttı. Hele 1990'dan itibaren Alevîlik ve Bektaşîlik konusunda hem Sünnî, hem de Alevî kesimde bu söylediğim türden "saptırılmış tarih araştırmaları"nın sayısı giderek fazlalaşıyor. Bu fazlalaşmada ideolojik faktörler kadar para kazanma da önemli rol oynuyor. Tabiî piyasada sözünü ettiğimiz bu güncel meselelere dair ni-

telikli bilimsel araştırma olmayınca, bu tür yayınlar alıcı bulabiliyorlar.

Bunun önüne geçmenin bence tek çaresi, aynı konularda nitelikli bilimsel araştırmaların sayısını arttırmak, dolayısıyla bunları yapabilecek yeterli bilimsel donanıma sahip iyi yetişmiş profesyonel araştırıcı sayısını çoğaltmaktır. Bu da üniversitelerin görevidir.

Siz Türk- İslam Tarihi konularındaki çalışmalarınızla tanınıyorsunuz. Özellikle şimdiye kadar tarihimizin "marjinal" konusu "Alevîlik-Bektaşîlik" üzerine de çalışma ve incelemeleriniz var. Bugüne kadar ortaya konan çoğu eser, tartışma, araştırma ve politikalar "Alevîlik-Bektaşîlik" konusunu çoğunlukla yanlış ve yanlı ortaya koydular. Peki Türkiye'de Alevî-Bektaşî meselesi nasıl bir sorun? Alevî - Sünnî ayrımı niçin ve nasıl başladı? Niçin hep örtük kalmış bu mesele?

Lafı uzatmadan şunu söyleyebilirim, bence Türkiye'de Alevîliğin bir sorun hâline gelmesinin veya daha doğrusu getirilmesinin ve bununla bağlantılı olarak Alevî-Sünnî soğukluğunun, birbirine bağlı iki sebebi var; birincisi 'Cehalet' (Alevîliğin ne olup ne olmadığı konusunda hem Sünnî, hem Alevî kesimindeki cehaleti kastediyorum), ikincisi 'Bu cehaletten yararlanan siyasî ve ideolojik istismar'. Bu konudaki fikirlerimi değişik vesilelerle bilimsel toplantı ve yayın organlarında dile getirdiğim için derinliğine inmeyeceğim.

Sizden kısaca, kaba hatlarıyla, Alevîlik-Bektaşîliğin inanç kökenlerinin gerçek hikâyesini istesek neler söylersiniz?

Bu sorunuzun cevabını da aslında gerek bazı kitaplarımda, gerekse demin sözünü ettiğim yerlerde kendimce bir

ölçüde vermeğe çalıştım. Onun için izin verirseniz burada tekrarlamak istemiyorum. Ancak şu kadarını söyleyeyim, Alevîlik ve Bektaşîliğin inanç kökenleri konusu aslında çok sistematik ve doyurucu bir biçimde henüz incelenmiş değildir. Bu konu ağır bir bilimsel hazırlık gerektirdiği gibi, çok çalışmayı, çok emek ve zaman sarf etmeyi de gerektirir. Bu sorunun cevabını ancak böyle yorucu bir mesaiden sonra tam olarak verebilmek mümkün olabilir. Bu mesai yalnız tarihsel açıdan değil, sosyolojik, psikolojik, teolojik ve antropolojik bakış açılarından paralel bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan çok geniş bir mekân ve yüzyılları içine alan bir zaman içerisinde çok değişik din, inanç ve kültürlerin İslam, İslam tarihi ve İslam tasavvufu aracılığı ile senkretizasyonundan oluşan inanç kökenleri anlaşılmadan Alevîliği doğru anlamak mümkün değildir. Ancak Alevîlik yalnızca bununla da anlaşılamaz. Buna paralel olarak, başlangıçtan günümüze kadar sosyoekonomik ve sosyokültürel yapıyı ve bu yapının geçirdiği değişimleri bütün sebepleriyle çok iyi analiz etmek, bunları inançlarla ilişkilendirerek değerlendirmek de lâzımdır.

"Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri" isimli eserinizde Alevîlik ve Bektaşîliği doğuran Türk heterodoksisinin gerçekten de Orta Asya'da eski Türk inançlarıyla başladığını örnekleriyle açıklıyorsunuz. Bilinenin aksine Şamanizm'in değil, daha çok eski Türk inançları; Atalar, Tabiat, Gök Tanrı Kültleri, Uzak ve Orta Doğu dinlerinin Bektaşîlikteki öncelikli yerinden bahsediyorsunuz. Bu etkilenmeleri çok canlı olarak Alevîliğin ve Bektaşîliğin yaşamında görebiliyoruz değil mi?

Elbette... Bu etkilenmelerin izlerini hem günlük hayatta, hem çeşitli zamanlarda icra edilen ritüellerde, Alevî-Bektaşî teolojisinin manzum ve mensur metinleri sayabileceğimiz 'nefes'lerde ve Alevî-Bektaşî büyüklerinin menakıbnamelerinde, hem de bir takım tarihsel olayların yorumlarında bol bol görebilmek mümkündür. Ancak bunlar her zaman, herkes tarafından açık seçik anlaşılacak bir biçimde ortada değildir. Genellikle çok ince bir ezoterik sembolizm altında saklıdırlar. Dolayısıyla onları görebilmek ve anlayabilmek için Alevîlik ve Bektaşîliğin sembolizmini çok iyi tanımak ve bilmek gerekir. Bu sembollerin her birinin mitolojik birer açıklaması vardır.

Bektaşî Menakıbameleri'ni inceleyen birisi olarak 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu menakıbnamelerde, dolayısıyla Bektaşîlik'te Şiî unsurlara rastlanmadığını; şimdiye kadar gözden kaçan bir önemli nokta olarak da bu menakıbnamelerde önemli oranda "Kitab-ı Mukaddes" etkisinin varlığını tespit ettiğinizi vurguluyorsunuz. Bu konuda neler söyleyeceksiniz?

Bektaşî menakıbnamelerini çok iyi incelediğimi hiç bir zaman iddia edemem. Ancak inceleyebildiğim ve anlayabildiğim kadarıyla bu metinlerde, Hacı Bektaş-ı Veli, Kızıl Deli vb. kahramanları Oniki İmam soyuna bağlama dışında hemen hemen hiç bir Şiî motife rastlanmaz. Bu aslında bizde gözden kaçan önemli bir olayı belgelemek bakımından büyük bir önem arz eder ki, o da 15. yüzyıl sonlarına kadar bu motiflerin Anadolu Türk heterodoksisinde pek etkili ve birinci dereceden öneme sahip olmadığı gerçeğidir.

Bu motifler Şah İsmail tarafından Alevîliğe sokulmuş ve geliştirilmiştir. Ama bu menakıbnamelerde, özellikle de Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'nde, Hacı Bektaş-ı

Veli'ye atfedilen bazı önemli menkabelerin, Kitab-ı Mukaddes'teki İlya (İlyas) ve İleşa (Elyesa) Peygamberlerin hikâyelerinin birer uyarlanması olduğuna vaktiyle dikkat çekmiş ve bu konudaki karşılaştırmalı metinleri, *"Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri"* isimli çalışmamda yayınlamıştım. Bu metinlerin, İslamiyet'i Hıristiyan halk arasında yayabilmek için propaganda maksadıyla Bektaşî dervişleri tarafından söz konusu eserlere konulduğunu, böylece Hıristiyanlara alışık oldukları menkabelerin benzerleri aracılığıyla, onların iç dünyalarını pek sarsmadan daha kolayca İslamiyet'i sunabilmek amacının güdüldüğünü sanıyorum.

Yine araştırmalarınız sonucu ortaya çıkan bir nokta da, Budizmin, Maniheizm'in ve Mazdeizm'in Bektaşî Menakıbnamelerinde Alevîlik ve Bektaşîlik'te bilinen boyuttan fazla önemli rolleri olduğunu vurguluyorsunuz?

Evet... Bu kanaatim, o çalışmalarımı yayınladıktan sonra daha da pekişti. Halbuki başlangıçta merhum Köprülü'nün etkisiyle daha çok Şamanizm faktörü üzerinde durulmuştu. Kaynaklara nüfuz etme imkânı bulamayanlar, yahut yeni araştırmalardan haberi olmayanlar veya onları kullanamayanlar, hâlâ Şamanizm'i öne çıkarmağa devam ediyorlar. Fakat bu husus bugün bilim dünyasında artık böyle değildir. Şüphesiz Şamanizm'in de çok etkisi vardır, fakat yalnız menakıbnamelerde değil, bilhassa bazı inanç, ritüel ve sembollerde münhasıran Budizm'in ve Manihaizm'in etkisi büyüktür.

Alanında titiz bir inceleme, pek çok karanlık noktayı aydınlatan ciddi bir kaynak olarak gördüğümüz, "Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufîlik: Kalenderîler" adlı eserinizde İslam'ın ilk yüzyıllarında Irak, İran, Maveraünnehir Bölgesi'ndeki

Melamîliğin, Zerdüştlük, Budizm ve Maniheizm'in Kalenderîliği doğurduğunu; bazı ufak farklılıklarla Haydarîliğin, Rum Abdallarının, Camiliğin, Torlakların, Şemsîlerin... aslında Kalenderliğin farklı yorumlarından başka bir şey olmadığını söylüyorsunuz.

Kalenderîliğin önemi nereden kaynaklanıyor? Tüm İslam ve Türk dünyasında büyük mutasavvıfların birçoğunun aslında Kalenderî olduğunu söylüyorsunuz. Bu Kalenderî şeyhleri kimlerdir?

Kalenderîliği önce, yalnızca bir tarikatın adı olarak değil, yaklaşık 11. ve 12. yüzyıllardan itibaren Doğu ve Yakın Doğu İslam dünyasındaki heterodoks sufî akım ve teşkilatları çok derinden etkileyen bir büyük mistik akım olarak görmek ve anlamak lâzımdır. Zaten önemi de buradan geliyor. O kadar ki, sadece Yesevîlik, Vefaîlik, Haydarîlik ve Anadolu'da Bektaşîlik gibi heterodoks tarikatları değil, Mevlevîlik ve bazı kolları itibariyle Halvetilik gibi Sünnî tarikatları dahi derinden etkilemiştir. Baba Tahir Hemedanî, Kutbeddin Haydar, Barak Baba, Şems-i Tebrizî, Fahreddin Irakî ve daha bazı büyük şeyhler hep Kalenderî sufîliğine mensup idiler.

Eserinizde, Hacı Bektaş'ın aslında Vefaî (Haydarî) bir Kalender Şeyhi, Bektaşîliğin Kalenderîliğin bir kolu, Hacı Bektaş'ın Kalenderîliğinden dolayı mücerret (evlenmemiş) olduğunu söylüyor, Hacı Bektaş'ın Sünnîlikle hiçbir alâkasının olmadığını vurguluyorsunuz. Hacı Bektaş'ın Kalenderîlik özellikleri nelerdir? Bazılarının dayanak gösterip onu Sünnîleştirmek istedikleri 'Velayetname' nasıl bir eser? Niçin Abdal Musa'ya çok önem veriyorsunuz? Bektaşîliğin esas kurucusu olarak kimi veya kimleri kabul etmeliyiz?

Sorularınız çok uzun. Cevapları da ister istemez uzun oluyor. Gerek Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı 13. yüzyıl Anadolu'sundaki heterodoks sufîliğin geniş çapta Kalenderîye akımı tarafından temsil edilmesi, gerek kaynaklardaki bilgilerimiz, özellikle de Velayetname-i Hacı Bektaş-ı Veli'nin dikkatli analizinin, bizi belirttiğiniz sonuca götüreceğini düşünüyorum. Burada Hacı Bektaş-ı Veli'nin 'çırılçıplak bir abdal' tabiriyle anıldığını gördüğümüz gibi dış görünüşüyle ve uyguladığı mistik yaşantısıyla da tıpkı çağdaşı Barak Baba'ya benzediğini görürüz. Barak Baba hakkında ise çok açık tarihsel bilgilerimiz vardır. Burada tafsilatına giremeyeceğim pek çok sebep yüzünden Hacı Bektaş'ı Sünnî bir şeyh olarak kabul etmemiz mümkün değildir.

Hacı Bektaş-ı Veli konar göçer bir Türkmen boyu içinde, kısmen kapalı devre yaşadığı için zamanında pek fazla tanınmadığı görülüyor. Bugün, daha sonraki dönemlerde onun etrafında oluşan düşüncelerin etkisinde bulunanlar tarafından buna itiraz edileceğini çok iyi biliyorum. Ancak şurası bir gerçektir ki; onun menkabelerini bütün Anadolu'ya yayarak, Hacı Bektaş'ın bugün bildiğimiz şekilde tanınmasını sağlayan, 14. yüzyılda Sulucakarahöyük Tekkesi'nden yetişen Abdal Musa olmuştur. Hacı Bektaş Kültürünü geliştirerek Bektaşîliğin fikir temellerini asıl oluşturup yayan Abdal Musa ve müridi Kaygusuz Abdal olmuştur. Abdal Musa bu bakımdan bence Bektaşîlik tarihinde çok önemli bir yer işgal eder. Ama bugün bildiğimiz şekliyle Bektaşîliği kuran, XVI. yüzyıl başında Balım Sultan'dır. Hacı Bektaş kendisi fiilen Bektaşîliği kurmamıştır, ama hiç şüphesiz onun piridir ve Türk heterodoksisinin temel şahsiyetidir.

Bir yazınızda, Babaîler, Şahkulu, Celali... gibi Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde meydana gelen isyanların bir inanç veya ideolojiden kaynaklanmadığını söylüyorsunuz. Peki bu isyanların asıl kaynakları, nedenleri nelerdir?

Evet, bu isyanlar Sünnîliğe karşı çıkan bir dinî inanç, bir mezhep isyanı, 16. yüzyılda Avrupa'da Katolikler ile Protestanlar arasında olan türden birer din savaşı kesinlikle değildir. Çünkü bu isyanlar Sünnîlere karşı değil, Osmanlı merkezî yönetimine karşı vuku bulmuştur. Vaktiyle merhum Mustafa Akdağ başta olmak üzere, günümüzde de pek çok yerli, yabancı araştırıcı bunu çok açık bir biçimde ortaya koydular. Onlar bu isyanların, gerçekte 16. yüzyılda Osmanlı yönetimi ve toplumsal yapısının geçirmekte olduğu değişim krizlerinin kırsal kesimde kaynaklanan toplumsal protestolar olduğunu gösterdiler. Nitekim arşiv belgelerinden, bu isyanlara yalnız Alevî kesimin değil, Sünnî kesimden de katılımlar olduğunu çok açık bir biçimde görüyoruz.

"Babaîler İsyanı" adlı bir kitabınız da var. Türk tarihinin en büyük halk hareketlerinden olan Babaîler İsyanı (1240), Anadolu'da etkisi yüzyıllarca sürmüş önemli tarihsel ve toplumsal bir olaydır. Bunun sizce sebebi nedir?

Babaî İsyanı sizin de vurguladığınız gibi Türkiye tarihindeki en büyük boyutlu ve kapsamlı halk hareketlerinin hem ilki, hem de belki etkilerinin boyutları düşünülürse en başta gelenidir. Bir defa çok geniş kapsamlı ve gerçek anlamda bir halk hareketidir. Etkisinin uzun süreli oluşu, Türk halkının, özellikle de konar-göçer heterodoks kesimin zihniyetine uygun ilk mesiyanik (yahut mehdici) bir hareket olmasından geldiği gibi, belki daha mühim olanı, Anadolu topraklarında heterodoks Türk Müslü-

manlığının oluşmasına yol açan bir hareket olmasından kaynaklanmaktadır. Türk heterodoksisi Babaî hareketiyle derlenip toparlanmıştır. Alevîlik ve Bektaşîlik bu hareketle Anadolu'daki tarihsel temellerini bulur.

Alevîlik - Bektaşîlik içinde bir mitoloji kahramanı hüviyetine bürünen Şeyh Bedreddin esas ününü, adını ölümsüzleştiren bir ayaklanmaya katılmasından alsa da, Varidat ve diğer eserleri incelendiğinde kuvvetli bir mutasavvıf ve düşün adamı olarak da karşımıza çıkıyor. Şeyh Bedreddin gerçekten bir düşünür müydü? Kimlerden etkilenmişti? Şeyh Bedreddin'in yeterince tanınmıyor olmasının nedeni nedir? Şeyh Bedreddin'in Alevîlik ve Bektaşîlik'teki yeri nedir?

Bir kere Şeyh Bedreddin'le ilgili olarak belki önce şu gerçeğin altını çizmek gerekir. Şeyh Bedreddin de tıpkı Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlâna Celâleddin-i Rumî, Yunus Emre ve Pir Sultan Abdal gibi, Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllardan itibaren görülen tarihin saptırılması veya bozulması (deformasyonu) sürecinin kurbanıdır. Cumhuriyet tarihinde batılılaşmacı, muhafazakâr ve sol ideolojik kavgaların bir sonucu olarak yaşanan bu süreç, saydığım isimler gibi, Şeyh Bedreddin'i de gerçek tarihsel kişiliğinden çıkararak bambaşka bir kılığa sokmuştur. Günümüzde dahi yeterince ve doğru tanınmamasının sebebi de bence budur.

Sözünü ettiğim bu süreç, hem sağ, hem sol kesimde, şimdilerde de bunlara eklemlenen Sünnî İslamcı ve Alevî kesimde işlemektedir. Herkes ideolojisinin elbisesini giydirmektedir. Bu olguya, üzerinde çok ciddi bir şekilde durulup tartışılması gereken Türkiye'nin çok önemli bir meselesi olarak işaret ettikten sonra Şeyh Bedreddin için kısaca şunu söyleyebilirim. O gerçekten bir düşünce adamıydı. Hem bir hukukçu, bir mutasavvıf, âlim bir devlet

adamı olarak çok yönlü bir düşünce adamıydı. Muhakkak ki herkeste olduğu gibi, yetişme süreci boyunca gerek bizzat gördüğü, gerekse önceden yaşamış olup eserlerini okuduğu eski bilim, düşünce ve tasavvuf şahsiyetlerinden geniş ölçüde etkilenmiştir.

Şeyh Bedreddin özellikle Balkanlar ve Trakya Alevîliği'nde çok mühim bir yer tutar. Hatta bilindiği gibi Deliorman Alevîliği, bizim eski Osmanlı kaynaklarının Simavnîler veya Bedreddinîler Taifesi dediği kesimlerin bir devamı olup Hacı Bektaş'tan çok Şeyh Bedreddin'i takdir ederler. Zaten bilindiği gibi bir Bedreddin Ocağı mevcuttur. Bu meseleler zaman zaman yabancı araştırıcılarca ele alınıp üzerinde makaleler yayınlanmaktadır. Fakat kitap çapında bağımsız geniş araştırmalar bilebildiğim kadarıyla henüz yoktur.

Alevîlik ve Bektaşîlik kavramlarıyla, 'laiklik', 'ulusallık', 'demokrat inanç', 'ezen-ezilen', 'Şiîlik', 'sosyalizm' gibi birçok kavramın kasıtlı veya önyargılı, bilinçli-bilinçsiz, karıştırıldığını görüyoruz. Eğer bunların tümü bir olsaydı, herhalde diğer kavramlar oluşmazdı değil mi?

Sözünü ettiğiniz bu mesele bugün özellikle bir kısım Alevî kesiminde tam anlamıyla bir spekülasyon konusu yapılmaktadır. Bazı Alevî yazarlar, Alevîlik-Bektaşîliğin bu kavramlarla özdeş olarak takdiminin yanlış olduğunun söylenmesine tepki gösteriyorlar, hatta bazen işi bunu söyleyene hakaret etmeye kadar vardırıyorlar. Ama aslında onlar da çok iyi biliyorlar ki, bu kavramlar Alevîlik-Bektaşîlikten çok sonra, 18-19. yüzyıllarda Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olup dinler, inançlar ve mezheplerle ilgisi bulunmayan laik siyasi kavramlardır. Ezen-ezilen ve Sosyalizm kavramları ise Marksist terimlerdir.

Ancak bugün bir kısım Alevî aydınların bu kavramları anakronik bir söylemle Alevîlik olarak sunmaları, kanaatimce bu gerçeği bilmemelerinden değil, burada belirtmek istemediğim, onların da çok iyi bildikleri tamamen başka amaçlardan kaynaklanmaktadır.

Yalnızca burada bir olguyu tespitte fayda vardır ki o da şudur: Bugün gerçekten bu kavramlar, Alevî-Bektaşî kesimde Sünnî kesimden daha kolay ve daha yaygın bir biçimde yer etmiştir. Bu doğrudur. Ancak bunun sebebi, Alevîliğin bir inanç ve kültür olarak yapısal niteliğinden değil, çoğunluğu temsil eden Sünnî kesim karşısındaki pozisyonuyla alâkalı sosyolojik ve psikolojik faktörlerden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle Alevîlik, Osmanlı devrinde devletin Sünnîliğe dayalı resmî ideolojisinin dışladığı toplumsal bir kesim olarak, Cumhuriyet devrinde yeni rejimin bütün saydığınız değerlerini sahiplenmek suretiyle kendini meşru konuma getirmek istemiştir. Günümüzde bunu bir ölçüde başarmış görünüyor.

Tüm Türk kültür dünyası içinde gerçekten de önemli bir unsur olan Alevî-Bektaşî Edebiyatını, şiirini, ozanlarını, müziğini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bence Alevî-Bektaşî Edebiyatı ve Müziği, Türk Halk Kültürü'nün tarihsel süreç içinde yarattığı en parlak, en mükemmel ürünlerden biridir. Nefeslerin güfteleri, lafız olarak Türk Nâzım Edebiyatı'nın şaheserlerinden olduğu kadar, ihtiva ettikleri derin sofiyane anlamlar ve kullandıkları çok zengin sembolizm itibariyle de Türk tasavvufunun eşi bulunmaz metinleridir. Ayrıca bilimsel açıdan da, velayetnamelerle birlikte, Alevî-Bektaşî inançlarının, mitolojisinin, kısaca Alevî-Bektaşî popüler teolojisinin ana kaynakları durumundadırlar ve bu bakımdan eşsiz bir kıymet arz ederler.

Nefeslerin müziğini bir etnomüzikoloğun ustalık ve yetkisiyle değerlendirecek konumda değilim, ama bir amatör kulağıyla değerlendirme yapmam gerekirse, tek kelimeyle mükemmel ve çok etkileyici diyebilirim.

Mevcut nefeslerin metinlerini ve ayrıca notalarını çok mükemmel ve standart bir biçimde sistematik olarak derleyip, muntazam koleksiyonlar hâlinde ve bilimsel yöntemlerle yayımlamanın, otantik icralarını seri halde banda kaydetmenin, hiç vakit kaybetmeden yapılması gereken çok önemli bir iş ve hizmet olduğunu düşünüyorum. Ancak bunun, piyasa işi olarak değil, ehil ellerle ve bu işin bilimsel metotlarını kavramış uzman kişiler aracılığıyla gerçekleştirilmesini de 'olmazsa olmaz' bir şart olarak görüyorum.

Sayın Ocak, siz bir İslam Tarihi araştırmacısı olarak bu kadar ayrık yansımayı nasıl yorumluyorsunuz? Gerçekten Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin halifeliğine dair bir görüşü var mı? Ali ilk üç halifeyle görüş farklılığı içinde bir çatışmaya girmiş miydi? Ali ismi niçin önemli tartışmaların hep birinci kaynağı olmuş ve olmaya devam ediyor?

Sorunuz çok önemli bir meseleyi dile getiriyor. İslam'ın ilk yüzyılından bu yana İslam dünyasında süregelen ayrılıkların can alıcı noktasına değiniyor. Bu sorunuza belki yeterince tatminkâr cevap verebilmek mümkün olmayacak; ancak ben kendi şahsi kanaatimi ileri sürmekle yetineceğim.

Bence bu sorunun cevabı, çok önemli ve iyi kavranması gereken bir tarihsel olgu ile sıkı sıkıya ilgilidir, ki o da şudur: Gerçekten de İslam tarihinde ve bu tarih içindeki İslam toplumlarında günümüze kadar Hz. Muhammed'den sonra adı en çok geçen, bir inanç ve takdis konusu yapılarak etrafında kült oluşturulan yegâne kişi Hz. Ali'dir.

İslam'ın başka hiç bir şahsiyeti böyle bir olguya konu değildir. Hatta İslam dünyasının Şiî ve Alevî kesiminde, belki tam bir benzetme sayılmayabilir ama Hz. Ali, bir parça Hıristiyanlık'taki Hz. İsa konumundadır. Özellikle Alevîlik'te Hz. Muhammed'den de daha üst bir konumdadır Hz. Ali, demek yanlış olmaz.

"Hz. Ali bu konuma nasıl gelmiş veya getirilmiştir? Bu olgu nasıl bir sürecin ürünüdür?" denildiğinde, eğer bilimsel araştırmacılık açısından konuşmamız gerekirse, bu olgunun, çok kompleks bir takım siyasi, dinî ve kültürel şartların yarattığı, asırlara yayılan büyük bir tarihsel deformasyon (bozulmuş tarih) sürecinin ürünü olduğunu söylememiz icap ediyor. Ne var ki, inanç başka, tarihsel gerçeklik başkadır. Hiç şüphesiz niteliği ne olursa olsun, nasıl meydana gelirse gelsin, şahsen inançların ve sahiplerinin saygı değer olduğu ve tartışılmaması gerektiği kanaatindeyim. Bu itibarla bugün Şiî ve Alevî Müslümanların Hz. Ali hakkındaki inanç ve kanaatlerini yargılamaya kendimi yetkili görmüyorum. Bu, meselenin tamamen farklı bir boyutudur ve her türlü tartışmanın üzerindedir. Bununla beraber, bilim adamları, tarihçiler, meseleye bilimsel ve objektif açıdan bakmak zorundadırlar.

Şimdi bu söylediklerimi okuyan bazı Alevî vatandaşlarımızın bana kızacaklarını, beni bir takım suçlamaların hedefi yapacaklarını da çok iyi biliyorum. Ama sizin de, dünyaca tanınmış Philipp K. Hitti, Bernard Lewis ve Claude Cahen gibi büyük bilim adamlarının eserlerinden çok iyi tespit ettiğiniz gibi, Hz. Ali konusunda tarihsel gerçeklikler, Şiîlerin ve Alevîlerin değil, Sünnîlerin görüşlerine daha yakındır. Bugünün modern bilimsel tarih araştırmaları, Hz. Muhammed'in, kendinden sonra Hz.

Ali'nin halifeliği konusunda hiç bir görüş beyan etmediğini kabul eder. Ayrıca Hz. Ali'nin, her ne kadar kendisi hilafet makamına getirilme beklentisi içerisinde olsa da, ilk üç halifeyle hiç bir zaman bir çatışmaya girmediğini, çatışmaya girmek şöyle dursun, onlara bütün işlerinde yardımcı olmaktan kaçınmadığını, onların da onu dışlamadıklarını göstermektedir. "O zaman Şiî veya Alevî tezi nasıl meydana gelmiştir?" Bunu açıklamak çok uzun sürer. Bu konuya apayrı bir söyleşi tahsis etmek lâzımdır. Çünkü demin de söylediğim gibi bu çok kompleks bir meseledir ve tarihsellikten çok mitolojik olguyla ilgilidir. Bu mitolojik olgu, Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle başlamış ve gelişmiştir. Başka bir ifadeyle, Hz. Ali hayatta iken oynamadığı rolü, öldükten sonra oynamıştır. Çünkü mitolojik süreç onun ölümüyle işlemeğe başlamıştır.

Alevîler Ali'nin sadece yiğit ve mertlikleriyle değil, onun bir ilim adamı, çok büyük bir hatip, şair, yazar, düşünür olduğuyla, Kur'an-ı Kerim'in batin (gizli-iç) mânalarını görebilen, Kur'an-ı Natık (Konuşan Kur'an) olduğuyla, dahiliğine de inanarak böyle bir öndere bağlılıkla övünmektedirler. Hakkında ciltlerce eser, binlerce dize şiir yazılmış Hz. Ali'nin hutbeleri, vasiyetleri, emir ve mektupları, hikmet ve vecizelerinin toplandığı "Nehc'ül-Belağa" isimli eser, onun ölümünden yüzyıllar sonra kaleme alınıp yazılı hâle getirilmiş. Yine onun kendi yazdığı söylenen şiirlerinin toplandığı büyük bir "Divan" da var. (Şerif Radiy Muhammed) Hüseyn'in Şerif Murtaza'nın derleyip, Vedat Atilla'nın Türkçeleştirdiği "Divan" ve buna benzer eserlerin orijinalliği konusunda neler söyleyeceksiniz?

"Nehc'ül-Belağa" ve "Hz. Ali Divanı" gibi eserler, aslında Türkiye Alevîliği'nin değil, İran Şiîliği geleneğinin ortaya koyduğu eserlerdir. Türkiye Alevîliği'nin kendi gele-

neğine uygun biçimde yarattığı eserler de vardır. Ancak Nehcü'l-Belağa ve Hz. Ali Divanı, Alevîlik tarafından da çok sonraları benimsenmiş olup, bugün okumuş yazmış hemen her Alevînin evinde bulunur. Bu eserler sizin de belirttiğiniz gibi Hz. Ali'den yüzyıllar sonra İmamîye Şiası geleneği içinde derlenip kaleme alınmışlardır. Bu itibarla bunlar sıkı bir tarihsel kritiğe tâbi tutulacak olurlarsa -ki tutulmuşlardır- içlerindeki Hz. Ali'ye atfedilen sözlerin, hutbelerin, vecizelerin belki çok az bir kısmının sağlam rivayetler olarak gerçekliği tespit edilebildiği görülür. Geri kalanlarının, tıpkı Hz. Muhammed'in hadislerinde de olduğu gibi, çok sonraları onun adına söylenmiş sözler olduğu görülmektedir. Bununla beraber bu sözler içinde gerçekten çok değerli, hikmetli olanlar da vardır.

Hz. Ali'nin bütün yönlerini araştırıp ortaya koymayı hedefleyen, sizin başkanlığınızda önemli bilim adamlarının iştirak ettiği, dünya çapında bir çalışmanın varlığını duyduk. Böyle bir çalışma var mı? Varsa bunun boyutu ve mahiyeti nedir?

'Dünya çapında' ifadesi çok mübalâğalı oldu. Bunu bir iltifat olarak değerlendiriyorum. Ancak gerçekten böyle bir çalışmamız var. Koordinatörlüğünü yaptığım, yerli ve yabancı, Sünnî, Şiî ve Alevî kökenli tarihçi, sanat tarihçisi, antropolog, ilahiyatçı, halk bilimci bilim adamlarından oluşan, dünya çapında otoritelerin yanında, iyi yetişmiş genç araştırıcıların da katıldığı bir ekip bu büyük olayın bilimsel açıklamasına yönelik ortak bir proje üzerinde çalışmaktadırlar. Bu projede Hz. Ali'nin tarihsel şahsiyeti ele alınacağı gibi, bu şahsiyetin bir takım faktörlerin sevkiyle ve eski mitolojik kültürlerin katkısıyla zaman ve zemin içinde nasıl mitolojik bir kimliğe büründüğü, dolayısıyla nasıl kutsallaştırıldığı, bu kutsallaştırmanın

hangi biçimlerle sembolize edildiği, ikonografik boyutu vs. araştırılacaktır. Kısaca bu projenin amacı; tarihsel Hz. Ali'nin, mitolojik Hz. Ali kimliğine dönüşümünü ve Hz. Ali kültünün oluşumunu değişik açılardan açıklamaya ve görüntülerini tespit ve yorumlamaya yöneliktir. Başarılı ve yüksek bir bilimsel düzey ortaya koymasını bütün kalbimle temenni ettiğim bu projenin dört yıl içinde inşallah nihayetlenmesi gerekiyor. Eğer istediğimiz nitelik ve kalitede sonuçlandırmayı başarabilirsek, o zaman ilk sorunuzun cevabını daha sağlıklı ve doyurucu bir şekilde verebileceğimizi sanıyorum.

Sizce Muaviye'nin gerçek kimliği nedir? Niçin Muaviye İslam Tarihi'nde ayrılıkçı lider görülmüştür? Ali - Muaviye arasındaki zıtlaşmanın esas nedeni nedir? Niçin Muaviye de Ali gibi çok fazla spekülasyonlara mâruz kalmış?

Bilindiği gibi yüzlerce yıllık geçmişe dayanan bazı inançlarla, bilimsel gerçeklikler arasında zaman zaman zıtlıklar bulunmaktadır ve bulunacaktır. Muaviye konusu da bunlardan biridir. Hiç şüphesiz Muaviye'yi objektif bir tarihsel gerçeklik olarak ele alan bilim adamlarının kanaatleriyle, Hz. Ali'yi imanlarının merkezi yapmış insanların, onun en büyük hasmı olarak Muaviye hakkındaki kanaatleri arasında büyük bir zıtlık olacaktır. Çünkü bilim adamlarının Muaviye'yi değerlendirirken kullandıkları ölçütler, yalnız Hz. Ali ve Ehlibeyt'e karşı tavrından ibaret olmayıp, çok daha genel bir perspektif içinde, siyaset ve devlet adamı olarak İslam İmparatorluğu'na yaptığı katkılar çerçevesinde objektif ölçütlerdir. Oysa Şiî ve Alevîlerin Muaviye hakkında kullandıkları ölçütler ise, "Hz. Ali'nin hakkını gasp eden ve dolayısıyla ilahi iradeye karşı gelen zalim bir şahsiyet imajı" çerçevesinde şekillenir.

Aslında Hz. Ali ile Muaviye arasındaki zıtlaşmanın temel nedeni, İslam'dan çok önceki devirlerde Mekke'nin yönetimi konusunda Haşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasındaki bir kaç yüzyıl süren şiddetli siyasî rekabetten kaynaklanır. Her ne kadar büyük bir çoğunluk tarafından seçilmiş olmasa da Hz. Ali halife seçilmiştir ve Muaviye bir takım siyasî manevralarla onu kamu oyunda "Gasıp" olarak damgalamıştır. Sünnîler her ne kadar Muaviye aleyhinde, onun sahabeden olduğu gerekçesiyle bir söz söylemek istemezlerse de kalben Hz. Ali'yi desteklemişlerdir ve bugün de pek çok Sünnî Muaviye hakkında olumlu düşünmez. Nitekim ne Muaviye'nın, ne de oğlu Yezit'in adını taşıyan hiç bir Sünnî'ye rastlanmadığı hâlde, tam tersine, Hz. Ali'nin ve çocuklarının adları Sünnî'lerce de en çok konulanlardandır.

Peki sizce bu Oniki İmamlar Kültü, Kerbela Kültü nasıl doğup gelişti? Gerçekten konuya vâkıf İslam tarihçileri mi yok, yoksa olay ve kişiler hep çarpıtılarak mı günümüze gelmiş?

Yine çok hassas bir meseleye dokunuyorsunuz. Aslında bu sorunuzun cevabını dolaylı olarak az önce verdiğimi sanıyorum. Yani burada, Şiî ve Alevî inançlarının, yüzyıllar içine yayılan ve kendiliğinden oluşan bir tarihsel deformasyon sonucu meydana geldiğini belirtmek istiyorum. Demin isimlerini saydığınız dünya çapında ünlü uzman tarihçiler ve daha başkaları, hiç şüphesiz kendi bilimsel araştırmalarının sonuçlarını dile getiriyorlar. Onların Sünnîlik, Şiîlik veya Alevîlik gibi bir dertleri yok. Meselelere bu açılardan bakmıyorlar; mümkün olabildiğince objektif bulgularını dile getiriyorlar. Bu bakımdan bu sonuçları yalnız Alevîler'in değil, Sünnî'lerin de dikkate almaları gerektiğini düşünüyorum.

Oniki İmam ve Kerbela Kültü'ne gelince, Oniki İmam dediğimiz, Hz. Ali de dahil olmak üzere onun çocukları ve soylarından gelen, Şiîlikte kutsallaştırılmış bu şahsiyetler hakkındaki inançlar, 16. yüzyılda Şah İsmail Safevî tarafından Alevîliğe sokulmuştur. Bu şahsiyetlerin de tarihsel hayatları hakkındaki -aslında pek de fazla olmayan- bilgilerimiz, Şiîliktekinden ve özellikle de Alevîliktekinden oldukça farklıdır. Bu da onlar hakkındaki inançların aynı tarihsel deformasyon sürecinden geçtiğini gösteriyor. Dolayısıyla bugün bilimsel açıdan bakıldığında, Alevîlikte mevcut Oniki İmam Kültü'nün, bu tarihsel deformasyonun ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

İslam tarihinde yalnız Şiîler ve Alevîlerin yüreğinde değil, Sünnîlerin yüreğinde de çok acı ve derin yaralar bırakmış olan Kerbela faciası etrafında teşekkül eden kült hakkında ise şunları söyleyebiliriz sanıyorum: Bu kültün teşekkülünde, eski Mezopotamya mitolojisinde "haksız yere öldürülen Tanrı (Tammuz-Adonis) Figüro" etrafında gelişen acı ve intikam motifine dayalı eski ritüellerin bulunduğu çok kuvvetli bir ihtimaldir. Kerbela faciasının, bu ritüellerin ve onlara bağlı mitolojinin vatanı olan topraklarda meydana geldiğini unutmamak gerekir. Hz. Hüseyin'in şahadetinin doğurduğu acının etrafında Şiîler arasında Kerbela Kültü teşekkül ederken, aynı coğrafî mekândaki bu antik gelenekten geniş ölçüde yararlanıldığını söyleyebiliriz.

Alevî ve Bektaşîler kendilerini 6. İmam Caferî Sadık'a mezhepsel bir bağla bağlarlar. Ve onun kurduğu Caferî Mezhebi'nden olduklarını söylerler. Aydınlatılması gereken bir nokta da bu. 6. İmam Caferî Sadık Alevîlerin inanç ve ibadetlerinin kaynağı olarak gösterdikleri bir Batını mezhep (Caferî Mezhebi) kurmuş

mudur? İslam Dini'nin ve Kur'an'ın gizli mânalarını çözen bir Cafer (Cefr) İlmi var mıdır? Caferî Sadık'ın görüş ve yaşayışı bugünkü Sünnî ve Şiîliğe mi, yoksa Alevîlik ve Bektaşîliğe mi yakın?

Tarihsel olarak İmam Caferî Sadık'ın, söylenildiği gibi bir Batını mezhep kurduğunu söyleyebilmek zordur. Çünkü dediğim gibi bu konuda elimizde, ilmen doğrulanmış sonraki rivayetlerin dışında, çok fazla müspet bilgi yoktur. Mevcut tarihsel bilgiler ise, İmam Caferî Sadık'ın Alevîlik ve Bektaşîlik bir yana, hatta Şiîlikten çok Sünnîliğe yakın olduğu merkezindedir. Bu konuda, mevcut yerli yabancı kaynaklara bakılabilir. Ama dediğim gibi, biz burada insanların inançlarını yargılama durumunda değiliz. Siz soruyorsunuz, ben de mevcut bilimsel verilere göre cevap vermeğe çalışıyorum.

Ancak burada bugün bir zorunlululukla karşı karşıyayız. Bu zorunluluk, bazı yazılarımda da defalarca vurgulamaya çalıştığım gibi, hem Alevîliğin, hem de Sünnîliğin ortak yaşadıkları, ama kendilerine göre yorumladıkları tarihlerine, artık geleneksel ve sorgulanmamış bilgilerle değil, bilimin ışığında bakmaları ve bir eleştiri süzgecinden geçirmeleri zorunluluğudur. Bunun müştereken yapılması gerektiğinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum.

Üstelik bunun pratik açıdan büyük bir faydası olacağına da inanıyorum, ki o da bu gerçekleştirildiği takdirde, Alevîler ve Sünnîler arasında yüzyıllardan beri süregelen soğukluğun da geniş ölçüde kalkmasına yardımcı olmasıdır.

Türk-İran ilişkileri ve Şah İsmail ile Safevî Devleti'nin Alevîliğe etkileri konusunda neler söylersiniz?

Daha önce bir vesileyle söylediğim gibi bir kere daha söylemek durumundayım, sorularınız, cevabı uzun sorular oluyor. Bu bakımdan ben izninizle Safevî Devleti'nin nasıl kurulduğu meselesine girmeyeyim. Çünkü cevabı uzun kaçar. Ancak şu kadarını belirteyim ki, bu devletin kuruluşunda Anadolu'dan giden Türkmenler gerçekten önemli rol oynamışlardır. Bugün Oniki İmam Şiîliği'ne mensup olan İran'da, Anadolu Alevîleri'ne benzeyen Türk zümrelerinin bulunuşu da bir bakıma bunun kanıtı sayılabilir.

Safevî Devleti kurulurken Şah İsmail İran'da geniş ölçüde bir Şiîleştirme harekâtına girişmiştir. Bu konuda Batı'da yapılmış, Walter Hınz, Hanna Sohrweide vb. değerli araştırıcıların yayımladığı çok iyi araştırmalar var. Şah İsmail'in bu başarısında, başında bulunduğu Safevîyye Tarikatı'nın, başka tarikatlarda olmayan çok güçlü ve iyi organize edilmiş askerî yapısının önemli rolü vardır. Hatta sırf bu konuda Avrupa'da yakın zamanda bir de güzel bir kitap yayımlandı. Ancak bu başarıda Şah İsmail'in dinî liderlikte olduğu kadar, siyasetteki ve teşkilatçılıktaki mükemmel kabiliyetinin de hakkını teslim etmek gerekir.

Şah İsmail bir yandan bu askerî yapıyı kullanırken, diğer yandan, eski Türk inançlarını yüzeysel bir İslam cilası altında hâlâ güçlü bir şekilde yaşatan heterodoks Türkmenlere Oniki İmam Şiîliği'nin inançlarını büyük bir maharetle aşıladı. Tabiî bu aşılama esnasında Oniki İmam Şiîliği'nin esasları aslından uzaklaşarak, tamamıyla Türkmenlerin yapısına uygun bir mahiyet kazandı. Bunda da Şah İsmail'in Hatayî mahlasıyla söylediği, hiç şüphesiz Türk Edebiyatı'nın şaheser örneklerinden olan nefeslerin büyük katkısı olduğunu belirtmeliyiz. Nitekim bildiğiniz gibi hâlâ Ayin-i Cemlerde onun nefesleri okunur.

O bu nefeslerde kendini hem Türkmenler'i Osmanlı'nın (Yezit'in) zulmünden kurtaracak bir "Mehdi", hem de Hz. Ali'nin, dolayısıyla "Tanrının mazharı" hüviyetiyle tanıttı. Nefeslerde sık sık geçen "Şah" terimi bunu simgeler. Hem kendini, hem Hz. Ali'yi, hem de Tanrı'yı bir arada kastetmek suretiyle bu terime bu anlamı yükleyen ilk kişi de muhtemelen Şah İsmail'dir. Bu zaten yüzyıllardan beri bu zihniyete yatkın Türkmenler arasında çok etkili oldu. Ayrıca ritüelleri tespit ederken de, Türkmenler arasında yine yüzyıllardan beri yapılagelen Şamanist ve özellikle Maniheist kökenli ayinlerden geniş ölçüde yararlandı. Alevîlik bugünkü yapısıyla böylece doğmuş oldu.

Anadolu'da Türkmenler tarafından İran Padişahları birer "Mehdi" gibi görüldü. Yüzyıllarca, on binlerce Türkmen İran'a aktı. Maddî ve manevî bakımdan Türkmenler Safevî Devleti'ni destekledîler. "Selamünaleyküm" yerine, "Şah" kelimesi selamlaşma kelimesi oldu. Şah'ı ziyaret Hac kabul edildi. Şah Kulu gibi, birçok kişi on binlerle ayaklandı. Bunların nedenleri nelerdi? Niçin Pir Sultan Abdal: "Hak'tan inayet olursa/ Şah Urum'a gele bir gün". Pir Ali: "Gazi Mehdi birgün Uruma çıkar/ Yezid kalesinin hem burcun yıkar" demişlerdir?

Sebebi bir parça demin belirtmeye çalışmıştım. Yani Şah İsmail Alevîliğin temelini, o zaman kendisinin temsil ettiği bu çok eski kavram yardımıyla oluşturdu. Onun için Mehdilik kavramının Alevîliğin temel ideolojisi olduğunu söylememiz gerekir. Bu ideolojinin kökü, Abbasi Dönemi İranı'nda Ebu Müslim-i Horasanî'nin öldürülmesi üzerine 755 ile 900 küsurlu yıllar arasında çıkan isyanlara kadar dayanır. Türklerin de zaman zaman katıldığı bu isyanların hepsi, eski İran'ın Zerdüştî, Mazdeist ve Maniheist kökenli çok güçlü bir "geri dönüş" inancına dayanıyordu. Yani Zer-

düşt, Mazdek ve Mani ölmemişlerdi ve günün birinde insanları zulümden kurtarmak için geri döneceklerdi. Sözünü ettiğim bu isyanlarla birlikte bu eski kavram, daha önce Emeviler zamanında Muhtar Sakafi tarafından ilk defa kullanılan bildiğimiz mehdilik kavramıyla birleştirildi.

Ondan sonra, yalnız Türkler değil, heterodoks kesime mensup bütün zümreler, merkeze karşı ayaklanmalarında sürekli bu ideolojiyi kullandılar. Anadolu Selçuklu dönemindeki Babaî İsyanı'ndan tutun, Osmanlı döneminde 16. yüzyıldaki çoğu Anadolu isyanlarında, İslam öncesi devirlerden kaynaklanan bu temel ideoloji kullanılmıştır. Onun için Pir Sultan Abdal ve Pir Ali öyle söylüyorlardı. Bu konu bence ayrıca bütün detaylarıyla incelenmeye değecek kadar çok önemli bir konudur. Alevîliği iyi anlamak, bir bakıma da bu konuyu iyi anlamağa bağlıdır.

Pek az hükümdar, Şah İsmail gibi taraftarlarınca sevilmiş ve sayılmıştır. Çocuk yaşta kahramanlıklar göstermiş, "kuvvetli, azimli, sarışın, ela gözlü, yakışıklı", Azerbaycan nazmının yaratıcısı kabul edilen Şah İsmail'e milyonlarca taraftarı Ali'nin ve İmamların cisimleşmiş şekli olarak bakmışlardır. O, Yoldaşlarının, "Gül Yüzlü Şahı" idi.

Safevî Devleti'ni bir Kızılbaş yurdu yapan Şah İsmail nasıl birisi idi? Gerçekten binlerce Sünnî'yi öldürmüş, hırslı bir padişah mı, yoksa "eli açık, nazik, zarif, alçakgönüllü sevecen bir halk adamı mıydı?" yoksa hepsi miydi? Türk ve İslam dünyasında büyük bir şair olan Şah İsmail Hatayi'nin ününü biraz da şairliği mi arttırmış, Anadolu'da daha etkin olmasını sağlamıştı?

Eğer objektif olarak konuşmak gerekirse, Şah İsmail Türk tarihinin çok dikkate değer, çok yönlü simalarından bi-

ridir. Bir tarikattan bir devlet çıkarmak suretiyle mahir bir siyasetçi olduğunu ispat ettiği gibi, teşkilatçılıktaki başarısı, Alevîliği derleyip toparlayarak yeni bir ideoloji ve yapılanma etrafında birleştirmesi sebebiyle dinî liderlikteki tartışma götürmez üstünlüğü ve nihayet birinci sınıf bir şair olarak edebî cephesiyle o gerçekten müthiş bir adamdır. Onun Osmanlı Devleti'nin ve Sünnîliğin rakibi olması, kendisinin Türkiye'de yeteri kadar tanınmasının önünde bir engel oluşturmuştur bugüne kadar.

Ama tabiî bütün bunların yanında, devletini kurarken takip ettiği metotlar bakımından da bugün hoş karşılanmayan bir takım işler yaptığını dönemin İran kaynaklarından öğreniyoruz. Bu Türkiye'de pek bilinmez, hatta Alevî yurttaşlarımız belki karşı çıkacaklardır ama, İran'ı Şiîleştirmek için geniş çaplı Sünnî katliamları yaptırdığı, meselâ Şafii Kürtleri önemli ölçüde kıyıma tâbi tuttuğu, hem dönemin İran kaynaklarında, hem günümüzde Savory, Aubin, Roux vb. Batılı tarihçilerin eserlerinde yazılıdır.

Tarihci Prof. Gustave Edmand Von Gruneboum "İslamiyet" isimli eserinde Şiîlik ve Kızılbaşlığın farklılıkları üzerinde dururken, daha Şah İsmail Dönemi'nde bile, Devlet ve toplum yönetiminde Şiî ulemanın etkisinin görüldüğünü, zamanla bunun arttığını söylüyor. Safevî Devleti gerçekten çok büyük bir Kızılbaş Devleti varlığı göstermiş miydi? Şah İsmail'in Anadolu Türkmenlerince, Alevîlerce, bir "Pir", "Mehdi" olarak görünmesine rağmen, özellikle Yavuz Sultan Selim'e yenilgisinden sonra etkisinin azaldığını, İran'da huzursuzluklar çıktığını görüyoruz. İran'daki huzursuzlukların temel nedenleri nelerdi? Türkmenlik, Acemlik, Kızılbaşlık-Sünnîlik-Şiîlik farklılıkları huzursuzluklardaki önemli nedenler miydi? Zamanla niçin,

Kızılbaşlık, Şiîlik karşısında gerileyip, günümüze kadar ulaşan (tutuculaşan) bir Şiîlikle karşılaştık?

"Çok büyük"ten ne kastettiğinizi bilemiyorum ama, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Şah İsmail'in kurduğu bu ideolojik devletin sağlam temeller üzerine dayandığı muhakkaktır. Çünkü eğer öyle olmasaydı, Timur'un yine İran'da kurduğu devletin, ölümünden sonra parçalandığı gibi, Safevî Devleti'nin de Çaldıran yenilgisinden sonra veya hiç olmazsa Şah'ın ölümünden sonra parçalanıp yıkılması gerekirdi. Ama öyle olmadı. İran'da onun Şiîlik ideolojisi temeli üstünde geliştirdiği bu devlet, her ne kadar hanedan ve inanç değişiklikleri olduysa da süreklilik kazandı. İç huzursuzluklara gelince tabiî söylediğiniz faktörlerin çoğu geçerli. Ama bana göre temel mesele, bir daha İsmail gibi bir şahsiyetin gelmemesidir. Şiîliğin nitelik değiştirmesine gelince, aslında İran daha XIV. yüzyıl başlarında İlhanlılar zamanında bugün bildiğimiz Oniki İmam Şiîliği'ne geçmişti. Fakat bu uzun sürmedi. Ancak sizin tutucu dediğiniz bugünkü İran Şiîliği'nin temelleri, aslında IX. yüzyıldan itibaren Abbasiler zamanında atılmaya başlandı. O zamandan itibaren zengin bir ilahiyat literatürü oluşmaya başladı. Aslında İran'ın orijinal inancı bu Şiîlik idi. Şah İsmail'in yaptığı ise, bunu heterodoks Türk inançlarıyla birleştirerek Türklere mahsus yeni bir biçime sokmasıdır. Ama İran'da Türk hanedanları değişince, bilhassa XVII. yüzyıldan sonra, İran yine klasik Oniki İmam Şiîliği'ne dönmüştür. Bunun hikâyesi ise uzundur.

Anadolu Alevîleri'nce İmam Caferî Sadık Buyruğu kabul edilen Cafer-i Sadık tarafından yazılıp, Alevîliğin yol ve erkân kurallarını gösterdiğine inanılan, Büyük Buyruk'un aslında Şah İsmail Oğlu Tahmasp döneminde, Bisati tarafından ya-

zıldığı, esas isminin "Menakıbü'l-Esrar Behcetü'l-Ahrar" olduğu söyleniyor. Ayrıca, Küçük Buyruk, "Hüsniye adında bir cariyenin Harun Reşid'in huzurunda o devrin bilginleriyle Ehl-i beyt hakkında yaptığı tartışmanın hikâyesi". "Hüsniye" "Muaviye'nin Kur'an hakkında Kayseri Ruma cevap veremediği 100 soru vb... sayısız eser hakkında neler düşünüyorsunuz? Bunları kim veya kimler niçin ve nasıl yazdı? Bu eserlerin etkileri nasıl oldu?

Buyruk hakkında söylediklerinizi tarihen doğrudur. Ama bugün Alevî vatandaşlarımız, her dedenin el kitabı olan ve bir çeşit Alevîliğin ilmihali diyebileceğimiz bu kitabın gerçekten İmam Cafer'e ait olduğunu kabul ederler. Bu eserler ve benzerleri, şifahî bir kültüre dayalı Alevîliğin, Sünnîlik ve Oniki İmam Şiîliği gibi yerleşik şehirli bir kültürün ürünü olmayıp esaslı teolojik kaynaklar meydana getirememiş olması sebebiyle, bir anlamda onun teolojisini kurma amacını güden mitolojik nitelikli popüler eserlerdir. Bunların bazısının yazarları bilindiği gibi, bazıları meçhuldür. Bu eserlerde yazılanlar, uzunca bir zamandan beri Alevîlerin inançlarını dile getirirler. Bu bakımdan da çok etkilidirler ve bir bakıma yarı kutsal metin gibi kabul edilirler diyebiliriz.

Alevîlik inancı içinde önemli bir yeri olan dedelik kurumu hakkında neler söyleyeceksiniz?

Dedelik bilindiği gibi Alevîliğin belkemiğini teşkil eden bir kurumdur. Nasıl Hz. Ali Kültü inanç yapılanması bakımından Alevîliğin temelini teşkil ediyorsa, Dedelik kurumu da cemaat yapılanması bakımından Alevîliğin temelini oluşturur. Bu kurumun kökü Şamanizm'e kadar dayanır. Başka bir ifadeyle Alevî dedeleri, Şamanların İslamî versiyonlarıdır. Şamanlar da Orta Asya'da çoğu

zaman hem dinî bir reis, hem de kabilesinin şefi durumundaydı. İslamiyet'in tasavvuf yoluyla kabulü sonucunda bu Şamanlar, Köprülü'nün çok yerinde deyişiyle Türkmen babaları hâline geçtiler. Bugünkü dedelerin mensup bulundukları ocaklar, XIII. yüzyıl Anadolu'suna göçlerle gelip muhtelif yerlere yerleşen Dede Garkın, Hacı Bektaş, Sarı Saltık vb. Türkmen babalarının soyundan gelir. Onlar tıpkı Şamanlar gibi kabilelerinin yöneticileri idiler ve kabileleri genellikle, onların isimlerini taşırdı. Arşivde bunu çok rahatlıkla görebiliyoruz. Şah İsmail Alevîliği organize ederken, dedelik kurumunu da bir tarikat şeyhinin yetki ve hüviyetiyle donattı. Ayrıca Hz. Ali soyuna nisbet ederken ellerine birer siyasetname (seyyidlik belgesi) verip hepsini kendine bağladı. Bu, dedelik kurumunu kutsal bir yapıya kavuşturdu. Böylece bugünkü bildiğimiz dedelik kurumu teşekkül etmiş oldu.

Kısaca söylemek gerekirse, kökü Şamanlara dayanan Alevîlikteki dedeliğin, bir yanıyla tarikat şeyhleri, bir yanlarıyla da Oniki İmam temsilcisi seyyidler olarak onların vekilleri kimliğini taşıdıklarını görürüz. Bu itibarla, Alevîliğin yapısını analiz edebilmek ve anlayabilmek bakımından bu kurum hakkında bilimsel çalışmalar yapılmasının kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum.

Alevîliğin temel inanç kurumu olan ayin-i Cem konusundaki fikirleriniz neler?

Ayin-i Cem, Alevîliğin temel ibadet kurumudur. Bilimsel olarak ele alındığından bunun da tıpkı dedelik gibi, Türkler arasındaki eski Şamanist geleneklerle sıkı sıkıya ilgili bulunduğunu görürüz. Nitekim bilimsel çalışmalar ayin-i Cem'in İslam'dan önce Orta Asya'da Türklerin sürekli olarak belli zamanlarda Şamanın yönetiminde icra

ettikleri "ritüel nitelikli kımız içme" töreninin bir devamı olduğunu göstermiştir. Vaktiyle İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi'nde L. P. Potapov'un yayımladığı bir makale, bu konuyu güzel açıklıyor. Bu kımız ritüeli, belirlenen günün gecesinde, Şamanın çadırında yapılırdı. Törene yalnızca evli çiftler katılabilirlerdi. Şaman kopuz refakatinde dualar okur, bu arada törene katılanlara kımız sunulurdu. Tören gece geç vakte kadar sürer, sonra herkes kendi çadırına çekilirdi. Görüldüğü gibi bu tören, ayin-i Cem'in esasını çok iyi gösteriyor.

Daha sonra bu Şamanist ritüele Budist ve Maniheist unsurlar da katılmıştır, ki Alevîlikteki İkrar ayin-i Cem'i ve musahiplik ayin-i Cem'i hemen hemen bütünüyle bunların izini taşır. Bu iki ayin de bugünkü hâliyle Maniheizm'deki İnisiyasyon ayinine çok benzer. Nitekim Bektaşîlikteki 'eline, diline, beline sahip olmak' düsturu aynen Maniheizm'de üç mühür adıyla mevcuttur. Alevîlikteki Cem merasimlerinde, eski Şamanist, Maniheist ve Budist duaların, ilahilerin yerini nefesler, kopuzuyla ilahiler okuyup ayini yöneten şamanın yerini, sazıyla nefes okuyan dede (mürşit) almıştır.

Siz Alevîlikle-Bektaşîlik arasında ne gibi farklar olduğunu düşünüyorsunuz?

Bektaşîlikle Alevîlik arasında inanç esasları ve bazı ritüeller bakımından fazla bir fark yoktur. Ancak Bektaşîlik, Kalenderîliğin bir şubesi olan Haydariye Tarikatı'nın içinden Hacı Bektaş-ı Veli Kültü etrafında gelişmiş bir tarikat olarak kurulduğu için, biçim olarak hemen bütünüyle öteki İslam tarikatlarıyla aynı yapıyı sergiler. Tıpkı onlar gibi Bektaşîliğin de tekkeleri, bu tekkelerin başında şeyhleri ve onların etrafında da müritleri vardır. Yine öteki

tarikatlarda olduğu gibi, Bektaşîlikte de kendi içinde bir hiyerarşi söz konusudur. Her isteyen, belli şartları yerine getirmek kaydıyla Bektaşî olabilir. Alevîlik ise, inanç esasları ve ritüeller bakımından Bektaşîlikten fazla ayrılmadığı gibi,aynı şekilde çok güçlü sufî bir nitelik taşır. Nitekim Şah İsmail zamanında müritlere sufî denildiğini çok iyi biliyoruz. Ancak bir kökü tarikattan gelmekle beraber, Alevîlik bir tarikat değildir. Ayrıca XVI. yüzyılda Osmanlı merkezi yönetiminin takibatına uğradığı için dağlık ve gözden uzak mıntıkalara çekilmek suretiyle toplumun diğer kesimlerinden soyutlanmıştır. Bunun sonucu hep kendi içinde evlilik kurumu işletildiğinden, giderek âdeta bir çeşit soya bağlılık durumu ortaya çıkmış ve ancak Alevî anne babadan doğanlar Alevî sayılmış, yabancılar içeriye alınmamıştır. Oysa daha XVI. yüzyıl başlarında dahi böyle bir durumun bahis konusu olmadığını, Sünnîlerden bazılarının Alevîliğe (arşiv belgelerinin diliyle Râfızîliğe) geçebildiklerini biliyoruz. Bugün yine bu geleneksel çemberin yavaş yavaş ortadan kalktığını, Alevîlerin, Alevî sülaleden gelmediği halde yabancıları aralarına kabul etmeye başladıklarını görüyoruz.

TÜRK HALK KÜLTÜRÜ

Bir milletin tüm maddî ve manevî kültür ürünlerinin saklı olduğu geniş alanı inceleyen folklorun, tarih bilimiyle ilişkisi inkâr edilemez. Sizin bu alanla ilgili çalışmalarınız ve değerli ürünleriniz de var. Halkbiliminin sizce sosyal bilimlerdeki yeri ve önemi nedir? Tarih- folklor ilişkisini hangi yönlerden önemli buluyorsunuz?

Toplumsal tarih ya da sosyal tarih kavramı dünya genelinde son zamanlarda çok önemli gelişmeler ve aşama-

lar kaydetti. Çok değerli araştırmalar yapılıyor. Modern toplumsal tarih araştırmaları, çeşitli toplumların tarihsel süreç içindeki sosyal ve kültürel yapılarının analizine büyük önem veriyor. Bu çerçevede folklor da büyük bir önem kazanmış bulunuyor. Böyle olunca folklorun yeri ve önemi şüphesiz tartışılmazdır. Bu ifade etmeye çalıştığım çerçevede, folklor-tarih ilişkisine bakıldığı zaman, özellikle toplumların kültür analizlerinde tarihsel bir zemine dayanmayan folklor araştırmalarının çok fazla bir fayda sağlayacağına inanmıyorum. Oysa tarihsel zemine dayalı folklor araştırmalarının, kültür analizlerinin vazgeçilmez bir unsuru olduğu kanaatindeyim. Bu itibarla folkloru sosyal tarihin bir parçası olarak değerlendirmek yanlış olmaz sanıyorum. Ben de çalışmalarımda bu perspektifi yakalamaya gayret ediyorum.

Halk geleneği şeklinde vücut bulup gelişen çeşitli destan, anane, menakıbname, masal, hikâye vb. ürünleri incelediğimizde bunların bir kısmının yüzyıllar ötesinden beri varolup bazen bir din, mezhep ve güç girip yaşayarak geliştiğini, bir kısım ürünlerin ise yine bazı inanç kaynaklarından etkilenip, beslendiğini görüyoruz. Bazen bir kültür ve dine ait ürünlerin bir başka din ve kültürde şekil değiştirerek yaşadığına tanık oluyoruz. Yani, kabaca aslında halk kültürü boyutunda hemen her dinin ve milletin bir başka din ve milletin inanç ve kültüründen etkilendiğini, onları etkilediğini, farklı formlarda onlarda yaşadığını söyleyebilir miyiz?

Tabiî söyleyebiliriz. Şüphesiz daha Durkheim'den beri kabul edildiği gibi dinler, kültürlerin oluşmasında en büyük pay sahibi olan faktörlerden biridir. O itibarla, her kültür,temelindeki bu faktörü taşır ve karşılaştığı başka din ve kültürlere aktarır. Ama bunlar başka kalıplar ve

görüntüler altında varlığını sürdürürler. Esasen bu sosyolojik olarak kaçınılmaz bir durumdur ve yeryüzünde mevcut bütün büyük kültürler için geçerli bir kuraldır. Büyük kültürler, kapalı devre yaşayarak her türlü etkileşim ve senteze kapalı olan kültürler değil, aksine kültürlerle senteze açık kültürlerdir.

"Tarih-folklor ilişkisinden bir kesit" alt başlığıyla yayınlanan "Türk Folklorunda Kesik Baş" isimli eseriniz bir ölçüde, tarih-folklor ilintisini göstermek için mi kaleme alındı?

Evet. Bunu söyleyebiliriz. Az önce belirtmeye çalıştığım gibi, tarihsel zemine dayanmayan, tarihsel perspektiften yoksun olan folklor araştırmalarının, ufkumuza fazla genişlik sağlayacağı kanaatinde değilim. Benim bu çalışmayı yapmaktan amacım, bir yandan kültür tahlillerinde folklorun ne derece önemli olduğunu gösterebilmek, diğer yandan ise, tarihsel zeminin ve perspektifin folklor araştırmalarına ne ölçüde bir zenginlik katabileceğine bir örnek vermekti. Nitekim bu çalışmayı yaparken çok şey öğrendiğimi söyleyebilirim.

Türk folklor ürünleri içinde "Kesik baş motifinin" bu derece yer almasının nedenleri nelerdir?

Bunun nedenleri, bu ürünlerin mahiyetlerine bakıldığı zaman daha iyi anlaşılır sanıyorum. Bu yapıldığı zaman görülecektir ki, bunların çoğu, Anadolu ve Rumeli'deki Türk fetih hareketleriyle ilgilidir. Düşmana karşı canını dişine takarak savaşan kesik başlı kahramanlar etrafında oluşan bu efsaneler, Türk halk hafızasının, bu kahramanların sıradan biri gibi ölmesine razı olmadığının, onlara insanüstü özellikler yükleyerek hatıralarını ebedileştirmek suretiyle onları âdeta takdis ettiğinin göstergesidir.

Kültür tarihimizin önemli bir aynası olan menakıbnameler, milletimizin genel karakterini yansıtırken, İslamî inançların nasıl farklı yorumlanabildiğinin de bir profilini çiziyor âdeta. İçlerinde son derece kıymetli tarihi-toplumsal bilgiler bulunan bu eserler aynı zamanda folklor ve edebiyatımızın aslında en önemli kaynaklarından birisi. Siz konuyu ilk vurgulayıcı şekilde gündeme getirip "Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler" isimli eseri yazdınız. Manevî kültür kaynağı olan menkabe ve menakıbnameler nasıl, niçin ve ne zaman doğmuştur?

Velilerin, yahut halk deyimiyle evliyaların kerametlerini, efsanevî yaşantılarını anlatan, menakıbname dediğimiz küçük anekdotlar ve bunları bir araya toplayan menakıbnameler (yahut Bektaşî terminolojisine göre Velayetnameler), tasavvuf tarikatlarının yayılmasıyla birlikte bütün İslam dünyasında yaklaşık 11. yüzyıldan itibaren görülmeye başladı. Böyle bir geleneğin, Peygamber döneminin hemen akabinde, onun sahabeleri etrafında oluşan ve daha o devirde menkabe terimiyle nitelenen anekdotlarla ilgili bir yanı olduğu gibi, İslam'ın yayıldığı yerlerdeki eski mistik kültürlere dayanan bir yanı da vardır. Bu mistik kültürler, başta Budist, Şamanist, Maniheist ve Hıristiyan mistik kültürleri olmak üzere, Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan bir saha içinde Türk Tasavvuf Edebiyatı'nı da derin bir şekilde etkilemişlerdir. Bu da çok tabiîdir.

Genel olarak herhangi bir tarikata mensup bir velinin menkabelerini ihtiva eden menakıbnamelerin temel özellikleri nelerdir? Niçin Türk Edebiyatı'nda evliya menakıbnameleri bu kadar yaygındır? Menakıbnamelerin aslında bilinmeyen önemleri nereden kaynaklanıyor?

Menakıbnamelerin temel özelliklerini, sizin de adını verdiğiniz araştırma eserimde açıklamaya çalışmıştım. Ama

bence sorunuzun ikinci kısmı çok önemli. "Niçin Türk edebiyatında evliya menakıbnameleri bu kadar yaygın?" diye soruyorsunuz. Bu aslında Türkler'in İslam anlayışı ve Müslümanlık tarzıyla çok yakından ilgili tarihsel bir gerçeğin görüntüsünden başka bir şey değildir. Bu tarihsel gerçek, Türklerin Müslümanlığı hem tasavvuf aracılığıyla benimsemiş olmaları, hem de Şamanizm, Budizm ve Maniheizm gibi eskiden mensup oldukları dinlerindeki benzer anlayış sebebiyle kendi İslam anlayışlarını çok belirgin bir evliya kültü etrafında oluşturmalarıdır. Başka bir ifadeyle Türk Müslümanlığı, evliya kültü merkezli bir Müslümanlıktır. Bunun en açık delillerini hem Sünnî, hem Alevî-Bektaşî halk Müslümanlığında buluruz. İşte menkabelerin önemi de bence, Türk Müslümanlığının karakteristik değer hükümlerini yansıtmalarında yatıyor. Bu eserler yakın zamanlara kadar aslı esası olmayan hayali hikâye ve efsanelerle dolu kitaplar diye küçümsenmekte, tarih kaynağı olarak kabul edilemeyecekleri ciddi ciddi öne sürülmekteydi. Hâlâ buna inanan tarihçilerimiz vardır. Oysa bence bu eserler,Türk Müslümanlığının analizini yapmak, karakteristiklerini kavramak isteyen tarihçi, ilahiyatçı,sosyolog, sosyal psikolog ve antropologlara çok değerli malzeme sunan birinci dereceden kaynaklardır.

Türk menakıbnameleri içinde özel bir yeri olan Bektaşî menakıbnamelerinin diğerlerinden ayrılan yönleri nelerdir?

Bektaşî Menakıbnameleri'ni diğer Türk tarikat menakıbnamelerinden ayrılan temel yönler, bunların çok daha açık bir şekilde ve bol miktarda, İslam öncesi eski dinî ve mistik inançları yansıtmaları noktasında toplanır. Biz Bektaşî Menakıbnameleri'nde bu inançların ve hatta bu inançlar etrafında oluşan ritüellerin çok belirgin yansıma-

larını buluruz . Bunları öteki Menakıbnameler'de pek göremeyiz. Bu itibarla Bektaşî Menakıbnameleri, bizim için hem sosyal, hem dinî tarih, hem de folklor kaynağı olarak eşi bulunmaz bir metin koleksiyonu oluştururlar.

Türk menakıbnamelerinde yer alan ana motifler hangileridir? Bunlar içinde İslam öncesi Türk inançlarının belirginliğinin sebeplerini neye bağlıyorsunuz?

Bu menakıbnamelerde yer alan ana motifler, ki bunların bir envanter denemesini demin isimlerini saydığımız çalışmalarımda yapmıştım, daha çok özellikle, hulul (incarnation), tenasüh (ruhun beden değiştirmesi) gibi, Budizm, Maniheizm ve Şamanizm kaynaklı motiflerdir. Bu motiflerin saydığımız eski Türk dinleriyle ilgili olmasının sebebi, bu dinlerin Türkler arasında çok uzun zamanlar boyunca kalabilmesiyle ilgilidir. Uzun yıllar bu mistik karakterli dinler, Türkler arasında çok derin izler bırakmıştır, o kadar ki, İslam gibi çok belirgin bir tek Tanrı inancına dayalı güçlü bir din bile, halk içindeki bu eski inanç motiflerini silememiştir. Ancak bunlar tabiî ki eski orijinal biçimleriyle değil, bir takım İslamî kavramlar altında gizlenerek varlıklarını sürdürmüşlerdir.

"İslam-Türk İnancında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü" isimli kitabınızda bugün de hâlâ canlı olarak yaşayan Hızır-İlyas-Hıdırellez Kültü'nü inceliyorsunuz. Kitabınızda, "Hızır denilen insanüstü bir varlık etrafında meydana gelmiş bulunan bu kültün esasta, Türklerin ve diğer İslam milletlerinin yayıldığı geniş bir coğrafyada ve tarihî süreç içinde çok çeşitli kültür ve inanç sistemlerinin katkısıyla Müslüman kültür çevresinde tecelli etmiş bir syncretisme'dir (s. 211)" diyorsunuz. Peki, adı etrafında sayısız masal, efsane, söylence, menakıbname, hikâye geliştirilmiş, hemen tüm din adamlarının yazar ve şairlerinin

hakkında görüş bildirdiği Hızır-İlyas'ı bu kadar ortaya çıkaran etmenler nelerdir? Niçin halk Hızır ve İlyas'ı özellikle Hızır'ı toplumsal ruhunda yaşatmıştır ve hâlâ çok canlı olarak da yaşatmaktadır?

Bence bunun iki temel sebebi var: Birincisi, insanların psikolojik yanlarıyla ilgili. Yani insanlar çok eski çağlardan beri dünyanın her tarafında sıkıntıya, bunalıma düştükleri veya içinden çıkamadıkları problemlerle karşılaştıkları zaman, daima kendilerini bu durumdan kurtaracak görünmez bir gücün veya varlığın, insanüstü bir kudretin ortaya çıkacağına inanmışlardır. Ama tarihte genellikle bu böyle olmuştur. Bu inanç zamanla somutlaşıp muhayyel bir şahsiyet hâline dönüşüyor. Modern insanda bu tür inançlar tabiî ki giderek yerini başka kavramlara bırakıyor.

İkincisi, sizin de belirttiğiniz gibi, Hızır inancı, çok değişik kültürlerin ve bu kültürleri üreten toplumların inançlarının zaman içinde oluşmuş bir bileşkesidir. Bu kadar geniş tabana dayalı oluşu da Hızır'ı toplumsal ruhta canlı olarak yaşatan önemli bir sosyal faktördür.

Veysel Karanî ve Üveysilik isimli değerli bir eseriniz de var. Veysel Karanî de Hızır ve İlyas gibi Türk halk ruhunda yerleşmiş önemli dinî şahsiyetlerden birisi. O da yüzlerce şiire, menakıbnameye, hikâyeye konu olmuş. Anadolu'nun birçok yerinde, O'nun mezarının olduğunu söyleyen halk, Veysel Karanî'yi yaşamının ayrılmaz bir parçası yapmış. Yunus Emre'nin "Aşık Yunus eydür ben de varaydım/ Ol mübarek hub cemalin göreydim/ Ayağın tozuna yüzler süreydim/ Yemen illerinde Veysel Karanî" diyerek bağrına bastığı, kendisine muhtaç anasının hizmetkârı olmuş vefalığın simgesi, Alevîlerin, Hz. Muhammed'i, Kırklar Meclisi'ne, "Sırrı-ı Hakikate" erdirmede bir yol kılavuzu kabul edilen, 17 Kemerbestlerden biri olan, Pir Sultan'da, bütün

erenlerin en ileri geleni bu dinî şahsiyeti halkımız nasıl ve niçin bu denli benimsemiş? Folklorumuza niye bu denli girmiş? Veysel Karanî ve O'nun yolunu süren Üveysîlik nasıl kurulmuş?

Sanırım Veysel Karanî'nin bu kadar derinden sevilip benimsenerek sonunda bir çeşit takdis konusu olmasında, görmediği Peygamber'e karşı kalben çok derinden duyduğu sevgi ve bağlılığın, Peygamber. sevgisinin âdeta canlanmış bir timsali olması kadar, anaya duyulan sevgi ve boyun eğme gibi, milletimizde çok güçlü bir hasleti de şahsında somutlaştırmasının önemli payı olsa gerek. Bu yüzden Veysel Karanî etrafında pek cok menkabe oluşmuştur Bununla beraber, Veysel Karanî bununla da kalmamış, İslam dünyasında tasavvuf yolunun, sufîliğin de sembol şahsiyetlerinden biri olmuş, sufîlik kavramının prototipi olarak kabul görmüştür. Bunun sebebi ise herhalde, hiç bir kimsenin yol göstermesi olmadan kendi kendine Peygamber'e bağlanması ve kendini aşırı bir perhizkârlık ve inzivaya çekerek Tanrısal gerçekle yüzyüze kalmayı tercih etmesi olmalıdır. Nitekim,Üveysilik dediğimiz Sufîlik yolu, tıpkı O'nun gibi, hiç bir mürşidin delaletine ihtiyaç duymadan, kendi kendine Tanrısal gerçekliğe ulaşabilme gücünü gösteren sufîlerin yolu olarak tasavvuf tarihi içinde ortaya çıkmıştır. Tasavvuf tarihinde bu yola mensup pek çok ünlü sufî vardır. Pir Sultan Abdal'ın da bunlardan biri olması kuvvetle muhtemeldir. Hatta bu adla bir tarikatın dahi mevcut olduğunu biliyoruz.

Saygıdeğer Ocak, örnek aldığım bilimsel çalışmalarınız için ve çok kıymetli zamanınızı bu uzun söyleşiye ayırmanızdan dolayı şükranlarımı sunarım.

Ben teşekkür ederim.

ALEVÎ VE SÜNNÎ: AYNI GELECEK*

Röportaj: Naki Özkan

Alevîliğin bir başkaldırı kültürü, ideolojisi olduğu özellikle sol tarafından vurgulanıyordu... Bu doğru mu?

Başkaldırı ideolojisi nitelemesi, tarihsel gelişmeye aykırı bir niteleme. Bu nitelemenin nedeni, Alevîlerin 16. yüzyılda yaptıkları ayaklanmalar... Alevîlik kendi tarihsel oluşumu içinde bir başkaldırı ideolojisi olarak teşekkül etmedi. Alevîlik bir inançtır, o inancın kültürleşmiş biçimidir. Yazılı kültüre geçmemiş, göçebe Türk topluklarının İslam algılayışından kaynaklanan bir inanç sistemi, bir hayat tarzıdır. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelinceye kadar da bütün inançlardan etkilendiği için Alevîliğe senkretik, bağdaştırmacı diyoruz.

Osmanlı ve Selçuklu döneminde, bu göçebe yapının, devletle arası pek hoş olmadı. Devlet, vergi almak ve kontrol edebilmek için onları toprağa yerleştirmek istiyordu. Çünkü göçebe toplumları kontrol etmek çok zordu. Göçebe-

* Milliyet (Entelektüel Bakış), 22 Haziran 1998

ler, buna tepki gösterdiler, isyanlar bundan çıktı. Ama bu isyanlara sadece Alevîler değil, Sünnî köylüler de katıldı. Alevîlik kapalı bir toplum olduğu için, her düşünülen, inanılan açık bir şekilde değil, çok geniş bir sembolizm altında ifade ediliyor. Bu durum, Alevîliği araştırmak için, büyük bir bilgi birikimini gerekli kılıyor.

Alevîlik olgusu, 1980'lerden sonra gündeme nasıl ve neden geldi?

Türkiye'de 1950'den sonra şehirlere doğru bir hareket başladığı zaman, köy şehire taşındı, tabiî ki kültürü de. Bunun içinde Alevîsi de Sünnîsi de vardı. Bu insanlar büyük şehirlerin periferisinde yerleştikleri zaman, kendilerini bu şehir kültürü içinde kaybetmemek için geleneksel kültürlerine sımsıkı sarıldılar. Birkaç nesil sonra bir kimlik arayışı başladı. Ama bu kimlik arayışı ve sorgulama sadece Alevîlerde olmadı. Sünnîlerde de oldu.

Bir diğer faktörü daha göz önüne almamız lâzım: 1990'larla birlikte Türkiye'de İslamî hareketin gelişmesine paralel olarak Alevîler kendilerini âdeta çevrilmiş hissettiler. Bunun da etkisi oldu zannediyorum.

1993 Sivas olayı Alevîler için bir dönüm noktası oldu gibi...

Belki o olay hızlandırıcı bir faktör oldu. Ama Türkiye'deki köke dönüşte, kültürün keşfedilmesine yönelik çabada, isterseniz buna post modernitenin etkisi deyin, isterseniz dünyadaki genel değişim rüzgarlarının etkisi deyin, hem iç hem de dış sosyo ekonomik gelişmelerin etkisi var. Bu Alevîlerde olduğu kadar Sünnî kesimde de bir zihniyet değişimine yol açtı.

Sizin kitaplarınızda da var. 12 İmam kültü de daha sonra geliyor. Alevîliğin içine giriyor...

Benim dışımda da bilim adamları bunu söylüyor. Bugün Alevîliğin merkezine koyduğu Ali kültü, onunla bağlantılı olarak 12 İmam kültü, Kerbela olayı ve matemi gibi motifler Anadolu'da heterodoks İslam'da 13. yüzyıla kadar yoktu. Fakat Alevîler, kimliklerinin bugünkü görüntüsüne bakarak, baştan beri bu kültlere sahip olduklarını düşünüyorlar.

Hacı Bektaş Veli'nin kendisi Bektaşî değildi. Bektaşîliğin oluşması ve Alevîlikle temasları nasıl oldu?

Bektaşîlik bir sûfî tarikat. Bektaşîliğin dayandığı sosyal taban, Alevîliğin de üzerinde geliştiği sosyal taban; yani Sünnî, kitabî İslam'la pek uyuşmayan eski inançların izlerini taşıyan sosyal taban. Bektaşîliğin sûfî bir tarikat oluşu bize onu diğer tarikatlarla mukayese imkânı sağlıyor. Yapısal olarak hiçbir farkı yok: Bektaşîliğin de tekkeleri, âyinleri, kılık kıyafetleri, bir kültürü var.

Özellikle 16. yüzyıldan sonra ortak bir inanç tabanı olduğu için bu iki kesim belli ölçüde birbirine girdi. Bektaşî kültürünün köylerdeki gelişmesi ile büyük kültür merkezlerindeki gelişmesi biraz farklıdır. Merkeze daha yakın olan, daha yüksek bir kültür üretmiştir. İstanbul tekkelerinde okunan Bektaşî nefesleri, Anadolu'daki nefeslerden beste olarak farklıdır. Yüksek Bektaşî kültüründen de, popüler Baktaşi kültüründen de sözedebiliriz.

Bektaşîler Anadolu'daki Alevî isyanlarına çok da sıcak değildi. Bektaşîliğin tasfiyesi nasıl oldu? Devlete yakın ilişkileri olmasına rağmen devleti kontrol eden bir tarikat hâline neden gelemedi?

Mevlevîlik kadar etkin olduğunu söyleyemeyiz ama aslında bir kontrol var. Yeniçerilik Bektaşîliğe bağlı. Kapıkulu ocağında etkili. Devletle teması var, himaye görüyor. Yeniçeriliğin 1826'da kaldırılmasıyla sonuçlanan olay, yenileşmeyle ilgili siyasî gelişmelere bağlı. II. Mahmud Yeniçeriliği ortadan kaldırmak zorunda kalınca Bektaşîliği de kaldırdı.

Yeniçerilik, dolayısıyla Bektaşîlik yenileşme önünde bir engel idiyse, Bektaşîlik eşittir ilericilik ifadesi tarihî olarak geçerli değil.

Bu bir bakıma yanlış, bir bakıma doğru. Alevîlik olsun Bektaşîlik olsun senkretiktir. Senkretizm demek karşılaştığı kültürlerle ilişki kuran bir kültür demektir. Alevîlik ve Bektaşîlik her zaman bu yeni temaslara açıktır. Bu açıdan bakarsanız yeniliğe açıktır. Ama öbür taraftan, birtakım algılamalara baktığınız zaman çok koyu bir mistik yapı görürsünüz. Alevîliğin modernitenin getirdiği problemler karşısında direnebildiğini, çözümler üretebildiğini söylemek mümkün değil.

Alevîlerin bugün modernleştirici kavramlara bu kadar sahip çıkmaları, belki bir bakıma senkretist özellikten geliyorsa, diğer yandan teolojik boyutta modernitenin güçlüklerini nasıl aşacaklarını bilemedikleri içindir.

Bu kesime mensup aydınlar Alevîliği modern kavramlarla ifade etmeyi bir zorunluluk olarak görüyorlar. Çağdaşlık, laiklik, modernlik, insancıllık, hümanizm gibi... Ama bu kavramlarla Alevîliğin geleneksel yapısının doğurduğu güçlükleri nasıl aşacaklarının arayış çabası içindeler. Bu açmazdan çıkabilmek, Sünnî kesimi dışlayarak değil, işbirliği yaparak mümkün olabilir.

Atatürkçülük bir kavga konusu hâline gelmeden önce de, köylerde bile Alevî evlerinde Hz. Ali'nin resminin yanında Atatürk fotoğrafları vardı. Bu nasıl oluyor?

Bunu tamamiyle olmasa bile biraz Mehdici inançla izah edebiliriz. Alevîler Millî Mücadele'den sonra Osmanlı yönetiminin ortadan kalkmasıyla teşekkül eden yeni rejimin kendilerine bir rahatlık getirebileceğini, bu sıkıntılı hayattan kurtarabileceğini ümit etmeye başladılar. Bunun öncüsü olarak da, tabiî bir şekilde Atatürk'ü gördüler. Cumhuriyet'in ilanıyla, saltanat ve hilafetin ilgasıyla birlikte Atatürk'ün şahsında kendilerini dünya cennetine kavuşturacak Mehdi'yi gördüler. Bu süreç o zaman başladı. Çok açıkça ifade edilmez ama, bir anlamda Atatürk'ün şahsında Hz. Ali'yi gördüler. Atatürk'e bağlılık ordan geliyor. Bir de şunu eklemek gerek: Bugünkü ideolojik kavga ortamında Atatürkçülük, Alevî elit kesim tarafından, kendilerini yeni rejimin içine daha rahatça entegre edebilmek için uygun bir araç olarak görülüyor.

Alevîlikteki güçlü Türklük motifine rağmen, Türkçüler Alevîliğe karşı çok sert tavır aldılar. Mantıksal olan Türk milliyetçilerinin Alevîlere yakın olmasıydı...

Şu anda öyleler. Yapılan sempozyumlarda Alevîler sahipleniliyor. Bu sahiplenme nasıl bir perspektifle oluyor, bu tartışılabilir. PKK meselesi, Kürt meselesi gündeme gelince, 1960'lı yıllardan beri Alevîliği de böyle bir unsur olarak değerlendirdiklerinden ilk başta soğuk baktılar. Böyle olmadığını görünce, yanlışlarını farkedip, Alevîlerin haklarını destekleyen bir söylem tutturdular.

Türkiye devleti açısından da ayrı problem yaşandı. Atatürk devrimlerini Alevîlerin sahiplenmesine bakılarak, devletin Alevîleri dışlamaması beklenirdi...

Devlet, Alevîlerin PKK olayına soğuk baktığını, bu olayın bir unsuru olmayacağını görünce dışlamaktan vazgeçti. Cumhurbaşkanı Alevî kültür merkezlerinin açılışında bulunuyor. Hacı Bektaş'taki törenlere artık devlet erkânı katılıyor. Yalnız burda bir yanlış nokta var. Laik devletin Alevîliği fazla sahiplendiği kanaatindeyim. 1993'lerden sonra siyasal iktidarlar Türkiye'de gelişen İslamî hareketlere karşı, Alevîliği laikliğin sigortası olarak göstermeye başladı. Rejime entegre olma çabasında oldukları için bazı Alevî çevreleri bunu memnuniyetle karşıladı. Eğer devlet böyle bir bakış açısıyla Alevîliği sahiplenirse, büyük yanlış yapar. Bu söylemle, Sünnî kesimi adını koymasanız da anti laik olarak nitelemiş olursunuz. Siyasetçilerimizin böyle bir manipülasyondan sakınmaları doğru olur.

Alevî gençler, "bizim Alevî olarak farkımız nedir" diye soruyor. Alevîlik nereye gidebilir?

Alevîliğin geleceği kesinlikle Türkiye'deki Sünnî toplumun geleceğinden farklı olamaz. Bunu hem siyasiler, hem Sünnîler bilmeliler; gelecekleri Alevî toplumundan farklı ve onları karşılarına alarak olmayacaktır. Alevî ve Sünnîlerin geleceği birbirine tarihsel ve aktüel bağlarla sıkıca bağlıdır. Alevîlerin yaşadıkları problemler, kesinlikle Sünnî kesimin problemlerinden ayrı değildir; problemler Türk toplumunun problemleridir. Alevî kültürü sözlü ve gelenekle intikal eden bir kültür olduğu için gençler haklı olarak bu kültüre hangi sağlıklı kaynaklarla ulaşacaklarını bilmiyorlar.

Alevîlerin problemleri azalıyor mu, artıyor mu?

Devletle olan problemler azalıyor. Sünnîlerle olan problemler ise aşılabilir problemlerdir. Modernitenin Alevîliğin

önüne koyduğu problemler, Sünnîliğin önüne koyduğu problemlerden daha ağır. Ne de olsa Sünnîliğin yazılı bir kültürü, uzun yüzyıllara dayanan oturmuş gelenekleri var. Sünnîler biraz şanslı durumda. Alevîler Sünnîlerle birlikte hareket ederlerse bu problemlerin aşılması daha kolay olacaktır.

İnançlar genişlemek, yayılmak ister. Alevîlik ise soya bağlı, kapalı. Birisi "Ben Alevî olmak istiyorum" derse, Alevî olamıyor.

Söylediğiniz yapı son yıllarda değişmeye başladı. 16. yüzyıldan önce heterodoks İslam'a mensup çevreler açıktı. Osmanlı, Alevîleri sıkı takibata alınca, dağlık bölgelere çekildiler. Sünnî köylerin arasından da çekilmek zorunda kaldılar. Bütün gizli toplumlarda olduğu gibi bu yapı, insan ilişkileri, hukuk dışa kapalı hâle geldi. Dedelerin hukuk adamı rolü üstlenmesi de bu dönemden sonra başlar. Artık 16. yüzyıldan itibaren Alevî toplumu kendi aralarındaki hukukî sorunları dahi Osmanlı mahkemelerine götürmekten şiddetle kaçınmışlardır. Bugün bu kapalı yapı çözülmeye başladı. Böyle kapalı bir yapının modernitenin getirdiği sorunları çözmek için yeterli olmadığını gördüler. Açılmak zorundaydılar ve açılıyorlar. Alevî inançlarını benimsemek isteyen birine artık kapalı değiller.

ÖNYARGIYI YIKMA VAKTİ*

Röportaj: Avni ÖZGÜREL

Tasavvuf akımlarının, Türk toplumunun İslam'ı kabullenme sürecinde yeni dine entegrasyonu sağlayıcı bir rol oynadıkları söylenebilir mi?

Bu hem tarihî, hem de sosyolojik bir gerçek. Orta Asya'da İslamiyet tasavvuf aracılığıyla yayıldı. Eski dinlerde, özellikle mistik yanı güçlü olan Budizm, Maniheizm, Şamanizm gibi dinlerden İslamiyet'e geçerken tasavvuf gerek kavramsal açıdan, gerek zihniyet, gerekse pratikler açısından geçişi kolaylaştıran bir kurum oldu.

Tasavvufî hareketler Ahmet Yesevi'ye bağlanıyor. Sonra kiminin Nakşibendîlik, kiminin Bektaşîlik olarak gelişmesini nasıl izah edersiniz?

Türkler arasındaki tasavvuf akımlarını sadece bu köke bağlamak yanlış. O ana kök ama, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde tasavvufun sadece bir ayağı. Ozellikle 'Horasan Melameti' dediğimiz ilahi cezbeye dayalı, yani züht

* Radikal, 6 Mart 2001

ve takva anlayışına değil de ilahi cezbeye dayalı tasavvuf anlayışına bağlı tarikatların ana kaynağı. Diğer taraftan 13. yüzyılda da Kuzey Afrika'dan, Irak'tan, Suriye'den birçok akım Anadolu'ya geldi. Ama Bektaşîlik gibi cezbeci akımlarda ana damar Orta Asya tabiî.

Naksibendîlik?

Nakşibendîlik çok önemli. Son yüzyılda Türkiye'de meydana gelmiş olaylara bakarak bir karara varmak veya analizi buradan başlatmak bence yanlış. Nakşibendîliğin Orta Asya'daki doğuş şartları cok farklı. M. Fuat Köprülü cok güzel anlatıyor: "Moğol istilasıyla Orta Asya'da tekrar bir Şamanist dalga başladı", diyor. O dalganın tesirlerini ortadan kaldırmak için Nakşibendîlik orada yeniden İslam'a dönüş için onemli bir fonksiyon icra etti. Dolayısıyla orada Nakşibendîlik büyük çapta İslam'la özdeş oldu.

Etkisi hâlâ sürüyor zaten...

Elbette.. Muridizm hareketi, Şeyh Şamil direnişi... Nakşiliğin Osmanlı'nın Balkanlar'daki hâkimiyet dönemindeki fonksiyonu bunun göstergesi. Bunları gözönüne alarak bir değerlendirme yapmak lâzım. Yani bir Menemen hadisesine, Seyh Said hareketine, keza 31 Mart vak'asına vurgu yaparak Nakşibendîlik tahlili yapmak yanlış olur..

İslamın önemli kırılma noktasını oluşturan Şia'yla Alevîlik arasında bir bağ var mı?

Şia'yla Alevîlik arasında bağ olduğunu pek çok kimse zanneder. Bu görünüşe bakıp yanılmadan ibaret. Alevîliğe de, Şia'ya da baktığınızda On İki İmamı, Ker-

bela matemini, Hz. Ali sevgisini, hatta ondan ötesini görünce aynı sanılır. Oysa On İki İmam Şia'sı Alevîlik'ten çok farklı. Bazı bakımlardan İmamîye Şia'sı Sünnîlik'ten farklı değil.

Pek çok Alevînin kendilerini Caferî mezhebine, yani On İki İmam Şia'sına bağlı olarak tarif etmeleri sadece bir yere mensubiyet arayışının ifadesi mi?

Tabiî. Geleneksel çizgiden gelen Alevîlerin, Alevî dedelerinin, Bektaşî babalarının eğilimi bu bence. Böylelikle İslam'a bağlanmış oluyorlar. Ama 1960 sonrası ortaya çıkan siyasal ve ideolojik dalgalanmalar farklı zihniyetleri doğurdu.

Size göre Alevîlik nasıl tanımlanabilir? Tarikat mı, mezhep mi? Din diyenler de var...

Bu zor bir konu. Nereden bakılırsa oradan değişik manzara görülebilir. Alevîler farklı ideolojik ve siyasal açılardan baktıklarından kendilerini farklı farklı tanımlıyorlar. Bilimsel açıdan Alevîlik İslam içinde, yani İslam tarihi icinde oluşan heterodoks yapılanmalardan biri. Bu özelliğiyle bir mezhep olarak tanımlanması belki daha doğrudur.

Ayrı bir dindir diyenler?

Bu metodolojik bir yanlıştan ileri geliyor bence. Bu tür yaklaşımları yapanlar Alevîliği tek başına ele alıp analiz etmeye çalıştıkları için yanılıyorlar. Ben öyle düşünmüyorum. Alevîliği İslam dünyasının bütünü içinde ele almak lâzım. Çünkü İslam dünyasında Alevîliğe benzeyen başka yapılanmalar da var. Örneğin İran'daki Ehl-i Hak'lar gibi...

Ali ve ehlibeyt sevgisinde Sünnî âlimler Alevîlerden geri kalmıyor. Sunnî olmak Alevîliğe mani mi? Alevîliğe bir meşrep olarak da bakılamaz mı?

Her mezhep meşreptir aynı zamanda. Sünnîlerin Hz. Ali'ye, On İki İmam'a ve o sülaleden gelenlere elbette sevgisi var. Yezid ve Muaviye Sünnîlerce de sevilmez. Çocuğuna Yezid ismini koyan bulamazsınız. Fakat çok önemli bir fark da var, onu Sünnîlerin anlamaya yanaştığı söylenemez. Tarihte yaşamış Hz. Ali ile Bektaşîlerin ve Alevîlerin, keza Alevîliğe benzer durumdaki Nuseyrîlik gibi heterodoks yapılanmaların inanç dünyalarındaki Hz. Ali aynı kişi değil. Bu toplumların Hz. Ali'si, tarih boyunca değişik mitolojik kültürlerin içinde yaratılmış insan üstü bir Hz. Ali. Hatta son zamanlarda ortaya atılmış bir teori var:Bir ölçüde doğru gibi geliyor. Bu teoriye göre Hz. Ali Alevîlerce, eski Türklerdeki GökTanrı olarak algılanıyor. Yani Alevîlik Hz. Ali'yi sevmekse biz de Alevîyiz gibisözlerin hiç bir anlamı yok.

Yani Sünnîlerin gerçek Hz. Ali'ye bakarak Alevîlik tarifi yapmalarının bir anlamı yok...

Hem yok, hem yanlış. Bunu anlamak ve analize buradan başlamak lâzım. Alevîliği anlamak için tarihte yaşamış Hz. Ali'yi bir kenara bırakmak gerektiğini söylemek istiyorum.

Her Alevî Bektaşî midir?

Hem sayılabilir, hem sayılamaz. Turkiye'deki Alevîlerin çoğunluğu Hacı Bektaş-i Veli'yi Hz. Ali'nin reenkarnasyonu olarak kabul ettikleri için takdis ederler. Hacı Bektaş-i Veli Alevîliğin Hz. Ali'den ve diğer imamlar-

dan sonra takdis ettiği en büyük şahsiyeti sayılır. Bunu söylerken Tunceli çevresinde, Hacı Bektaş kim oluyor diyen Alevîleri unutmamalı. Balkanlar'da kimi yerlerde Hacı Bektaş'ın ikinci, üçüncü derecede kaldığını, bazen önemsenmediğini görürsünüz. Deliorman Alevîlerinde meselâ... Oralarda Bektaşîler elbette Hacı Bektaş'ı kutsarlar ama, Balkan Alevîliği genelde Şeyh Bedreddin'i, Akyazılı'yı birinci sıraya koyar...

Tek tip bir Alevîlik yok yani..

Evet, monolitik bir yapı yok. Sünnîlik gibi...

Osmanlı'da Bektaşîliğin bir misyonu var; devşirmelik, yeniçeri falan... Bektaşîliğin Hiristiyanlık-Müslümanlık arası bir geçit olduğu söylenebilir mi?

Bektaşîliğin bu işlevi var. İslam içinde Bektaşîlik senkretik bir yapı arz eder. Yayıldığı alanlardaki bütün inançları içine alabilen, özümseyebilen bir yapı. Yayıldığı yerlerdeki gayri müslimlerin inanç dünyalarına rahatsızlık vermeden, onları takdis ettikleri kişilerden uzaklaştırmadan kolaylıkla İslam'a geçiş forksiyonunu icra etmiştir.

Bu söylediğiniz şunu düşünme imkânı verir mi? Hacı Bektaş-i Veli'nin Anadolu'ya geldiği dönemlerde Anadolu'da Hiristiyanlığın Pavlusculuk mezhebi yaygındı. Bu da Bektaşîlik için bir zemin mi oluşturdu?

Pavlusculukla Bektaşîliğin benzeşen çok tarafları var. Pavlusculuk 6.yüzyılda Doğu Anadolu'da Sivas, Divriği ve Ladik havalisinde, ağırlıklı olarak da Tunceli'de Ermeniler arasında güç kazanmış bir mezhep. Maniheizm'in Hiristiyanlıkla karışması sonucu doğmuş.

Dualist bir mezhep. Mesih anlayışı var. Hz. İsa'nın tanrılık vasfı kabul edilmez, kiliseler pek önemsenmez, ikon tapımına itibar edilmez, domuz eti yenilmez. Bundan dolayı Abbasi fütühatında İslam orduları Pavluscuların desteğini gördü. Bizim *Battalname* gibi epik tarihi romanlarımızda bunun izleri görülür. Buralarda Alevîliğin ve Bektaşîliğin zemin bulmasında Pavlusculuğun çok etkisi oldu.

Alevîler kendileriyle ilgili doğru bilgilere sahip mi?

Değiller. Büyük sıkıntı içindeler. Alevî ve Bektaşî olmak kendi kimliği hakkında her zaman doğru bilgi sahibi olmak mânasına gelmiyor. Bu Sünnîler için de geçerlidir. Bu hâl akademik bir formasyon işi. Türkiye'deki çalışmalar problematik noktalara yönelmekten çok işin kolayına dönük. Ritüeller, âdetler, gelenekler üzerine yoğunlaşılıyor. Oradan bir yere varmak mümkün değil oysa. Nasıl bir Hz. Ali, meselâ? Bu konuda araştırmalar gerek.

Alevî topluluğunun talep ve sıkıntılarını biliyoruz. Çıkış yolunu nerede görüyorsunuz?

Diyanet İşleri'nin bu konuda yeterli bilgiye sahip olduğu kanaatinde değilim. Başkanlığın Alevîliği tarihî Hz. Ali figürü üzerinden yorumlama arzusundan vazgeçmesi lâzım. Bu bizi bir yere götürmez. Bugüne kadar götürmedi.Üstelik Alevî kesimini daha da kızdırdı. Diyanetin önce Alevîlerle diyalog içine girmesinde yarar var. Farklı dinden olanlarla diyalog aranıyor, Alevîlerle niye aranmasın? Sadece Alevîlik'le değil, Türkiye'deki dinî yapının bütünüyle ilgili olmalı. Bunu vaktiyle önermiştim...

Alevîlere öneriniz olur mu?

Alevîlerin de Sünnîlik hakkındaki önyargılarını bırakıp doğrusunu araştırmaları lâzım. Bunu yapmakla Sünnîleşeceklerinden korkmamaları lâzım. Sünnîliği Emevi Müslümanlığı olarak görüyorlar. Bu doğru değildir. Tarih bunun böyle olmadığını gösteriyor zaten. Biraz zaman ve müsamaha...

Dinî kurumlaşmamızın gözden geçirilmesi de gerekebilir?

Bunu içinde yaşadığımız zaman ve tarih dayatıyor zaten...

KENTLEŞME VE ALEVÎLİK*

Kemalist projede Alevîler'in can simidi olarak kullanıldığını söylüyordunuz. Hâlihazırda bu kullanım devam ediyor mu?

Ben hiçbir yazımda Kemalist projede Alevîler'in can simidi olarak kullanıldığını söylemedim. Ancak 1990'larda Alevîlik sorunu gündeme gelip cehalet ve sansasyon toz dumanı içinde tartışılmaya başlandığı zaman, Alevî yazarların Kemalizm'i bir anlamda kendilerini meşrulaştırmak ve o zamanlar güçleniyor gibi bir izlenim yaratan İslamcılığa karşı bir savunma zemini oluşturmak için Alevîliği Kemalizmle özdeşleştimeğe özen gösterdiklerini, ama 1990'lar ve sonrasının laik çevrelerinin İslamcılık karşısında Alevîliği ve Alevî çevreleri laisizmin bir garantisi olarak gördüklerini söylemiştim. Bununla sizin söylediğiniz farklı şeyler. Eğer siz de benim söylediğimi kastediyorsanız, bu anlamda ben hâlâ görüşümü koruduğumu belirtmek isterim. Çünkü aslında tıpkı Sünnîlik gibi tek parçalı bir yapı oluşturmayan Alevîlik, Türkiye'de İslamcı kesimler, hatta Sünnî kesimler (dikkat ederseniz İslamcı kesimlerle Sünnî kesimleri ayırdediyorum) karşısında kendisini sağlama almanın en çıkar yolunun bu olduğuna

* Aksiyon, Kasım 2006

hâlâ kuvvetle inanmakta ve buna bağlanmaktadır. Yalnız burada gözden kaçırılmaması gereken çok önemli nokta, Atatürk'le Kemalizm'in, 1990'lar sonrasındaki, özellikle günümüzdeki hâliyle Kemalizm'in karıştırılmaması gerektiği ve Sünnîlerin Atatürk karşıtı olduğu gibi ilk bakışta doğru gibi görünen -ama gerçekte öyle olmayan- bir olgunun yanıltıcı olduğudur. Bu yanılgı Türkiye'de anlamsız ve lüzumsuz tartışmaların da kaynaklarından biridir.

1980'li yılların ortasına doğru Alevîlerin kendi sosyal ve dinî tabanlarına dönüş yaptığını vurguluyordunuz. Bu süreç devam ediyor mu? Kentliliğin bu sürece etkisi nasıl?

Bu sürecin büyük çapta devam ettiğini ve edeceğini söyleyebilirim. Hatta Alevîliği bir çeşit "tevil edilmiş ateizm"le yorumlayan Marksist kökenli Alevîler'in bile bu sosyal ve dinî tabanı dışlamak gibi bir tavırdan dikkatle kaçındığını, en azından klasik Alevî inançlarını tevil ederek gündeminde tutmak suretiyle sosyal tabanından kopmamağa büyük önem verdiğini belirtmek lâzım. Zaten Alevîlik bu dinî ve sosyal tabandan koptuğu takdirde –ki bunun olacağını hiç sanmıyorum- kendi eliyle kendini bitirmiş olur. O itibarla sözünü ettiğiniz süreç devam edecektir. Kentlilik bu süreci belki inançların modern bir zihniyetle yorumlanmasına ve özellikle ritüellerin "çağa uygun, modern" bir biçime evrilmesine katkı yapabilir. Nitekim, eski kuşakların muhalefetine rağmen bazı genç kuşak Alevîlerinde bu doğrultuda bazı teşebbüsler olduğunu biliyoruz.

Alevîliğin kentlileşme sürecinde cem, dede kavramı nasıl şekillendi?

Şimdi söylediğim gibi, Alevîliğin kentlileşme sürecinde cem daha "modern" bir çehreye kavuşturulmaya çalışılıyor. Yani gerek cem'in yapıldığı mekânsal anlayış, gerek icra biçimi bu çalışmanın ana konularından biri. Dede'lik kavramı ve fonksiyonu ise zaten yaklaşık bir on yıldan fazladır, klasik kavramla ve fonksiyonla yer değiştirdi. Artık eskiden görmeğe alıştığımız, geleneksel deyişleri çalıp söyleyen, *Buyruk*'taki erkânı, orada yazılı kalıplaşmış ifadelerle icra eden, tasavvufun kazandırdığı geleneksel irfanı temsil eden "dede figürü", çoktandır yerini üniversite bitirmiş, çağdaş düşünce kavramlarıyla ünsiyet peyda etmiş, okumuş-yazmış, şöyle veya böyle dünya görüşü görece daha geniş, hatta pozitivist "entelektüel dede" figürüne bırakmak üzere. Ama ben bu modern dede figüründe klasik dede figürünün tasavvuftan kaynaklanan o "irfan"ının eksik olduğunu, bunun ise önemli bir eksiklik olduğunu düşünüyorum.

Müziğin günümüz Alevî toplumundaki etkin rolü nedir?

Müzikten kastınız eğer profan müzik ise, Sünnî toplumda profan müziğin yeri ne ise Alevî toplumunda da odur. Ama cem'lerde icra edilen dede'nin çaldığı saz refakatinda okunan deyişleri kastediyorsanız, Sünnî toplumda camilerdeki Kur'an tilaveti ne ise, Alevî toplumunda da cemlerde müzikle okunan deyişler aynı derecede kutsal sayılır. Deyişler Alevî toplumunun akaid, muamelat, ahlâk mecmuası, teoloji külliyatı, hatta bir anlamda Alevî toplumunun tarihi, kendini sürdürmeye, Alevî toplumunu bir arada tutmaya yarayan hayat damarıdır diyebilirim.

MİTLEŞMİŞ ALEVÎLİK GENÇLERİNİ TUTAMADI*

Röportaj: Mehmet Gündem

Alevîliği genellikle olumsuzluk hallerinde konuşuyoruz. Sosyal patlamalarda, cem evlerine yansıyan protestolu cenazelerde, kavgalı sokak gösterilerinde, seçime doğru Alevî önderlerinin siyasî ve siyasetten beklentilerinde, bütçeden pay ve kadro taleplerinde... Fakat Alevîliğin ruhanî boyutu pek konuşulmuyor, onun 'isyan kültürü' üzerinden algılandığı bir durum var...

Alevîlik bu değil. İsyan kültürü üzerinden konuşulmak biraz da Alevîliğin geçmişiyle ilgili. Esasında bu güne kadar yapılan yayınlara, toplantılara bakarsanız, meselenin özüne dair sağlıklı bir yaklaşımın pek olmadığını görürsünüz. Genellikle propagandaya dönük çalışmalar oldu.

Neden Alevîlik konusunda kayda değer çalışmalar olmadı?

80'lerden sonra küreselleşmenin esintileri Türkiye'yi etkilemeye başladı. Alevîler kendilerini bu ortamda biraz serbest hissettiler, kendilerini anlatma ihtiyacı duydular. Bu arada gözden kaçan bir faktör var. 79 İran İhtilali

* Yeni Şafak, 19 Mart 2007

Alevîleri korkuttu ve savunma psikolojisine girdiler. Biraz da bu yüzden ilk yapılan yayınlarda Alevîlik bir isyan kültürüymüş gibi sunuldu. Fakat bu tür bir Alevîlik tarihi gerçeklikten uzaktır. Bu noktada hem Alevî kesimin, hem de Sünnî kesimin bilgisizliği var.

Bazı Alevî Aydınları Şöhret Buldu

Alevîliğin bu şekilde gündeme gelmesinde, Alevî ve Sünnî kesimin bilinçli ya da bilinçsiz etkisi nedir?

Uzun bir geçmişte sürekli gölgede kalmalarının bunda etkisi var. Alevîler kendilerini anlatma ihtiyacı duydular, fakat anlatma işini üstlenen kişiler klasik dede tipinden farklı Alevî okur - yazarları, aydınları tarihte yaşanan olayların hıncını çıkarma yoluna girdiler. Bir çok tarih dışı, zaman dışı değerlendirmeler oldu. Bazı Alevî aydınları da bu ortamdan yararlanarak şöhret sahibi olma gibi bir yola girdiler.

Osmanlı'yla hesaplaşma gibi...

Tabiî ki Osmanlı'yla hesaplaşma havası içerisine de girdiler, sanal tarih başlattılar. Bu durum şimdilerde de belli ölçülerde devam ediyor.

Kendi mitini oluşturma çabası...

Bir anlamda öyle. Çünkü iki problemle karşı karşıya kaldıklarını açık bir şekilde gördüler: Birincisi tarih problemi. Bu konuda sağlam bir bilgiye sahip olmadıklarını gördüler. İkincisi teoloji problemi. Alevîliğin bir teolojisi var mı, yok mu? Ellerini attıklarında ulaştıkları malzeme mitolojik malzeme oldu.

Alevîlerin iki büyük problemi; tarih ve teoloji aşılabilir mi?

Tarih problemi derken, Hz. Ali'ye mensubiyetin çağrıştırdığı bir ivmeyle kendilerini Şiîliğin tarihiyle özdeşleştirdiler ki, bu büyük bir yanılmaydı. Gerçekte Alevîliğin tarihinin Şiîlikle birleşmesi çok sonraki bir olaydır. Aslında İslam heterodoksisinin bir bacağıydı Alevîlik. Orta Asya'dan beri gelen, Sünnîlik dışı yapılanmalarla, özellikle İsmailîyye mezhebiyle alâkadar olan bir teolojik geçmişin ürünüydü Alevîlik. Bu pek bilinmedi ve ellerinde sağlam bir kaynak olmadığından Alevîlik tepkiselliğe kaydı. Bu bilinmezlik Sünnî kesimde de üzeri örtülmesi gereken bir olgu olarak görüldü.

Dedelik, Şehirde Hayal Kırıklığı Oluşturdu

60'ların yaşayan Alevîliği ile 80'lerin ve bugünün Alevîliği arasında farklar var. Dedeler sorgulanıyor, çünkü okumuş genç kitlenin nazarında Alevîliği taşıyabilir bir müessese değil dedelik. Belki cem evlerindeki ritüeller de tartışılıyor. Kırılmalar yaşanıyor...

Muhakkak. 80'lerde Alevî sorunu ortaya çıktığında Alevî yazarlar da dayanacak sağlam teolojik referanslar bulamadılar. Dedelik kurumu şehirleşme olgusuyla karşı karşıya geldi ve bir hayal kırıklığı da yarattı. Bu hayal kırıklığının sonucunda nereye tutunacaklarını bilemediler.

Marksizm'e kaydılar...

60'lı yıllarda özellikle üniversite Alevî gençliği kendini bir boşlukta hissetti. Dayanacak bir yer lâzımdı, kimlik bulabilmek için Marksizm'e kaydılar. 80'lerden sonra 'geriye dönüş' başladı. Marksist Alevîler kendi gelenekelerine dönmeye başladılar. Marksist kimliğin Alevîliği ifade edemediğini gördüler. Fakat dedelerin elindeki mitolojik Alevîlik birikimi ve teolojisi onları tatmin etmedi. Arayışa girdiler ama şu ana kadar sadece ritüellere yönelmek,

cem evlerinde uygulanan ayin-i cemlerle yetinmek durumunda kalındı. Bu yönelişlerinde tek başına Alevîliğin geleceğine yönelik bir kurtuluş olmadığını artık biliyorlar. Şimdi üniversiteli gençler arasında Alevîliğin gerçek tarihine ve teolojisine yönelme eğilimi başladı, kimlik krizine girmeler de oldu. "Hocam bu durumda ne yapacağız?" gibi bana çok sorular soruluyor.

Alevîliği belli dönemlerde çağdaşlığın dinamosu, laikliğin teminatı en yüce Atatürkçüler olarak sundular. Bu anlaşılabilir bir şey mi?

Anlaşılabilir, çünkü bu biraz kimlik meselesiyle ilgili. Alevîler de, Sünnîler de evrenselliğe malolmak zorundalar. Bu süreçte Alevîler de kendilerini yeniden tarif etme ihtiyacı duyuyorlar. İster istemez bazı şeylere sarılıyorlar. Tabiî ki Atatürk onlar için önemli bir liderdi. Zaten Alevî inançları Atatürk'ü bir bakıma Hz. Ali'yi modern çağda yaşayan Ali olarak da görmüştür. Laiklik vurgusu ise, Alevîlik'te gelişmekte olan teoloji arayışının ilk hareket noktasıydı. Sünnîliğe karşı avantaj gibi gördüklerinden bu durumu kullanmaya çalıştılar.

Çağdaş, laiklik ve Atatürkçülük vurgusunun Alevîler açısından stratejik ve siyasal bir yanı da yok mu?

Tabiî ki var. Çoğunluğu Sünnî olan bu toplumda yer edinmek için bunları kullanmak zorundaydılar. Sünnî kesim hem bu tercihleri, hem de Alevîleri anlamalı. Çünkü Alevî toplumunun kendi tarihini, kendi teolojisini bulma yolunda Sünnî kesime çok şey düşüyor.

Öyleyse formül şu: Alevîleri kendi olarak kabul et ve diyaloğa geç...

Dönüştürme hayali taşımadan, kendi olarak kabul etmek. Önce Alevîleri, Alevî olgusunu anlamaya çalışmak lâzım.

Devletin Alevîleri dönüştürme gibi bir politikası var mı?

Hayır, devletin böyle bir politikası olduğunu sanmıyorum.

Cumhuriyet sonrası devlet geleneği Sünnî bir yapılanma içinde mi?

Diyanet'in organizasyonunu düşünürseniz gayet açık.

Aşılmaz bir Sünnî duvar mı var devlette?

Şu anda o duvarın pek geçilebilir olduğunu sanmıyorum. Çünkü Diyanet'in bugün Alevî olgusu karşısındaki tutumunun gerçekçi bir tutum olduğu kanısında değilim.

Bir Sünnî kendinden taviz vermeden bir Alevî'ye nasıl bakmalı?

Öncelikle Alevîliği İslam dışında görmemeli. Alevîliği ve Alevî'yi anlamaya çalışmalı.

Fakat İslam dışında göstermek için çok çalışan Alevîler oldu...

Alevîliği İslam dışı göstermek çabası Alevîliğin içinden de, yurt dışından da oldu, oluyor. Alevîlerin Anadolu'nun eski Hristiyan sekenesi olduğu tezini ileri sürenler de var...

Tarihî ve teolojik geçmişe sorgu

Alevîler, kendi içlerinde öncelikle neleri sorgulamalıdır?

Tarihî ve tarihsel geçmişi sorgulamak lâzım. Teolojik kökenlerini sorgulamalılar. Dedelik müessesesi Alevîliğin omurgasını teşkil eder, ondan vazgeçemez. Dedelik kurumu, hem Alevîleri organize etme işlevini görür, hem de Alevîliğin teolojisini ve bir anlamda tarihini taşır. Dolayısıyla dedelik kurumunun yeniden inşa edilmesi lâzım. İyi yetişmiş dedeler de yok değil, bazıları büyük sıkıntıların farkındalar ve çıkar yol arıyorlar. Alevî aydınların temel bir yanlışı var. Alevîlik sanki Türkiye'de bu topraklara mahsus bir olguymuş gibi algılanıyor.

İsteseler de Kemalizm'e Karşı Çıkamazlar

Alevî kesimde bir sekülerleşmeden bahsedilebilir mi?

Tabiî ki... Fakat Türkiye'nin resmî ideolojisi çerçevesinde bir sekülerleşmeyi Alevîliğin tam olarak istediği kanaatinde değilim. Alevîler tam bir sekülerleşme isterlerse, kendi tarihi ve teolojisiyle ters düşebilirler. Bazı Alevîler bu tehlikenin farkındalar, ama Sünnî kesim karşısında kendilerini laikliğin garantörleri, modernleşmenin dinamosu görme gibi -kullanmak istedikleri- iki enstrümanı çalıştırmak için böyle görünmek zorundalar.

Bazıları diyor ki; biz Alevîlerin Alevîliğin özgürleşmesi için Kemalizm'le olan göbek bağımızı kesmemiz lâzım...

Bu fikirde olanlar var ama şu anda bunu yapamazlar. Eğer Kemalizm'e karşı çıkarlarsa bindikleri dalı keserler, laisizmin garantörü olmaktan çıkarlar...

Yıllardır Alevîliğin yazılı kaynaklarını ortaya çıkaracağız dediler. Bu şifahî Alevîlik, kitabî Alevîliğe geçebilecek mi?

Böyle bir süreç başlatılmak isteniyor. Alevîliğin şu ana kadar naklettiği teoloji, mitoloji ağırlıklı bir teolojidir. Onun dışında bir teoloji inşa etmelidir.

Bunu Alevîler devletten mi bekleyecekler?

Hayır bu iş Alevî aydınlarına düşer. Alevî aydınlarının hepsinin çok sağlam bir şekilde analitik bakışla İslam teolojisi, İslam tarihi tahsil etmeleri lâzım.

"Türk Müslümanlığı" tezi içinde Alevîliğe önemli roller biçilmişti. Özellikle 95 sonrasında bu kavramlar çok canlıydı. Türk Müslümanlığı ile Alevîlik arasındaki bağlantıya ne oldu?

Gördüğüm kadarıyla o vurgu devam ediyor. İzzettin Doğan grubunun temel tezi Türk Müslümanlığı'ydı. Ama bu eksik bir yaklaşım. Türk Müslümanlığı'ndan İslam'ın popülerleşmiş yaklaşımını kastediyorsanız bu sadece Alevî kesimi tarafından temsil edilmiyor... Alevîler içinde de bu role ciddi tepkiler oldu.

Alevîliğin bir ideolojiye dönüşme tehlikesi var mı?

80-90 arası ideolojiye dönüştürme çabaları da oldu ama ben bu noktadan sonra Alevîlik için ideolojiye dönüşme tehlikesi görmüyorum.

Bazı Alevî önderler konuşmalarında Alevî-Bektaşî diyorlardı. Ardından Mevlevîleri, Rufaîleri zikretmeye başladılar. Alevîlik hepsini kuşatır mı?

Bu tarih ve gerçek dışı bir yaklaşım. Zahirdeki kimi benzeşmeleri yanlış anlıyorlar. Tuhafıma giden; bu beyanlara, Mevlevîlikten, Rufaîlik'ten bir reaksiyonun gelmemesidir...

AK Parti iktidarı Alevîleri nasıl etkiledi?

Buna bütün Alevî kesim için tek doğru cevap vermek doğru değil. Ilımlı Alevîler çok da dışlamıyorlar, ama Alevîliğe bakışları da hoşlarına gitmiyor. Başbakan'ın zaman zaman dile getirdiği, "Alevîlik Hz. Ali'yi sevmekse, hepimiz Alevîyiz" türü yaklaşımlar hoş karşılanmıyor.

Çünkü Alevîlik sadece Hz. Ali'yi sevmek değil...

Kesinlikle... Sünnîlerin bunu görmesi lâzım. Bugünkü bazı Alevî aydınları da tarihte etiyle kemiğiyle yaşamış Hz. Ali'nin Alevîliğin Ali'si olmadığını biliyorlar.

Diaspora Alevîlerinin durumu nasıl?

1960'larda Hollanda'ya, Fransa'ya, Almanya'ya işçi olarak gidenlerin ikinci - üçüncü kuşakları diasporayı teşkil ediyorlar ve şimdi kimlik bunalımı içindeler. Üçüncü nesle sahip olan üniversite okuyan bazı gençlerin Hristiyan olduğunu biliyoruz.

Misyonerlik faaliyetlerinde hedef kitleyi Alevî gençleri oluşturuyor, din değiştirenler var...

Bundan Alevî toplumu da rahatsız. Bu bir toplumsal yönelim olmamalı, olamaz da...

Türkiye'de Alevî lobisinden sözedilebilir mi?

ABD'deki, Avrupa'daki Yahudiler gibi çok organize bir yapıdan bahsetmek şu an için mümkün değil, ama yapılmaya çalışılıyor...

Birden fazla Alevîlik var pratikte. İnançtan yaşam felsefesine kadar gidiyor. Böyle olunca da hangi Alevîlik sorusu canlı duruyor.

Bu tabiî bir şey. Sünnîlik'te nasıl farklı yorumlar varsa, Alevîlik'te de benzer bir olgu içinde zaman ve mekânın getirdiği farklar olacaktır.

Din dışı bir kültür - felsefe yorumları Alevîlik çatısı altında ne kadar barınabilir?

Bu tür yaklaşımlar bir anlamda Marksizm'in Alevî cilası altında yorumlanmasıdır. Alevîlik için pek çok şey söylenebilir, ama din dışı denemez. Çünkü Alevîlik çok ciddi bir tasavvufî birikime de sahiptir. Düşünün ki, Sünnî tekkelerde de Pir Sultan Abdal'ın nefesleri okunuyordu. Alevîlik de bizim tarihimizin bir parçası olarak görülmeli. Alevî fobisini bir kenara atmak zorundayız.

ALEVÎLİK, TOPLUM VE LAİSİZM*

Röportaj: Osman Toprak

Türkiye'de son günlerde "Alevîlik" konusu, iktidar partisinin açılımı, bu açılıma Alevîlerin cevapları ve tutumu bağlamında yeniden gündeme geldi. Biz biliyoruz ki, bu konu, yaklaşık otuz yıldır sizin gündeminizde; üstelik bütün dinî, siyasî ve tarihî yönleri ile bu meseleyi kaynaklara dayanarak ve bir ciddiyet içinde araştırıyorsunuz. Alevîler'in ve Alevîlik'in bizim din ve devlet tarihimizdeki karşılığı nedir? Selçuklu'da, Osmanlı'da ve Cumhuriyet tarihinde karşımıza nasıl bir sosyal zümre çıkıyor?

Sorunuzun ilk kısmını "din ve toplum tarihimizdeki yeri nedir?" şekline çevirirsek belki daha iyi yapmış oluruz. Önce hemen şunu belirteyim, iktidar partisinin bu konudaki açılımının nasıl bir projeye dayandığını bilmediğim için doğrusu o konuda açık ve sağlam bir fikir sahibi olduğumu söyleyemem, dolayısıyla konuşmak istemem. Umarım, sağlam bir sosyolojik, tarihsel ve teolojik bilgi birikimine dayanan bir hazırlığı, bu birikime sahip her iki

* Millî Gazete, 29 Aralık 2007.

taraftan bir uzmanlar kadrosu ve bunların hazırladığı bir projesi vardır. Dikkat ederseniz "Umarım" diyorum. Eğer öyle ise bu açılımın tarihimizde bugüne kadar yapılmamış bir açılım olacağını, bunun toplumumuzdaki önyargıları zaman içinde silerek iki kesimin birbirini kendine dönüştürme çabasına girmeden, farklılıklarının üstünü örterek, onları olmadık te'villerle yorumlayıp karşı tarafa dayatarak değil, ama birbirini farklılıklarıyla kabul edip bir arada yaşama yoluna ışık tutacak bir açılım olmasını temenni ederim. Sorunuzun cevabına gelince, önce bu konuda içinde bulunduğumuz durumun kısa bir analizini yapmama izin verin. Şuna hepimizin dikkat etmesi gerekiyor: Türkiye'de bugünkü de dahil, siyasal iktidarların zihninde, bizzat Alevîlerin –ki bugün, monolitik bir Sünnîlik olmadığı gibi monolitik bir Alevîlik olmadığını da artık herkes anladığına göre- ve Sünnîler'in -gerek sıradan halk, gerek belli bir okur yazar kesimi olarak- kısaca her kesimin zihninde farklı imaj ve algılamalar var. Her kesim kendi anlayışına göre bir Alevîlik imajı taşıyor. Bu hâl, bu konuda inanılmaz boyutlarda bir bilgi yoksunluğunun mevcudiyetini gösterir ki, özellikle son yirmi yılda bu iyice açığa çıktı. Bu yirmi yıllık yoksunluk ortamı, korkunç boyutlarda bir ideolojik bilgi kirliliğine yol açtı. Hem Sünnî, hem Alevî kesimden olmak üzere, önyargılı, maksatlı, ehliyetsiz kalemlerden çıkan inanılmaz bir literatür kirliliği yaratıldı. Bu kaos ortamının, bizim toplumumuz gibi, -üniversitelerimiz dahil- devletin tasarlayıp sunduğu perspektiflerin dışında herhangi bir farklı perspektif oluşturmağa alışmamış, İslam ve onun tarihi, kültürü konusunda iyi bilgilenmemiş, içindeki farklılıkların farkına vardırılmamış, dolayısıyla o farklılıklara dair sağlam kanaat sahibi kılınmamış bir toplumda, bunun tabiî bir sosyolojik olgu olduğunu da kabul etmek lâzım.

Dolayısıyla benim size vereceğim cevabı okuyanlar da onu kendi zihinlerindeki imajlara göre ölçüp biçecekler ve kendilerine göre beni bir yere yerleştirecekler.. Ama ben yine de sorunuza kısaca cevap verebilmek isterim: Bugün artık yaygınlaşan adıyla Alevîlik -ki bu isim bu İslam anlayışının tarih içindeki gelişim çizgisinde çok yeni sayılabilecek bir isimdir- denilen anlayışın başlangıcı Türkler'in İslam'ı kabul tarihine kadar gider, dolayısıyla İslamî dönem Türk tarihinde Sünnî İslam kadar eskidir. Orta Asya'da konar göçer Türkler arasında, eski inanç ve geleneklerin katkısıyla farklı bir İslam yorumu olarak gelişmeye başlayan Sünnî olmayan bu yorum, onların -Anadolu dahil- Balkanlar'a kadar katettiği bütün kültür sahalarının katkısını taşır. Ama Alevîliğe bugün bildiğimiz karakteristiğini kazandıran Hz. Ali ve onun etrafındaki inançların, bu İslam yorumuna katılması ise, bir ayağı itibariyle daha 13 üncü yüzyılda yoğunlaşan İsmailî propagandalara dayanmakla beraber, esas itibariyle 15 inci yüzyıl sonlarından itibaren Safevî propagandalarına kadar uzanır. Dolayısıyla bizim toplumumuzun bir anlamda düalist İslamî yapısı (Sünnî- Alevî) hem din tarihimizin hem sosyal tarihimizin bir gerçekliğidir. Bazılarımızın bu gerçekliği görmek ve kabul etmek istemediklerini iyi bilirim. Ama demokratik bir ülkede yaşamak istiyorsak bu gerçekliği hem Alevî, hem Sünnî kesimin kabullenmesi lâzım diye düşünüyorum.

Bugünkü belirli yayınlara ve sözlere baktığımızda Alevîlerin en büyük 'endişesinin' kendilerinin devlet tarafından veya başka kurumlar eli ile asimile edilmek yani "Sünnîleştirilmeleri" olduğunu görüyoruz. Şöyle cümlelere de rastlıyoruz üstelik, "Yüzyıllardır sistematik olarak asimile edilmeye çalışılan Alevîliğin..." Tarihe de baktığımızda dile getirilen bu 'endişenin' bir karşı-

lığı var mıdır, olmuş mudur? Bugün için, Diyanet teşkilatının Alevî köylerine cami yapması ve imam ataması belki böylece ibadetlerine titizlik gösteren Alevîlerin artması Sünnîleşme olarak görülebilir mi?

İçinde fiilen yaşadığımız şu süreci yakından takip etmeğe çalışan biri olarak şunu söyleyebilirim ki, Alevîlerin bu endişesini zaman zaman haklı çıkaracak gerek bazı siyasal iktidarlar zamanında, gerek ara sıra bazı siyasî ağızlardan, bazı görsel ve yazılı medya unsurlarından, hatta bazı kurumlarımızdan ve işin tuhafı bazı "bilim çevreleri"mizden bir takım tavır ve tutumlar, açıklamalar, yorumlar vukû bulmuştur. Ama "Alevîlik yüzyıllardır sistematik olarak asimile edilmeğe çalışılıyor" sözünün tarihsel bir zemini olduğunu ben şahsen kolay söyleyemem. Bir defa ne Anadolu Selçukluları, ne Osmanlılar zamanında devlet eliyle Alevîleri asimile etmeye yönelik bir politika uygulandığına dair verilere sahip değiliz. Ama şu olmuştur: Her iki dönemde de devlet kendine karşı ayaklanan çevrelerin üstüne şiddetle gitmiş ve bastırmış, yakaladıklarını idam veya katletmiştir. Bu arada, popüler tabiriyle "kurunun yanında yaş da yanmış"tır. Ama bu bir asimilasyon değildir. Korkutmak suretiyle asimilasyona yol açabilecek bir tutum mudur, bu tartışılabilir. Ama gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar devlet güvenliğini tehlikeye sokacak veya devlete isyan edecek safhaya gelmediği sürece toplumun inançlarına karışmamayı tercih etmiştir. Arşiv belgelerinde bunu açıkça görüyoruz. Ancak ayaklanmaların dışında–yalnız XVI. yüzyılda Safevî yandaşı Kalenderî tarikat grupları üzerindeki ve II. Abdülhamid dönemindeki projelendirilmiş, ama tatbik mevkiine konamamış asimilasyon politikası hariç- her iki dönemde de devletin sistemli bir asimilasyon hareketi olmamıştır. Ben gerek

Sünnî kesimden gerek Alevîlerden kaynaklanan bu tür ideolojik ve toplumu yanlış bilgilendirmeye ve şartlandırmaya yönelik spekülasyonların toplumsal barışımız açısından büyük zararlara yol açtığını düşünüyorum. Bununla beraber, 1980 sonrasında Alevî köylerine cami yapılması olayı da bilinmeyen bir şey değildir. Askerî rejimin talebi doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bazı Alevî köylerine cami yaptırdığı doğrudur. Bugün de Diyanet isteyen Alevî köylerine cami yaptırıyor. Doğrusunu söylemek gerekirse bu zaman zaman bir asimilasyonu hedeflemekteydi. Ancak burada bir noktayı ayırt etmemiz lâzım, ki o da, bazı Alevî köylerinin de kendi arzularıyla köylerine cami yaptırılması talebinde bulunduklarıdır. Nitekim Türkiye'nin çeşitli şehir ve kasabalarında, hızlanan şehirlileşme sürecine paralel olarak Alevîler'den kendiliğinden bir Sünnîleşme yoluna girildiğini gözlemlememek mümkün değil. Belki bu haklı olarak muhafazakâr Alevîler'de asimilasyon korkusunu yaratıyor. Benim bu konuda kısaca kanaatim ve önerim şudur. Alevîlerin problemlerinin çözümünde gerçek anlamda bilimsel, sosyolojik araştırmalara ihtiyacımız var. Bu tür araştırmalara kulak tıkayan veya maksatlı ve bilerek yanlış sorulardan oluşturulan anketlerin sonuçlarını ideolojik olarak okumaya ve yorumlamaya çok eğilimli bazı çevrelerimizin, bu tutumlarını terk edip, eğer bu problemleri çözüme kavuşturmayı, toplumsal barış ortamına katkı sağlamayı, dolayısıyla Türkiye'nin enerjisini sonuçsuz ve zaman kaybettirici tartışmalarla harcamamayı istiyorlarsa, ciddi olmaları ve bilimsel zeminden ayrılmamağa dikkat etmeleri gerekir. Aksi halde yaşadığımız bu kör döğüşü sürüp gidecektir. Ağır sonuçlarına istisnasız hepimiz katlanmak zorunda kalacağız.

Siz, "Alevî toplumunun kendi tarihini, kendi teolojisini bulma yolunda Sünnî kesime çok şey düşüyor." fikrini dile getiriyorsunuz. Buradan size iki soru sormak istiyorum, bir, Alevîlerin niçin kendi tarihini ve teolojisini öğrenmeye ihtiyacı vardır? İki, bu hususta Sünnî kesime niçin ve nasıl bir görev düşüyor?

Alevîliğin Türkiye gündemine geldiği 1980'li yılların sonlarından itibaren, çeşitli Alevî kesimleriyle olan temaslarım, kişisel dostluklarım, katıldığım toplantılar, yaptığım bazı alan gözlemleri ve nihayet piyasaya çıkan yayınlar, şahsen bende, -tıpkı Sünnî kesimlerin çoğunda olduğu gibi- Alevîler'in büyük çoğunluğunun, kendi kültürleri ile ilgili olarak sağlam bir teoloji ve tarih bilincine sahip olmadığı izlenimini hasıl etti. Pek çok Alevî tanıdık, bu konuda benimle sıkıntılarını paylaştılar, halen de paylaşıyorlar. Bu izlenimim beni şu sonuca iletti: Eğer Türkiye'de Alevî vatandaşlarımız haklı olarak hem kendilerinin dinî ve kültürel kimliklerinin bilincine varmak, hem de bu kimliklerini tanıtmak istiyor, bazı sosyal, dinî ve hukukî alanlarda bir takım taleplerde bulunuyor ve bunların yerine getirilmesini demokratik bir hak olarak ileri sürüyorlarsa, bu haklarını ideolojik önyargılarla, saplantılarla ve doğru olmayan bilgilerle değil, ama sağlıklı bir biçimde savunabilmek istiyorlarsa, her şeyden önce sağlam ve tarihsel gerçekliğe dayanan bir teoloji ve tarih bilinci geliştirmek zorundadırlar diye düşünüyorum. Bu düşüncemi zaman zaman çeşitli vesilelerle tanıdıklarıma ilettim. Bazılarından gıyaben olumsuz tepkiler almama rağmen çoğundan olumlu tepkiler aldım. Şunu çok iyi biliyorum ki bu büyük, zor ve zaman alacak bir iştir ve mutlaka bilimsel bir çizgide olmalıdır. Bunun için Alevîler kendi teologlarını ve tarihçilerini yetiştirmelidir. Bana göre bu da yetmez, ayrıca hem kendi teolojilerini, hem çeşitli versiyonlarıyla

Sünnî teolojiyi tanımalıdırlar. Aynı şeyi Alevîliği tanımak için Sünnîler de yapmalıdırlar. Bunu ise benim kanaatime göre, yüzlerce yıl saklı ve kapalı bir toplum olmanın sonucu, kendi içlerinde yarattıkları tepkisel tarih bilincinin yerini müspet bilimsel metotlara dayalı bir tarih bilincinden hareketle yapabilirler. Bu maksatla modern tarih yöntemlerine âşina, onları iyi tanıyıp kullanabilen tarihçiler yetiştirmelidirler. Çoğunluğu teşkil ettikleri için görece daha açık bir toplum olan Sünnîler, bu konuda daha uzun bir tarihsel tecrübeye sahip oldukları için, onlara yardımcı olmalı ve bu zor işte onların mesailerini kolaylaştırmalıdırlar diye düşünüyorum. Bence ortak mesai her iki tarafa da çok şey öğretecek kanaatindeyim.

Biyografinizde uzmanlık alanı olarak Türk din ve kültür tarihi yazıyor. "Türk tarihi çerçevesinde İslâm gibi, az çalışılan, çok problemli bir alanı tercih ettim. Sebebi, Türkiye'de sürüp gitmekte olan iki kültürlülüğün altındaki İslâm faktörünün Türk tarihindeki rolünü ve bu rolün değişik alanlardaki yansımasını anlayabilmektir." diyorsunuz. Çalıştığınız alandan sorayım Hocam, devlet ve millet hayatımızda İslâm, tarihimizde (özelde Selçuklu ve Osmanlı) ve günümüzde (Türkiye Cumhuriyeti) neye tekabul ediyor? Milletimizi İslâm'ın inşaa ettiğini söylemek, yanlış olur mu?

Bu sorunuza tanınmış İslam Ortadoğu tarihçisi Bernard Lewis'in "Ortadoğu" isimli sentetik bir tarihçilik ürünü olan eserinin bir yerinde yazdığı cümlelerin özetini mealen aktarmakla cevap vermek isterim. O, tarihte hiçbir Müslüman milletin Türkler kadar benliklerini İslam'a gömmediğini söylüyor. Bu, kanaatimce çok doğru bir teşhis; aynen katıldığımı söyleyebilirim. Bence yaşanan tarihî geçmişimiz de ispata gerek bırakmayacak kadar

bunu gösteriyor zaten. Belki bugün yaklaşık yüz elli yıldan beridir yaşadığımız iki kültürlülük olgusunun yarattığı gerilimlerin kökeni de burada yatıyor olmalı. Yüz elli yıldır süren bu gerilimde tarafların biri kendi benliğini İslam'dan bağımsız düşünemezken, modernleşmeyi İslamî kimlikle birlikte gerçekleştirmeyi arzularken, diğer taraf, benliğini ondan soyutlamaya çalışıyor. Bu kesim bunu açıkça değil, dolaylı yollardan yapmaktadır ve şu son yıllarda onun giderek şiddetlenen bir biçimde mücadelesini veriyor. Medya bu mücadeleyi her gün yansıtıyor. Yaşadığımız gerilimler, bu mücadelenin daha uzun süre devam edeceğinin sinyallerini veriyor. Yani bir taraf sizin söylediğiniz gibi "milletimizi İslam'ın inşa ettiğini" düşünürken, öbür taraf onu devreden çıkarmak istiyor. Size çarpıcı, aynı zamanda inanılmaz, tuhaf bir şey söyleyeyim: Yaklaşık 10 uncu yüzyıldan beridir Müslümanlığı kabul etmiş bir millet olduğumuz halde, şu güne kadar, Müslüman olarak yaşadığımız yaklaşık bin yıllık geçmişimizde nasıl bir değişime uğradığımızı, nasıl bir İslam anlayışı benimseyip yaşayıp yaşattığımızı, İslam'ı kabulün siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel, hatta psikolojik yapımızda nerede durduğunu, sentetik bir nitelikle önümüze koyan sosyolojik, tarihsel, felsefî, psikolojik ve antropolojik literatürden hâlâ yoksunuz. Bu bizim için, özellikle üniversitelerimiz için büyük bir ayıptır. Ben bunu inanılmaz buluyorum ve Bernard Lewis'in dediği gibi benliğini İslam'a gömmüş bu milletin entelektüellerinin ve bilim adamlarının, özellikle tarihçilerinin bu konuda neden bu kadar lâkayt kaldığını açıklamakta doğrusu zorlanıyorum. Batılı meslektaşlarımız da bunu anlamakta zorlanıyorlar. Belki bizim devletimizin ve elitimizin katı laiklik anlayışı, İslamın tarihsel ve kültürel boyutlarıyla araştırma konusu olarak üniversitelerimizde

ele alınmasını âdetâ yazılı olmayan bir kuralla sanki engellemiş gibidir. Oysa elit kesimlerinin İslam'la sürekli problemleri olan bizim gibi bir ülkede üniversitelerin sosyoloji, tarih, antropoloji, felsefe ve psikoloji bölümlerinin önde gelen görevlerinden birisi de bu olmalıydı bence. Çünkü o takdirde ancak, süregiden bilimsel araştırmalarla, bunların halka yayılmasıyla, Türkiye'de İslam bir fanatizm, korku veya nefret ve sonuçta çatışma konusu olmaktan çıkacaktır. Dileğim, üniversitelerimizin günün birinde Batı üniversiteleri gibi, ideoloji müdafiliği yerine bu seviyeye gelmesidir.

Türkiye'de sürüp gitmekte olan kültür ikiliğinin kısa bir zamanda bir çözüme kavuşmayacağı açık. Gerek devletin gerekse Türkiye'nin temel kültür kurumlarının ve kültür kodlarının bu ikilikte İslâm'a bakıştaki ve İslâm'dan yararlanmadaki tavrı nedir?

Bence bu çözümsüzlüğün temelinde önce Müslümanların, sonra da laik kesimin İslam hakkında sağlam bir bilince sahip bulunmaması yatıyor. Sadece günlük hayatı ilgilendiren veya kördöğüşüne dönüşen bazı konulara saplanmak yerine, İslam'ın ciddi bir tarihini ve kültürünü sağlıklı ve bilimsel bir biçimde tanımamak, bunun bilincine varamamak yatıyor. Taraflardan biri, Cumhuriyet'in kurucusu olduğu için toplumu "modernleştirmeyi" kendine misyon olarak görmekte, bu hakkın yalnız kendine ait olduğunu düşünmekte ve bunun için de bir çeşit toplum mühendisliğine soyunarak, devleti buna göre dizayn ederek toplumu kendi modernleşme projesine uymaya zorlamakta ve işin anlaşılmaz yanı, İslam'la ilgili her kavrama anlaşılmaz bir antipati duymaktadır. Diğer taraf ise, bu tutumun yarattığı tepkisel psikoloji ile onu "öteki" ilan

etmekte. Daha doğrusu her iki tarafın da birbirini "öteki" olarak gördüğü, birbirine empati ile yaklaşmaya yanaşmadığı sürece bu ikiliğin sürüp gideceğine şüphe yok gibi görünüyor. Bunun suçu, demin de belirtmeye çalıştığım gibi, üniversitelerimize aittir. Ama benim şahsî kanaatim, bu zıtlaşmanın Türkiye'de uzun zaman da alsa, giderek hız keseceği, kesmesi gerektiği yönündedir. Bu konuda da bana göre en büyük iş, bir daha vurgulamak isterim ki, üniversitelere düşmektedir. Üniversiteler Türkiye'de ideoloji aşılama ve dayatma kurumu olmaktan çıkıp gerçek bilimsel kuruluşlar olarak, her türlü özgür düşünceye ve tartışılmasına açık kurumlar olarak çalışmaya yönelmek zorundadır. Türk üniversiteleri henüz bu aşamaya gelebilmiş değildir. Genelde her kesimiyle Türkiye'de, özelde üniversitelerde laikliğin, demokrasinin, milliyetçiliğin, cumhuriyetin Türk toplumunu gerçek anlamda çağdaşlaştırma amacına kavuşturmaya yarayacak araçlar olarak değil de, şimdiki gibi, âdeta İslam'ın yerine konacak bir çeşit "paralel din" olarak algılanmasına devam edildiği sürece bu aşamaya gelebilmeleri de zor görünüyor.

İslâm'ın yorumlanış, algılanış ve yaşanış biçimi bakımından Osmanlı devlet geleneği ile Türkiye Cumhuriyeti devlet geleneği arasında ne tür ayrılıkların ve aynılıkların belirgin olarak göze çarptığını söyleyebiliriz? Bu hususu iki devlette de hem ulema sınıfı bakımından, hem halkın ilgileri bakımından değerlendirebilir misiniz?

İslam Osmanlı İmparatorluğu'nda hem bir inanç, hem bir yaşam tarzı, hem bir devlet ideolojisi, hem de bir devlet politikası aracı idi. Türkiye Cumhuriyeti ise onu bir ideolojik ve politik araç olmaktan çıkarmıştır. Bence bu radikal değişim isabetlidir. Ne var ki, "Türkiye'de laiklik anlayışının bir bakıma anti islamizm şekline sokulması"

(bu söz benim değil, Légion d'Honneur nişanı sahibi ve Fransız Akademisi'nin saygın üyelerinden Héléne Carrére d'Encausse'a aittır) onun kültürel boyutunun da elit kesimin gündeminden dışlanmasına sebebiyet vermiş, dolayısıyla elit kesimde İslam hakkında sağlıklı bilgilenmenin önünü kapamıştır. İşte Türkiye'deki sağlıksız ve cepheleşmeye yol açan tartışmalar zaten buradan kaynaklanıyor. Bu problemi uzun uzun tartışabiliriz, ama bu kısa cevap yeterli sanırım.

Tarihî hadiselere bakışımızda pek çok problemin yaşandığını biliyoruz. Bilhassa tartışmalı mevzularda ve şahsiyetlerde devreye ideolojilerin girmesi, örneğin sol çevrelerin Şeyh Bedreddin üzerinden marksizm ve materyalizm kurgusu inşaa etmeleri vs., kültür ve fikir hastalıklarının bünyede kalıcı hâle gelmesine yol açıyor. Tarih meselelerine bakışımızın sağlığa kavuşması, tarihin ideolojilerin yanıltma ve propaganda alanı olmaktan çıkıp milletin kaderi ve geçmişi olarak dürüst bir biçimde okunması ve görülmesi nasıl mümkün olabilir?

Bunun bana göre bir tek şartı vardır: Tarihi "redd-i miras" veya "takdis" konusu olarak değil, iyisiyle, kötüsüyle fiilen yaşanmış bir gerçeklik olarak görüp seçici davranmamak. Yani sadece iyileri veya kötüleri öne çıkarmamak, hepsini yerli yerinde görmek, anlamaya çalışmak ve değerlendirmek. Başka bir deyişle, tarihi kurtulmak, sırtınızdan çıkarıp atmak istediğiniz bir elbise veya kafanızdan silmek istediğiniz kötü bir anı yahut özlemini çektiğiniz, yeniden yaşamak istediğiniz kusursuz, mutlu bir "asr-ı saadet", bir "altın çağ" olarak görmemek. Takdir edersiniz ki bu, çok, ama çok zor bir zihniyet değişimi meselesidir. Türkiye henüz iki kültürlüğü yaşadığı bu aşamada bunu beceren bir ülke ve toplum değildir, zamana ve iyi niyete muhtaçtır.

ALEVÎ AÇILIMI, KENTLİLEŞME VE PROBLEMLERİ*

Başbakan Erdoğan 11 Ocak'ta Muharrem orucu dolayısıyla Alevîlerle bir araya gelecek ve iftar edecek. Bu gelişme, Alevîlik ve Sünnîlik arasında bir bağdaşmayla, ideolojik muhtevalardan uzaklaşıp kültürel temelde bir kaynaşmayla sonuçlanır mı? Başbakan'ın yaptığı yoksa bir kısım Alevîlerin dediği gibi Sünnîleştirme operasyonu mu?

Sözünü ettiğiniz gelişme, aslına bakılırsa siyasal iktidar tarafından önerilen bir jest olarak bütün Türkiye tarihi boyunca görülmemiş bir gelişme. Ancak bunun ciddiyet taşıyıp taşımadığı, nasıl tatbik mevkiine konulacağı zamanla görülecek. Göstermelik jestlerin faydası olmayacağı kesin. Bu yaklaşıma neredeyse bütün Alevî kesiminin pek güvenle bakmadığı da görülüyor.

Kendi açılarından haklılar da. Çünkü Sünnî kimliği çok açık muhafazakâr bir iktidardan geliyor bu yaklaşım. Üstelik bu gelişmenin Alevîlik ve Sünnîlik arasında bir bağdaşma sağlayacağını, ideolojik muhtevalardan uzaklaşıp kültürel temelde bir kaynaşmayla sonuçlanacağını bek-

* Star Gazetesi, Açık Görüş eki, 6 Ocak 2008

lemenin gerçekçi olmadığını da her şeyden önce bilmek lâzım. Bence bu yaklaşımın, asırların ötesinden bugüne sarkan kompleks bir problemin hemen çözüleceğini zannetmek de çok ütopik bir şey. Üstelik bir defa tarihsel, teolojik ve sosyolojik açılardan baktığınızda da hemen öyle kolayca gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şey. Çünkü her iki tarafın birbirine dönüşmesinden bahsediyorsunuz ister istemez. Ama olması gereken, tarafların birbirlerinin farklılıklarını ve ortak noktalarını bilerek, bunu kabullenerek birbirlerine tahammül etmeleri ve birlikte yaşamaya razı olmaları. Yoksa bir tabanda birleşmek ve kaynaşmak değil.

Bu mümkün mü sizce?

Bugün Avrupa'da da Katolikler ve Protestanlar arasında olan sadece budur. Kaynaşmak, bağdaşmak değil. İftara katılmak, bazı toplantılarda bir araya gelmek şüphesiz ki iyi bir şey diyaloğu sağlamak açısından. Dediğim gibi bunu zamanla göreceğiz. Doğrusunu isterseniz ben gerçekten hükûmetin bu yolda sağlam projelere dayalı bir politika geliştirdiğinden çok emin değilim. Beklemek ve görmek lâzım bence. Bir takım hayallere kapılıp sonra da hayal kırıklığına uğranılırsa, bu Alevî kesimi içinde problemin çözümünü istemeyen –çünkü kendi varlığı çözümsüzlüğe bağlı- hiç de küçümsenmeyecek radikal bir çevreyi daha da radikalleştirebilir.

İktidar bugüne kadar gelen alışılan tutumunun dışında politikalar geliştirse de Diyanet'in tavrı daha katı görünüyor. Diyanet'in mevcut hâliyle -olmalı mı olmamalı mı soruları da tartışılıyor- Alevîlerin itirazlarını karşılayabilecek bir çözüm üretmesi mümkün mü?

Bunun mümkün olabilmesi, her şeyden önce Sünnî toplumda, sonra da Diyanet'te köklü bir zihniyet değişikliği ister. Oysa bu çok zor. Diyanet'in mevcut hâliyle Alevîlerin itirazlarını karşılayabilmesi, yahut başka bir deyişle, onların taleplerine uygun bir zihniyet değişikliğini benimseyerek istenilen yapılanmayı sağlayabilmesi, şu hâliyle pek mümkün görünmüyor. Bunun bence biri Sünnî kamu oyunu, diğeri Alevî kamu oyunu ilgilendiren iki sebebi var: Bir, çünkü Diyanet'in bu konuda hem Sünnî kamu oyu, hem de kendi camiası içinde bu zihniyet değişikliğini sağlaması o kadar kolay değil. Kendi içinde bu meseleyi sonuçta Alevîleri Sünnîleştirilmeyi hedeflemesi gereken bir projeyle halle çalışmayı isteyen bir kesim var. Bu kesimin Alevî taleplerine sıcak bakmadığı da ortada. Her ne kadar bu niyet açıkça dillendirilmese de yıllardan beri bu kesimin söylemleri bunu açıkça gösteriyor. Nitekim yayımlanan "Alevî kaynakları" dedikleri kitapların seçimi ve yayımlanış biçimi çok ilginçtir. Ayrıca Diyanet Sünnî kamu oyunu ikna edemezse, ne kadar Alevî taleplerine cevap vermek isterse istesin, bu kesim içindeki radikaller bu çabalara tepki gösterecek ve sonuçsuz bırakmaya çalışacaktır. Bence bunları görmek ve gerçekçi hareket etmek lâzım. Bu ise uzun zaman alacak ve ciddi ve kesinlikle tarihsel perspektifi gözden uzak tutmayan, Alevî ve Sünnî kesimi hesaba katarak yapılacak bilimsel projeler ister. İki, Radikal Alevî kesimi –ki bunun içinde hem sosyalist, hem geleneksel Alevî kesimden çevreler olduğu bilinmedik bir şey değil- zaten Diyanet'in varlığına karşıdır veya en azından ona güvenmemektedir. Dolayısıyla gerek siyasal iktidarın, gerekse bu kurumun önereceği her çözümü, ne kadar ciddî, ne kadar gerçekçi, ne kadar iyi niyetli olursa olsun, kabul etmeye yanaşmayacaktır, yanaşmıyor. Zaten sosyalist kesim geleneksel Alevî kesimiyle de

problemlidir ve onları yanına çekmeğe çalışmaktadır. Sonuçta Türkiye'de Alevîler'le Sünnîler arasındaki tarihsel problemi çözmek için, her şeyden önce her iki tarafın da peşin hükümleri bir yana bırakarak gerçekçi bir yaklaşımla, önce birbirlerini tanımaya razı olmaları ve birbirlerini dönüştürmeğe çalışmadan ve -bir daha vurgulamak isterim- doğru tarihsel perspektif ışığında birlikte bilimsel projeler geliştirmelerine ve sabırlı olmalarına bağlıdır. Bence en önemlisi de, Sünnî kesimin ve özellikle bu meseleyi halletmeye soyunanların artık Alevîliğin sadece Hz. Ali'yi -üstelik hangi Hz. Ali'yi? Sünnîlerin benimsediği, tarihte yaşamış olanı mı, yoksa Alevi toplumunun tarihin içinden bugünlere taşıdığı "kendi inanç dünyalarındaki" Hz. Ali'lerini mi?- sevmek kadar basit olmadığını, yahut Alevîler'le Sünnîler arasındaki yegâne farkın Hz. Ali'yi fazlaca sevmekten ibaret olmadığını anlamaları gerekir.

Alevîlik mevzuunu toplumsal, siyasî ve dinî olarak ayrıştırırsak bunların her biri için ayrı ayrı bir değerlendirme yapabilir misiniz? Bu 3 alanda hangi referans noktalarından hareket ediyor ve besleniyorlar. (Konuyu açacak sorulardan önce genel bir çerçeve çizmemiz iyi olabilir düşüncesiyle). Öncelikle şuradan başlayalım isterseniz: Alevîlik İslam dışı mıdır? Alevîler arasındaki en temel ayrışma noktası bu gibi gözüküyor?

Bir defa Alevîlik meselesinin sözünü ettiğiniz üç boyutunu birbirinden ayrı düşünmenin çok mühim bir yanlış olacağını ve bu üç boyutun iyi anlaşılmasının da sağlam bir tarihsel boyut yaklaşımıyla mümkün olacağını bilmek lâzım. "Geçmiş geçmişte kalmıştır, bugüne bakmak lâzım" gibi naif bir zihniyeti tez elden bırakmak gerekiyor. Çünkü zikrettiğiniz üç boyut, bu boyut üzerinde şekillenmiştir. Kerbelâ faciasının nedenlerini ve hadiseleri o

safhaya getiren gelişmeleri hesaba katmadan, Türkler'in Müslüman oluş sürecini ve bu sürecin ne şekilde, nasıl bir mahiyette seyrettiğini, Osmanlı dönemindeki Osmanlı-Safevî mücadelesini ve sonuçlarını dikkate almadan diğer üç boyutu anlamamız mümkün değildir. "Alevîlik İslam dışı mı, değil mi?" tartışması ne yazık ki talihsiz bir tartışmadır ve problemin çözümüne katkı sağlamak şöyle dursun, büsbütün içinden çıkılmaz hâle getirmiştir. Kanaatimce bu sorunun cevabını vermesi gereken taraf, Sünnî kesimden önce Alevî kesiminin kendisidir. Bu kesim ise bu sorunun cevabını vermekte birbirlerinden çok farklı tavırlar ortaya koyuyorlar. Bu tartışma bence Alevi kesiminin önündeki en ciddî handikaptır. Geleneksel kesim Alevîliğin "İslam'ın içinde" olduğunu ısrarla vurgulamakta, hatta daha da ileri giderek asıl İslam'ın "Alevî İslam'ı" olduğunu iddia etmektedir. Diğer kesim ise Alevîliği İslam'ın içinde düşünmediği gibi, onun dinî hiçbir karakterinin olmadığını, "insanı merkeze alan bir felsefe", "bir yaşam tarzı" olduğunu ileri sürmektedir. Ayrı bir din olduğunu zannedenler de var tabiî. Bu tartışma, biliyorsunuz, sürüp gitmektedir. Bana soracak olursanız, eğer büyük çoğunluk kendini İslam'ın içinde görüyorsa –ki öyledir- sorunun cevabı ortadadır.

Sünnîler de Kerbela olayına hassasiyet gösterirler. Bu bile Alevîler ve Sünnîler arasında önemli bir ortak payda değil mi? Neden Hz. Ali, Sünnî ve Alevîleri yakınlaştıracak, en azından iki kesimi karşılıklı olarak yumuşatacak bir figür olarak işlenemiyor, işlenmiyor?

Kerbelâ olayına karşı gösterilen hassasiyetin taraflar arasında çok farklı bir mahiyet arzettiğini bilmek lâzım her şeyden önce. İkisi aynı zihniyetten veya algılayıştan kay-

naklanmıyor. Sünnîler'in hassasiyeti, Peygamber'in çok sevdiği torununun uğradığı bir zulüme, haksızlığa, üstelik kanlı, menfur bir cinayetle sonuçlanan bir haksızlığa karşı duyulan tepkiden geliyor bildiğiniz gibi. Sonuçta Peygambere karşı yapılan bir haksızlık ve hatta saygısızlık olarak görülür ve tabiî ki büyük üzüntü kaynağıdır. Oysa Alevîlikte bu facia bir teoloji yaratmıştır ve tarih boyunca Alevîliğe vücut veren temellerinden biridir. Aynı zamanda da Alevîliğin çok önemli ritüellerinden biridir. Bu algılayış ve yaklaşım farkına rağmen Kerbela olayı belki iki kesimin ortak noktalarından biri olarak algılanabilir, belirttiğim farkı anlamak kaydıyla tabiî. Hz. Ali konusunda ise iki kesim arasında çok daha derin bir fark vardır. Şu kadarını söyleyeyim ki, Hz. Ali Sünnî kesim için Peygamber'in amca oğlu ve ilk Müslümanlardan olmasının ötesinde, Hayber kahramanı ve dördüncü halife olarak en büyük İslam şahsiyetlerinden biri olarak görülür. Bütün bunlara rağmen Hz. Ali Sünnîler için bir teoloji konusu değildir. Oysa Alevîlik için Hz. Ali, en temel teolojik unsurdur, teolojisinin merkezindeki şahsiyettir. Dolayısıyla Sünnîler'in Hz. Ali'si etiyle kemiğiyle tarihte yaşamış ve vefat etmiş bir insandır, ama tabir caizse Alevîler'in Hz. Ali'si bundan çok daha fazla bir şeydir. Zaten bu yüzdendir ki, "Ali'siz Alevîlik" tezi Alevîlerden çok haklı olarak bu sebeple tepki gördü. İki kesimi karşılıklı olarak yumuşatacak bir figür olarak işlenmemesi, hatta işlenemiyor olması bence bu yüzdendir. Ama Sünnîler'in bir türlü anlamadığı, anlamaya yanaşmadığı veya anlamıyor göründüğü temel fark da buradan kaynaklanıyor. Ben bu konuda belki faydalı olur düşüncesiyle, editörlüğünü bizzat yaptığım, İngilizce ve Türkçe olarak iki versiyon hâlinde yayımlanan, çeşitli İslamî inanç kesimlerinde Hz. Ali'nin nasıl algılandığını anla-

tan, uluslar arası otoritelerin katkılarını ihtiva eden bir kitabı salık vermek isterim. Türkçesi "Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali" başlığını taşıyor ve Türk Tarih Kurumu'nun katkısıyla yayımlandı iki sene önce. İzin verirseniz bu konuda bu kadarla yetinmek isterim.

Alevîlerin muhalif bir ideolojik kimlik kazanmalarında milat nedir? Osmanlı'da Alevîlik nasıl yaşanıyordu? Toplumda ve devlet tarafından nasıl karşılanıyordu?

Eğer Türkiye tarihindeki Alevîliği kastediyorsanız, Osmanlı-Safevî mücadelesinin başladığı 1500'lü yıllar tam anlamıyla bir mîlat sayılabilir. Çünkü asılında iki devlet arasındaki siyasal rekabetin sonucu olan bu mücadele, her iki tarafın birbirini kendi kamu oyları önünde meşrulaştırmak için başvurdukları dinî söylemle, yani birbirini "râfizî" (din dışı) ilan etmeleriyle Osmanlı topraklarındaki –ama o devirlerde adı bu olmayan- Alevîler tam anlamıyla muhalif bir kimliğin temsilcileri olarak Türkiye tarihinde yerlerini aldılar. Oysa ondan önce Osmanlı devletinin, yerleşik hayata geçirerek vergiye tabi kılma konusundaki baskılarının dışında Alevî –yahut o zamanki adıyla Kızılbaş- dediğimiz toplumla inançlarından kaynaklanan bir problemi, sürtüşmesi olmadı. Osmanlı merkezî yönetimi, kendine karşı herhangi bir tehlike, bir ayaklanma söz konusu olmadığı sürece hiçbir inanç kesiminin inançlarıyla ilgilenmemiştir. Bu yüzden bu kesimlerin Safevî devletiyle bağlantısı Osmanlı merkezî yönetimini bence haklı olarak çok tedirgin etmekteydi. Bu tedirginliği anlamak için, Safevî devletinin yaptığı yoğun Şiî propagandanın bir benzerini Osmanlı yönetiminin Safevî devleti topraklarında Sünnî propaganda olarak yaptığını düşünün. Hiç şüphesiz Safevî devleti

de benzer şekilde tedirgin olacaktı. Nitekim Şah İsmail devleti kurarken İran'da tam anlamıyla bir "Sünnîliği tasfiye" faaliyetine girişmişti. İşte Şîî Safevî propagandası kırsal kesimde çok etkili olduğu için Osmanlı yönetimini fazlaca tedirgin etmiş ve savunma psikolojisi içinde, şiddetli tedbirlerle bunun etkilerini savuşturmağa çalışmıştı. Bunun sonucu Alevîler Râfızî (İslam dışı) ilan edildiler. Yani bugünkü yaygın deyimle "öteki" oldular.

Bu dinî değil, siyasî bir tavır, öyle değil mi?

Elbette. Dinî içerikli görünmekle beraber aslında tamamen siyasi bir ilân idi. İşte Alevîler devlet tarafından böyle karşılanıyordu. İzninizle sırası gelmişken hem bazı Sünnîler'in hem de Alevîler'in yanlış bildikleri bir meseleyi de açıklığa kavuşturmak gerektiğine işaret etmek isterim: "Alevî katliamı" veya "Alevî kıyımı" dedikleri şey, aslında Osmanlı devletine karşı fiilen Safevî devleti taraftarı olarak karşı çıkan, isyan eden veya Safevîler için çalışan Alevîler'in tabi tutulduğu bir katliam olayıdır. Yoksa Osmanlı merkezî iktidarı 16. yüzyıl Avrupa'sındaki din savaşlarında Katolikler'le Protestanlar arasında cereyan eden karşılıklı katliamlarda olduğu gibi, Alevî köylerine veya boylarına karşı sistemli bir katliam yapmamıştır. Başbakanlık arşivindeki Mühimme kayıtları dediğimiz belge kayıtları bunu açıkça ortaya koyuyor. Bunlar zaten defalarca yayımlandı bugüne kadar. Bu noktayı çok iyi ayırt etmek lâzımdır. Belki bugün Alevîler'le Sünnîler arasındaki münafereti ortadan kaldıracak olan en önemli hususlardan birinin, bu meseleyi açıklığa kavuşturmak olduğunu unutmamalıyız derim.

Alevîliğin uluslararası bir konu hâline gelmesinde ve zaman zaman Türkiye'nin önüne konulmasında nasıl bir politik süreç

işliyor? Bu süreç Alevîlerin durumu ve taleplerinde ne tür değişikliklere yol açtı? Avrupa'daki Alevîlerin daha sert bir tutum benimsemelerinin sebepleri nelerdir?

Bu sürecin işlemesine bir bakıma Avrupa'daki geleneksel Alevîlik çizgisinin dışındaki Alevîler katkıda bulundular diyebilirim. Fransa, Almanya ve Hollanda gibi, Alevî vatandaşlarımızın yoğun olarak yaşadığı ülkeler, Alevîler'i "ayrı bir dinin mensupları" olarak düşündükleri için azınlık statüsünde değerlendiriyorlar. Orada yaşayan sözünü ettiğim Alevî kesimleri de onların bu düşüncelerini destekleyecek tutumlar içinde ve o yolda taleplerde bulunuyorlar. Oysa Türkiye'de ve Avrupa'da yaşayan geleneksel Alevîliğe bağlı, yani kendini "Müslüman" olarak tanımlayan Alevîler, biliyorsunuz, buna şiddetle karşı çıktılar. Buna rağmen Avrupa Birliği tutumunu bildiğim kadarıyla değiştirmedi. Katolik Kilisesi'nin de bu meseleyle yakından ilgilendiği bilinmeyen bir şey değil. Bence bu yanlışın düzeltilmesi önce bizzat Alevî vatandaşlarımıza, sonra da mevcut siyasî iktidarın çalışmalarına bağlıdır. Bütün Alevîler'i aynı şekilde düşünüyor gibi bir değerlendirme haksızlık olur bence.

Alevîlik dinî bir muhtevadan çok ideolojik bir söylemle kendini anlatıyor. Neden?

Ben, bir kere daha vurgulamak isterim, geleneksel Alevî toplumunun, yani kendini "Müslüman" kimliğiyle tanımlayan Alevîler'in, kendilerini ideolojik bir muhteva ile -ki bununla herhalde sosyalist Alevîler'i kastediyorsunuz- tanımladıklarını söyleyemem. Tersine onlar buna karşıdırlar ve ısrarla kendilerinin "İslam'ın içinde" olduklarını her vesileyle ifade ederler. Ama 1960'lar sonrası, o dönemin genç Alevîler'i Marksizm'i benimseyince, ister

istemez kendilerini Marksist söylemle tanımlamaya başladılar, bugün de bunlar mevcuttur ve aynı şekilde devam ediyorlar, bildiğiniz gibi Avrupa'da ve Türkiye'de dernekleri, federasyonları var. Bunlardan bazıları ise 1990'larda yeniden geleneksel Alevîliğe döndüler ki, bunlar içinde hepimizin çok iyi tanıdığı, değerli aydın, entelektüel simalar var. Ben bu simaların hem Alevîler, hem Sünnîler için önemli bir kazanç olduğunu düşünüyorum.

Bugün Alevîliğin yeniden yapılanması diye bir olgudan söz edebilir miyiz?

Ben de tam bunu söyleyecektim. Alevîlik, yalnız Alevîlik mi, Sünnîlik de, üstelik yalnız Türkiye Sünnîliği değil, İslam dünyası genelinde Sünnîlik de görebildiğim kadarıyla yeniden yapılanma sürecini yaşıyor. Aslında her alanda süratle değişen dünyada bundan daha tabiî bir şey olamazdı. Bütün dünyayı etkileyen siyasal, sosyal, ekonomik, teknolojik ve kültürel konjonktür tabiatıyla Alevîliği de yeniden yapılanma sürecine sokmuştur ister istemez. Bence dinler de, bu arada bütün yorumlarıyla İslam dinî mensupları da, olabildiğince çeşitlenen, kompleksleşen yeni problemler, yeni hayat tarzları, yeni zihniyetler karşısında dayanabilmek ve varlığını sürdürebilmek için bazı alanlarda, özellikle artık iyice iç içe geçen ferdî, toplumsal ve uluslar arası ilişkilerde, kendine çeki düzen verme, yeni sorunlara yeni çözümler arama yolunda yeniden yapılanma sürecine girmek zorunda idiler ve öyle de oluyor. Bu bence karşı konulmaz bir sosyolojik olgudur. Ayrıca Türkiye'de süratle seyreden kentleşme olgusunun da Alevîliğin yeniden yapılanmasına önemli ölçüde etki eden bir faktör olduğu zaten bilinmeyen bir şey değil.

Alevîlik ve Alevîlerle ilgili bir toplumsal mühendislik çalışması yürütülüyor mu?

Bunu bilemem, belki! Dışarıda ve içeride bunu yapmak isteyen veya yapmakta olan bazı çevreler herhalde vardır. 1980'lerden beri yaşadığımız sürece bakılırsa, olmamasına şaşmak lâzım.

Alevîliğin teolojik kaynaklarının pek de olmadığı, kaynak diye ele geçenlerin mitolojik malzemeler olduğu tezi doğru mu?

Kısmen doğru, kısmen yanlış. Doğru, çünkü bu kaynakların çoğu menâkıbnâme veya velâyetnâme dediğimiz türden. Yani eskiden yaşamış Alevî ve Bektaşî evliyasının kerametlerle karışık hayat hikâyelerini, menkabelerini, düşünce ve inançlarını anlatan nesir hâlinde veya nesir-nazım karışık eserlerdir. İkinci büyük kaynak grubu, ki bence Alevîliğin ve Bektaşîliğin teolojisinin asıl temel kaynakları, erkânnâmeler ve benzerlerinden ziyade, Alevî ve Bektaşî nefesleridir. Bunlar mitolojik unsurlarla karışık olmakla beraber, fevkalâde önemli, nefis tasavvufî metinlerdir. Asıl yayımlanması gerekenler bu kaynak grubudur. Yanlış, çünkü bunlar sadece mitolojik metinler değil, dediğim gibi önemli dinî metinlerdir aynı zamanda.

Bu neden böyle, neden Sünnî veya Şîî teoloji kaynakları gibi, rasyonel, sistematize kaynaklar yok?

Bence bunun iki sebebi var. Birincisi, Alevî toplumunun yakın zamanlara kadar çoğunlukla kırsal kesime mensup olması, yazılı kültürden ziyade şifahî kültür geleneğini yaşatmasıdır. Bu geleneği tarihin içinden bu güne kadar getirip yaşatanlar ise, bildiğiniz gibi çoğu aynı zamanda şair, ozan olan dedelerdir, ki bunlar içinden Osmanlı dö-

nemi boyunca Viranî gibi, Pir Sultan Abdal gibi çok ünlü simalar yetişmiştir. Bildiğiniz gibi Pir Sultan Abdal'ın nefesleri Osmanlı döneminde Sünnî tarikatların tekkelerinde de okunuyordu. İkincisi, mâlum sebeplerle ve özellikle Osmanlı toplumunda bir dönemden itibaren sürekli takibat ve denetim altında, kapalı bir toplum olarak yaşamak durumunda kalan, kendi eğitim müesseselerini kurup Şiîlikte olduğu gibi kendi âlimlerini yetiştirme imkânına sahip olamasıdır. Bunu iyi anlamak ve iyi değerlendirmek lâzım.

Bugünkü hâliyle dedelik müessesesinin etkinliği ne düzeyde? Dedelik kurumunun yeniden inşası gibi bir dertleri var mı?

Gözlemleyebildiğim kadarıyla dedelik müessesesi, 1960'lar sonrası dönemde Marksist olan kesim içinde kaybettiği itibarını yalnız köylerde değil, şehirlerde de, özellikle cem evlerinin yaygınlaşmasına paralel olarak yeniden kazanmakta. Bunun böyle olması gerekiyordu Alevîliğin kendini, inançlarını koruyabilmesi açısından. Ama günümüzde dedelik müessesi de artık bir gelişme, evrilme sürecine girmiş görünüyor. Eskinin okuma, eğitim alma imkânlarından yoksun dedeleri, yerlerini yavaş yavaş eğitim almış, hatta belli bir alanda uzmanlaşmış dedelere bırakıyorlar. Bu çerçevede dedelik müessesesi zaten kendini yeniden inşa ediyor, etmek zorunda. Biliyorsunuz, sayıları az da olsa, günümüzde ilahiyat fakültelerinde Sünnî teoloji eğitimi de almış dedeler var.

Alevî okur-yazar gençlerin kimlik konusunda referansları neler? Dedeler ve Alevî ritüelleri yeterli geliyor mu?

Okur-yazar Alevî gençlerinin kimlik konusundaki referansları tabiatıyla geleneksel kültür oluyor ister istemez.

O kültürün çok önemli olduğunu düşünüyorum şahsen. Çünkü Alevîliğe karakteristiğini kazandıran odur. Onu yok sayar, yerine başka şeyler koyarsanız, Alevîliği ortadan kaldırmış olursunuz. Ama okur yazar gençler o kültürü, edindikleri eğitimin süzgecinden geçirerek yeniden yorumlama çabası içindeler, bunu yapıyorlar. Bu da zaman zaman karşılarına bazı sorunlar çıkarıyor. Alevî öğrencilerimle biz zaman zaman bu konuları tartışıyoruz nitekim. Sonuçta dediğiniz gibi Alevî rituelleri bazılarına yeterli gelmeyebiliyor.

Şifahî kültürden kitabî kültüre geçişte bir yol katedildi mi?

Belli bir yol katedildiğini söyleyebiliriz. Aslında bu yol yaklaşık 17. yüzyıldan itibaren katedilmeğe başlamıştı. Bunun tarihsel göstergesi, halen elimizde bulunan gerek menâkıbnâmeler, gerek nefesler, gerekse Alevî ve Bektaşî şâirlerinin kişisel divanları olsun, yazma nüshalarının birkaç istisnanın dışında, 17. yüzyıldan daha eskiye gitmemekte olmasıdır. Bu, bir bakıma yazılı kültüre bu asırdan itibaren geçilmeye başlandığını gösterir. Sebebini ben, bu yüzyılda artık 16. yüzyılda olduğu gibi Osmanlı merkezî yönetiminin Safevî tehlikesinden o kadar endişe etmemesine, dolayısıyla denetim ve takibatı tavsatmasına bağlıyorum. Eğer 16. yüzyıldaki gibi şedit bir politika izlenmiş olsaydı, mühimme kayıtlarının ifadesiyle "Râfızî kitaplar" toplatılıp yakılırdı. Yalnız bu "Râfızî kitaplar"ın Anadolu'da değil, İran'da yazılıp buraya gizlice sokulduğunu söylemek lâzım. Biz bu devirde Anadolu'da yazılmış –bir tek Hacı Bektaş Velâyetnâmesi hariç- bir kitap bilmiyoruz. Tabiî en azından şimdilik. İleride çıkar mı, bilemem. Ama 16. yüzyılda devletin çok sıkı takibat ve cezalandırma politikasının yarattığı korku ortamında da,

farz-ı muhal, Alevî toplum içinde yazılı kültür gelişmiş olsa bile yazılı metinler üretmek çok riskli olduğundan herhalde mümkün olamazdı. Bugünse artık Alevî ve Bektaşî toplumu hem yeni kitaplar yayımlamakta, hem eski metinleri –ne yazık ki ticarî gayelerle olsa gerek- itinasız ve baştan savma bir şekilde yayımlamaktadırlar. Ama bunun giderek itinalı, bilimsel yayınlar hâline dönüşmesi lâzım herhalde. Sanırım bunun için biraz zaman tanımak gerekiyor.

Laikliğin, Alevîlikte gelişmekte olan teoloji arayışının ilk hedef noktası olduğu, Atatürk'ün Hz. Ali'nin modern çağda yaşayan halefi olarak görüldüğü şeklinde bir tespitiniz var. Nasıl oluyor da teolojik bir arayışın sonucunda seküler bir biçim ve lidere varılıyor?

Ben laikliğin Alevî toplumunda teoloji arayışının ilk hedefi olduğunu değil, laikliğin bazı Alevî aydınlarınca âdeta bir teoloji gibi algılandığını yazmıştım bir yerde. Sizin dediğinizle benimki farklı şeyler. Çünkü benim söylediğim, aslında, Cumhuriyet'in kurucusu ve bugün de onun yegâne sahibi imiş gibi davranan bazı etkili elit kesimler nezdinde Alevîliğin kendini meşrulaştırmak ve böylece Sünnî kesimlere göre bir üst kademeye yerleşmek ve bu maksatla da laikliğin teminatı oldukları imajını yaratabilmek amacına bir telmih idi. Bu yüzden bazı Alevîler, özellikle sosyalistler, laikliği âdeta bir modern teolojiymiş gibi algılamakta ve propaganda etmekteydiler, ediyorlar. Atatürk'ün Hz. Ali'nin modern çağda yaşayan halefi olarak görüldüğünü söylediğim konusuna gelince, halefi olarak değil, bizzat kendisi olarak yorumlandığını söylemiştim. Benim bu sözüm, bizzat benim düşüncem değil, bir gerçek olgunun ifadesiydi. Bunun nasıl böyle görüldü-

ğünü ve yorumlandığını anlamak için ise, geleneksel ve tarihsel Alevîliğin temel inançlarından olan hulûl (enkarnasyon, Tanrı'nın insan bedeninde görünmesi) ve tenâsüh (reinkarnasyon, ölen bir kişinin ruhunun başka bir zaman ve mekânda başka bir bedende yeniden yaşaması) inançlarına ve bunların Alevî teolojisindeki yerlerine âşina olmak icap eder.

Kemalizm'e karşı eleştirel bir tutum geliştirememek, Alevî entelektüeli açısından bir handikap mı?

Bunu onlara sormak lâzım.

Alevî aydınlar, İslam tarihi ve teolojisi konularına önem veriyor mu? Bu alanlarda entelektüel bir derinlikten söz edebilir miyiz?

Bunu söyleyebilmek zor. Ama tek tük de olsa İslam tarihi ve teolojisi konularına önem veren Alevî aydınları var. Zamanla da sayılarının çoğalacağını tahmin ediyorum. Çünkü bu bence Alevîlik için olmazsa olmaz bir şart. Sünnîler'le bir arada yaşamak kaçınılmaz olduğuna ve bunun için de onların inançlarını tanımak gerektiğine göre, bu konuları sağlam ve doğru kaynaklardan edinmeleri gerekir. Aynı şey Sünnîler için de geçerli tabiî. Onlar da Alevî ve Bektaşî teolojisini, tarihini, kültürünü, kendileriyle olan benzerliklerini ve farklılıklarını iyi tanımalılar ki, aradaki -eski tabirle- bürûdet (soğukluk) ortadan kalksın ve birbirlerine tahammül ederek yaşamayı öğrensinler.

MODERN TÜRKİYE'DE ALEVÎLİK VE ALEVÎ AÇILIMI*

Modern Türkiye'de Alevîlik, "resmî ideoloji" tarafından nasıl, hangi şekillerde tasavvur edilmiştir? Bu tasavvur toplumsal ve siyasî anlamda ne tür gerilimlere yol açmıştır?

Modern Türkiye'de resmî ideoloji veya devlet ideolojisinin benim bildiğim kadarıyla Alevîliği nasıl tasavvur ettiğine dair açık bir söylemi olduğunu söyleyemeyiz. Ancak, Cumhuriyet döneminde bizzat Atatürk tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı kurdurulurken, ne Sünnîliğe ne de Alevîliğe açık bir atıf yapılmadan, bu teşkilatın doğrudan doğruya Sünnîliğin Hanefîlik koluna göre yapılandırıldığı, ilk Diyanet İşleri Başkanından tutun da, bu kurumun ilk resmen yapılan yayınlarından zamanımıza kadar, askerî darbe dönemleri dahil, her devir ve dönemde ortada olan bir olgudur. Bu o zamana, yani Atatürk dönemine ait Meclis zabıtlarında da açıkça görülebilir. Dolayısıyla Modern Türkiye'de devlet Alevîlik gerçeğini bilmekle beraber, onu dikkate alarak açık bir tasavvur ortaya koymamıştır. Bunun gerilim konusu olması 1960 ihtilali sonrasında bir ölçüde o zamanki bazı Alevî ay-

* Anlayış, Ocak 2008, sayı: 56, s. 59-60

dınları tarafından gündeme sokulmak istenmişse de, somut bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Bu konunun siyasal ve toplumsal gerilimlere yol açması, 1980'ler sonrasındadır. Bugün devlet "Alevî realitesi"ni dikkate almak zorunda kalmıştır ki, sebepleri ayrı bir tartışma konusudur.

Modern Türkiye'de din-devlet ilişkileri bağlamında Alevîlik nerede durur?

Din-devlet ilişkileri bağlamında Sünnîlik nerede duruyorsa, görebildiğim kadarıyla Alevîlik de orada duruyor. Resmen laik olduğunu her fırsatta vurgulayan devletin çeşitli mekanizmalarının resmî söyleminde Sünnîliği de, Alevîliği de bir yere koyması beklenemezdi herhalde, beklenmemelidir. Zaten devlet resmî söyleminde İslam'ı bir yere koymamıştır, ki onun kolları olan Sünnîliği ve Alevîliği bir yere koysun. Aksi halde diğer dinlerin ve mensuplarının da bir yerlere yerleştirilmesi gerekirdi, ki bu devletin laik kimliğine tamamen ters bir durum olduğu gibi, bugün aklımıza gelmeyen bazı problemlerin de ortaya çıkmasına yol açabilirdi.

Alevîlik Cumhuriyet sonrasında Cumhuriyet elitinin dinî modernleşme programları doğrultusunda "çevre"den "merkez"e doğru taşınmış mıdır?

Ne Sünnîliğin, ne de Alevîliğin merkeze taşınması diye bir olgudan söz etmek bence doğru değil. Bir defa İslam, sizin tabirinizle Cumhuriyet elitinin modernleşme programında özellikle merkez dışında tutulan bir olgu olduğuna ve bunu herkesin bildiğine göre, Alevîlik de 1990'lara kadar Cumhuriyet elitinin modernleşme programının zaten resmen dışında idi ve kontrol altına alınmak kaydıyla çevrede tutulmaktaydı. Hatırlayacaksınız, iç ve dış, çeşitli

sosyolojik, siyasî ve kültürel faktörlerin etkisiyle, bir bakıma küreselleşme akımlarının da katkısıyla, 1980'lerden sonra, özellikle de İran ihtilalinin yansıttığı hava sebebiyle, İslam'ın yeniden gündeme gelmesiyle beraber, "radikal İslam" korkusu, buna bağlı olarak "laikliğin elden gidiyor olması" endişesi çok yaygınlaşma eğilimine girmişti. Bu, Kemalist elit kesiminde Alevîliğin buna karşı bir "emniyet süpabı" olarak görülmesine ve Alevliliğe bu gözle bakılmasına yol açtı ve özellikle medya bunu çok vurguladı. O yıllarda çeşitli TV kanallarında bu konudaki programlar ve gazetelerdeki birbiri peşine yayımlanan tefrikalar bunun açık göstergesidir. Fakat bu tutumun geleneksel yapısını koruyan asıl büyük Alevî kitlesini rahatsız ettiğini de söylemeliyim. Nitekim bu teşebbüs, yani "Alevîliği merkeze taşıma teşebbüsü gerek bu rahatsızlık, gerekse Sünnî kesimden gelen reaksiyon sebebiyle akîm kaldı, istenen noktaya getirilemedi.

Günümüz Türkiye'sinde Sünnîlik ve Alevîlik bir gerilim konusu edilebilir mi? Yoksa bu, çoğunlukla sanal bir tartışmanın, zaman zaman da birtakım siyasal programların bir uzantısı mıdır?

Bu konuda, içeriden ve özellikle de dışarıdan bazı çevrelerin, hem açıktan hem el altından, çoğu zaman suret-i haktan görünerek, bir gerilim yaratmak için, yoğun bir çaba içerisinde olduğunu biliyorum. Bilhassa Avrupa'daki Alevî varlığının bu yola çekilmeğe çalışıldığından haberdarım. Bu çabaların halen devam ettiğini ve edeceğini de söyleyebilirim. Ama ben bu teşebbüslerin başarıya ulaşacağı kanaatinde değilim. Çünkü Türkiye'de gerek Sünnî çevrelerin, gerekse Alevî çevrelerin çoğunluğu böyle bir gerilim ortamının her iki tarafa de bir kazanç sağlamaya-

cağının ötesinde, Türkiye'ye büyük zararlar tevlit edeceğinin bilincindeler ve buna göre hareket ediyorlar. Nitekim günümüz siyasal iktidarının başlattığı açılımın, bu bilinçle başlatıldığını tahmin ediyorum. Yeter ki bu açılım, siyasal ranta kurban edilmeden ve gerek siyasal partiler, gerekse çeşitli başka çevreler olarak iktidar muhaliflerince sabote edilmeden, sağlam bir bilimsel projeye dayalı olarak, her iki kesimden ehil ellerce yürütülsün. Aksi halde bu açılım, fayda yerine tehlikeli bir sonuca da yol açabilir. Temennim, Osmanlı döneminden beri Türkiye tarihinde ilk defa bir siyasal iktidar tarafından başlatılması düşünülen bu teşebbüsün, Alevîler'i dönüştürme amacı gütmeksizin, onları oldukları gibi kabul ederek, sağlıklı bir yolda gitmesi ve hiç şüphesiz uzun bir sürece muhtaç olduğu için de, sonraki iktidarlarca da ciddiye alınarak devam ettirilmesidir. Bu yapılırsa, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çok önemli bir iş başarılmış olacak ve gerçek laikliğin sağlaması icap eden barış ortamının sağlanması kolaylaşacaktır.

TÜRKİYE'DE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ PROBLEMİ VE ALEVÎLER*

Tüm Türkiye nüfusu için çeşitli düzeylerde ifade özgürlüğü sorunlarından sözetmek olası. Alevî vatandaşlar bu genel sorunlara Türkiyeli olmak bağlamında zaten maruz kalıyorlar. Biz sizinle Alevîliği ve bu kesimin "Alevî" olmak bağlamında yaşadığı ifade özgürlüğü kısıtlarını konuşmak istiyoruz.

Alevîlik tarihinin öne çıkan kırılma noktaları sizce nelerdir? 1930'lar, 60'lar, 80'ler ve bugünün Alevîliği arasında ne tür farklar var?

Alevîlik tarihinin bana göre en mühim ilk kırılma noktası, tarih algılayışıyla ilgilidir. Bu bir zihniyet problemidir muhakkak. Alevîler, inançlarının merkezinde Hz. Ali olduğu için, tarihlerini onunla başlatırlar. Oysa bu Şiîlik tarihinin başlangıcıdır. Hz. Ali zamanında Türkler henüz Müslüman olmadıkları için, bu tarihin zaman ve mekân olarak Alevîlerle organik bir ilgisi yoktur. Alevîliğin ta-

* Türkiye'de İfade Özgürlüğü Kitabı
Editörler: Taner Koçak, Taylan Doğan, Zeynep Kutluata bgst Yayınları, İstanbul 2009, s. 316-327

rihi bana göre Türkler'in İslam'a girişiyle başlar. Orta Asya'daki göçebe Türkler'in İslam algılayışı, daha o zamanlar eski geleneksel inançlarının tesiri altında Sünnî anlayıştan farklılaşmış ve kendine mahsus bir tarz ortaya koymuştur. Kısmen Anadolu'ya gelmeden önce, fakat asıl geldikten sonra, yaklaşık 13. yüzyılda İsmailî propagandalar vasıtasıyla Şiî tesirleri benimsemişler ve böylece bugün bildiğimiz inançları arasına Hz. Ali ve onunla ilgili inançlar, Kerbela matemi vs. girmeye başlamıştır. Ama asıl 16. yüzyılda Safevî propaganda, bu tesirleri güçlendirmiş, Şah İsmail'in çabalarıyla ritüelleri sistematize hâle getirmiş, dedelik kurumu başta olmak üzere, Alevîliği kurumsallaştırmıştır. Hz. Ali ve Kerbela kültleri Alevîliğin bünyesine yerleşerek klasik hüviyetini kazanmıştır. Ama asıl önemlisi böylece Şiîliğin tarihinin, yaşanan bu büyük dönüşümle Alevîliğin de tarihi olarak yerini almasıdır. Diğer kırılmaların başında ise hiç şüphesiz 16. yüzyılda Osmanlı devleti ile yaşanan olaylar gelir.

Bir başka önemli kırılma noktası, 1960'lı yıllarda Türkiye'de yükselen sol akımların, okumuş genç Alevî neslini etkisi altına alarak onları geleneklerinden koparması olmuştur. Bu Alevîlik içinde önemli krizlerin yaşanmasına yol açmıştır ki, halen devam ediyor biliyorsunuz. 1980'lerden sonra ise, gerek küreselleşme akımları, gerekse içerideki kentleşme ve buna bağlı olarak kısmî demokratikleşme süreci, Alevî kesim içerisinde yeniden köklere dönüşü, kendi kendini keşfetme çabalarını başlatmıştır kısaca.

Bütün bunları tartışmak uzun zaman alacağı için bu faslı burada keselim isterseniz. Ama 1990'lardan sonra Alevîlik kendini tanımaya başlayarak Türkiye tarihin-

de ilk defa kimliğini alenen ortaya koymuştur. Kısaca, bugünün Alevîliği, her ne kadar yeniden bir kimlik inşa etme çabası ile uğraşsa ve bu açıdan kendi içinde parçalanmalara mâruz kalsa da, sonuçta özgüvenini kazanmış bir hâle gelmiş bulunuyor. Bence en büyük fark bu...

Şimdi dürüst olalım ve meseleyi radikal laisizm açısından değil, bilimsel açıdan ele alalım. Eğer böyle yaparsak şu cevabı vermek zorundayım: Evet, tekke ve zaviyelerin kapatılması, tarikatların yasaklanması elbette Alevîlik tarihinde ciddi bir kırılmadır. Sebebi ise çok açık.. Yüzyıllar içinden süzülüp gelen köklü bir gelenek kökünden kopartılmış oldu. Tabiî bu yalnız Alevîlik ve Bektaşîlik için değil, aynı zamanda Sünnî tekkeler için de geçerli. Onların kapatılmasıyla da tasavvuf aynı şekilde kurumsal köklerini kaybetti. Bu ise önemli ölçüde, özellikle taşrada –nadir istisnalarıyla- yozlaşmaya ve hatta lümpenleşmeye sebep oldu. Şimdi bu sözlerimi okuyan bazıları işi hemen ilericilik-gericilik takıntısıyla değerlendirip beni mahkûm edebilirler. Ama ben meseleye bu ideolojik zaviyeden değil, tarihsel ve sosyolojik zaviyeden bakarak, bilimsel noktai nazara göre bunu söylüyorum. Mesleğim buna beni mecbur ediyor.

Toplumumuza yüzeysel olarak baktığımızda Sünnîler'in Alevîler'i çok "hoş "görmediği" söylenebilir mi? Eğer doğruysa bu ötekileştirici bakışın tarihsel dayanakları var mı? Bazı Alevî tarihçilerin bu durumun oluşumuna objektif katkılarından söz etmek olası mı?

Bu hoş görmeme meselesi ne yazık ki iki taraflı bir gerçekliktir ve iki taraf da birbirini –günümüzün moda deyimiyle- ötekileştirmiştir. Bu ötekileştirme olgusu Anadolu'da esas itibariyle daha 13. yüzyılda kısmen gö-

çebe kesimlerle yerleşik şehirli halk arasında başlamış ve 1240 Babaî isyanıyla belirgin hâle gelmiştir. Bu tarihten sonra bu isyana katılan Sünnî olmayan Türkmenler, yüksek dağlık bölgelere çekilmişler ve kendilerini bir anlamda soyutlamışlardır. Fakat zamanla bu yumuşamış olmakla beraber, ne yazık ki 16. yüzyılda Osmanlı-Safevî çatışması yeni bir kırılmayı başlatmış, Osmanlı yönetiminin uyguladığı sert ve ezici politika sonucu, o zaman artık kimliklerini gizleyerek hayatlarını devam ettirmişlerdir.

İşte bu durum özellikle Sünnî kesimde Alevîlere karşı, Alevî kesimde de Sünnîlere karşı bir soğukluk yaratmış, sonuçta bahsettiğiniz hoşgörüsüzlük günümüze kadar sürüp gelmiştir. Ama şunu da görmek lâzım sanıyorum: Buna rağmen 1960'lar sonrasına kadar iki kesim arasında hoşgörüsüzlüğün rahatsız edici boyutlarda olmadığı görülür. Hatta 1960'lar öncesinde hoşgörüsüzlükten bahsetmek bile yanlış bence. Ben o dönemleri çok iyi bilen biri olduğumu söylemeliyim. Çünkü iki kesim şehirde ve köyde birbirlerinin ne olduğunu bilerek komşuluk, iş arkadaşlığı çerçevesinde ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Ancak 1970'lerde yaşadığımız bildik olaylar, özellikle genç Alevî neslin çoğunluğunun militan sol ideolojiyle birleşmesi, yeniden bir ayrışma ortamı yaratmıştır ne yazık ki.

Ancak şunu da hemen belirteyim ki, sol ideolojiye mensup Alevî yazarlarının bazılarının bu ötekileştirmede belli bir rolü olduğu muhakkak olmakla beraber, Alevî kimliğini anlamak ve kabul etmek istemeyen bazı resmî veya gayri resmî Sünnî çevrelerin ve yazarların da bu çorbada tuzu olduğu bir gerçektir..

Alevîlik konusunda yapılan çalışmaları yeterli görüyor musunuz? Yeterli görmüyorsanız bu durumun Alevî ve Alevî ol-

mayan kesimler açısından doğurduğu sonuçlardan söz edebilir misiniz?

Hayır, kesinlikle yeterli görmüyorum. Çünkü tam bir bilimsel birikim ve buna dayalı ciddi bir bilimsel yaklaşım gerektiren Alevîlik konusu, hem bazı Sünnî, hem bazı Alevî yazarlarca bugün inanılmaz boyutlarda bir bilgi kirliliğine yol açan yayınlara kurban gitmiştir. Kendileri her ne kadar Alevî kökenli olsalar da, çoğu ehliyetsiz ve bilgisiz bazı Alevî ve sayıca daha az Sünnî yazarlar, hiçbir bilimsel niteliği olmayan, metotsuz, ideolojik yayınlarla, gerek şöhret yapmak, gerekse para kazanmak amacıyla kamu oyunu adeta bir yayın yağmuruna tabi tutmuşlar, yanlış ve tarihsel esası olmayan, sivri ve suçlayıcı spekülasyonlarla insanların kafasını doldurmuşlardır. Bugün Alevî olsun, Sünnî olsun, bizim insanlarımız bu ideolojik ucuz spekülasyonların etkisi altındadır. Benim görebildiğim bir başka şey de şudur. Bazı yazarlar, aykırılık olsun, dikkat çeksin, kendi kitapları daha çok satsın diye, bazı bilimsel görüşleri, iddialı, ama hiçbir bilimsel, tarihi esasa dayanmayan, okuyucuya çarpıcı ve ilginç gelen bir dille reddediyor veya sahiplerini ve eserlerini aşağılıyorlar. Onların yarattıkları bu kirliliğin daha bir süre devam edeceğini ve iki kesim arasındaki hoşgörüsüzlük ortamını bir müddet daha besleyeceğini tahmin ediyorum.

Tek ve her zaman her yerde geçerli bir Alevîlik tarifinin, Türkiye'de yaşayan Alevî nüfusun içerdiği etnik ve coğrafî çeşitliliği kapsayabileceğini düşünüyor musunuz? Bu tür homojenleştirici bakış açıları Alevî ve Alevî olmayan kesimlerde ne tür kafa karışıklıkları ve reaksiyonlara neden oluyor olabilir?

Hayır, düşünmüyorum, kimsenin de düşünmesinin doğru olduğunu sanmıyorum. Geçerli tek bir Sünnîlik tarifi

olmadığı gibi, Alevîlik tarifi de olmaz. Çünkü her iki kesim de çok çeşitli zihniyet, yorum ve görüş farklılıklarından oluşan değişik zihniyetlere, anlayışlara ve algılamalara sahip insanları barındırıyor. Bu, tarihsel ve sosyolojik bir gerçektir, yalnız Türkiye için değil, bütün İslam dünyası için. Bu gerçekliği görüp kabul etmezsek, tabiatıyla, belli bilimsel kriterler, hareket noktaları oluşturamayacağız, dolayısıyla problemlerimize çözüm yolları arayacağımız bir zemin bulamayacağız demektir. Türkiye'de olan da budur zaten hâlihazırda... Gördüğüm şey bugün Türkiye'de Sünnîlerin Alevîleri, Alevîlerin Sünnîleri tarif etmeye çalıştıklarıdır. Hem de anlamadan, anlamaya da çalışmadan. Sadece önyargılardan ve yerleşmiş kalıplardan hareket ederek. Eğer bu tür homojenleştirici tarifler yaparsanız, işi basite indirger ve gerçeklerden uzaklaşırsınız, dolayısıyla çözümsüz kalırsınız. İşte bu da kafa karışıklığına yol açar, nitekim yıllardan beri Türkiye bu kafa karışıklığını fiilen yaşamaktadır. Çünkü tarafların inançlarına kazandırdıkları ideolojik bakış açısı, ne yazık ki bilimsel gerçeklere egemen olmuştur bugün Türkiye'de.

Alevîlik üzerine yapılan çalışmalarda (gerek Alevî, gerekse Alevî olmayan yazarların çalışmaları) Alevî toplumun içerdiği etnik çeşitliliğin yeterince vurgu aldığını düşünüyor musunuz? Örneğin birçok çalışmada Kürt Alevîler'in görmezden gelindiği görüşüne katılıyor musunuz? Bu durum, Kürt Alevîler'in (Alevî nüfusu içinde azınlık da olsalar) kendilerini ifade etmeleri önünde bir kısıt oluşturuyor mu?

Bence meseleyi "Türk Alevîler öne çıkarılıyor, Kürt Alevîler görmezden geliniyor" noktasında tartışmamak lâzım. Böyle yaparsanız, yani problemi "etnik çeşitlilik" üzerinden tartışırsanız, Alevîliği veya Sünnîliği tartışmış

olmaz, aksine, bu ikisi üzerinden etnik çeşitlilik tartışması yapmış olursunuz ki, bunu şahsen doğru bulmuyorum. Evet, bazı yazarlar Alevîliği sadece Türk vurgusu ile tartışıp yazıyorlar. Bu tespitiniz kısmen doğru. Ama meseleyi Türk Alevîler-Kürt Alevîler dikotomisi üzerinden tartıştığınızda, bu defa Türk Sünnîler-Kürt Sünnîler dikotomisi karşınıza çıkar, ki bu yaklaşım, tarihi bütüncül olarak görmemizi engeller. Kanaatimce böyle bir dikotomik söylem, Alevîlerin kendilerini ifadede kolaylık değil, tam tersine zorluklar yaratır.

Bir inanç sistemi olarak Alevîliğin kaynakları tartışılırken, Türk kökenli araştırmacılar Şamanizme, Kürt kökenli araştırmacılar Zerdüştlüğe gönderme yapıyorlar. Farklı etkileri görmezden gelmek bağlamında iki yaklaşımın da yetersiz ve "özcü" olduğu görüşüne katılıyor musunuz? Bu tür yaklaşımların kutuplaştırıcı etkisinden söz edebilir miyiz?

İşte şimdi benimle aynı şeyi söylüyorsunuz. Tabiî ki her iki yaklaşım da yetersizdir, hatta bundan da öte, dediğiniz gibi "kutuplaştırıcı" olmaktan kurtulamaz. Bu da bu mühim meseleyi çıkmaza sokmaktan başka bir işe yaramaz. Oysa bugün gerek Alevîlik, gerekse Sünnîlik hem birbirleri karşısında, hem kendi içlerinde birçok problemleri barındırmakta... Meselâ Alevîlik deyince sanki belli bir mekânda, belli bir zaman diliminde birden ve bir defada ortaya çıkmış, monolitik (tek parça) bir inançlar, ritüeller ve bunları yaşatan monolitik bir toplumsal yapı algılanıyor. Bu yanlış algılamaya hem Alevîlerin bizzat kendileri sahip, hem Sünnîler... Aynı şey Sünnîlik için de söz konusu. Bu yanlışın çok iyi kavranması ve üzerinde durulup tartışılmasının şart olduğunu düşünüyorum. Bir tarihçi olarak ben, her iki anlayışın da çeşitli zaman ve

mekânlar içerisinde, inançlar temelinde aynı metinlerden hareket etmekle beraber, çok komplike şartların etkisiyle zamana yayılan bir süreç içerisinde oluştuğunu söylemeliyim. Bu süreç gelişirken, aynı ana metinlerin (Kur'an ve Sünnet) ortaya koyduğu inanç ve ritüellerle ilgili temel esaslara, yaşanan bazı siyasal, toplumsal ve kültürel olguların da eklemlendiği ve bugün Sünnîlik ve Alevîlik dediğimiz "şeyler"in böyle oluştuğunu, bundan sonra da böyle oluşmaya devam edeceğini asla unutmamamız ve tartışırken daima hatırda tutmamız gerekir diye düşünüyorum.

Bektaşîlik ve Alevîliğin gerçek Türk Müslümanlığı olduğu yönünde öne sürülen görüşler mevcut. Bu görüşlerde haklılık payı görüyor musunuz? Bu tür görüşlerin Alevîler ve Alevî olmayan çoğunluk üzerinde ne tür negatif/dışlayıcı sonuçları oluşabilir?

Belki biliyorsunuz, ben 1990'lı yıllarda bu "Türk Müslümanlığı" kavramından ne anladığımı ve ne anlaşılması gerektiğini çeşitli yazılarımda ve benimle yapılan röportajlarda açıklamaya çalışmıştım. Aynı görüşlerimi bugün de muhafaza ediyorum. Her din zaman ve zemin, yaşanan hayat içerisinde kendine mensup toplumların yapısına uygun hâle gelir, temel metinler öylece orada durmakla beraber, pratikte o toplumların yaşadıkları tarihsel maceranın da ister istemez izlerini taşımaya başlar. Böylece aynı din, aynı mezhep, aynı tarikat mensupları bile belli ölçüde zamanla az veya çok farklılaşırlar. Bu önüne geçilemez bir süreçtir. Bu sosyolojik ve tarihsel gerçekliği iyi anlamadan bu fikre karşı çıkanlar oldu. Ama biraz sosyoloji ve tarih bilenler bu gerçekliği anlamakta asla zorlanmazlar. Her neyse... Bu ayrı bir tartışma konusu... Sorunuza gelirsek, Bektaşîlik ve Alevîliğin –sözünü ettiğim sosyolojik ve tarihsel bağlamda- "gerçek Türk Müslümanlığı" olduğu

tezi, İkinci Meşrutiyet dönemindeki Türkçülük akımlarının bakiyesi eski bir tezdir. Bunu, yanılmıyorsam, o zamanlarki Türkçülük akımının, daha açıkçası Ziya Gökalp'in tesiriyle ilk defa Köprülüzade Fuad Bey söyleyip yazmıştı. Dolayısıyla tam bir tarihsel ve sosyolojik gerçekliği değil, dönemsel ideolojik bir yaklaşımı yansıtır ve üstelik bilimsel olarak eksiktir bana göre.. Eksik olan yanı, Türk halk Müslümanlığının çoğunluğunu temsil eden Sünnî kesimin hesaba katılmamasıdır. Bana göre bu ikisi birlikte "Türk Müslümanlığı" dediğimiz sosyolojik kavramı oluşturur. Bazı aydınlarımız arasında Sünnîliğin Arap ve hatta "Emevi Müslümanlığı" olduğu şeklinde, yine sosyolojik ve tarihsel gerçekliğe uymayan bir kanaat vardır. Bu da yine tarihi bilmemekten, kendi kurallarına göre seyreden tarihsel süreci kavramamaktan kaynaklanan ideolojik bir yaklaşımdır.

Bir defa her şeyden evvel Alevîlerin bu tezi, tarihsel gerçeğe uymaz. Çünkü Sünnîlik yalnız Emeviler döneminin değil, hatta daha ziyade Abbasiler ve sonrası dönemler boyunca zaman içinde oluştu. Üstelik Sünnîliğin içindeki bazı temel yorum ve yaklaşımların oluşmasında Emevilerce, Abbasilerce, diğer Müslüman devletlerin siyasal iktidarlarınca işkenceye tâbi tutulan, hayatını hapislerde dayaklar altında kaybeden önemli Sünnî âlimler gelip geçti. Alevîler biraz da bu iddialarını kamu oyunda meşruiyet sağlamak maksadıyla ileri sürüyorlar. Bence yanlış yapıyorlar, çünkü Sünnî kamu oyunu aleyhlerine çeviriyorlar. Oysa bunun yerine Sünnîlerle diyalog kurup birbirlerini gerçekten tanısalar, inançlarını öğrenseler, hem Alevîler hem Sünnîler olarak yaşadıkları ortak ifade özgürlüğü problemini ortaklaşa çözmeye çalışsalar, bence daha gerçekçi davranmış olurlar.

Bektaşîlik ve Alevîliği Türkiye'de laikliğin temel güvencesi olarak ilan eden anlayışlar var. Bu anlayışlar tarihsel temele sahip mi? Bu tür anlayışların ortaya çıkma sebeplerinden önemli gördükleriniz nelerdir? Bu anlayışların sıklıkla dile getirilmesinin Türkiye toplumu ve Alevî kesim açısından ne tür muhtemel sonuçları olacaktır?

Şu tarihi bilmemek veya anlamamak meselesi hep karşımıza çıkıyor. Bizim ülkemizde "tarih" denilen şey, objektif bir yaşanmış olgular bütünü, tarih bilimi de bu olgular bütününü çözümleyip anlamaya ve anlatmaya çalışan bir bilim dalı olarak anlaşılmak yerine, her kesimin kendi zihniyet dünyasında yarattığı, kendini öne çıkaran ve bir anlamda takdis edip yücelten bir hayali kurgular bütünü olarak anlaşılır, kısaca bir ideolojidir. Böyle olunca sorunuzun cevabı bence çok açık değil mi? Bir din, bir mezhep, bir tarikat veya her ne diyorsanız, nasıl laikliğin güvencesi olabilir? Bu iddia, birbiriyle hiçbir bakımdan, hiç bir ilgisi olmayan iki şeyin, politik ve ideolojik amaçlarla birbirine karıştırıldığını gösteren, bana göre de sağlıksız, sakat bir yaklaşımın eseridir. Bilimsel olarak baktığınız takdirde böyle bir şey olamaz. Bu iddianın ayrıca Sünnîler ve Alevîler arasında hiç anlamı olmayan, gereksiz ve tehlikeli bir ayırımın da kapısını açacağını unutmamak lâzım. Ben bu tehlikeli iddiaya Alevîlerin sıcak bakmadıklarını gördüğümü söyleyebilirim.

"Alevîlik İslam dışıdır" tezini nasıl karşılıyorsunuz? Bu tezin Alevî kimliğinin şekillenişine ne tür etkilerinden söz etmek mümkün? Bu tür tezlere dönük tepkileri ifade özgürlüğü bağlamında nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu tezi ileri sürenler Türkiye'de bilimsel olarak hiç anlamı olmayan ve tarihsel olguya uymayan bir yola giriyorlar

ve meseleye sadece inanç temelinde yaklaşıyorlar. Onlara göre bugün Alevîlikte İslamın bazı inançlarıyla bağdaşmayan inançlar ve uygulamalar vardır. O halde ona İslam'ın içinde diye bakılamaz. Alevîlikte İslam'ın bazı inançlarıyla bağdaşmayan inançlar ve uygulamalar olduğu doğrudur. Ama unutmamalıdır ki, gerek tarihte, gerekse bugün aynı yaklaşımı uyguladığınız takdirde, İslam dışı demek zorunda kalacağınız, fakat hiç de öyle kabul edilmeyen Haricîlik, Şiîlik, Mutezilîlik vb. mezhepler vardı, ve vardır. Hatta bugün Sünnî halk arasında da aslında İslamla bağdaşmayan bir yığın şey bulabilirsiniz. Onlar nasıl İslam dışı sayılmıyorlarsa, Alevîlik de İslam dışı değildir. Hatta size şunu söyleyeyim: Anadolu Selçukluları gibi ne olduğu çok açık ortada olan bir devlet, kendi zamanında bazı Arap ulemasınca yeterince Müslüman kabul edilmiyordu. Zamanımızda da yine bazı Arap uleması Türkiye'ye aynı nazarla bakıyorlar. Ama bence meseleye sosyolojik açıdan da bakmak lâzım. O zaman böyle bir kanaate varamazsınız. Alevîliğin İslam dışı sayılmasına bugün zaten Alevî çoğunluğun bizzat kendisi karşı çıkıyor.

Bence eğer gerçekten ifade özgürlüğünü temel bir insanî hak olarak görüyorsak, bu tür iddialara da toleransla yaklaşıp doğruyu anlatmaya çalışılmalıdır. Herkes karşısındakini rencide etmemeğe fevkalâde özen göstererek yanlış da olsa fikrini ifade edip savunabilmeli. Onun için bence zararlı bulmak yerine ciddi şekilde tartışıp yanlışlığını ortaya koymak lâzımdır.

Cumhuriyet döneminde resmî sistemin aslen Sünnî bir temelde şekillendiği söylenebilir mi? Bu durum Alevî kesim açısından ne tür kısıtlar doğurmuştur?

Evet, Cumhuriyet döneminde resmî sistemin aslen Sünnî bir temelde şekillendiği doğrudur. Nitekim Diyanet Teşkilatı da bizzat Atatürk zamanında aynı temelde şekillenmiştir. Bu teşkilatın o zamanki yayınlarına ve faaliyetlerine baktığınızda bunu açıkça görürsünüz. Bunu aslında Alevîler de biliyorlar, fakat Atatürk dönemini tartışmaktan kaçınırlar. Tırnak içinde suçu bugünkü teşkilata ve siyasal iktidarlara yüklerler. Bu durum onların –çünkü bu Türkiye'nin İmparatorluk döneminden miras aldığı bir yapıdır- haklı olarak büyük bir hayal kırıklığına uğramalarına yol açmıştır.

Bugün için Alevîler için eşit temelli bir vatandaşlıktan ve rahat bir ifade özgürlüğü ortamından söz edebilmemiz pek mümkün görünmüyor. Din derslerine gelince, ben medyadaki ve kamu oyundaki bu konuda ara sıra yürütülen tartışmaların yanlış zeminde sürdüğünü düşünüyorum. Bence din dersleri olmalıdır, çünkü eğitim çağındaki gençler, içinde yaşadıkları toplumun yüzlerce yıllık kimliğinin, kültürünün çok önemli bir unsurunu, ister inanç sahibi olsunlar, ister olmasınlar, doğru tanımak, doğru bilmek zorundadırlar. Alevî gençler sıra arkadaşı Sünnîler'in neye inandığını, nasıl ibadet ettiğini bilmeli, böylece onları tanıma, diyalog kurma imkânına sahip olmalıdır. Aynı şekilde Sünnî gençler de sıra arkadaşları Alevî gençlerinin neye inandıklarını, ibadetlerini nasıl yaptıklarını bilmeli ve tanımalıdır, ki birbirleri hakkında yanlış yargılara varıp bilinç altında beslemesinler, birbirleriyle rahat iletişim kurabilsinler. Ama bu dersler inanç propagandası niteliğiyle verilmemelidir..

Diyanet Teşkilatı'nın Sünnî esaslar üzerine kurulması meselesine gelince, dediğim gibi bu bir gerçekliktir. İşte bu

gerçeklik Alevîler tarafından bilinmekle beraber, gerek Atatürkçülüğün Sünnîlere karşı onların temel bir tutamağı olması, gerekse – her ne kadar Diyanet öyle olsa bile- Sünnî İslam'ın kamusal alan dışına çıkarılmış olması, yine de onlar nazarında Atatürk'ün kendi lehlerine önemli bir artısı olarak görüldüğünden, onun bu konudaki inisiyatifini tartışmaktan kaçınıyorlar. Tabiî ki bu bir ifade özgürlüğü kısıtlamasına yol açmakta, onu tekkeleri ve zaviyelerin kapatılmasına, dolayısıyla Alevî tekkelerinin kapatılmasına da yol açtığı için pek hoş karşılamadıklarını tartışmazlar. Ben yıllar önce bazı Alevî sitelerinde bu sebeple Atatürk'e hakaret eden yazılar okuduğumu da belirtmek isterim.

Diyanet'in mevcut hâliyle Alevîler'in itirazlarını karşılayabilecek bir çözüm üretmesi mümkün mü?

Sebeplerini sormayın, ama tek kelimeyle ve kesin cevap vereyim: Hayır.

Türkiye'de devlete ait bir resmî tarih kadar, farklı toplumsal kesimlerin kendi resmî tarihlerinden söz etmek olası mı? Eğer olası ise, Alevîler'in resmî tarihinin temel görüşleri nedir? Bu görüşler tarih içerisinde nasıl değişmiştir?

Türkiye'de devletin bir resmî tarihi vardır, fakat farklı toplumsal kesimlerin de kendi resmî tarihleri vardır ve o resmî tarihlerini asla sorgulamaya yanaşmazlar. Devletinkini sorgulamak daha kolay geliyor. Sünnîler ve Alevîler için durum değişmiyor. Bu resmî tarihler, devletinki de dahil, genellikle idealist, çoğu konularda gerçek dışı ve günümüzün moda deyimiyle, ötekileştiricidir. İşte burası önemlidir, yani ötekileştirici olması. Bu sebeple Türkiye'de mevcut hemen bütün toplumsal kesimler

aynı sağlıksız ve ötekileştirici bir tarih bilincine sahip olduğu için toplumsal uzlaşma sağlanamıyor. Dolayısıyla aynı durum Alevîlik için de söz konusudur. Alevîlerin resmî tarihlerinin temel görüşleri birkaç noktada toplanabilir. Önemli bir kısmı Şiîliğinkiyle aynıdır. O itibarla onları saymaya gerek yok kanaatimce. Ama önemli olan, aslında Alevîliğin ve Şiîliğin tarihi gerek mekân, gerekse zaman olarak belli bir tarihe kadar birbirinden ayrı olmasına rağmen, Alevîlik, inanç temeli Hz. Ali üstüne kurulduğu için, kendini Şiîliğin tarihiyle özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleştirme ise muhtemelen 13. yüzyılda başlamış, fakat asıl 16. yüzyılda Şah İsmail zamanında gerçekleşmiştir.

Sünnîlerin veya Alevîlerin resmî tarihleri dediğimiz şey, bugün Türkiye'de bu kesimlerin -doğru yanlış- bilimsel bir bakış açısına göre sistematize olmuş, gerçek tarihsel olgulara dayanan birer tarih bilincini değil, kendi içlerinde zamanla oluşmuş ve gelenekselleşmiş, birbirlerini gerçek olarak tanımamanın sonucu bazı ön kabullerden oluşan birer "tarih" anlayışını kastediyorum. Bu tarih anlayışlarına göre Sünnîler için Alevîler İslam'ı anlamamış, efsane ve hurafeler peşinde koşan inançların sahibidirler. Alevîler için ise Sünnîler Ehl-i Beyt karşıtıdırlar, Hz. Ali'nin hakkının yenmesine göz yummuşlardır. Dolayısıyla Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezid'in torunlarıdır. Her iki tarafın da bu geleneksel "resmî tarih" bilinçlerinden vazgeçip bilimsel tarihin ortaya koyduğu verileri dikkate almaları ve onlara inanmaları gerekir. Ama bu öyle kolay kolay olacak bir iş değildir Türkiye'de. Eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesine ve birbirlerini tanımalarına bağlıdır ve uzun zaman alacaktır.

Aynı şekilde Sünnîler'in resmî tarihinde Alevî tanımı/algısı hakkında temel görüşler nedir? Bu görüşler tarih içerisinde nasıl değişmiştir?

Bu söylediklerimi tersinden okursanız sorunuzun kısmen cevabını almış olursunuz.

Resmî tarih anlayışlarının kutuplaştırıcı olduğunu, dolayısı ile çeşitli kısıtlar/engeller doğurduğunu söylemek mümkün mü? Bu engellerden kurtulmak için topluma ve özelde araştırmacılara bir öneriniz var mı?

Bunun cevabını biraz önce verdim zaten. Ama önerim, tarih bilincimizi sorgulamaya razı olup bilimsel tarihten yararlanmayı kabul etmektir. O zaman taraflar yüzlerce yıldır gerçek olduklarını ve inançlarının bir parçası olduğunu zannettikleri pek çok şeyin, aslında inançla ilgisi olmadığını görecek ve gerçek bir tarih bincini oluşturmaya başlayabileceklerdir. Ama ben bunun daha uzun süre olmayacağını biliyorum. Yanıldığımı görmeyi çok isterim.

Alevîliğin yapısal olarak muhalif bir temeli olduğu iddiası hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu iddianın tarihsel kaynakları var mı? Bu iddianın Alevîler'in kendi kendilerini tarifinde ve Sünnî kesimin Alevîler'e dönük bakışında ne tür etkilerinden söz edebiliriz?

Bu iddia özellikle eski sol kökenli Alevî yazarlar tarafından ortaya atılan ve hep söylene ve yazıla gelen bir iddiadır. Fakat bu iddiayı 16. yüzyıldan öncesi için geçerli saymak yanlış olur. 16. yüzyıldaki isyanlara bakılarak böyle söyleniyorsa, bu konuda da şunu unutmamak lâzım: Bu isyanların önemli bir kısmı sanıldığı gibi yalnız Alevîlerin katıldığı isyanlar olmayıp, esas itibariyle Osmanlı yöne-

timinin vergi politikasına karşı çıkan Sünnî-Alevî kırsalının isyanlarıdır. Diğerleri ise Safevî tahriklerinin sonucu çıkarılan isyanlardır. Asıl Pir Sultan Abdal bir Safevî daisi (propagandacısı) olarak 16. yüzyılda Alevîliğe böyle bir muhalefet rengi kazandırmış sayılabilir ve tamamen Osmanlı-Safevî rekabetinin siyasî amaçlı bir sonucudur. Söylediğim gibi bugün bu muhalefet ruhu, asıl kitlesel Alevî kesimlerinden ziyade, özellikle sol Alevî aydın kesiminin sahiplendiği bir kimliktir demek belki daha doğru olacaktır. Tabiî bu tavrı Sünnî kesimin hoş karşılamadığı da çok açık zaten. Hem devletle, hem de Sünnî halkla ilişkilerde gerginliğe sebebiyet vereceği için Alevîler de bunu hoş karşılamıyorlar.

Son dönem gelişmelere baktığımızda Alevîler-Devlet ilişkisinde birbirinden farklı tutum alan kesimlerden söz edebilir miyiz? Bu tutumlar "sade vatandaş" Alevîleri ne yönde etkiliyor olabilir?

Elbette böyle farklı, muhalif tutum sergileyen Alevî kesimleri var ve dediğim gibi bunlar daha ziyade sol kökenden gelenlerdir. Asıl büyük kesimler, daha ziyade uzlaşı yanlısı görünüyorlar, ama onların da devletten bazı talepleri var ve bu taleplerin yerine getirilmesini haklı olarak bekliyorlar.

Meselâ, bir kısmı Diyanet ilga edilsin derken, bir kısmı Alevîler de teşkilatın içine alınsın diyorlar. Bir kısmı din dersleri tümden kaldırılsın diyor, bir kısmı din derslerinde Alevîlik de öğretilsin diyor. Cem evlerinin resmen "Alevîlerin ibadethanesi" olarak tanınmasını, buralara Diyanet'çe görevli atanmasını isteyen Alevîler gördüğüm kadarıyla çoğunlukta. En temel olanları şimdilik bunlar. Bunlar devletçe yerine getirildiği takdirde herhalde ifade

özgürlüğü bakımından Alevîler'e önemli katkılar sağlayabilir, ama yeterli olup olmayacağını, tatminkâr olup olmayacağını herhalde zaman ve devletin uygulamaları gösterecek, şayet bu talepler kabul görürse, ki ben kabul görmesinden yanayım. Sünnî kesimin çoğunluğunun ve siyasal iktidarın, Diyanet'in farklı düşündüğünü biliyorum. Ama bence bugün Alevîlerin bu taleplerinin onların demokratik hakları olduğunu kabul etmemiz lâzım ki ortam rahatlayabilsin.

Dedelik kurumunun bugün için "orijinal" işlevlerini sürdürebildiğini söyleyebilir miyiz? Bu bağlamda yaşanan gelişmeler Alevî kimliğinin şekillenişini nasıl etkilemektedir?

Dedelik kurumu 1960'lar ile 1980'ler arasında bir itibar kaybı yaşar gibi olduysa da, bugün yeniden itibar kazanma çabasındadır ve bunu da kısmen başarmış görünüyor. Bir şartla ki, o da artık yenilenme ve kendini geliştirme yoluna girmek durumunda. Bu yolda çabalar da var zaten. Bu çabaların nasıl sonuçlanacağını hep birlikte göreceğiz. Bana göre dedelik kurumu Alevîliğin "olmazsa olmaz"larındandır. Yeni nesil genç dedeler, eskilerine göre şüphe yok ki daha bilinçli, okumuş, daha atılımcı ve aktifler, ama onlarda da eski dedelerin karizması yok ve onların taşıdığı geleneksel kültürü ne kadar temsil gücüne sahipler, bence bu tartışılır.

Sizce Cemevlerinin, Alevî nüfusun kendi kendini ifade edebilmesine ne tür etkileri var?

Cemevleri bugün eski tekkelerden çok farklı bir konumdalar. Bugün artık onlar Alevî toplumun her türlü sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap verebilecek modern kurumlar hâline dönüştüler. Dolayısıyla Alevîlerin kendilerini ifade

konusunda birer müessese olarak ortada duruyorlar ve onların bilinçlenmelerinde, dolayısıyla kendilerini daha rahat ifade edebilmelerinde önemli bir rol oynuyorlar. Ama şunu da eklemek lâzım ki, eski Alevî tekkelerinin egzotik havasından tamamiyle mahrumlar. Oysa bu egzotik hava çok mühim bence. Biliyorsunuz, bu tekkeler, Yavuz dönemindeki takibat hariç tutulacak olursa, Osmanlı döneminde tamamıyla serbest faaliyet gösteriyorlardı, üstelik vakıfları vardı ve dedelerin icazetnameleri bizzat devlet tarafından veriliyordu. Bunun elimizde çok örnekleri var bugün.

"Tek bir İslam vardır, o da Sünnî İslam'dır" şeklinde bir egemen söylemin varolduğunu düşünüyor musunuz? Bu söylem devam ettiği sürece Alevîler kendilerini gerçekten ifade edebilirler mi?

Bu söylemin egemen olduğu çevreler vardır, olmadığı çevreler vardır. Meseleyi sadece inanç açısından ele alan çevrelerin, bugün dünyadaki Müslüman kabul edilen nüfusun en az üçte birini yok saymaları gerekir. Ama sosyolojik açıdan bakanlar bence daha isabetli hareket etmiş olurlar. Zaten bence meseleye "Sünnî İslam" "Alevî İslam" şeklinde bakmak, biraz da tarih ve sosyoloji bilmemekten ileri geliyor. Bence İslam'ın temel kaynakları ortadadır, ama insanlar kendi kültürel ve tarihsel geçmişlerinin hakimiyetinde yorum ve anlayış farklılıklarıyla bu tür ayırımlara ister istemez giderler, gitmişlerdir, yarın da gideceklerdir.. Problem buradan kaynaklanıyor Oysa Peygamber'in tebliğ ettiği ve bizzat yaşayarak somut hâle getirdiği İslam tektir. Onun zamanında bugün İslam dünyası içinde gördüğünüz yorum ve anlayışların hiç biri yoktu. Hangi ismi taşırlarsa taşısınlar, bütün İslam yorumları tarih içinde çok çeşitli siyasal, toplumsal ve kültürel şartların etkisi al-

tında belli süreçlerde oluşmuşlardır ve bu tarihsel ve sosyolojik bir zorunluluğun sonucudur. İsteseniz de bunun önüne geçemezsiniz. Ama bahsettiğiniz söylem benim gördüğüm kadarıyla Alevîler'in 1980'lerden önce ifade özgürlüklerini kısıtlıyordu, dolayısıyla kimliklerini gizlemek zorunda bırakıyordu. Oysa bugün öyle mi? Onlar da bugün "Gerçek İslam Alevî İslam'dır" diyorlar, "Sünnî İslam Emevi Arap İslam'ıdır " diyorlar. Hatta bunu iddia eden Sünnî bilim adamları da var, az da olsa. Bu yorum, bir tarihçi olarak benim katıldığım, katılabileceğim bir yorum değil, çünkü tarihsel gerçeğe tam olarak uymuyor. Ama Sünnîler de, Alevîler de tek parça bir yapı görüntülemiyorlar, ne geçmişte ne de bugün. Her iki İslam anlayışının elli türlü yorumu bugün önümüze çıkarılıyor. Hele Ramazan geldi mi, bazı televizyonlarda, Ramazan programı adı altında, ehliyetsiz ve vukufsuz, bazen de iyi niyetli olmayan, bilgisiz insanların kafasını karıştırmayı özellikle amaçlayan program moderatörlerinin, bin türlü İslam yorumu ortalığı kaplıyor. Bu insanlar hiçbir bilimsel altyapıya sahip olmadıkları halde akıllarına gelen keyfi sorularla konuklarını sıkıştırmaya çalışıyorlar. Böyle bir manzarayı Batı ülkelerindeki televizyonlarda Hıristiyanlık için asla göremezsiniz.

ALEVÎ - SÜNNÎ SENTEZİ OLABİLİR Mİ?*

Alevîlerin sorun ve şikâyetleri Cumhuriyet'in çeşitli dönemlerine göre farklılık gösteriyor mu? Örneğin erken dönemde şu sıkıntı varken, 1960'larda aşıldı, 1980'lerde gerileme oldu türünden bir tarihî-sosyal sınıflandırma yapabilir miyiz?

Bence bu sorunun cevabını asıl verecek olanlar veya vermesi gerekenler Alevî vatandaşlarımızın kendileridir. Benim söyleyeceklerim eninde sonunda dışarıdan bir gözlemin ürünü olur. Ben sadece bir tarihçi gözüyle şunu söyleyebilirim: Bahsettiğiniz sorunlar ve şikâyetler haddizatında sadece Alevîlerin değil, bu topraklarda doğup yaşayan ve bu toprakları seven bütün toplum ve inanç kesimlerinin demokrasi eksikliği sorunu ve şikâyetidir. Cumhuriyet ideolojisinin bütün bu kesimleri şekillendirme ve kendi ideolojisine uygun hâle getirme projesi ve uygulaması, bir demokrasi sorunudur aslında. Bu projenin her kesimde yarattığı sorunlar ve bunlardan ileri gelen şikâyetler olmuştur ve halen de belli ölçüde vardır. Dolayısıyla belki kısmen Demokrat Parti döneminde toplumun bazı kesimleri için bunların biraz hafiflediği söylenebilir, ama genelde şu tarihlerde aşıldı, şu tarihlerde geri-

* Radikal, 4 Kasım 2013

leme oldu gibi bir yaklaşımın, dediğim gibi hâlâ demokrasi problemlerinin yaşanmakta olduğu Türkiye için pek doğru olduğu kanaatinde değilim. Türkiye'de toplumun bütün kesimleri için sorun ve şikâyetler ancak gerçek bir demokrasi içinde ortadan kalkabilir.

Yine bu bağlamda... Alevîlerin son dönemde hem hissettiği, hem de objektif olarak yaşadığı sıkıntıları Cumhuriyet'in diğer dönemleriyle karşılaştırdığınızda ne görüyorsunuz? Daha kötü mü, yahut ehven mi?

Şahsen daha ehven olduğunu söyleyebilirim. Bütün niyet okumalara, ideolojik ithamlara ve engelleme çabalarına rağmen bence bugünkü siyasal iktidarın gerek Kürt meselesi, gerek Sünnî Müslümanlar, gerekse Alevîlik meselesi çerçevesinde mevcut şikâyetleri giderme konusunda samimi olduğunu düşünüyorum. Ancak bu sorun ve şikâyetlerle ilgili olarak siyasal iktidarın bilgisel temelde yeterli birikime sahip bulunmadığı, bazen yanlış referanslar doğrultusunda yönlendiği izlenimine sahibim. Bu yüzden de iktidarın bir takım tereddütler yaşadığını kastediyorum. Özellikle Alevîlik konusunda hâlâ belli ölçüde teolojik yaklaşımın hegemonyasında olduğunu görüyorum. Bu yaklaşımın sorunları gidermek yerine sorunlar ürettiğini artık görmek gerekir. Bu tutum devam ederse siyasetin bu meseleyi de Ermeni ve Kürt meselelerinde olduğu gibi uluslararası müdahalelere ve manipülasyonlara teslim edeceğini düşünüyorum. Bu yolun ise çözüme gitmeyeceği gayet açıktır.

Osmanlı döneminde Alevîlerle ilgili tutuma dair ne diyebilirsiniz? Planlı programlı bir Sünnîleştirmeden söz edebilir miyiz?

Bu konuda değerlendirme yaparken, Yavuz Sultan Selim döneminde Safevî devletinin yol açtığı sıkıntılar yüzünden başlayan sert ve müsamahasız politikaları ayrı ele almak lâzım. Çünkü burada problem tamamen siyasaldır ve Osmanlı devletinin kendini emniyete alma endişesi söz konusudur. Daha sonra Kanunî dönemi ve sonrasında ise yine Safevîler yüzünden Alevîlere uygulanan sıkı denetim ve açık bir Sünnîleştirme politikası uygulanmıştır. Bunu arşiv kaynaklarından görebiliyoruz. Ama sonraki yüzyıllarda Osmanlı yönetiminin programlı bir Sünnîleştirme politikası uyguladığına dair elimizde veri yoktur. Tam tersine Alevî ve Bektaşî tekkeleri varlıklarını sürdürdükleri gibi, hatta vakıfları korunmuş ve vergi muafiyeti hep süregelmiştir.

Aynı bahçede cami - cemevi mümkün müdür diye çok tartışıldı. Ben şöyle sormayı tercih ediyorum: Bu tür bir Sünnî-Alevî sentezi mümkün müdür? Evet ise, cami cemevi gibi pratiğe yansıyacak ne tür iyileştirmeler yapılabilir?

Aynı bahçede cami-cemevi projesi bir cemaat önderinin kendince veya onun adına Alevîlik meselesine bir çözüm önerisi olarak ortaya atılan bir projedir. Hatta bu projeyi cemaatin siyasal iktidarı kontrpiyeye düşürmek şeklinde speküle edenler var. Ama madem bana "Alevî-Sünnî sentezi" mümkün müdür diye soruyorsunuz, cevabım tek kelimeyle "Hayır" olacaktır. Şahsen tıpkı "dinlerarası diyalog"un değil, ama dindarlar arası diyalogun olabileceği, hatta olması gerektiği gibi, Alevî-Sünnî sentezinin olamayacağı, ama Alevîler ve Sünnîler arası diyalogun kaçınılmaz olduğu kanaatindeyim. Çünkü böyle bir sentezin olamayacağının, hatta olmaması gerektiğinin ispatı

bizzat yaşanan tarihin kendisidir. Bence "aynı bahçede cami cemevi" konusu böyle hariçten veya yukarıdan bir müdahaleyle değil, zaman içinde tarafların kendi inisiyatiflerine bırakılmalıdır.

"Alisiz Alevîlik", "Alevîlik İslam dışıdır" fikirlerine cevabınız ne olur?

"Alisiz Alevîlik", "Alevîlik İslam dışıdır", "Alevîlik ayrı bir dindir" ve benzeri söylemler bir defa tarihsel temelden tamamiyle yoksun, sosyolojik ve hatta teolojik olarak gerçeğe uymayan, Alevîliğin klasik tarihsel çizgisini ve karakterini göz ardı eden yaklaşımlardır. Alevîliğin İslam'ın Sünnî olmayan, "heterodoks" bir versiyonu olması tarihsel ve sosyolojik olarak onun İslam dışı olduğunu göstermez. Tam tersine Alevîlik'te onun damarlarına işlemiş çok güçlü bir tasavvufî karakter vardır. Bunu görmek için sadece yüzlerce yılın birikimi olan nefeslere, deyişlere bakmak bile yeterlidir. Allah'ı, Hz. Muhammed'i ve Ehl-i Beyt'i merkezine alan bir inancın İslam dışı olduğunu, Ali'siz bir Alevîliğin olabileceğini yahut ayrı bir din olduğunu iddia etmek, Alevîliği yalnızca 1960 sonrası militan sol ideolojik gözlükle okumaktır. Eğer Alevîlik meselesi çözülmek isteniyorsa, bu yaklaşımların terkedilmesi şarttır.

Bu fikirler bir siyasî hesapla mı üretiliyor yoksa tarihi bilgi noksanlığı yahut yorum farkı mı var?

Çok doğru söylüyorsunuz. Bu fikirler bir kesim veya kesimler tarafından siyasî ve ideolojik hesaplarla üretildiği gibi, bir diğer kesim veya kesimler tarafından da bilgi noksanlığı sebebiyle üretiliyor. Alevîlik zor bir konudur. Hem tarihi, hem teolojisi ve toplumsal yapısı bakımından böyledir. Eğer Alevîliğin hangi tarihsel ve toplumsal, kül-

türel şartların ürünü olduğunu bilir, tarihsel gelişimini iyi anlarsanız, meseleyi başka türlü yorumlayamazsınız.

Size göre ideal Alevî açılımı neleri içermelidir? Yani, diyelim ki, böyle bir düzenlemeler paketini hazırlayan siz olsanız bugün, neleri kapsardı?

Çok yerinde, ama cevabı kolay olmayan bir soru. Paketi hazırlayan ben olsaydım, önce bugüne kadar çözüm üretmediğini, tam aksine Alevîleri provoke ettiğini gördüğüm teolojik yaklaşımı bir kenara bırakırdım. Bununla da yetinmez, bu perspektifi öneren referansları dikkate almaz, tarihsel ve sosyolojik yaklaşımı tercih ederdim. Bu yaklaşımın belli çevreleri ve hatta siyasal iktidarın oy tabanının bir kesimini tedirgin ettiğini biliyorum. Bana göre bu paketin tılsımı, önce cemevleri meselesini halletmek, bu konudaki lüzumsuz itiraz ve "tarihte cemevi yoktur", "İslam'ın tek ibadet yeri vardır, o da camidir" tartışmalarını kaale almamaktır. Çünkü teolojik olarak doğru olan, ama pratikte yıllardır çözüm getirmeyen bu yaklaşım dipsiz kuyudur. Zaten yıllardır faaliyette olan cemevlerini bu noktadan sonra yok saymak, kapatmak yahut Alevîleri cemevi yerine camiye gitmeye zorlamak olacak şey değildir. Camiye giden Alevîler zaten gidiyor, gidecektir. Bu konu Alevîlerin kendilerinin bileceği şeydir. Ama asıl mesele bence Türkiye'yi ciddi ve doğru anlamda hukukî çerçevede kalarak kendini her bakımdan rahat hissedeceği bir ülke yapmak istiyorsanız, herkesin gerçek bir demokratik ortamda, gerçek bir düşünce inanç ve ibadet özgürlüğüne sahip olarak yaşayacağı bir ülke yapmalısınız. Kürt meselesini de, Sünnî Müslümanlar meselesini de Alevîlik meselesini de daha yukarıdan ve

kapsayıcı bir perspektifle bir demokrasi meselesi olarak görmek zorundasınız.

Dedelerin maaşa bağlanması Alevîleri rahatsız etti. Aslında devletten maddî bir yardım talep etmiyor mu Alevîler?

Bu dediğinizin Alevîlerin tümünü, özellikle klasik, geleneksel Alevîleri rahatsız ettiğini zannetmiyorum. Onlar zaten yıllardır bu talepleri dile getiriyorlardı. Dediğiniz gibi Alevîler devletten yardım talep ediyorlar. Yıllardır Alevî yazarlar Alevîlerin verdiği vergilerin yalnızca Sünnî Müslümanların din hizmetleri için kullanılmasının, kendi haklarının gasbı olduğunu yazageldiler. Bu doğrudur da zaten. Onun için ben Alevîlerin din hizmetleri için devlet bütçesinden pay almalarını yanlış bulmuyorum. Osmanlı yönetiminin tekkelere vakıf tahsis ederken, onları vergiden muaf tutarken Sünnî, Alevî, Bektaşî ayırımı yapmamış olması, hepsine aynı davranması da bu işin tarihsel boyutunu gösteriyor.

Yavuz Sultan Selim'in isminin 3. köprüye verilmesi, Alevîlerin hassasiyetini bilmemekten mi önemsememekten mi olabilir? Siz bu hassasiyeti, 'bu isim bizi yaralıyor' denmesini anlıyor ve normal karşılıyor musunuz?

Bu isimlendirme olmasa daha iyi idi hiç şüphesiz. Diğer yandan, Yavuz Sultan Selim'i sadece Alevî politikası açısından değerlendirmek de kanaatimce tarih bilmemektir. Ama mademki Alevî kesiminin onun hakkındaki menfi kanaatleri biliniyorsa, bence bunu dikkate almak iyi olurdu. Ama sanki bir "oldu bitti" ile bu yanlış yapıldı. Bu ismi teklif edenlerin, kanaatimce Alevîleri yaralamak için değil, Fatih Sultan Mehmed Köprüsü'ne bakarak ondan sonraki en güçlü Osmanlı sultanı gördükleri Yavuz'un

adının 3. köprüye uyacağını düşündüklerini sanıyorum. Farzı muhal bir 4. köprü olsa ileride, ona da Kanunî'nin adını verirlerdi bana göre. Ama bence bunu, ismi telafi etmek mümkün. Hükûmet bunu yapabilir.

Son dönemde Alevîliğin 'terör' olaylarıyla ilintilendirilmeye çalışıldığına şahit oluyoruz, 'cemevleri terör yuvası' sözleri yeni bir ayrıştırıcı söylem mi, yoksa daha önceki dönemlerde de var mıydı?

Bu söylemin daha önceleri olduğunu söylemek zor. Çünkü terörün yaygınlaştığı dönemle cemevlerinin yaygınlaşmasının aynı döneme rast geldiğini iddia etmek doğru değil. Ama bazı cemevlerinin terör amacıyla kullanılmış olması mümkündür, lakin bunu bütün cemevlerine teşmil ederek karşı çıkmak için bir gerekçe olarak kullanmak yanlıştır. Bu gerçekten ayrıştırıcı bir söylemdir.

RADİKAL, 6 Mart 2001

II. TÜRKİYE'DE DİNÎ YAPISI

İSLAM-MÜSLÜMANLIK, TÜRK MÜSLÜMANLIĞI, ALEVÎLİK*

Röportaj: Ruşen ÇAKIR

Bir süredir "Türk Müslamanlığı" veya "Türkiye Müslümanlığı" şeklinde kavramlar ortaya atılıyor. Bunları tartışmadan önce, İslam'ın belli ulus ya da kavimlere özgü yorumlarından söz edebilir miyiz?

Evvela "İslam" ile "Müslümanlık" kelimeleri arasındaki nüansı bilmek lâzım. Bu iki kelime her ne kadar günlük konuşma dilinde birbiri yerine kullanılıyorsa da, aslında tarihsel ve sosyolojik olarak bu kullanış doğru değildir. Çünkü "İslam" kelimesi, soyut anlamda bir din olarak temel kaynaklarındaki yazılı biçimiyle İslam dinini, inanç, ibadet, ahlâk vs. esaslarını işaret ederken, "Müslümanlık" kelimesi bu dinin tarihsel süreç içinde, kendilerine "müslüman" denilen toplumlarca yorumlanarak pratiğe aktarılmış, yaşanmış, son tahlilde "kültürleşmiş" şeklinin adıdır. Dolayısıyla sosyolojik olarak tek değil, birçok müslümanlık vardır. Şöyle de söyleyebiliriz: İslam semavî, müslümanlık veya müslümanlıklar beşerîdir.

---

* Milliyet (Entelektüel Bakış), 16 Eylül 1998

Ulus temeline dayalı model

Bu bakış İslam'ı ırk veya ulus temeline indirgemek değildir. Dolayısıyla soruyu "Arap müslümanlığı"ndan, yahut meselâ "Fars müslümanlığı"ndan söz edilebilir mi? diye sorarsak bence daha doğru yapmış oluruz. Çünkü bu iki kelime arasındaki çok önemli bu anlam farkının bilinmemesi ve dikkate alınmaması hâlinde, şu anda Türkiye'de yapıldığı gibi, çok ciddi yöntem ve analiz hatası yapmış oluruz. Zaten medyadan takip edebildiğim kadarıyla görüyorum ki, tartışmaların bir kısmı buradan çıkıyor. Tartışmacılar bu tabirlerden çok farklı şeyler anlıyor.

Bu ayırımı yaptıktan sonra, tarihsel yahut sosyolojik, hatta antropolojik olarak baktığınızda rahatlıkla bir "Türk, bir "Arap, bir "Fars (İran) müslümanlığı"ndan söz edebileceğiniz gibi, bir Kuzey Afrika yahut Uzakdoğu müslümanlığından, "Türkiye müslümanlığı"ndan da söz edebilirsiniz. Tabiî eğer bunlarla, kavimlerin veya çeşitli kültür sahalarının çok tabiî olarak geçmişteki kendi toplumsal ve kültürel yapılarının çerçevesinde yorumlayıp hayata geçirdikleri İslam anlayışını, algılayışını kastediyorsanız. Zira bu kavimler, kendi tarihsel süreçleri içinde belirttiğim faktörlerin etkisiyle kendilerine göre bir İslamî dünya görüşü, hayat felsefesi, toplum yapısı ve kültür oluşturup geliştirmişlerdir. Dolayısıyla bu tür sosyolojik ve kültürel farklılıkları yansıtan müslümanlıktan yaşayışları, biz "olmaz, yok öyle şey!" desek de zaten yüzlerce yıldan beri fiilen vardı, var olmaya devam ediyor ve edecektir.

Türkiye'de şu son günlerde yapılan tartışmalar ise bende, eğer yanılmıyorsam, "Türk İslamı" veya asıl doğru tabirle "Türk müslümanlığı" kavramının, bu kavramı gündeme sokan siyasetçiler ve askerler ile, bu kavrama yandaş veya karşı olan çoğu aydınlar ve bilim adamlarının kafasın-

da benim demin açıkladığım sosyolojik muhtevasından farklı, yani ulus temeline dayalı bir İslam modeli şeklinde algılandığı izlenimini uyandırıyor. Bu kavramı benim açıklamaya çalıştığım tarzda anlayanların hiç olmadığını söylemek istemiyorum, ama onların sayıca daha az olduğunu görüyorum.

"İslam ümmeti" kavramı siyasî bir kavram değildir

Müslüman kavimler ne kadar kendi algılayış ve kültürel yapılarına göre bir müslümanlık anlayış ve tarzı oluştururlarsa oluştursunlar, temelde onlara "Müslüman" dedirten, onları "İslam dairesi" içinde görmemize, nitelememize sebep olan birtakım temel inanç ve pratikler vardır ki, hangi kavme, hangi ulusa, ırka veya mezhebe mensup bulunurlarsa bulunsunlar, yine de onları ortak birtakım duygularla evrensel bir İslam üst kimliğinde birleştirir ki, bunun adına "İslam ümmeti" denir. İşte Türkiye'de laik kesimin olduğu kadar siyasal İslamcıların da kavrayamadıkları, anlayamadıkları ve illa da siyasal bir muhteva yüklemeye çalıştıkları "ümmet" kavramı, asıl ve gerçek anlamıyla budur. İslamdaki "ümmet" kavramı, sanıldığının tersine siyasal birliği değil, inanç ve kültür birliğini yansıtır. Eğer iyi tarih ve sosyoloji bilmezseniz, bu tabirlere hep yanlış ideolojik anlamlar yükler ve bizdeki gibi gereksiz tartışmalara girersiniz.

"Türk müslümanlığı" içinde, sizin de üzerinde çalıştığınız Alevîliğe önemli bir rol biçiliyor gibi. Alevîlikle Sünnîliğin yeni bir sentezi mi aranıyor?

İşte şimdi Türkiye için çok hassas, çok tehlikeli, hatta yanlış adım atıldığı takdirde, telafi edilmez yaralar açacak bir konuyu açıyorsunuz. Gerçekten de bu yeni "Türk

müslümanlığı" projesinde Alevîliğe önemli bir rol biçildiği izlenimi bende de var. Ağustos ortalarında Hacıbektaş kasabasında yapılagelen törenlerde, özellikle iki yıldan beri en yetkili siyasî ağızlardan Bektaşîlik ve Alevîliğin gerçek Türk müslümanlığı olduğu yönünde sözler sarfedilmektedir. Bence bilgisizce ve sorumsuzca ve tamamiyle siyasal yatırımlara yönelik bu tür konuşmaların, Alevî olmayan çoğunluk üzerinde ne büyük bir tepkiye yol açacağını düşünmek dahi istemiyorum. Zaten genelde Alevîlerin de bu tür söylemlere hiç de iyi bakmadıklarını ben çok iyi biliyorum. Hatta Bektaşîlik ve Alevîliği Türkiye'de laikliğin güvencesi, dayanağı olarak takdim eden bazı yazarların yahut siyasilerin böyle bir söylemi sürekli dile getirmelerini tehlikeli bulan ve bir arada yaşama çabalarını baltalayacağını bilen, bundan rahatsızlık duyan Bektaşî ve Alevîler'in var olduğunu biliyorum. Ama Alevîlikle Sünnîliğin yeni bir sentezi mi aranıyor sorunuza şu gün için tam olarak evet cevabını verebilmek mümkün değil. Şu var ki, ne Alevîlerin ne de Sünnîlerin öyle bir senteze sıcak bakmaları mümkün değil. Çünkü her iki kesim de haklı olarak kendi kimlikleriyle yaşamak isteyecektir. Üstelik böyle yapay bir sentezin pratikte yaşama şansının sıfır olduğunu da unutmamak lâzım. Nitekim bu tarz girişimlerin, meselâ Ekber Şah'ın dinler arası sentez çabası gibi, tarihte de başarısızlıkla sonuçlandığını gösteren bazı örnekleri vardır.

Alevîlik - Sünnîlik farkı

Alevîliğin gerçek Türk müslümanlığı olup olmadığı meselesine gelince, zaman zaman "gerçek müslümanlık Alevîliktir", yahut "Alevîlik asıl Türk müslümanlığıdır; Sünnîlik ise Emevi Arap müslümanlığıdır" tarzında yazıp çizen, konuşan Alevî yazarları, önde gelen Alevî liderleri de var. Sünnîliğin iddia edildiği gibi Emevi Arap müslü-

manlığı olmadığını, İslam'ın siyasal, toplumsal ve kültürel tarihini, kelam tartışmalarını doğru dürüst bilenler, çok iyi bilirler. Ancak Alevîlerin bu söylemlerini belki bir ölçüde geçmişten kaynaklanan haklı bir tepkiselliğin ve kendileri için elit kesimde kamuoyu oluşturmaya yönelik bir psikolojinin ürünü olarak değerlendirip bir ölçüde anlayışla karşılamak mümkündür. Ama bu, Sünnî kesimde haklı olarak çok büyük tepki yaratmaktadır.

Aslına bakacak olursanız, az önce sözünü ettiğim sosyolojik anlamda "Türk müslümanlığı" kavramı çerçevesinde, Alevîlik gerçekten bir Türk müslümanlığıdır. Şüphesiz bunu söylerken Türkiye'de Kürt Alevîlerinin bulunduğunu, Alevîliğin Anadolu'daki gelişim sürecinde onların katkılarını unutmuş değilim. Ama çoğunluk üzerine konuşuyorum. Nitekim daha bundan birkaç ay önce Prof. Melikoff'un Leiden'de yayımlanan çok önemli kitabının da ortaya koyduğu gibi Alevîliğin tarihsel köklerinin esas itibariyle Türk kültürü çerçevesinde oluştuğunu bilirseniz bu böyledir. Ancak bu gerçeğin çok önemli bir ikinci yüzü daha vardır. Türk müslümanlığı yalnız Alevîlikten, Bektaşîlikten ibaret değildir. Türk tarihi çerçevesinde yaşanan Sünnîlik de Türk müslümanlığının bir parçasıdır ve her ikisinin de milli kültürden kaynaklanan özellikleri olduğu gibi, genelde müslümanlığa bağlanan, ondan kopuk olmayan evrensel bağları da vardır.

İki müslümanlık yorumu

Kısaca Alevîlik ve Sünnîlik Türk müslümanlığının, daha doğru bir ifadeyle, ulusal anlamda değil, ama tarihsel ve sosyolojik anlamda "Türkiye müslümanlığı"nın tarihsel boyutunu teşkil eden iki müslümanlık yorumudur. Bunlardan birini alıp ötekini attınız mı, yahut ikisini birbirine katmaya çalıştınız mı, bu Türkiye'yi çok tehlikeli bir sona

götürür. Zaten demin de söylediğim gibi, ne Sünnîlerin, ne de Alevîlerin böyle bir girişim karşısında sessiz kalıp buna razı olacaklarını düşünmek büyük bir saflık olur.

'Yukarıdan manipüle edilen bir tartışma'

"Türk müslümanlığı" tartışmalarının, tam da birincil tehlike olarak ortaya sürülen "irtica"ın tartışıldığı bir dönemde birden gündeme sokulması, akla pek çok soru getiriyor. Başka bir deyişle Refahyol iktidarının "irtica" şaibeli döneminde başlatılarak, çıkartılan toz bulutunun insanları bunaltıp sinirleri iyice gerdiği bir zamanda gündeme getirilmesi, ister istemez Türkiye'nin problemlerinin altından yıllardır kalkamayan yönetici elitin kafasında yeni bir toplum mühendisliği projesi bulunduğunu düşündürüyor.

Hele hele bu konunun laik bir devlette bu gibi konulara müdahalesi kesinlikle düşünülmemesi icap eden siyasî ve askerî çevrelerce dile getirilmesi, birtakım keyfi modeller öne sürülmesi, medyanın bu konuda aracı olmaktan öte geçip müdahil taraf olarak tartışmaların ortasına atlaması, tabandan kaynaklanmayan bu tartışmaların "yukarı"dan manipüle edildiğini net olarak gösteriyor.

Kısacası, çok kullanılan bir tabirle, "mozayiğin parçaları bir araya getirildiği zaman", "acaba Türkiye bir çeşit İslam'la hesaplaşma sürecine mi sokuluyor, yoksa yönetici elit, çerçevesini ve muhtevasını kendi eğilimlerine göre belirlediği bir İslamî reformasyon hareketi mi başlatmayı planlıyor" sorusu kanaatimce ciddiyet kazanıyor.

Daha açık konuşmak gerekirse, bu tartışma, yönetici laik elitin İslam fobisinden hâlâ kurtulamadığını, onu istediği gibi bir biçime sokmayı başarana, daha doğrusu kendisi için zararsız hâle getirinceye kadar da ondan elini çekmeye niyetli olmadığını ortaya koyuyor.

"DİYANET TEDRİCEN KALKMALI"*

Röportaj: Alper Görmüş

"Türkler, Türkiye ve İslam" adlı son kitabınızda Türkiye'deki laikliği "sert, radikal" gibi sözcüklerle tanımlıyorsunuz ve bunun "yeraltına itilmiş, kapalı, tarihe sığınmış, öfkeli, kompleksli, arabesk ve köylü" bir İslam yarattığını söylüyorsunuz. Peki, "radikal ve sert" olmayan ve dolayısıyla bu sonuçlara yol açmayan bir laikliği nasıl tanımlarsınız?

Benim yeni bir tanımım yok. Anglo-Sakson tarzı laiklik uygulamasını beğendiğimi ve onayladığımı söyleyebilirim. Türkiye'de 75 yıldır uygulanan Fransız tarzı laiklik herşeyden önce ülkenin demokratikleşmesinin önündeki en büyük engel olagelmiştir. Hep söylenen "Türkiye'nin şartları başka, o nedenle laikliği de kendine göredir." yaklaşımına kesinlikle katılmadığımı söylemeliyim. Herşeyden önce mantıksızdır bu yaklaşım. Böyle bir mazereti önünüze koyduğunuz zaman hiçbir açılım imkânınız kalmaz.

Devletin bütün dinlere eşit mesafede durması, hiçbir dinî koruma ya da himayesi altına almaması ama buna kar-

---

* Aktüel, Sayı: 427, 23-29 Eylül 1999, s. 31-32

şılık bütün inançların ve inançlı kesimlerin kendi tabiî istikametleri doğrultusunda gelişmesine imkân tanıması biçiminde özetlenebilecek Anglo-Sakson tarzı laikliğin Türkiye'ye uymayacağı tezinin hiçbir bilimsel temeli yoktur. Şüphesiz bu, Türkiye'deki bütün dinî akımların tamamen serbest bırakılması anlamına gelmez. Devlet tümüne eşit uzaklıkta duracak ve tümünü uzaktan denetleyecek. Osmanlı'da da tarikatlar serbestçe örgütlenirdi, ama devlet bunları uzaktan sürekli kontrol ederdi. Meselâ o tarikat çevreleri içinde devletin güvenliğine karşı herhangi bir fiili hareket başladığı zaman, Osmanlı merkezi yönetimi bütün şiddetiyle bastırırdı onu. Ama bu noktaya gelmedikçe de her türlü gelişmeye izin veriyor, asla müdahale etmiyordu.

Türkiye'de bir radikal İslam varsa, bu radikal laikliğin sonucudur. Türkiye'de laiklik radikalleştikçe İslam daha çok yeraltına inecek ve daha çok radikalleşecek, "Türkiye'nin şartları" diskuru da ileri tarihlere taşınacaktır.

"Fakat Türkiye'deki dinî cemaatler hakkında siz de umutlu konuşmuyorsunuz... Bunların, büyük çoğunluğuyla hâlâ ortaçağların geleneksel Müslüman toplulukları olduğunu, İslam hakkında taban tabana zıt yorumlara sahip olduklarını söylüyorsunuz. Bu cemaatlere bırakılmış bir dinsel hayatın eğitim, sağlık, kültür gibi temel toplumsal alanlara etkisi ne olur?

Bir önceki sorunuzla bağlantılı olarak cevaplamaya çalışacağım: Bence Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir teşkilatın laik bir devlette yeri yok. İdeal bir laiklikte İslamî cemaatler, aralarında geliştirecekleri konsensüsle, kendi organizasyonlarını kendi malî kaynaklarına dayanarak kendileri gerçekleştirir. Ama ben böyle bir yapının bir

anda, bıçakla keser gibi gerçekleştirilebileceğini düşünmüyorum. Bunun iki sebebi var. Birincisi tarihsel. Devlet İslam'ı yüzyıllardan beri kontrolü altında tutagelmiştir. Osmanlı, şeyhülislamlık aracılığıyla bu kontrolü iyice kuvvetlendirmiştir. Böyle bir yapının içinden geldiğimiz için, bana göre Cumhuriyet'in başlangıcında adı sonradan Diyanet İşleri Başkanlığı'na çevrilen bir kurumlaşmaya gidilmesi son derece doğrudur. Ama 75 yıl boyunca böyle kalmamalıydı bu. Yavaş yavaş, sarsıntı yaratmadan bu teşkilatlanma Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmesine paralel olarak Müslüman kesimin kendisine bırakılması sürecine girilmeliydi. Çok geciktik ama, bugün için de bu tarz yumuşak bir geçişten başka bir çare olduğuna inanmıyorum. Fakat artık vakit kaybetmemek lâzım.

Nasıl ki devlet yavaş yavaş elini ekonomiden çekiyorsa, burada da benzer bir süreç yaşanmalıdır. Belki 30 yıl, belki 40 yıllık bir projeyi şimdiden geliştirmeye başlamalı ve dinî alanı cemaatlere bırakmada ilk adımları atmalıdır. İlk adım ise devletin İslam korkusunu bırakması ve mevcut yapıyı tanımaya başlaması olmalıdır. Önce öğrenecek ve öğrendiği zaman görecektir ki, Taha Akyol'un sözleriyle ortada bir "irtica paranoyası" vardır. O zaman anlayacaktır ki, orada burada adacık hâlinde görünen fanatik grupların geniş İslamî kesimler üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Zaten, tekrar ediyorum, laiklik bu ölçüde sert olmasaydı bu tür gruplar da çıkmayacaktı ortaya. Neden biçimsel şeylere başvuruyor, sarık giyiyor, cüppe giyiyor? Kafasındaki Müslümanlığı sosyal hayatında yaşayıp ihtiyaç duyduğu tatmini bulamadığı için. Kafasına sarığı geçirdiği zaman kendini ciddi bir İslamî hayat yaşıyormuş

gibi hissetmeye başlıyor. Devlet, yapıyı tanırsa, korkmadan bazı adımlar atabilir.

O aşamada ne gibi açılımlar sağlanabilir?

Bence ilk iş, üniversitelere ve bu konularda çalışan bilimadamlarına başvurarak onların görüşleri istenmeli ve bu etütlerin sonuçlarına göre projeler oluşturulmalıdır. Süreç böyle başlar ve bence 30-40 yıl sürer.

Tabiî her yıl yeni adımlar atılarak...

Elbette. Bunun bir aşamasında Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılabilir, dinî işlerin organizasyonu cemaatlere bırakılabilir. Yumuşamaya bağlı olarak cemaatlerin sayısı da azalacağı için, bu organizasyon bugün görüldüğü kadar zor olmayacaktır. Devletten böyle bir tavır gören Müslüman kesim ise, ilerde kendilerini nasıl yönetmeleri gerektiği konusunda projeler geliştirmeye başlayacak ve süreç böylece devam edecektir.

İdeal laikliğe bir anda geçilemeyeceğinin bir nedeni olarak, devletin dinî hep kontrol edegeldiği tarihsel şartları söylemiştiniz. Bir diğer nedeni de cemaatlerin durumu herhalde...

Ani bir geçiş mümkün değildir. Bu durumda büyük, başedilemez bir kaos çıkar ortaya. Çünkü bu cemaatlerin İslam anlayışları, İslam yorumları ve nihayet yaşayış biçimleri birbirinden oldukça farklı. Kontrollü bir geçiş bu açıdan da kaçınılmaz. Ama herşeyden önce bu kontrollü geçişi gerçekleştirecek olan devletin toplumun dinî yapısını, cemaatleri çok iyi bilmesi lâzım. Devletin hiç böyle bir derdi olmadı ve onları tanımamakta âdeta ısrar etti.

Aslında bu cemaatlerin böyle bir yapı kazanmasının nedeni devletin uyguladığı radikal laisizmdir. İslam yeraltına itilince ve gizli faaliyet göstermek zorunda kalınca kültürel temelden ve tarihsel bilinçten koptu ve ortaya bu yapı çıktı. Benim gözlemlerine göre, baskı arttıkça dinsel fanatizm de artıyor.

Tersini söyleyenler de var: "Devletin gösterdiği sert direnç onları da yumuşatıyor, esnemek zorunda kalıyorlar," deniyor.

Bu kanaatte değilim. Bütün bu etki ve tepkileri mesleği nedeniyle yakından gözlemleyen biri olarak bunun hiç doğru olmadığına eminim.

10 yıl kadar önce bir Diyanet Teşkilatı tartışmasında İslamî kesimden Mehmet Şevket Eygi Diyanet'in kaldırılmasına kesinlikle karşı çıkmış ve böyle yapılırsa "İslam'ın paryalaşacağını" söylemişti.

Bugünkü durumu veri alırsak buna ben de katılıyorum. Daha önce de dediğim gibi büyük bir kaos olur. Bir gün içinde "Diyanet'i lağvettim, buyrun bu işleri siz yapın" derseniz, her cemaat kendi organizasyonunu kurar, hiçbir konsensüs arayışı içine girmez. Suçlamalar başlar, birbirlerini küfür içinde olmakla suçlarlar ve giderek şiddet kullanımı çıkar ortaya. Büyük bir kargaşa doğar, buna hiç şüphe yok.

Diyanet İşleri Teşkilatı oluşturulurken neden Sünnî bir temel esas alındı?

Biliyor musunuz, teşkilatın organizasyonu tartışılırken, bunun Sünnî kült üzerine oturtulmasının talimatını veren kişi bizzat Atatürk'ün kendisidir. Bunu ben TBMM tutanaklarından okudum. Zannediyorum, ikili bir yapıyı

o günün şartları içinde çok sakıncalı bulmuş, Sünnî kesimin göstereceği büyük tepkiyi düşünerek böyle bir uygulamaya gitmişti. Zaten o zamanki Diyanet yayınları da bunu açık bir biçimde göstermektedir: Alevîliğe dair tek yayın yoktur.

Bugüne kadar hep, ülkedeki ağırlıkların hükmünü yürütmesi sonucu kendiliğinden oluşmuş bir yapı gibi algılanmıştı bu...

Hayır. Atatürk tarafından tasarlanmış ve talimatla yerine getirilmiş bir projenin sonucudur bugünkü yapı. Bunu Alevî araştırmacıların çoğu da bilir, ama tahmin edilebilir nedenlerle yazmaz ve söylemezler.

İSLAM, MÜSLÜMANLIK, TASAVVUF*

Web sitenizde "Türk tarihi çerçevesinde İslam" gibi, az çalışılan ve oldukça problemli bir alanı tercih edişinizden bahsediyorsunuz. Bu alan neden çok problemli ve neden bu alanı tercih ettiniz?

Problem İslam'ın kendisinden kaynaklanmıyor. Problem şuradan kaynaklanıyor. Bildiğiniz gibi 19. yüzyılda Osmanlı modernleşme hareketlerinin doğurduğu köklü siyasal ve kültürel değişim sürecinde, Osmanlı yönetici ve aydın seçkinlerinin etkili bir kesiminde, İslam konusunda o zamana kadar görülmeyen bir zihniyet değişikliği meydana geldi. Sebebi açıktı. Gelişmiş Batı ile geri kalmış İslam ülkelerini ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nu mukayese eden bu kesimler, bu hazin geriliğin faturasını İslam'a kestiler ve onun gelişmenin önündeki en önemli engel olduğunu ileri sürdüler. Bu iddia, aydınları ikiye böldü. Bu bölünme Cumhuriyet dönemine yansıdı. O zamanki elit kadroya bakarsanız Cumhuriyet'in kurucularının bu kültürel bölünmüşlüğü çok açık yansıttığını görürsünüz. Ama asıl etkili kadro, Batının pozitivist aydınlanmacı felsefesi ve Fransız ihtilalinin dinî kamusal alanın dışında mütalaa eden laiklik anlayışının geniş ölçüde te-

* Yozgat Gündem, 24 Ağustos 2006,

siri altındaydı.Onlar tarafından hazırlanan modernleşme programı, İslamı kamusal alanın dışında tutmayı, böylece laik Batı toplumları gibi modern bir yapı oluşturmayı öngörüyordu. Reformlar bu espriyle yapıldı. Ama İslam'a hâlâ sıkı sıkıya bağlı olan halkın büyük çoğunluğu, bu reformlara pek sıcak bakmadı. Mümtaz Turhan, Şerif Mardin ve Erol Güngör gibi bazı sosyal bilimcilere göre bu modernleşme projesi, programına almadığı İslam ağırlıklı geleneksel değerlerin yerine laik değerleri koydu, ama yeterince ikna edici ve tatminkâr olamadı. Cumhuriyet'in laiklik anlayışı, Fransız laikliğinden mülhem olduğu için İslam'ın kamusal alanın dışına çıkarılması, etkili yönetici elit ile halk arasında bir güvensizlik ortamının, hatta belli bir karşılıklı tepkisel refleksin doğmasına yol açtı. İşte İslâm'ın Türkiye'de problem oluşu böyle başladı ve gelişerek günümüze taşındı. Hâlâ da sürüyor. Bugün katı laik çevrelerde İslam sözü, onun değerlerini yansıtan kelime ve kavramlar büyük antipati ve korku yaratıyor.

İşin üzücü yanı, medeniyetlerarsı birlikte yaşama projesinin aktörlerinden biri olan Türkiye, kendi toplumunda birlikte yaşamayı reddediyor. Hem laik kesimden, hem muhafazakâr kesimden, ne yazık ki bir toplumsal uzlaşma ve birbirine tahammül ederek yaşamak yerine, kendi hâkimiyetini ötekine kabul ettirmek ve onun hayatını kendi dayattığı şartlara göre yönlendirmek konusunda radikal söylem ve tutumlar hergün dile getiriliyor.

Bir başka üzücü şey, bu soğukluğun, yahut münaferetin giderilmesi konusunda bazı siyaset çevreleri, üniversite, aydın kesimi ve medya, aracı ve yatıştırıcı bir rol oynamaktan çok, ilerici- gerici söylemiyle onu sanki daha bir pekiştirmekten geri durmuyor.

Türkiye işte bu toz duman ortamından hâlâ kurtulamadı ve kurtulması da en azından kısa vadede zor gibi görünüyor. Bu kültürel çatışma sanki toplumu giderek daha keskinleşen/keskinleştirilen bir biçimde ikiye bölme noktasına getirmekte, ki bu çok ama çok tehlikeli bir şey olur şüphesiz. Şu günlerdeki gazete haberlerine ve köşe yazılarına bakarsanız, söylediklerimin hiç de mübalağalı olmadığını rahatlıkla görürsünüz.

İşte bu çatışmanın tam ortasında İslam olduğu için çalışma alanımı problemli olarak nitelemiştim. Türk tarihinde İslam'ın serüvenini işte bu yüzden çalışma alanı olarak seçtim. Çünkü Türkiye'nin, Türk toplumunun geleceğini inşa ve hakikaten çağdaşlaşma yolunda önünü tıkayanın, vaktini, enerjisini anlamsız ve sonuçsuz laiklik-şeriarçılık, ilericilik-gericilik gibi bölücü söylemleriyle kaybettirenin, bu tartışmaları yaratanlar olduğuna, bunların ancak sağlam bir tarih bilinci ve perspektifiyle ortadan kalkabileceğine inanıyorum. Türkiye'de her iki kesimin de sağlıklı bir tarih bilincini yeniden oluşturmaya şiddetle ihtiyacı olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu tarih bilinci bizi bir arada yaşatacak yolu açacaktır. Tarih bilimi bunun için vardır. Yoksa bir takım olayları, olayların vukû bulduğu tarihleri, şahısları kafaya istif etmek tarihçilik değildir.

Bu bahsettiğiniz Fransız tipi laiklik anlayışı Türkiye şartlarına uyuyor mu sizce? Bu konuda yaşanan sorunlar bu anlayışın Türkiye dokusuna uygun olmamasından kaynaklanıyor olabilir mi?

Halkın büyük çoğunluğunun kültürel kimlik referansları, geleneksel yapısı ve sonuçta zihniyet dünyası göz önüne alındığında büyük çoğunluk için hiç şüphesiz bir doku uyuşmazlığı var diyebiliriz. Bunun en açık ispatı,

Cumhuriyet'in ilanından şu kadar yıl sonra bile bazı kesimlerin hâlâ laikliğin elden gidiyor olması korkusuyla, halktan gelen her siyasal, toplumsal ve kültürel talebi ve bu taleplere verilmek istenen her siyasal cevabın laikliğe indirilen bir darbe olarak algılanmasıdır. Bu konuda medyanın çok da müspet rol üstlendiğini söyliyemeyeceğim. Ama bence Türkiye'deki bu siyasal ve kültürel gerilimin suçunu laiklikte aramaktan ziyade, laikliği âdeta Cumhuriyet'in yeni dinî imiş gibi algılayan ve bunun hâlâ büyük tehlike içinde olduğunu düşünerek hareket eden, böyle düşündükçe de halkın çoğunluğundan uzaklara düşen etkili elit kesimin uzlaşmaya yanaşmayan tavrında aramak gerekir diye düşünüyorum. Bu tavır karşı tarafta da aynı sert ve uzlaşmaktan kaçan, icabında kışkırtıcı reaksiyonları beslemektedir. İşte asıl tehlikenin kaynağı bence budur.

Halen Türkiye'de etkili kesimlerce benimsenen laiklik anlayışının, sağlıklı olmadığını, sürekli toplumu gerdiğini, halk ve seçkinlerin arasını açtığını bugün Şerif Mardin, Sami Selçuk, Taha Akyol gibi çeşitli formasyonlardan gelen önemli bir aydın kesimi neredeyse hergün yazıp söylüyorlar. Fakat onların fikirleri, ilerici-gerici, laik-şeriatçı söylemlerinin ve çekişmesinin kopardığı gürültüler arasında ne yazık ki pek işitilmiyor, işitilse bile kulak verilip dikkate alınmıyor. Çok yazık. Çok yazık ki bu temel problemimiz, bilimsel temellerden ve sağlıklı tarihsel ve sosyolojik perspektiflerden yoksun bir biçimde hâlâ keskin ideolojik yaklaşımlar güdümünde daha uzun yıllar Türkiye'nin gündemini işgal etmeğe namzet görünüyor. Benim size söylediklerim de bu gürültü içinde pek çok benzeri gibi kaybolup gidecektir. Onun için isterseniz bu konuyu burada kapayalım.

Çalışmalarınızda, özellikle "Türkler, Türkiye ve İslam" adlı çalışmanızda bir takım kavramlar dikkatimizi çekiyor. Bu kavramlar şu anda Türkiye'de de çok ciddi olarak tartışılmaya başlandı. Nedir bunlar? Türk Müslümanlığı, Türkiye Müslümanlığı, Ortodoks İslam, Heterodoks İslam, Radikal İslam gibi bu kavramlar neyi ifade ediyor. Bunların içi ne ile doldurulabilir?

Kullandığım bu kavramların mucidi bildiğiniz gibi, ben değilim. Ama bu kavramlara kendime göre yüklediğim bazı farklı anlamlar var ki, bunları çeşitli yazılarımda bahis konusu etmeğe çalıştım. Şimdi onları yeniden tekrara kalkacak olursam bu çok zaman ve yer alır. Yalnız şu kadarını söyliyeyim ki, Benim kullandığım "Türk Müslümanlığı", "Türkiye Müslümanlığı", "Ortodoks (yahut Sünnî) İslam", "Heterodoks (yahut gayri Sünnî) İslam" ve benzeri kavramlar, tamamiyle tarihsel ve sosyolojik bir bakışı yansıtıyor. Bunlar bilimsel analizleri kolaylaştırmada yardımcı oldukları için kullanılan kavramlardır.

Bildiğiniz gibi bugün İslam dünyasında eskiden olduğu gibi pek çok Müslüman ülke ve toplum vardır, ama bunlar kendi tarihlerinin ve kültürlerinin oluşturduğu gelenekler ve yorumlar çerçevesinde İslâm'ı anlayıp tatbik ederler. İşte bu yorum ve tatbikatlardan doğan bir takım farklılıklar vardır ki, bunlar İslam'ın tarih içerisinde kültürleşmiş biçimlerini oluştururlar. Ben bu kültürleşmiş İslam yorum ve tatbikatlarına "Müslümanlık" diyorum. İslam bir tane olduğu halde Müslümanlıklar çeşit çeşittir. Tarih bize gösteriyor ki, bu çeşitlilik kaçınılmazdır ve bütün dinler için söz konusudur. Öyle olduğu içindir ki, İslam dünyasında da çeşitli müslümanlıklar vardır.

Şüphesiz yine de onları "Müslüman" kavramı içine sokan elbette müşterekler mevcuttur, ama, bahsettiğim

tarihsel, bölgesel, kültürel sebeplerden dolayı yorumlarda tabiî olarak bazı farklılıklar oluşuyor. İşte Türkler de aynı tarihsel ve sosyolojik süreci yaşadıkları için, diğer İslâm ülkeleri ve toplumlarından belli alanlarda farklı, kendilerine özgü bir İslâm anlayışı ve yorumu oluşturmuşlardır. Meselâ, ibadetlerimiz aynı olmakla birlikte, bizim cami kültürümüz, Kur'an kültürümüz, ibadetleri uygulayışımızla ilgili oluşturduğumuz dinî folklorumuz, öteki Müslüman ülkelerden farklı, hatta bana soracak olursanız daha rasyonel ve estetiktir. İşte bu farklılıklar yalnız Türkler için değil, bütün müslüman toplumlar için de söz konusudur ve dediğim gibi kaçınılmazdır. Nitekim itikadî ve amelî mezhepler böyle doğmuş ve hattâ aynı mezhebin bölgeden bölgeye yorumları bu yüzden farklılaşmıştır. Ulemâ arasındaki fıkhî içtihat farklılıklarının temelinde de aslında bu sosyolojik gerçekler yatar.

Hocam, akaidde de farklılıklar var mı yoksa sadece ibadet gibi, menasık gibi konularda mı ortaya çıkıyor bu fark?

Elbette akidelerde de farklılıklar var. Yer yer akaid açısından da farklılıklar olabiliyor. Nitekim Ehl-i Sünnet dışındaki müslüman toplumlar, sözünü ettiğimiz bu sosyolojik ve kültürel farklılıklardan doğmuştur. Ehl-i Sünnet içinde Matüridîler'le Eş'arîler arasında bazı itikat konularında oldukça ciddî yorum farkları vardır. Bunlar bazan tarihte bu iki Sünnî mezhep arasında bile şiddetli husumetlere yol açmıştır. 11. ve 12. asırlarda İran'da Büyük Selçuklular zamanında Eş'ariler'le Matüridîler arasındaki nüfuz mücadelesini hatırlayalım. Amelî mezhepler arasında da şiddetli rekabetler yaşanıyordu. Meselâ, İran'da aynı dönemde Şafiîlik Hanefîliğe baskı uyguluyordu. Mâlikî mezhebine mensup Endülüs İspanya'sında bu mezhebin dışındakiler, Mâlikî fukahasınca zındık ilan edilebili-

yor, mahkemelerde yargılanabiliyor ve hattâ bu yüzden hükûmetçe idam edilebiliyorlardı. Bu mezhebin dışındaki mezheplere orada yaşama sansı tanınmıyordu. Bunu dönemin İslam tarih kaynaklarından biliyoruz. Hatta elimizde bu konularla ilgili birkaç mahkeme zaptı var. Bunlar bizde pek bilinmez. Ama bu tür uygulamaların bizatihi mezheplerin karakteriyle değil, onları kendi politikalarına araç yapan siyasal iktidarlarla ilgisi olduğunu unutmamak lâzım.

Ayrıca Ehl-i Sünnet dışında eskiden İmamîyye, İsmailîyye, Haricîlik, Zeydîyye ve bunların türevleri olan bir çok mezhep olduğu gibi, bugün de var. Meselâ, Hatay'da ve Suriyede Nusayriler var, İsrail'in işgal ettiği Lübnan'da Şiîler ve Dürzîler var, İran'da Ehl-i Haklar var. Türkiye'de Alevîler var. Bunlar arasında inanç yönünden benzer noktalar olduğu gibi çok önemli farklar da vardır. İşte bugün İslâm dünyasındaki bu çok parçalı müslüman toplum görüntülerinin altında demin sözünü ettiğimiz bu tarihsel ve sosyolojik şartlar yatmaktadır. Bunların hepsi de kendilerinin müslüman kimliğinden zerrece şüphe etmezler ve tartışılmasını istemezler. Onların hepsi de kendilerinin gerçek müslümanlığı temsil ettiğine inanırlar.

Hocam beni özel olarak ilgilendiren "Mutezile" anlayışıyla ilgili bir şey sormak istiyorum. İslam'ın aklı öne çıkaran, bir anlamda ilk rasyonel akımı olduğuna dair bir görüş var. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz? Mutezile gerçekten aklı öne çıkaran bir akım mıydı ve eğer öyleyse, bu hâlleriyle İslam dairesi içindedirler diyebilir miyiz?

Ben bir tarihçi olarak şu veya bu mezhebin, İslam'ın içinde veya dışında olup olmadığı konusunda fikir beyan etmenin üstüme vazife olduğu kanaatinde değilim. Tarihçinin

görevi, hengi mezhebi inceliyorsa, önce onun hakkında karşıtlarının değil, önce kendi kaynaklarının söylediklerine bakmak, sonra onu anlamaya çalışmak, daha sonra karşıtlarının söylediklerivle kontrol etmektir. Mutezile veya herhangi bir İslam mezhebine de bence böyle yaklaşmak gerekir. Bu sebeple, İslam dairesinin içinde-dışında ifadeleri, itikat anlamında çok tehlikeli ve sahibine sorumluluk yükleyen ifadelerdir. Bence Mutezile'yi itikadî alanda verdiği hükümlerle yargılarken çok dikkatli olmak lâzım. Çünkü Mutezile'nin bu konulardaki hükümleri, bize daha çok bizzat Mutezile kaynaklarından değil, Ehl-i Sünnet kaynaklarından yansıtılan fikirlerdir, yorumlardır. Hele iki mezhep arasındaki polemiklerin yoğun olduğu yıllarda yazılanları çok dikkatli okumak ve değerlendirmek gerekir. O polemiklerin yazıldığı siyasal, toplumsal ve kültürel konjonktürü göz önüne almadan, bugün sanki aynı şartlar devam ediyormuşçasına sekizyüz, dokuzyüz yıl öncesinin metinlerini yargılarsak hata etmiş oluruz. O bakımdan, bizim Ehl-i Sünnet kaynaklarında yansıtılan fikirleri kabul etmeden önce bunları anlamaya çalışmamız, Mutezile'nin kendi kaynaklarıyla karşılaştırmamız daha doğru olur. Bu açıdan düşünürsek Mutezile'nin İslam'ın dışına konmasının doğru olduğunu zannetmiyorum. Bir de Mutezile'nin 9., 10. ve müteakip yüzyıllarda İslam dünyasındaki zendeka (zındıklık, sapkınlık) hareketlerine savaş açtığını ve yoğun bir İslam'ı savunma mücadelesi verdiğini hatırlarsanız, onu kolay kolay İslam dairesinin dışına çıkaramazsınız.

Hocam, Sûfîlik alanında da çok ciddi çalışmalarınız var takip ettiğimiz kadarıyla. Özellikle Türk Sûfîliği'nin, Türkiye'deki Sûfî yaşantının temellerinin tarihi serencamını ana hatlarıyla anlatmanız mümkün mü?

Bu konu, böyle bir röportajda hakkıyla anlatılamıyacak kadar kapsamlı ve problemli bir konudur. Şimdilik şu kadarını söyleyebilirim. Bir defa, artık bir zühd ve takva yaşantısından, belli evrad ve ezkâr okunmasından ibaret bir duruma indirgenmiş günümüz sözde tasavvufuna bakarak tasavvufun tasavvuf olduğu dönemlerdeki durumuyla karıştırmamak lâzım. Bildiğiniz gibi tasavvufî gelenek kendi köklerini Hz. Peygamber dönemine ve bizzat onun yaşantısına kadar uzatır ve Suffa ehli dediğimiz, Hz. Peygamber'in nezaretinde hayatlarını sürdüren bekâr ve yoksul gençlerin zahidane yaşantısını kendine örnek kabul eder. Oysa asıl klasik tasavvuf dediğimiz olgu, bu aşamadan sonra, 9. asırda, üstelik İslamın doğduğu topraklarda değil, onun fethettiği topraklarda doğdu. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, ilk mutasavvıfların onda dokuzu, Hicaz'dan değil, Mısır'dan, İran'dan, Irak'tan, hatta Orta Asya'dan çıkmadır. İslâm dünyasında ilk büyük mutasavvıflar olup tasavvuf geleneğinin temellerini atan Cüneyd-i Bağdadî'nin, Bayezid-i Bistamî'nin, Zünnun-u Mısrî'nin, İbrahim Edhem'in, Hallac-ı Mansur'un, Şehabeddin-i Sühreverdî'nin, Ahmet Yesevî'nin Arap ve Hicaz kökenli olmadıklarını hatırlayalım. Bunun anlamı, bir zühd ve takvâ anlayış ve yaşantısı olarak başlayan tasavvufun, saydığım bölgelerde, isimlerini zikrettiğim şahıslarca mistik teoriler hâlindeki öğretilerince geliştirdildiğini unutmayalım. Bu öğretiler daha sonraki kuşaklar tarafından organize olmuş birimlere, yani Kadirîlik, Rifâîlik, Nakşibendîlik ve benzeri tarikatlara dönüştü. Bazan bunlar birbirleriyle, bugün de olduğu gibi, zaman zaman rekabete giriştiler. Zaman zaman maddî çıkarlar bazılarında öne çıktı.

Türkler müslüman olmaya başladıklarında yüksek bir tasavvuf kültürünü hazır buldular ve bu kültürle yakın te-

masa geçerek müslümanlığı kabul ettiler. İçlerinden Ahmet Yesevî gibi büyük mutasavvıflar yetişti. Onların geliştirdiği tasavvuf öğretileri Türkler arasında çabuk kabul gördü. Orta Asya'dan göçlerle de 13. asırda Anadolu'ya taşındı. Ama yalnız Orta Asya tasavvufu değil, İran, Suriye, Irak, Mısır, hatta Muhyiddin Arabî'nin temsil ettiği mağrip tasavvuf akımları bu dönemde Anadolu'da buluştular ve burada, ilerleyen zaman içerisinde Mevlevîlik, Bektaşîlik, Bayramîlik, Melâmîlik gibi büyük tasavvuf mekteplerinin doğmasını sağladılar.

Kısaca tasavvuf İslamın hümanist ve estetik boyutunu geliştirdi. Kendi özel sanatını ve yüksek kültürünü yarattı. Hattı ile, mûsikîsi ile, edebiyatı ile tasavvuf kültürü denilen ve hakikaten dünyanın bugün takdir ettiği büyük bir kültür yarattı. Fakat bunun yanında, tâbirim mâzur görülsün, "lümpen" bir "sözde tasavvuf" anlayışı da belirdi ve zamanımıza kadar geldi. Bugünkü tasavvuf anlayışı Türkiye'de kısmen bazı istisnalar dışında, genellikle biraz bu lümpen karakteri yansıtıyor.

Hocam Sûfîlik, Peygamber devrine kadar götürülebildiğine göre, İslam'ın özünden bir parça mıdır sizce, yoksa zamanla oluşan bir gelenek midir?

İslam'ın özünden hareketle ortaya çıkan ama çevre kültürlerden de önemli etkiler alarak bu etkiler doğrultusunda kendine has bazı kavramları, bu arada kendi geleneğini de oluşturan, kültürel anlamda bir bütünlük arz etmeyen bir olgudur tasavvuf. Çünkü kendi içinde de, bölgesel ve zaman itibariyle çok çeşitli teoriler, anlayış ve yorumlar, hatta metotlar geliştirmiştir. Bugün yüksek kalitesini kaybetmiş çevrelere bakarak tasavvufu reddetmek doğru bir yaklaşım olmaz elbette. Tasavvufu İslam'ın dışında sayan

tartışmalar eskiden vardı, bugün de var. Bunlar ne kadar yanlışsa, İslam'ı sadece tasavvuftan ibaret sayan, tasavvufa intisap etmeyenleri eksik müslüman, hatta imansız sayan görüş de o kadar yanlıştır. Günümüzde bu konuda yerli yersiz, cehaletten kaynaklanan anlamsız tartışmalara şahit oluyoruz. Bazı çevreler tasavvufun İslam'la hiçbir ilgisi yoktur gibi, İslam'da yeri yoktur gibi, çok radikal bir tavır içerisine giriyorlar, ki ben bunu doğru bulmuyorum. Çünkü her şeyden önce tarihsel vâkıaya uymuyor. Tasavvufun İslam'a çok derin bir düşünce ve estetik boyutu getirdiğini, çok derin bir iç muhteva kazandırdığını kabul etmek lâzım. Ama yozlaşmış, "lümpen" çevrelere bakıp da bu zengin muhtevayı, zengin kültürü bütünüyle inkâr ve mahkûm etmek bence çok yanlıştır ve cehaletten veya fanatizmden kaynaklanan bir tutumdur.

Hocam, bu netameli konulara biraz ara verip Yozgat'a dönsek diyorum. Yozgat ne ifade ediyor sizin için?

Ben Yozgat'ta doğdum, Yozgat'ta büyüdüm. Yozgat'ın eski, kendine mahsus taşra aristokrasisi dediğimiz yapısının geliştirdiği kültürün izlerinin henüz silinmediği bir dönemi yaşadım. O aristokrasiyi temsil eden eski medrese ve tekke mensuplarının, geleneksel eşrafının son temsilcilerine yetiştim. Çeşitli vesilelerle merhum babam vasıtasıyla onları tanıma, dinleme imkânım da oldu, küçük yaşta da olsa. O zamanlar hissetmesem de, onlardan çok yararlandığımı daha yetişkin çağlarımda farkettiğimi söyleyebilirim. Bu itibarla o Yozgat benim için hem toplumsal, hem kültürel, hem fizik yapısıyla çok şey ifade ediyor. Ama günümüz Yozgat'ının, o Yozgat ile hiçbir alâkası kalmadığını da üzülerek hemen belirteyim. Herhalde benim o zamanlar tanıdığım insanları bugün

mezarlarından kaldırıp şehre koysanız, eminim büyük bir şaşkınlık yaşarlar, şehri ne insan dokusu, ne de fizik dokusu bakımından asla tanımazlar, yabancı bir yerde bulunduklarını sanırlardı. Aslında bu değişim bir anlamda tabiî sayılmalıdır. Çünkü hiçbir çevre, hiçbir toplum daima olduğu yerde statik olarak durmaz. Türkiye yüz elli, ikiyüz yıldan beridir siyaseten, iktisaden ve bunlara paralel olarak toplumsal açılardan, kültürel açıdan acılı, sancılı, sarsıntılı bir değişim süreci yaşıyor. Bunun yansımaları her tarafta, her konuda mutlaka kendini görüntüleyecektir. Ama bizim yanlışımız, bu değişim sürecini yaşarken, hiçbir tarih bilincine dayanmayan, hiçbir kültürel birikimden kaynaklanmayan, maddî, mânevî köklü değerleri feda ederek, tahrip ederek plansız programsız hareket etmemiz ve bu arada bizim kültürel kimliğimiz açısından ne demek olduğunu idrak etmediğimiz maddî, manevî kültürel zenginliklerimizi ucuz ve kısa vadeli maddî çıkarlara feda etmemizdir. Bundan farazâ elli sene sonra yaşayacak Yozgatlılar, geçmişlerinden, dolayısıyla köklerinden hiçbir iz bulamayacaklardır burada. Batı'yı taklit ederken yanıldığımız en önemli noktalardan birisi de budur bence. Batı toplumlarında tarih ve kültürel kimlik kavramı çok gelişmiştir ve bu kimliği oluşturan değerler çok önemlidir.

Yozgat'ta Sûfî hayat konusunda gözlemleriniz var mı?

İzin verirseniz bu konudaki gözlemlerim bana kalsın.

Hocam son olarak, Yozgat'la ilgili bir çalışmanız var mı, yoksa da ilerde düşünüyor musunuz?

Belki biliyorsunuz, koordinatörlüğünü benim yaptığım, Türk Tarih Kurumu'nun finans desteğiyle 1996 yılında

tatbik mevkiine koyduğumuz Bozok (Yozgat) Tarih ve Kültürü adında ortak bir araştırma projemiz var. Buna o zaman çoğu Yozgatlı olan on küsur kadar meslektaş katılmıştı. Burada açıklamak istemediğim, beni çok, ama çok üzen bazı sebepler yüzünden bir türlü tamamlayamadığımız bu projenin, mimarî eserlerle ilgili kısmı değerli ve çalışkan meslektaşım Hakkı Acun tarafından hazırlanıp Türk Tarih Kurumu yayınları arasında basıldı. Tarih, folklor ve edebiyat kısımları ise umarım kısa zamanda sonuçlandırılıp yayımlanır. Bu, projeye katılan meslektaşların gayretlerine bağlıdır büyük ölçüde.

Bunun dışında, Çapanoğlu İsyanı ve Osmanpaşa Tekkesi ile ilgili olarak mesleğimin daha hemen başında, gençlik ve acemilik yıllarında yayımladığım iki çalışmamı yeniden yazmak istiyorum kısmet olursa. Çünkü onları daha sağlam ve daha tatminkâr olarak yazabileceğimi sanıyorum şu kadar yıldan sonra. Tabiî bu arada kendi uzmanlık alanımla ilgili çalışmalarımı yürütmek zorunda olduğumu da ekleyeyim.

Ancak, geçtiğimiz Mayıs ayında yaptığımız sempozyumda da dile getirdiğim, bence Yozgat için hayatî derecede önemli bir proje hayalimden bahsetmek istiyorum. Yozgat ve çevresindeki cami ve mescid hazirelerinde mevcut mezar taşlarının tesbit, tescil, koruma ve inceleme altına alınması projesidir bu. Henüz bir fikir olarak öne sürdüğüm bu projenin, zamanın acımasızlığına terkedilmiş, her geçen sene daha fazla yıpranmakta olan bu mezar taşlarının bir an önce kurtarılmasının, benzeri olmayan bir tarih ve kültür kaynağı olduğunun Yozgat halkınca kavranmasını sağlayacağını düşünüyorum. Bu mezar taşları Yozgatlıların köklerinin tapu senetleridir. Onları

tarihlerine bağlayan maddî bağlardır. Bu mezarların en kısa zamanda yerleşim planları çıkarılıp fotoğraflanmalı, envanterleri yapılmalı, ihtiva ettikleri kitabelerin estampajları ve fotoğrafları arşivlenip bilgisayar ortamına aktarılmalıdır. Bu ortamda oluşturulacak veri bankası, pek çok bakımdan bize pek çok şey öğretecektir. Meselâ bu mezar kitabeleri sayesinde Yozgatlılar aile bağlantılarını, soy soplarını, coğrafî kökenlerini öğrenme imkânını, memleketlerinin yaşadığı serencamı öğrenme imkânını elde edeceklerdir. Bunları başka hiçbir kaynaktan bu kadar sağlam öğrenemezler.

Ayrıca o kitabelerde mezar sahiplerinin mesleklerini, ölüm sebeplerini, hayattayken yaşadıkları önemli olayları bulacaklardır. Taşlara ve onlarda kazılı kitabelere vücut veren şairlerin, hattatların, taş ustalarının isimlerini öğrenecekler.

Eğer bu proje hayata geçirilirse, Yozgat önemli bir tarih ve kültür kaynağına sahip olacaktır. Bunu size anlatmamın bir sebebi, yukarıda sıraladıklarım ise, bir sebebi de, gerçekleştiremesek bile, ileride birilerinin çıkıp böyle bir projeyi niçin akıl edip uygulamaya koymayı düşünmediğimiz için bizleri suçlamasını engellemek arzusudur. Çünkü bu büyük bir tarihî, ahlâkî ve kültürel sorumluluktur. Ama umarım böyle bir muahazeye muhatap olmayız. Şimdi bekliyorum. Bakalım bu projeyi hayata geçirmek için ilgili mercilerde ciddi bir arzu, bir heves, bir teşebbüs uyanacak mı, yoksa okuyup, dinleyip geçecekler mi? Yozgat için kırk tane sempozyum yapsanız, bu projenin yerini asla tutturamazsınız çünkü. Böylece sizin derginiz sayesinde benim bu teklifim de kayda geçmiş olur hiç olmazsa...

III. OSMANLI ÜZERİNE

CİHAN DEVLETİ OSMANLI*

Osmanlı'nın 700. yıldönümü dolayısı ile ilgili neler söyleyebiliriz, Osmanlı'yı nasıl kutlamalıyız?

Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. yılı rakamdan da belli olduğu gibi her zaman gelecek bir yıl değil. Değerlendirilmesi gereken bir yıl. Bunun için sağlam bir perspektifimizin olması gerek. Bugün 700 yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu gibi hakikaten Dünyanın en büyük imparatorluklarından birini değerlendirmek o kadar kolay bir iş değil. Neresinden bakmamız lâzım, nasıl bakmamız lâzım gibi sorulara doğru cevap bulmamız gerekiyor.

Televizyonlarda yapılan programları izliyorum. Maalesef meseleye girilmesi gereken noktalardan girilmiyor. Takip edilmesi gereken ana tartışma istikameti takip edilmiyor. Onun yerine çok bilinçsiz, yersiz sorularla tartışmalar, tabiri caizse zıvanadan çıkıyor. Osmanlı'nın esas göz önünde bulundurulması gereken noktaları, yönleri bir tarafta kalıyor. Çok hurda teferruatla uğraşılıyor. Benim görebildiğim kadarıyla, tıpkı Cumhuriyet'in 75. yıl kutlamaları gibi şimdiden Osmanlının 700. yıl kutlamaları ile ilgili çok değişik yaklaşımlar var. Ben bunları 3 grupta

---

* Dönemeç, Sayı: 26, Şubat 1999 s. 16-18

topluyorum. Bunlardan birincisi Osmanlı'ya ve Osmanlı tarihine apolojetik bir şekilde yaklaşanlar. Yani bir meslektaşımızın bir televizyon programında söylediği gibi, Osmanlı tarihini kutsal alan olarak kabul edip o şekilde yaklaşanlar. Yani üzerinde düşünülmez, eleştirilmez. İnsanlık tarihinin doğal bir sonucu olduğu gibi. Osmanlı tarihi de madem bu tarihin bir parçası ise insanların hataları ve savapları olduğu gibi Osmanlı tarihinde de hatalar savaplar var. Sevap demiyorum bakın, bu kelimeyi karıştırıyorlar. Çünkü sevap günahın karşılığıdır. Savap ise hatanın karşılığıdır. Yani doğru anlamına gelir.

Osmanlı tarihine olduğu gibi bakmak lâzım. Ama öyle bakılmıyor. Bir kesim Osmanlı'nın yüceltilmesi gereken taraflarını alıyor. Cımbızla çekiyorlar ve o şekilde bir yaklaşım yapıyorlar. Bir örnek verirsek; Osmanlı ordusu bir sefere giderken yoldaki bağlarda yeniçerilerin canı üzüm yemek ister. Üzümleri koparırlar yerine, birer kese akçe bağlarlar. Şimdi Osmanlı tarihini böyle izah edemezsiniz veya ikinci kesimin yaklaşımını söz konusu edebiliriz.

Bir kaç senedir bir moda yayın furyası var Türkiye'de. Osmanlı tarihindeki, dediğim gibi insanlık tarihinin diğer kesimlerindeki zaman ve mekânlarında rastlayabileceğimiz pekçok örnekte olduğu gibi, bazı detayları cımbızla çekip, meselâ Osmanlı'nın kanlı tarihi, Osmanlı engizisyonu gibi kitaplar yazanlar var. Bir de bu tür yaklaşımlar var. Yani bir yerde bütün iyileri çekip ne kadar iyi varsa hepsini Osmanlı'ya mal eden bir yaklaşım. Bunun zıddı olarak da ne kadar kötü varsa hepsini Osmanlı'ya yükleyen bir yaklaşım. Ben bunun ikisini de tasvip etmiyorum. Bunların ikisi de Osmanlı tarihini 700 yıl sonra doğru anlamamıza yardımcı olmayacaktır.

Tarihi incelerken seçici olmamak gerekir. Ne varsa, olanı olduğu gibi almak gerekir.

Zaten bugün bana göre Türkiye gibi modernleşmenin krizini, modernleşmenin problemlerini yaşayan, kültür ve toplumsal değişimin problemlerini yaşayan bir toplumda en büyük dezavantaj geçmişle olan bağlantımız. Geçmiş bizi ayaklarımızdan tutmuş, kendine doğru çekiyor. Geleceğe yönelik projeler yapamıyoruz. Geleceğe yönelik projeksiyonlarımız yok. Moda tabirle vizyonlarımız yok. Devlet adamlarımızda da böyle bir vizyon yok.

Yabancı meslektaşlarımız haklı olarak bizi eleştiriyorlar. Siz geleceğe yönelik değil, geçmişe yönelik programlar yapıyorsunuz diye. Ben buna katılıyorum. O zaman bir üçüncü yaklaşımı tercih etmek lâzım. Nedir o, demin söylediğim yaklaşım. Yani Osmanlı tarihini soğukkanlı bir şekilde, seçici olmadan, bütün yönleri ile, bütün cepheleri ile ele alıp değerlendirmek lâzım. Bu cepheleri de şöyle sıralayabiliriz.

Birincisi, Osmanlı tarihi Türk tarihinin bir parçasıdır.

İkincisi, Osmanlı tarihi İslam tarihinin bir parçasıdır.

Üçüncüsü, Osmanlı Tarihi Avrupa ve Ortadoğu tarihinin bir parçasıdır. Çünkü bütün bu topraklarda Asya'da, Afrika'da, Ortadoğu'da ve Avrupa topraklarında hâkimiyet kurmuş bir imparatorluk olarak, bütün bu sahaların ve bu sahalarda yaşamış milletlerin tarihinin bir parçasıdır. Dolayısıyla Osmanlı'yı bu üç perspektiften görmek lâzım.

Türk tarihinden bakmak lâzım Osmanlı tarihine. Bazı meslektaşlarımızın yaptığı gibi, Avrupa tarihinin gelişmelerine paralel bazı olaylarla Osmanlı tarihini izah etmeye çalışıyorlar ve Osmanlı tarihi III. Roma'dır diyorlar. Bu söze kısmen katılmak mümkün, ama III. Roma diyerek Osmanlı'yı tam mânası ile anlayamayız ve anlatamayız.

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyet kurduğu memleketlerin kültürlerinden etkilenmiştir. O kültürleri aynı zamanda etkilemiştir. Avrupa topraklarında 400 yıldan fazla hakimiyet kurmuş bir imparatorluktur.

Ayrıca Osmanlı tarihini değişik sektörlerden ele almak gerekecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yapısı, siyasal hâkimiyet anlayışı, bu hâkimiyet anlayışını teşkil eden, oluşturan unsurlar. Eski Türk hâkimiyet anlayışından gelen, eski Ortadoğu tarihi ile bağlantılı olarak klasik İslam İmparatorlukları anlayışından gelen Bizans'a hakim olan bir imparatorluk olarak Bizans'tan gelen ve nihayet Batı hakimiyet anlayışı ile teması sonucu oradan gelen bir takım kökleri var.

Askerî tarihi açısından bakmak lâzım. Fetih politikasının arkasındaki ideoloji nedir?

Gaza ve cihat nedir? Bu da son zamanlarda çokça tartışılıyor. Yalnız ilây-ı kelimetullah için savaşan bir imparatorluk olarak Osmanlı devletine bakmak eksik olur. Osmanlı hükümdarlarının aldıkları unvanlar arasında Ebü'l Feth vel megazî veya Essultan İbni Sultan el Gazi vel Mücahit gibi unvanlar kullanılıyor. Demek ki, bu insanlar böyle bir amaç güdüyorlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi yalnız Allah rızası için değil, bunun içinde ekonomik amaçlar var. Siyasal hâkimiyet sağlama var. Toplumsal ve ekonomik birtakım faktörler var. Bütün bunlar çok yönlü bir fetih politikasının oluşmasını sağlamıştır.

Bugüne kadar tarihçiler Osmanlı Tarihçiliği olarak Osmanlı Devleti'nin kurumlaşması, siyasal yapısı, fetihleri, taşra teşkilatı, merkez teşkilatı ile ilgili çalışmalar yap-

tılar. Ama öbür taraftan da Osmanlı Devleti'nde halkın tarihi çok dışarda kaldı.

Diğer yandan Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi, uluslararası ilişkiler tarihi ön plana çıktı.

Osmanlı devletinin düşünce tarihi, bilim tarihi, kültür tarihi gibi alanlar gölgede kaldı.

Son zamanlarda Osmanlı tarihçiliğinin ihmal eedilmiş bu yönleri üzerinde çalışmalar yapılıyor. Bir başka husus Osmanlı Devleti'nin kültür mirası ile ilgili. Bu çok önemli. **Çünkü günümüz Türkiyesi'ni de ilgilendiriyor. Hem zihniyet bakımından, hem de bize intikal eden kültür mirası bakımından. Onun için günümüz Türkiyesi'ni Osmanlı devletinden ayrı olarak telakki etmek son derece yanlıştır.** Burada ideolojik düşünceleri bir kenara bırakmak lâzım.

Ama tarih bize şunu gösteriyor ki; **bugünün Türkiye Cumhuriyeti çok rahat bir şekilde Osmanlı Devleti'nin bir devamı olarak görülebilir.**

Fetihci politika bakımından değil, İmparatorluk yapısı itibarı ile değil, ama halkın bütünleşmesi açısından, siyasal zihniyetimiz itibarı ile pekçok benzeştiğimiz noktalar var.

Toplum yapısı zaten Osmanlı döneminin devamı şeklinde geliyor. Onun değişim sancılarını hâlâ çekiyoruz.

Demek ki Osmanlı'nın bize bıraktığı bir kültür mirası var. Bu kültür mirasını yine soğukkanlı bir şekilde değerlendirmek lâzım. Osmanlı'dan bize kalanları gerici bir unsur olarak değerlendirdiğimiz zaman büyük hata yaparız. Yapıyoruz da nitekim. **Osmanlı'yı iyi analiz etmeliyiz. Bugünün nesline düşen Osmanlı'yı soğukkanlı bir şekilde değerlendirmektir.**

Osmanlı'yı kendimizden soyutlamak bize ne sağlar?

Bugün herkes kendi tarihi ile övünüyor. Yeni çıkan devletler kendine tarih yaratmaya çalışıyorlar. Ben bazı Amerikalı meslektaşlarımdan; "size imreniyorum, çünkü sizin büyük bir tarihiniz var", dediklerini duymuşumdur. "Bizim tarihimiz çok kısa 200-250 yıllık bir tarihimiz var."

Ama işte bunu değerlendirirken yanlış yollara sapıyoruz. Ya tamamen reddediyoruz, ya kutsallaştırıyoruz. Yani iyisi ile kötüsü ile bu bizimdir diyemiyoruz.

Bir insanın nasıl iyi tarafları kötü tarafları, zaafları-ihtirasları varsa, toplumlar ve devletler de öyledir.

Osmanlı tarihinin de zaafları, ihtirasları vardır.

Osmanlı tarihinin dünya tarihinde çok büyük bir yeri vardır. Eğer bütün dünya bugün Osmanlı tarihinin 700. yılı ile ilgileniyorsa, demek ki bu birşeydir. Yani dünyada büyük bir izi vardır.

Bir başka nokta da Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde kurulan devletlerle ilgili yapılan değerlendirmelerdir. Balkanlar, Kuzey Afrika, Ortadoğu gibi bölgelerde yaşanan siyasal gelişmeler dikkate alınarak Osmanlı'nın mirası ne olmuştur? Onun bıraktığı boşlukta yeni ne gibi yapılanmalar oldu? Ne gibi boşluklar doğdu? Türkiye bu boşlukları doldurabiliyor mu? Bana göre Türkiye'nin jeopolitik konumu Türkiye'ye bu görevi yüklüyor.

Bugünün Türkiye'si Osmanlı İmparatorluğu'nun fonksiyonunu (fetihçi ve yayılmacı politika olarak değil), ama siyasal ve kültürel olarak doldurmak zorundadır.

Çünkü bu ülkeleri vakti ile idare eden bir İmparatorluğun mirasçısı olan genç bir devletiz biz. Dolayısı ile bu

ülkelerdeki bütün zelzeleler, bütün değişim ve sarsıntılar doğrudan doğruya bizi ilgilendiriyor.

Bunlara soğukkanlı bir şekilde bakmak, bunları iyi anlayıp, iyi analiz etmek ve geleceğe yönelik de projeler yapmamız gerekiyor. Bu söylediğim açılardan Osmanlı'yı değerlendirmeliyiz. Tarihimiz ile hesaplaşmalıyız.

Osmanlı Devleti'nin fetih ve gaza politikasını değerlendirir misiniz?

Osmanlı Devleti'nin fetih ve gaza politikasında bir îlâyı kelimetullah faktörü var. Hatta o kadar ileri derecedeki, Osmanlı Devleti tarihte hiçbir İslam Devleti'nin olmadığı kadar kendini İslamla özdeş gören bir devlettir. Gerek iç politikası, gerek dış politikası bu özdeşleşmeyle yoğrulmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasetinde İslam inancı temeli oluşturur. Ama Osmanlı Devleti bunu çok klasik bir düzeyde değerlendiriyor. Yani gittiği topraklarda, fethettiği ülkelerde insanları zorla İslamlaştırmak gibi bir endişesi yoktu. Yalnızca İslam hâkimiyetini götürüyordu. İnsanların inançlarına, kültürlerini yaşamalarına, kendi günlük hayatlarına karışmıyordu.

Hangi şartla? Vergiyi verdikleri sürece, Devletin hâkimiyetini tanıdıkları sürece.

Osmanlı Devleti hiçbir topluma, hiçbir inanç kesimine baskı yapmayı düşünmemiştir. Bunun yanında şu da var: Bir takım yerel yöneticiler bulundukları yerlerde bir takım yanlışlıklara sebep olmuştur. Ama Osmanlı Devleti hiçbir zaman resmî politika olarak fethettiği topraklardaki insanların inançlarına, düşüncelerine, yaşantılarına karışmamıştır. Fethettiği topraklarda, bir takım sosyal ve siyasal kurumsallaşmalar yapmıştır.

O bölgelere belli ölçülerde refah da götürülmüştür. Bunu Batılı tarihçiler de kabul etmektedir.

Osmanlı fetih politikasını sadece yağma faktörü ile izah etmek eksik ve yanlış bir yaklaşımdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih politikası çok boyutlu, çok faktörlü, çok yönlü bir politikadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yıl gibi uzun bir süre ayakta kalmasının sırları nelerdir?

Osmanlı İmparatorluğunun eski İslam imparatorluklarının bütün siyasal ve kültürel mirasına sahip olma gibi bir avantajı var.

İkincisi, Ortadoğu Devleti olmanın bir avantajı var. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu bir Akdeniz imparatorluğudur. Bunun sağladığı ekonomik ve toplumsal avantajlar var.

Osmanlı hükümdarları çok samimi müslümandırlar. Emevi ve Abbasi halifelerinin hepsi için bunu söyleyemeyiz. Ama Osmanlı Hükümdarları hakikaten birinci sınıf müslümandırlar ve bu zihniyetle hareket etmişlerdir.

Ama eninde sonunda onlar da insandır. Onların da ihtirasları var. Onların da defoları var. Tabiî bütün bunlar onların politikalarında rol oynuyor.

Osmanlı Devleti'ni yönetenler, bulundukları konumu çok iyi kavrayan ve icabında süratle politika değiştirebilen insanlardır.

Belli bir döneme kadar en azından 16. yüzyıl sonlarına kadar bulundukları siyasal konumu çok iyi değerlendirip ona göre politika üretebiliyorlardı. Avrupa'daki bütün siyasal değişmelere zamanında müdahale edebiliyorlardı. Tek bir faktöre bağlayarak Osmanlı'yı anlayamayız.

FATİH VE FETİH ÜZERİNE*

Röportaj: Emine Erdoğan, B. Tümen Somuncuoğlu

İstanbul'un fethi öncesi daha evvelki Osmanlı kuşatma ve fetih girişimlerinden farklı bir psikolojik hazırlık safhası olmuş veya oluşturulmuş mudur?

Daha önceki Osmanlı kuşatma ve fetih teşebbüslerinde siyasal anlamda bir psikolojik hazırlık muhakkak ki vardı. Fakat siz bu sorunuzla eğer dinî nitelikli bir psikolojik hazırlığı kastediyorsanız, kaynaklarda bunu ima eden bir kaydı şahsen ben hatırlamıyorum. Ama Fatih zamanındaki kuşatma öncesinde ve esnasında bu anlamda yoğun bir hazırlık olduğunu çok iyi biliyoruz. Bir defa sıhhat dereceleri tartışmalı olmakla beraber, çok iyi bildiğiniz ünlü fetih hadisinden başka hadisler de sık sık gündeme geldiği gibi, özellikle Ak Şemseddin'in bu konuda Fatih'e çok yardımcı olduğunu biliyoruz. O dönem için bu hadislerin sıhhatinin kimseyi pek ilgilendirdiğini sanmıyorum. Önemli olan, sahih olsun olmasın, bu hadislerin uzun asırlar boyu İslâm kamuoyunda yarattığı tesirdir. Ayrıca Hızır Aleyhisselam'ın fethe kılavuzluk edeceğine dair

* Türk Yurdu, Haziran 2003, s. 25-28.

yoğun bir inancın mevcudiyetinden haberimiz var. Ak Şemseddin menakıbında bunun tafsilâtı yazılıdır. Ayrıca muhtelif tarikat mensubu şeyh ve dervişlerin de bu psikolojik hazırlık meselesinde önemli rolleri olmuştur. Onlar da fethin müyesser olması için dua ediyorlardı ve bilfiil kuşatmaya katıldıklarını Osmanlı kaynakları yazar.

Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra iç politikada yaptığı keskin, köklü veya derin sayılabilecek reformlarda fethin verdiği psikolojik gücün ne derecede etkisi vardır? Meselâ, Osmanlı Devletinin merkeziyetçi bir nitelik kazanmasında fethin ne etkisi olmuştur? Fatih özel olarak bunu kullanmak için bir strateji oluşturmuş mudur?

Fetih yalnızca Fatih'in ihtiyaç duyduğu psikolojik veya politik gücü sağlamadı; hem onun padişahlığını olabildiğince geciktirmek isteyen Çandarlı ve ekibini müşkül bir vaziyete sokarak onlara yanıldıklarını ve bu genç sultandan korkmaları gerektiğini gösterdi, hem de Osmanlı merkez ve taşra bürokratları üzerinde muazzam bir prestij yarattı. Bence Fatih'in İstanbul'u alma konusundaki önüne geçilmez arzusunun temelinde, hadisin müjdelediği komutan olmanın ötesinde, kafasındaki yeni devlet, daha doğrusu evrensel imparatorluk projesini tatbike koymak için ihtiyacı olan prestiji sağlamak vardı. O, öncelikle kendisine muhalif Çandarlı ve ekibini tasfiye etmenin, bu projeyi tatbik safhasına geçirmenin tek şartı olduğunu, onların otoritesini ortadan ancak böyle kaldırabileceğini hesap ediyordu ve öyle de oldu. Kafasındaki merkeziyetçi imparatorluk projesini, ancak ve ancak fethin yaratacağı prestij sayesinde gerçekleştirebileceğini çok iyi biliyordu. Nitekim fetih sonrasında Çandarlı ve ekibini tasfiye ettiği gibi, yeniçeriler üzerinde otoritesini de sağladı. Kısaca söylemek gerekirse, fethin sağladığı psikolojik ve politik

prestij, Fatih'in gerçekleştirdiği reformların en temel kolaylaştırıcı faktörü olmuştur diyebiliriz. Bunun için tabiî olarak özel bir strateji uyguladı. Meselâ Çandarlı ve ekibini olabildiğince rahatsız etmemeye dikkat etti ve onları muhasaradan önce tasfiye etmek gibi bir hataya düşmedi.

Fatih'in kimliği ve şahsiyeti hakkında neler söyleyebilirsiniz?

İşte bu sorunuz çok tartışılabilecek ve verilecek cevabı da çeşitli tepki ve tartışmalara yol açabilecek niteliktedir bana göre. Çünkü Fatih'in bizim halkımız arasındaki yeri, hemen hiçbir Osmanlı padişahı ile kıyaslanmayacak kadar yukarıdadır. Gerçi bizim modern geleneksel muhafazakâr tarihçiliğimiz de hemen hemen aynı psikolojiyi taşır. Bu yüzden Fatih'in şahsiyetine yönelik, bu yere pek uymayan birtakım teşhis ve tespitler, velev ki bilimsel ve tarihî realiteye uygun da olsa, pek hoş karşılanmaz. Fatih hiç şüphesiz Osmanlı sultanları içinde en muktedir ve en zeki olanlarından biridir. Yetişme süreci ve aldığı eğitim, dönemi ve hem batılı, hem doğulu kendi konumundakiler için hiç şüphesiz en mükemmel seviyededir. İnancı güçlüdür, ama mutaassıp değildir. Özellikle dinî ve felsefî nitelikteki farklı inanç ve fikirleri tartışmayı çok sever, bunlardan haberdardır. Bellini'ye ve Costanza Ferara'ya kendinin ve yakınlarının portrelerini yaptırır. Sarayında Hurufîlerle Hristiyan teologlarıyla, filozoflarıyla sohbet eder. İslâm dünyasının ünlü âlim, sûfî, şair ve ediplerini İstanbul'a toplamak için çok çalışmıştır. Ama ben sorduğunuz için söyleyeyim. Fatih bir kere intikamcıdır, unutmaz, kolay affetmez. Halkımız arasında bilhassa Ak Şemseddin'e ve hocalarına çok saygılı olduğuna inanılmasına ve genel çizgi itibariyle de öyle olmasına rağmen, işine gelmeyen veya kafasına koyduğu hususlarda onları dinlemeyecek ve hatta çevresinden uzaklaştıracak kadar da keskin bir tavra sahip-

tir. Hatta bir ölçüde despotik bir mizaca sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ama öyle olmasaydı, yaptıklarını pek yapamazdı da diyebilirim. O, "Dünyada tek iman, tek sultan" formülüne inanıyor, hatta bütün Müslüman hükümdarlar gibi İskender'i örnek alıyor (Fatih İskendername okumayı seviyordu) ve onun gibi dünya hakimi olmak istiyordu. Bu da başka türlü, yumuşak bir mizaçla olacak şey değildir.

İstanbul'un fethedilmesinin İslâm dünyası üzerindeki etkisi nasıl olmuştur? Bununla alâkalı olarak gayrı Türk Müslümanların Osmanlı Devletine bakışını ne şekilde etkilemiştir?

Fetih hâdisesi hiç şüphe yok ki İslâm dünyasını, özellikle kamuoyunu sevindirmiş, Fatih'e takdir hisleriyle bakılmasına sebep olmuştur. Çünkü yüzlerce yıllık bir özlemin gerçekleşmesi söz konusuydu. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin doğudaki rakibi Akkoyunluları ve özellikle o zamanlar, halifeyi nezdinde barındırması ve vaktiyle Moğolları mağlûp eden, onların yıkamadığı tek İslâm devleti olmasının sağladığı prestijle İslâm dünyasının -hatta Osmanlılarca da- en kudretli ve saygın devleti olan Memluklüleri hem sevindirmiş hem de endişeye sevk etmişti. Bunda da haklıydılar, çünkü Osmanlı Devletinin kazandığı güç, onu hayli yükseltmiş ve kuvvetlendirmiş, dolayısıyla onlara ister istemez rakip pozisyonuna getirmişti. Herhâlde gelecekte her ikisiyle de çatışma mukadderdi. Nitekim fetihten sonra Fatih'in sesi bu iki devlete karşı daha yüksek perdeden çıkmaya başladı.

İstanbul'un fethinin Batı dünyasındaki etkisi ne olmuştur?

Batı dünyasında da, genel hatlarıyla söyleyecek olursak, İstanbul'un fethi önemli endişeler yarattı. En başta, uzun bir zamandan beri Osmanlıların Balkanlar'daki topraklarının ortasında kaldığı için, bir anlamda onlar için bir huzursuzluk ve sıkıntı kaynağı olan, dolayısıyla da Osmanlı-

ların Balkanlar'daki yayılma hızını bir dereceye kadar da olsa kesen bir emniyet sübabı ortadan kalkmış oluyordu. Artık Osmanlıları huzursuz eden bu engel söz konusu olmadığına göre, onlar yine hızlı bir biçimde Avrupa içlerine doğru yayılmaya devam edeceklerdi, üstelik daha güçlü olarak. Batı işte bunu biliyor ve endişe ediyordu. Nitekim bu sebeple Papa bildiğiniz gibi, Fatih Hristiyanlığı kabul ettiği takdirde bütün dünyanın hâkimi olacağını, kendisinin bunu destekleyeceğini söylediği, ama Fatih'e gönderilmeyen bir mektup kaleme aldırmıştı. Nitekim aradan fazla zaman geçmeden Gedik Ahmed Paşa'nın Otranto'yu fethetmesi, Batının ve Roma'nın endişelerinde ne kadar haklı olduklarını göstermiştir.

İstanbul'un fethi 'şark meselesi' çerçevesinde düşünüldüğünde günümüzde Hristiyan Batı dünyası için ne gibi bir mana arz etmektedir?

Herhâlde eskisi gibi açıkça ifade edilmese de, en azından bilinç altında anlamını yitirmemiştir. Yani İstanbul Türklerin elinde olmamalıydı. Nitekim hâlâ pek çok batılı oraya Konstantinopolis demeye devam etmektedir. Yunanlılar ise çok iyi bilindiği gibi İstanbul üzerindeki iddialarından vazgeçmiş değillerdir ve bunu gayri resmî olarak da olsa, zaman zaman dile getirmekte ve okul kitaplarında da ifade etmekten geri kalmamaktadırlar.

Batılı tarihçiler, bilhassa oryantalistler ve Türk tarihçiler fethi nasıl değerlendirmektedirler?

Türk tarihçilerini tek parça olarak görmemek lâzım. İstanbul'un fethini bir işgal olarak görenler, keşke olmasaydı diye düşünen meslektaşlarımız da, az da olsa var ve bu bakış açısı, meseleye nereden bakıldığına bağlı. Bence bu tür görüşler de olacaktır. Buna karşılık fethi hâlâ hamasî

bir zihniyetle değerlendiren tarihçilerimiz de vardır. Bu, daha çok birincilere bir tepki gibi geliyor bana. Belki birinciler de onlara tepki olarak öyle düşünüyorlar. Ama fethi bilimsel objektivite çerçevesinde algılayıp değerlendiren, en başta Halil İnalcık olmak üzere, meslektaşlarımız da var. Nitekim bu temel espri içerisinde Türk Tarih Kurumu 14-15 Haziranda İstanbul'da bir uluslar arası sempozyum düzenlemiş bulunuyor. Bu sempozyuma batılı, Yunanlı, Arap birçok tarihçi çağrıldı. Batılı tarihçiler ve oryantalistlere gelince, onlar da monolitik bir bakış açısına sahip değiller. Demin belirttiğim bakış açıları, yani fethi hem olumsuzlayan, hem de objektif olarak bakanlar mevcuttur.

İstanbul örneğinden yola çıkarak fetih ve işgal terimlerinin ülkelerin pozisyonlarına göre değişmesi tarihin objektifliği ile ne derecede alâkadardır? Yani bu, tarihte bir çifte standart olarak kabul edilebilir mi? Yoksa normal mi karşılamak gerekir?

Bu sorunuzun cevabı bence demin söylediğim hususlarla ilgilidir. Yani mesele nereden baktığınıza bağlıdır. Meseleye ideolojik olarak bakılıyorsa, kimine göre işgal, kimine göre -İslâmî muhteva olarak- bir fetihtir. Ama bilimsel olarak, bugün tarihî terminolojide *fetih* kelimesi dinî anlamından soyutlanmış olarak da olsa kullanılır. Nitekim batı dillerinde bildiğiniz gibi tarih metinlerinde bu *conquest, conquete veya conquista vb.* kelimelerle ifade edilir. İstanbul'un fethi de bu kelimelerle ifade olunur. Bu kelimeyi bizler de kullanıyoruz. Meselâ Endülüs'ün XIII. yüzyılda İspanyollar tarafından yeniden ele geçirilmesine uluslar arası literatürde *reconquista* denir. Bunu dediğim gibi biz de kullanıyoruz. Dolayısıyla bunun tarihin objektifliğiyle alâkalı veya çifte standart olarak değerlendirilmesi bence yalnızca ideolojik bakış açısı için bahis konusudur. Bilimsel anlamda tarihin böyle bir meselesi yoktur.

OSMANLI "RESMÎ İDEOLOJİSİ" ÜZERİNE*

Osmanlı toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (1998) adlı eserinizin birinci bölümü "Osmanlı Resmî İdeolojisi veya Dairenin İçi" başlığını taşıyor. İdeoloji kavramının kaypaklığı bir yana size göre "Osmanlı resmî ideolojisi"nden bahsedilebilir mi? Edilebilirse bundan ne anlaşılmalıdır?

Bu konuyu sözünü ettiğiniz kitapta kısmen de olsa açıklamaya çalışmıştım ama, sanıyorum biraz daha açmak iyi olacak. Fakat önce, bu meseleyi kitabın yayımlanışından altı yıl sonra ilk defa siz ele aldığınız, tartışmaya açtığınız ve bu vesileyle bana bazı açıklamalar yapma fırsatını verdiğiniz için özellikle teşekkür etmek isterim.

Ancak konuya geçmeden önce şu sual-i mukadderin cevabını vermek gerekir diye düşünüyorum: Neden bu kitapta "Osmanlı resmî ideolojisi" başlıklı bir bölüme ihtiyaç duyuldu? Bunun kendimce birkaç sebebi vardı. Bir defa her şeyden önce, şu son yirmi yıla kadar Türkiye'de ve dünyada Osmanlı tarih yazıcılığının takip ettiği genel istikametle ilgili bir yanı var. Bilindiği gibi Osmanlı tarih yazıcılığı bu güne kadar genel olarak siyasî tarih, uluslar

* Dergâh, Sayı: 170, Nisan 2004, s. 12-16.

arası ilişkiler, müesseseler, yönetim ve teşkilat tarihi ve Barkan'la İnalcık gibi iki büyük tarihçinin tesiriyle münhasıran sosyo-ekonomik tarihe odaklanmıştır. Bundan belki bir ölçüde edebiyat ve sanat tarihini kısmen istisnâ edebiliriz.

Bu tarihçilik büyük çapta Osmanlı kronikleri ve arşiv belgeleri üzerinden yürütülen bir tarihçilikti. Üstelik, kronikleri ve resmî belgeleri kullandığı için ister istemez yalnızca Osmanlı merkezî yönetiminin bakış açısını yansıtan bir tarihçilikti. Buna karşılık hiç şüphesiz Osmanlı tarih yazıcılığına geniş perspektifler açtı, bazı önyargıları ortadan kaldırdı ve pek çok açıdan büyük katkılar sağladı, sağlamaya da devam ediyor. Ama kesinlikle yönetilenlerin zâviyesinden de bakan bir tarihçilik değildi.

Bu tarihçilik, tarikat ve şeyh monografileri türünden, fakat problematiklere yönelmeyen kısmî bir tasavvuf tarihçiliğini istisnâ edersek, Osmanlı tarihinin bilim ve düşünce, zihniyet, din, folklor tarihi gibi, çok bâkir ve bâkir olduğu kadar da kamu oyuna yönelik sağlam ve doğru bir Osmanlı imajını yaratması, zihniyet kırılmalarını düzeltmesi, kısaca bir toplumun geçmişine ait sağlıklı bir bilinçlenmeyi inşâ edecek bir tarihsel perspektif oluşturması bakımından çok önemli alanların ihmal edildiği gerçeğini ortadan kaldırmıyordu. Bu alanlara yönelecek bir tarih yazıcılığı ise, yalnızca kronikler ve arşiv belgeleri kullanılarak geliştirilemezdi. Altı asırlık bir geçmişin bilim, düşünce ve belki daha önemlisi, zihniyet ürünlerini saklayan, bununla da kalmayıp, Osmanlı tarihine bir de yönetilenlerin zâviyesinden bakma imkânını sağlayan yazma kitapların da bunlarla birlikte kullanılması şarttı. Dikkat edilirse benim bugüne kadar yaptığım araştırma-

lar, Osmanlı kronikleri, Osmanlı arşivleri ve yazma eserlerden oluşan üç kategorideki kaynağı ve hatta yerine göre alan gözlemlerini ve folklorik ögeleri birlikte kullanmaya çalışan araştırmalardır.

İşte bu alanlardan biri olan Osmanlı zihniyet tarihinin temel problematiklerinden biri de "Osmanlı resmî ideolojisi"ydi. Ben, bu meselenin gerek Osmanlı merkezî yönetiminin içeriye ve dışarıya yönelik bakış, tavır alış ve davranışı, gerekse bunlara tepki veren yönetilenler kesiminin zihniyet dünyasını anlayıp analiz edebilme bakımından çok önemli olduğuna inanıyorum. Bu mesele iyice anlaşılıp, tartışılıp ortaya konulmadan, analiz edilmeden Osmanlı tarihini tam olarak anlayabileceğimiz kanaatinde değilim. İşte en başta bu yüzden, Osmanlı merkezî yönetimine karşı çıkan muhalefet kesimlerini ele alan bir kitap yazmak ve bu kitapta da böyle bir bölümün yer alması gerektiğine inandığım için buraya koydum.

Aslında bu bölüm, biraz değişik hâliyle, çok değerli bir bilimsel araştırma kurumu olan IRCICA için Sayın Ekmelettin İhsanoğlu'nun editörlüğünde hazırlanan, benim de mütevazi iki bölümümün yer aldığı *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* isimli, Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak ikişer cilt hâlinde yayımlanan, gerçekten değerli bir referans kitabı için yazılmıştı. Böylece bir bölümün o kitapta yer alması gerektiği fikrini hazırlık toplantılarında bizzat ben teklif etmiştim. O zaman kabul de edilmişti. Fakat sonradan bu bölüm kitaba alınmadı ve bana da herhangi bir açıklama yapılmadı. Herhalde sakıncalı bulunmuş olmalıydı. Ben de onu biraz daha işleyerek bu "Zındıklar" kitabına koydum. Aslında o kitaba alınmaması benim açımdan isabet olmuş diye düşünüyorum;

zira orada yayımlansaydı, bu kitapta yer almayacaktı ve kitap bir anlamda eksik kalacaktı.

Burada, önce "resmî ideoloji" diye bir kavramın olup olamayacağını tartışmış ve bunun mümkün olabileceğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun da böyle bir "resmî ideoloji"ye sahip bulunduğunu söylemiştim. Ben bugün de buna inanıyorum. Zira günümüzde "resmî ideoloji"lerin varlığını görebiliyor ve kabul edebiliyorsak, neden geçmişte de bunların mevcut olduğunu kabul etmeyelim, diye düşünüyorum. Bugün pek çok ülkenin, bu arada İslam ülkelerinin, hatta Türkiye'nin de bir "resmî ideoloji"si yok mudur?

Türkiye'nin "resmî ideoloji"si olduğuna itiraz edenler de bulunmasına rağmen, genellikle bu, çok ortada olan bir vâkadır. İtiraz edenler Sovyet Rusya örneğinden yola çıkarak bir devlette "resmî ideoloji"den bahsedebilmek için, o ideolojinin felsefî olarak devlet tarafından tanımlanmış, sınırları çizilmiş, sistemli olarak, başta eğitim olmak üzere, belli propaganda mekanizmalarıyla topluma empoze edilmiş ve nihayet kurumlaşmış olması gerektiğini ileri sürüyorlar. Bence ilk bakışta doğru gibi görünen bu bakış açısı kabul edildiği takdirde, vaktiyle Almanya ve İtalya, belki bir ara İspanya, Sovyet Rusya ve Kızıl Çin'in haricinde, yeryüzünde "resmî ideoloji"lerden bahsetmemek gerekir. Oysa gerçek böyle midir? Bence "Resmî ideoloji"lerin her zaman bu kadar modern ve rafine bir mahiyet arz etmeleri gerekmiyor. Kitapta da söylediğim gibi, eğer bir devletin kendine ve dünyaya, diğer devletlere bakışını şekillendiren, iç ve dış siyasetini yönlendiren, idarî ve kurumsal yapısını, teşkilatlanmasını biçimlendiren, yukarıdan oluşturulmuş temel bir zihniyeti varsa

ve bu, topluma değişik kanallarla empoze ediliyorsa, bu ideolojiyi paylaşmayanlar şu veya bu şekilde itham edilip cezâî müeyyideye muhatap oluyorlarsa Sovyet Rusya'daki kadar sistematik ve rafine olmasa da onun bir "resmî ideoloji"si var demektir. Osmanlı Devleti'nin de vardı. Ben kitapta kendimce bunun mahiyetini belirlemeye, çerçevesini çizmeye ve kavramlarını açıklamaya çalıştım. Ayrıca bu çerçevenin kesin olmadığını, sebeplerini ve özellikle hipotetik bir mahiyet arz ettiğini de belirtmiştim.

Bu ideoloji yönetilenler tarafından hiçbir yönüyle paylaşılmayan, kabul görmeyen, doğrudan doğruya egemen yönetici tabakanın kendisi için oluşturduğu ve topluma zorla dayattığı bir ideoloji midir?

Hayır, böyle bir şeyi bütünüyle geçerli bir tespit olarak söyleyemeyiz. Gerek eskiye, gerekse yakın tarihe bakıldığında, resmî ideolojilerin en azından belli bir yönetilen kesimi içinde de kabul gördüğünü müşahede edebiliyoruz. En yakın örnekler, geçtiğimiz yüzyılda İtalya'da ve Almanya'daki faşist rejimlerle Sovyet Rusya'daki komünist rejimin durumlarıdır. Hatta çok daha yakın bir örnek olarak ihtilal sonrası İran'ını verebiliriz. Bu saydığım rejimlerin resmî ideolojilerinin belli bir kesim halk tarafından da benimsenip savunulduğunu biliyoruz. İtalya'da ve Almanya'da halkın önemli bir çoğunluğu Hitler ve Musolini rejimlerinin ideolojilerini samimiyetle benimsemişti. Bilindiği gibi Amerika'da bile gerek savaşın hemen öncesinde, gerekse savaş esnasında Hitler rejimi yanlısı Nazi teşekkülleri oluşmuştu. Savaştan sonra da Hitler'in ideolojisine sahip çıkıp onu yeniden geçerli kılmaya çalışanlar oldu. Nitekim günümüzde bu ideolojiyi yaşatmaya çalışan Neo-Nazi tabir edilen grupların olduğunu biliyo-

ruz. Bugün Rusya'da da hâlâ komünist ideolojiyi savunan kesimlerin sayısının hiç de azımsanacak ölçüde olmadığı, meydana gelen olaylarla ortaya çıkıyor.

Günümüzde Türkiye'de de Osmanlı merkezî yönetiminin ideolojisini, ister nostaljik duygularla, ister başka sebeplerle olsun, aynen benimseyen, hatta özlemini çeken az da olsa kişiler var. Buna mukabil, halen hiç de yönetici kesime mensup olmadığı halde Kemalist ideolojiye samimiyetle iman etmiş pek çok kişiye her gün, her yerde rastlayabilirsiniz. Bunlardan bir çoğu, bu ideolojinin sağ siyasal iktidarlar tarafından yozlaştırıldığından, bir kısmı da ihanete uğradığından şikâyetçidir.

Demek istediğim, kısaca resmî ideolojiler her zaman sadece yönetici kesim tarafından kendi çıkarları için dayatılan ve zorla uygulanan ideoloji olma vasfını taşımayabilirler. Ama bence yine de bu onları "resmî ideoloji" olmaktan çıkarmıyor.

İşte bana göre, Osmanlı resmî ideolojisi de sadece merkezdekilerin çevredekileri münhasıran baskı altına almak üzere yaratılmış bir ideoloji olmadığı gibi, modern çağlardaki resmî ideolojiler benzeri, belli bir kişi veya kadro tarafından böyle bir amaca yönelik olarak, felsefî bir arkaplanı olan, bir defada teorik çerçevesi çizilmiş bir ideoloji değildi. Zaman içinde, iç ve dış şartların tesiriyle oluştu. Ama yine de "kutsal devlet"i "*devlet-i ebed-müddet*" yapmaya ve korumaya yönelik, hatta sebepleri ne olursa olsun, zaman zaman bu amacı için Osmanlı hânedânının kendi mensuplarına karşı bile acımasız olabilen, "*nizam-ı âlem*" diye kavramsallaştırdığı iç düzeni için kendi çocuklarını bile feda edebilen bir ideolojiydi.

Osmanlı resmî ideolojisinin esasını "inanç" oluşturur, diyorsunuz ve Osmanlı İmparatorluğunu bir "inanç devleti" şeklinde görüyorsunuz. Bu çerçevede devlet en az din (İslâm) kadar inanç konusu olup bir kutsallık kazanıyor mu?

Osmanlı Devleti'nin bir inanç devleti oluşunun bence pek çok göstergesi vardır. Bunlardan en açıkta olanlarından biri de bilindiği gibi sultanların daima öne çıkarmaktan çok hoşlandıkları *"Sultânu'l-guzât ve'l-mücâhidîn"* (Gazilerin ve mücahitlerin Sultanı) unvanında veya *"İ'lây-ı Kelimetullah"* kavramında olduğu üzere, güçlü bir Allah yolunda cihat ve gazâ ideolojisi vurgusuzdur. Bir başka gösterge, diplomatik vesikalarda çok parlak ve gösterişli formüller hâlinde kullanılan İslâmî kavramlardır. Meselâ fermanların, nâme-i hümâyûnların ve benzeri belgelerin en başlarında, *"Hüve'l-Azizü'l-Ganiyyü'l-Muğnî'l-Mu'în", "Hüve'l-Fettâhu Zü'l-kuvveti'l-Metin", "Zikrullahi a'lâ ve bi't-takdîmi ahakk ve evlâ"* gibi Allah'ın isim ve sıfatlarına vurgu yapan duâ ibareleri bunlardandır. Hatta bazen daha uzun ve tumturaklı, secî'li dinî formülasyonlar kullanılır. Oysa böyle bir şeye zamanın Avrupa diplomatik belgelerinde rastlanmaz. Merkezden çeşitli kademelerdeki bürokratlara yollanan yazılarda onların isim ve unvanlarının sonuna, meselâ veziriâzamlar için *"edâmallahu iclâlehû"* (Allah yüceliğini devam ettirsin), şeyhülislamlar için *"edâmallahu fezâilehû"* (Allah erdem ettirsin) gibi dua cümleleri yerleştirilir. Bunun gibi daha pek çok örnek verilebilir. Hristiyan hükümdar ve prenslere yollanan nâme-i hümâyûnlarda, onların Hristiyanlıklarına vurgu yapan *"Kıdvetu ümerâi'l- Mesîhiyye umdetu küberâi't-tâifeti'l-Îseviyye muslihu mesâlihi'z-zümreti'n-nasrâniyye"* tarzında unvanlar kullanıldığı gibi, bir de *"Hatemahullahu Taâlâ âkıbetehû fî dîni'z-zekiyyeti"* ve *"Hedallahu Taâlâ ilâ sırâti'l-*

müstakîm" benzeri, onların Temiz Din'i, yahut Doğru Yol'u, yani İslâm'ı kabul etmelerini telkin yolunda dua formülleri yazılmaktaydı. Bir başka gösterge olarak, sultanların mutlaka birer âbidevî câmi yaptırma geleneklerini de bu meyanda sayabiliriz. Bu eylem aslında bir anlamda bir hayır eylemi olduğu gibi, bir anlamda da topluma yönelik bir mesaj idi. Bunlar çok önemli şeylerdir. Üzerlerinde iyi düşünmek gerekir.

Dediğim gibi, Osmanlı Devleti'nin bir inanç devleti olduğunu gösterecek daha pek çok şeyi listemize ekleyebiliriz. Böyle olunca, inanca bu kadar vurgu yapan bir devletin resmî ideolojisinde bizzat "devlet" kavramı da mutlaka inanç konusu olacak, dolayısıyla kutsallık kazanacaktır. Nitekim Osmanlı resmî ideolojisinin bir parçasını oluşturan meşhur "Dâire-i adliye" kavramının bir rüknünü teşkil eden, Kınalızâde'nin formülüyle "*şeraîte hâris olamaz illâ melik*" düsturuna göre, şeriatın, başka bir ifadeyle dinin, yani İslam'ın korunması ancak padişah sayesinde olacağından, padişah ve O'nun temsil ettiği devlet de kutsaldır. Çünkü din O'nunla payidar olabilir. Devlet olmazsa din de olmaz.

Osmanlı Devleti'nde "her şey devlet içindir; bu yüzden din de devlet içindir" diyebilir miyiz?

Demin belirttiğim hususu göz önüne alırsak, gerçekten bunun böyle olduğunu görebiliriz. Din ancak devlet sayesinde ayakta kalabileceğine göre, bir anlamda devletin bekasına hizmet eden bir araç olmaktadır. Kanaatimce bugün belki bizlere tuhaf gelen bu anlayış, Osmanlı için hiç de anlaşılmayacak bir husus değildi. Dikkat edilirse, şeyhülislamlık gibi, İslam'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en yüksek makamı, hiçbir zaman bir ruhanî otorite

merkezi olamamış, buna kesinlikle müsaade edilmemiş, şeyhülislam Divan-ı Hümâyûn'a bile üye kabul edilmeyen bir bürokrat olarak kalmıştır. Onların azil ve tâyini padişahların yetkisindedir. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam'ın devlet hakimiyet ve kontrolünde olduğunu gösterir. İnanç olarak İslam'ı kuvvetle öne çıkaran Osmanlı Devleti, sıra onun kurumlaşmasına geldiğinde, onu devletin hakimiyetine sokmakta tereddüt etmemiştir. Bu yüzden ben *"Osmanlı Devleti'nde her şey devlet içindir; din de devlet içindir"* diyorum. Hatta, daha da ileri giderek bazı meslektaşların itiraz edeceklerini ve tartışma yaratacağını çok iyi bildiğim bir kanaatimi size söyleyeyim: Osmanlı İmparatorluğu bir inanç devleti olduğu kadar, İslam'ı bir siyaset aracı olarak da hem içeride hem dışarıda mükemmelen kullanmıştır. Bunu "aslında İslam'a dışarıdan göründüğü kadar bağlı değildi, sırf çıkarına kullanmak için öyle görünüyordu" anlamına söylemiyorum. Dolayısıyla bu "kullanma" kelimesini pejoratif anlamda kullanmıyorum. Ama şunu anlatmak istiyorum: Şunları bir düşünelim: Osmanlı Devleti daha kurulduğu yıllardan itibaren, Anadolu'daki kendi gibi Müslüman diğer beylikler aleyhine yayılma politikasını hangi gerekçeye dayandırıyordu? Bu gerekçe "Cihatla meşgul bir Müslüman devleti arkadan vurarak engellemek, dolaylı olarak küfre hizmet etmek" şeklinde İslamî bir gerekçe idi. Safevî propagandasına karşı mücadelesini hangi gerekçelere dayandırıyor, bu devlete açtığı savaşa neleri sebep gösteriyordu? Halkın inançlarını *"ehl-i rafz"*a karşı koruma, "İslam düşmanı Râfızîler"i ortadan kaldırma. Bugün bu iki devlet arasındaki mücadelenin bir inanç mücadelesi değil, her iki taraf için de inancı kullanarak yürütülen bir siyasal rekabet çatışması olduğunu kabul etmeyen tarihçi kalmamıştır. Bir başka örnek: Osmanlılar'ın Mümlûkler'i, kendileri

gibi Müslüman olan bu devleti ortadan kaldırmalarının temel sebebi de, yine İslamî gerekçelere referans veren siyasal üstünlük faktörü değil midir? Bunun böyle olmadığını kim, hangi tarihçi iddia edebilir? Açıkçası Osmanlılar, hilâfet makamının hâmîsi olup, o zamanlar İslam dünyasının en saygın devleti olan Memlûkler'i ortadan kaldırarak hilâfet makamını kendi himayelerine almak ve böylece artık hem Müslüman dünya, hem de Avrupa nazarında prestijlerini yükseltmek, daha güçlü söz sahibi olmak istiyorlardı. İşte bütün bunlar ve başka pek çok gösterge, Osmanlı Devleti'nin, bütün siyasal faaliyet ve çatışmalarında daima İslamî gerekçelerle hareket ettiğini, daha açık ifadeyle, İslam'ı aynı zamanda politik bir enstrüman olarak da kullandığını ortaya koyar.

Devlet'in Osmanlı'da kazandığı biçim ve muhteva, onun varisi olduğu eski siyasî geleneklerle ne tür bir bağlantı kurmuştur?

Osmanlı İmparatorluğu'nun yayıldığı coğrafî alanı göz önüne getirdiğimizde, antik ve ortaçağ Ortadoğu'sundaki İslam öncesi ve İslamî dönem klasik imparatorlukların topraklarına hâkim olduğunu görürüz. Bu aynı zamanda onun bütün bu imparatorlukların siyasî, toplumsal ve kültürel geleneklerine bir şekilde vâris olması demekti. Ancak bu veraset, doğrudan doğruya değil, kendinden önce, dönemden döneme ve devletten devlete belli ölçüde dönüşerek intikal eden "bilvâsıta" bir verasetti. Bu itibarla Osmanlı İmparatorluğu bir yandan eski Mezopotamya devlet geleneğinden tutun da, Sasanî, Roma ve Bizans, diğer yandan Emevî ve Abbasî, hatta İlhanlı İmparatorluğu'na varıncaya kadar, bu topraklarda hükümran olmuş bütün devletlerin ve tabiî içinden geldiği Orta Asya Türk devletlerinin devlet gelenek ve zihniyetlerine vâris olmuş,

bunların orijinal bir sentezini yaratmayı başarmıştır. Halil İnalcık'ın iyi bilinen eski ama değerini hâlâ koruyan bir makalesi bu meseleyi çok iyi analiz eder.

Bu verasetin izlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim felsefesinin, merkez ve saray bürokrasisi ve kurumlarının örgütlenme biçiminde bariz olarak ortaya çıkan merkeziyetçi ve militarist karakterinde bulabiliriz. Bir diğer husus, toprak ve vergi sistemidir. Osmanlı toprak ve vergi sisteminin kökü bir yanıyla Sasanîler'e çıkan Abbasi, Selçuklu ve İlhanlı iktâ ve vergi sistemine dayanırken, en az o kadar da Bizans toprak ve vergi sistemiyle alâkalı bulunduğunu çok iyi biliyoruz. Osmanlı padişahlarının unvanları da bu sentezin bir başka göstergesidir. Meselâ bazı kitabelerde, arşiv vesikalarında, paralarda rastladığımız *"Sultanü'l-Berreyn ve Hakanü'l-Bahreyn"* (İki karanın sultanı, iki denizin hakanı) unvanındaki "sultan", İslam devleti geleneğini, "hakan" Orta Asya Türk devlet geleneğini yansıtır. Osmanlı belgelerinin en alt satırında belgenin yazıldığı yeri belirten *"Be-makam-ı Kostantîniye el-Mahrûse* (veya *el-Mahmiyye*)" formülünün, Bizans belgelerindeki *"Konstantinopolis Theophilaktos"* ibaresinin tercümesi olduğunu bilenler bilirler. Biri Arapça, diğeri Grekçe olan her iki ibare de "Tanrı tarafından korunmuş Konstantin şehri" anlamına gelmektedir. Malî ve adlî alandaki defter tutma usullerinde, Selçuklu ve İlhanlı usullerinin büyük etkisi olduğu da iyi bilinir. Şer'iye sicillerinin düzenlenmesinde, muhtemelen Selçuklular ve İlhanlılar vasıtasıyla devralınan Emevî ve Abbasî mahkeme sicilleri de örneklik etmiştir. Herhangi bir dâva ile ilgili sicil kayıtlarında sadece şahitlerin ifadesine yer verilip suçlunun ifadesinin kayda geçmeyişi, karar kısmının yer almayışı, bu geleneğin bir devamıdır.

Bunları söylerken şu mühim noktayı da mutlaka belirtmek gerekir: Osmanlı devlet anlayış ve sistemi, vârisi olduğu bütün bu devlet gelenek ve zihniyetlerinin ne basit bir taklitçisi, ne de tıpa tıp aynısıdır. Ben Osmanlı devlet anlayış ve sisteminin, tıpkı mimarîsi, edebiyatı, musikisi ve İslam anlayışı gibi, çok başarılı ve orijinalliği olan bir sentez olduğunu düşünüyorum.

İslâm'ın Türkler için zamanla bir "millî din" hâline geldiğini belirtiyorsunuz. Bu husus son yıllarda "Türk İslâm" tabiri ile güncelleşti. Bu çerçevede Osmanlı uygulaması sonucu size göre bir "Osmanlı İslâmı"nın varlığından söz edilebilir mi?

Müsaadenizle önce şunu söyleyeyim: Ben bu terimlerdeki "İslam" kelimesinin yerine "Müslümanlık" kelimesini kullanmanın daha doğru olduğunu düşünüyorum. Bunu 1990'lı yıllarda yaşadığımız "Türk Müslümanlığı" tartışmaları vesilesiyle veya daha önce bu konuda yazdığım bazı popüler yazılarımda özellikle vurgulamış ve sebebini açıklamıştım. Ben "İslam" kelimesinin teorik çerçevede, yani yazılı ve geleneksel temel kaynaklarındaki hâliyle tek bir din öğretisini ifade ettiğini, ama "Müslümanlık" kelimesinin, bu öğretinin tarih içinde çeşitli zaman ve zeminlerde değişik anlayışlarda şekillenmiş ve kültürleşmiş yorumlarını belirlediğini kabul ediyor ve bu kabulün doğru olduğuna inanıyorum. Çünkü bu ikincisi bana göre teorik çerçevede dinin adı değil, zihinsel, tarihsel, folklorik ve sosyolojik bir olgunun adıdır. Bu yüzden de bir Türk Müslümanlığı, Fars Müslümanlığı veya yörelerine göre farklılaşan Arap Müslümanlığından bahsedebiliriz. Tabiî benim bu yaklaşımıma o zamanlar itiraz edenler olduğu gibi, İslamî kesime ait bir iki gazetede kaba bir

şekilde alay etmeye ve aşağılamaya kalkışan basit bir iki yazı çıktı.

Bu bağlamda "Zındıklar" kitabında ve ondan önce yazdığım bir iki makalede kullandığım bu "Osmanlı İslamı" tabiri yerine belki "Osmanlı Müslümanlığı" tabiri de kullanılabilir diye düşünebiliriz. Ama ben birincisinin, özellikle merkezi göz önüne aldığımızda, Osmanlı resmî ideolojisi bağlamında daha uygun olduğunu sanıyorum. Nitekim Batı dillerinde de "İslam" ile "Müslümanlık" kavramları tek bir "İslam" kelimesiyle ifade edilir.

Şimdi bu açıdan baktığımızda, bence halk söz konusu olduğunda bir Osmanlı Müslümanlığı'ndan, merkezî iktidar ve siyaseti söz konusu olduğunda ise rahatça bir Osmanlı İslamı'ndan söz edebileceğimizi sanıyorum. Bunun ne anlama geldiğini ve nasıl bir çerçevede ele alınıp tartışılması gerektiğini, Türk Tarih Kurumu'nun 1999 yılındaki *Kongre Bildirileri* kitabında, daha sonra Sayın Hasan Celal Güzel'in yayımladığı *Osmanlı* kitabında ve son olarak da daha işlenmiş hâliyle Chicago Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'ndeki uluslararası bir seminerde ele alıp tartışmıştım. Bu, Amerika'da yayımlanan *International Turkish Studies* dergisinin son sayısında bir makale hâlinde çıktı. Orada kısaca söylemeye çalıştığım şu idi: Osmanlılar tarih içinde kendi anlayışları doğrultusunda gerek devlet, gerekse muhtelif kültürlere mensup halk olarak, gerek ulemâ, gerekse sûfî çevreler olarak çeşitli nüanslarıyla bir İslam anlayış ve pratiği, bir Müslümanlık tarzı, renkli bir İslam folkloru, hatta mitolojisi yaratmışlardır. Bu çok iyi çalışılıp araştırılırsa, günümüzü daha iyi anlamamıza, bazı problemlerimizi çözmemize ve geleceğe yönelik perspektifler oluşturmamıza yarayabilir.

Bu sebeple üniversitelerimizin artık bu doğrultuda da yapılanması gerektiğini şart olarak görüyorum.

İslam'ın Türkler'in âdetâ millî dinî olduğu meselesine gelince, bu belki ilk bakışta mübalağalı gibi görünmekle beraber belli bir gerçeklik payı da taşımaktadır. Yalnız burada "Türkler" kelimesinin tek bir Türk zümresini ifade etmediğini, değişik yerlerde yaşayan pek çok Türk boyu olduğunu unutmamak gerek.

Türkler bilindiği üzere Müslüman olmadan önce çeşitli Uzak Doğu ve İran dinlerini, hatta Hıristiyanlığı, Musevîliği kabul ettiler. Bu dinlerden etkilendiler. Bazen birinden çıkıp ötekine girdikleri oldu. Gerçi İslam'a girişleri öyle birden bire ve çoğu zaman sanıldığı gibi çok kolay ve problemsiz olmadı. Fakat zamanla İslam'ı ve medeniyet dairesini tanıyıp alıştılar ve bir müddet sonra da yoğun kitleler hâlinde Müslüman olma süreci başladı. Ama İslam'a girdikten sonra, başka hiç bir dine olmadığı kadar ona bağlandılar, başka Müslüman milletlerde olmadığı kadar kendilerini ona adadılar. Hatta Bernard Lewis Türkçe'ye *Orta Doğu* adıyla çevrilen *The Middle East: A Brief History of the 2000 Years* isimli kitabında bu gerçeği vurgular ve hiçbir Müslüman milletin Türkler kadar içten bir bağlılıkla kendi millî kimliklerini İslam'a gömmediğini, yalnızca Türkler'in bunu yaptığını söyler. Dolayısıyla aslında yalnızca bana ait olmayan bu "İslam Türkler'in millî dinî oldu" ifadesi önemli ölçüde tarihsel bir gerçeği yansıtmaktadır.

"Kuruluş dömeminde yönetenlerle yönetilenler arasında henüz önemli bir İslâmî anlayış ve yorumlayış farkı yoktur" diyorsunuz. Bu hususu açar mısınız; sonradan vücut bulan farklılaşma nasıl ortaya çıktı?

Bundan kasıt şu idi: Osmanlı Beyliği henüz teşekkül safhasında iken, yönetici tabaka ile yönetilenler aynı toplumsal kesime mensupturlar. Yani sosyal köken, sosyal yaşantı ve kültürel tabanları aynı idi. Başka bir ifadeyle, Osman ve Orhan Beyler konar-göçer Türkmen idiler. Ne gelişmiş ve iyice organize olmuş bir merkez teşkilatı ve saray protokolu, ne rafine hâle gelmiş yiyip içme âdetleri vardı. Kısaca halk kesiminden farklılaşmış bir yönetici zümreden bahsedemiyoruz. Bu, İslamî anlayış ve hayat tarzı bakımından da aynı idi. Henüz, medresenin gelişmiş ve rafine hâle gelmiş kitabî İslam öğretisi ile tam olarak temasa gelmemiş, daha çok eski geleneksel inanç ve ögelerin, mitolojik menkabelerin hakim olduğu popüler bir İslam anlayışı ve yaşayışı tabanında her iki kesim de birleşiyordu. Bu taban popüler sûfî tarikatlarıyla sıkı temas hâlindeydi. Osman ve Orhan Beyler, hattâ Murat Gazi, bu tarikatların, çok bilinen tabiriyle *Abdalân-ı Rûm*'un ileri gelenleri ile hemhal idiler. Onlara geniş imtiyazlar tanıyorlardı. Fakat zamanla devletin sınırları genişleyip nüfus kalabalıklaşıp, heterojenleştikçe, kurumlaşma ihtiyacı gündeme geldi. Bunu sağlayacak olan ulemânın devreye girmesi, hem yönetici kesimi farklılaştırıp -bu popüler Müslümanlıktan farklı yüksek bir İslamî kültürün oluşma sürecini başlattı- hem de buna paralel olarak devlete eklemlenmiş olan medrese ve ulemâ, kurumlaşmanın önderleri ve yapıcıları olarak kitabî İslam'ı popüler İslam'a hâkim duruma getirdiler. Böylece yüksek bir İslamî kültürün üretim süreci başladı. Bu kültürü paylaşan yönetici kesim ile popüler kültürü paylaşan yönetilen kesim belli oranda ayrıştı. Bunun aşağı yukarı tam olarak XV. yüzyıla rastladığını tahmin edebiliriz. Önceki Müslüman toplumlarda olduğu üzere *havas - avam* ikiliği ortaya çıktı. Dolayısıyla sık sık ileri sürüldüğü gibi, bu bağlamda

Osmanlı yüksek tabakasının kullandığı "Kaba Türk" tabiri, etnik anlamda bir küçümsemeyi değil, sosyal statü ve zihniyet farkını vurgulamaktaydı. Öte yandan bu, aynı zamanda Osmanlı toplumunda bir kültür ikileşmesi anlamına da geliyordu.

Bu dönüşüm hiç şüphe yok ki, aşiret beyliğinden büyük bir imparatorluğa evrilen bir devlette tabiî sosyolojik bir süreçti ve kaçınılmazdı. Üstelik aynı süreci yaşayan yalnız Osmanlılar değil, onlardan önce de Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları'ydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan iki asır sonra İran'da tarih sahnesine çıkan onun genç rakibi Safevî Devleti de aynı yoldan geçti.

Osmanlı geleneğinde "padişah" olgusunun dinî ve örfî dayanakları nelerdir?

Bu konuda Halil İnalcık'ın vaktiyle yayımladığı çok tanınmış bir makalesi var bildiğiniz gibi. Hâlâ önemini koruyan bu mühim makalede söylenenlere ekleyecek fazla bir şeyim yok. Orada Osmanlı padişah tipinin nasıl ortaya çıktığı, hangi örfî ve dinî dayanaklara istinat ettiği gerçekten mükemmel bir şekilde ortaya konulmuştur. Ama özetlemek gerekirse, yanlış hatırlamıyorsam, İnalcık bunun örfî dayanaklarını eski Türk hakanlık kurumuna, dinî dayanaklarının ise İslam saltanat geleneğine bağlamakta, Bizans İmparatorluk imajını da bunlara eklemektedir. O çok haklı olarak, Osmanlı padişah tipinin asıl ve tam hüviyetiyle ortaya çıkan ilk temsilcinin Fatih Sultan Mehmet olduğunu vurgular.

Yalnız dinî dayanak konusunda belki okuyucular için şu açıklamayı yapmak yararlı olabilir. Buradaki "dinî", yahut daha açık ifadeyle "İslamî" dayanak kavramını doğ-

ru anlamak lâzım, ki siz de herhalde "dinî dayanak"la İslam'ı kastediyorsunuz. Burada İslam'dan maksat, teorik anlamda İslam dinî değildir. Kur'an'da veya Sünnette padişahlıkla ilgili herhangi bir ifade mevcut olmadığı her türlü izahtan vârestedir. Burada kastedilen, Emevîler'le başlayan saltanat rejiminin gerek o devirde, gerekse daha ziyade Abbasîler ve onlara çağdaş diğer Müslüman devletlerdeki ulemâ tarafından teorik olarak meşrulaştırılması sonucu, Müslüman kamuoyuna mal olmuş bulunan, İslam şemsiyesi altındaki siyaset geleneğidir. Gazalî ve Nasîru'ddin Tusî gibi ulemâ yazdıkları eserlerde saltanatın meşrutiyetini ifade eden fikirler beyan etmişlerdir. Böylece zamanla çok geçmeden padişahlık veya saltanat, İslam'ın tek siyasal otorite kurumu hâline gelmiştir.

Osmanlılar'da ise XV. yüzyılda Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth* isimli meşhur eserinde padişahlık kurumunun örfî ve dinî dayanaklarını formüle etmiştir. Buna göre Allah Müslüman toplumlar başsız kalıp perişan olmasınlar diye padişahları yaratmış, onları insanları yönetmekle görevlendirmiştir. Bu yüzden padişahlar "Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir", "unvanları semâdan inmiştir".

"Kutsal devlet" olgusunun Osmanlı'daki karşılığı nedir? Bu anlayışın köklerini nerede arayabiliriz? Buna bağlı olarak "Devlet-i ebed-müddet" ile "Nizam-ı Âlem" kavramları Osmanlı resmî ideolojisi içine nasıl yerleşti?

Bu sorunuzun cevabını aslında demin bir dereceye kadar verdim diyebilirim. Çünkü devletin kutsallığı da bir yerde padişahın kutsallığıyla ilgilidir. Bu kutsallığın dayanakları da örfî ve dinîdir. Yani hem bir yandan eski Türk devlet anlayışıyla, hem de klâsik İslam devlet anlayışıyla ilgili olmak üzere iki dayanağı vardır. Birincisinde hü-

kümdar Tanrı tarafından gönderilmiş olarak kabul edilir; dolayısıyla devlet de kutsaldır. İkincisinde ise devlet Kur'an'daki *"ulû'l-emre itaat"* kavramıyla ilişkilendirilmiş olduğundan, İslamî gelenekte yine kutsallık kazanmıştır.

"Devlet-i ebed-müddet" ile *"Nizam-ı Âlem"* kavramları da aynı mantık sonucu Osmanlı resmî ideolojisinde yer alır. Çünkü eğer devlet ve onun başındaki padişah kutsal ise, Osmanlı sultanlarının kullandıkları *"el-müeyyed min indillah"* (Allah tarafından desteklenmiş) unvanının gösterdiği üzere, eğer Allah tarafından teyide mahzar olmuşsa, bu devletin kıyamete kadar sürmesi, yani *"Devlet-i ebed-müddet"* olması gerekir. Bunun aracı ise *"Nizam-ı Âlem"*, yani "Kamu düzeni"dir. O olmadan ebediyet sağlanamaz.

"Nizam-ı Âlem" tabiri, merhum Osman Turan tarafından 1970'lerde bilerek tahrif edilmiş ve "Dünya nizamı" anlamı yüklenmiştir. Pek çok kişi de böyle sanıyor. Sebebi, onun ünlü "Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi" teorisine Osmanlı tarihinden dayanak bulmaktır. Ama çok iyi biliyoruz ki, bu kavramın Osmanlı İmparatorluğu'nda "Dünya nizamı" ile bir ilgisi yoktur; sadece onun kendi hakimiyeti alanındaki düzene vurgu yapar.

Osmanlı resmî ideolojisinin vücut bulmasında ulemanın ve medresenin rolü nasıl izah edilebilir? Bu çerçevede tarikatların ve şeyhlerin bir dahli olmuş mudur?

İslam tarihi içinde ilk zamanlarda, hükümdarların (padişah, sultan, şah vs.) varlığını toplumun düzenli yaşaması, düzenin fesada uğramaması için elzem olarak gören, ama onlara yakın durmayı, hele onların vereceği görevlere istekli olmamayı fazilet telakki eden bir ulemâ tipi vardı. En iyi bilinen örneği işte İmam-ı Âzam idi. Ama

özellikle Büyük Selçuklular'ın Ortadoğu'ya gelerek hilafeti Büveyhî hegemonyasından kurtarıp İslam dünyasının yönetimine hakim olmasından sonra, çeşitli ve tartışılabilir sebeplerin saikiyle siyasal iktidarlara yakın durmayı tercih eden ulemâ tipinin ortaya çıktığını görüyoruz. Böylece o siyasal iktidarları meşrûlaştırmayı görev kabul eden ulemâ tipi gelişti. Yeni kurulan devletler, hem kendilerini meşrûlaştırmak, hem de yönettikleri toplumların problemlerini çözecek ulemâya büyük talep yaratıyorlardı. İbn Battuta 1320'lerde Anadolu'da çeşitli Türkmen beyliklerinde Arap ve Fars kökenli ulemâya rastladığını anlatır. Onlar bu beyliklerde hizmet vererek geçimlerini sağlamak isteyen ulemâ idi. Osmanlı Devleti'nde de aynı süreç yaşandı. Zamanla 1331'de Orhan Bey tarafından İznik medresesinin ve peşinden ilerleyen yıllarda öteki medreselerin açılmasıyla Osmanlı ulemâsı yetişti.

Kısacası, devlet büyüyüp sınırları genişleyerek geliştikçe, nüfusu çoğaldıkça ortaya çıkan problemlerin çözümü, yönetimin yürümesi, teşkilatının oluşturulması, diğer kurumların tesisi ve geliştirilmesi, kanunnamelerin hazırlanması, eğitim ve öğretim, kaza (yargı) sisteminin işletilmesi gibi hizmetlerde Osmanlı Devlet'inde büyük bir talep ortaya çıktı. Medreseler bu sektörlere adam yetiştiren kurumlar oldular. Tabiî ki bu hizmetler icra edilirken devletin hükümranlık haklarının korunması, kamu düzeninin sağlanması sürecinde en büyük iş ulemâya düşüyordu. Halkı bu amaçlara yönelik olarak eğitmek, onun devlete nasıl bir zihniyet içinde itaat etmesi gerektiğini anlatmak, bunun İslam'ın *"ulû'l-emre itaat"* emri çerçevesinde teorisini inşâ etmek yine ulemâya düşüyordu. O, Osmanlı siyasal iktidarının talepleri doğrultusunda işte

kabaca ve kısaca "resmî ideoloji" dediğimiz şeyi böyle oluşturuyor ve yayıyordu.

Tarikatların ve dolayısıyla şeyhlerin durumu ulemânınkinden epeyce farklıdır. Çünkü Osmanlı'da ulemâ (şeyhülislam, kazaskerler, kadılar, müftüler, imam ve hatipler) devlet tarafından belirlenmiş resmî bir statüye tabi olarak organize edilmişken, tarikat mensupları, şeyhler ve dervişler için böyle bir durum söz konusu değildir. Onların kendi düzenleri vardır ve bu siyasal iktidar tarafından sadece tanınmıştır. Dolayısıyla onların ulemâ gibi resmî statü ve görevleri yoktur. Onlar sadece kendilerine tanınan imtiyaz karşılığında Osmanlı sultanının devam-ı devleti için dua etmekle görevlidirler. Zaten bu yüzdendir ki, bu durum Osmanlı tarihindeki muhalif hareketlerin, yahut non-konformist tavır alışların, neden daha çok sufîyye içinde (Kalenderîler ve Melâmîler gibi tarikat çevrelerinde) ortaya çıktığını açıklar. Ama meselâ Aziz Mahmut Hüdâyî gibi bazı büyük sûfîlerin "resmî ideoloji"nin oluşmasına belli ölçüde katkıda bulunduklarını da söyleyebiliriz.

Mezkur kitabınızda 34 sayfa tutan "Osmanlı resmî ideolojisi" bölümü, belki de ilk olarak, bir çerçeve çiziyor, bir tez inşa ediyor. Bu tezin günümüz Türkiyesi için elbetteki çok mühim noktaları var. Bilhassa din-devlet ilişkileri açısından tezinizin yeterince tartışıldığına inanıyor musunuz?

Cevabım Türkiye için "hayır!" olacak. Maamafih kitabın yayımlanmasından sonra, yabancı bilimsel dergilerde birkaç uzun ve kaliteli yazı çıktı. Türkiye'de ise en azından meslektaşlar arasında -güzel bir iki gazete köşe yazısı ve detaylı bir tanıtma makalesi hariç- hiçbir ilgi veya tartışmaya konu olmadığını gözlemlemek doğrusu beni şaşırt-

mıştı. Oysa ben bu konunun çok ciddî bir biçimde tartışılacağını tahmin etmekte idim. Yalnız bu arada beni sevindiren bir şey, sözünü ettiğim yabancı tanıtım-eleştiri yazarlarından birinin, kitabı yayımlayan Tarih Vakfı'nın bugüne kadar hep Batı dillerinden kaliteli çeviriler yayımladığını, ancak bir de bu kitabı İngilizce'ye çevirerek yayımlamasının şart olduğunu vurgulaması idi.

Söz konusu bölümde böyle bir konu ilk defa ele alınmakla beraber, neden Türkiye'de tartışılmadı? Hemen şunu söyleyeyim ki, dışarıda kitabın Türk Osmanlı tarihçilerinden daha ilgili, daha dikkatli okuyucusu oldu. Nitekim bu konuda bir seminer yapmak için Chicago Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'ne davet edildiğimi söylemiştim. Türkiye'de ise, fazla iddialı konuşmak istemem ama, altı yıldır edindiğim izlenim, her kesimden popüler okuyucu sınıfındaki fevkalâde ilginin aksine, Osmanlı tarihçisi olan meslektaşlardan bir iki istisna dışında, hemen hiç birinin kitabı okuduğu izlenimini edinmedim. Hatta kitabı kendisine ithaf ettiğim Sayın Halil İnalcık'ın bile hâlâ okumadığını birkaç konuşmasından anladığımı söyleyebilirim. Bunu nasıl açıklayabilirsiniz, derseniz, takdirini size bırakıyorum.

Öte yandan Türkiye'de çok önemli, aktüel veya akademik bilimsel meselelerin, medyadaki çoğu zaman spekülatif ve reytinge yönelik tartışmalar hariç, özellikle akademik çevrelerde niçin pek tartışılmadığı konusuyla ilgili olarak bir kaç tahminde de bulunabilirim. 1980'lerde merhum Fazlur Rahman'ın *İslam* kitabının çevirisi ile yine merhum Erol Güngör'ün *İslam'ın Bugünkü Meseleleri* kitabı yayımlanmıştı. Birkaç küçük yazı ve küçük çaplı açık oturumun dışında, sonraki yıllarda bile ciddî bir şekilde Türk

üniversitelerinde tartışıldığını, ciddî seminerlere, toplantılara konu edildiklerini hatırlamıyorum. Bu çok mühim iki kitap hakkında, birkaç ufak ve yüzeysel tanıtma yazısının dışında, derinlikli ve eleştirel yazılar çıktığına, Batı'da olduğu gibi, uzun soluklu tartışmalara konu olduğuna rastlamadım. Ben Türkiye'de bilim ve düşüncenin gelişmemesinin ana sebeplerinden birinin bu olduğunu sanıyorum. Eski bir medrese sözü vardır: *"El-ilmu bi'run ve'l-müzâkeretu delvuhâ"*, yani "İlim bir kuyudur, tartışma da onun kovası" şeklinde. Bu sözün ne zaman söylendiğini bilmiyorum ama, gerçekten çok doğru bir söz.

Benim şahsî gözlemim -belki yanlış olabilir- yıllardan beri bende şu kanaati hasıl etti: Türkiye'de bir düşüncenin veya tezin, bir teorinin tartışılması için, önce bunun Batı'da yaşayan bir Türk meslektaş tarafından ileri sürülmesi gerekiyor galiba. O zaman hemen bizde de hararetli tartışmalar, yazılar, kitaplar piyasayı istila ediyor. Bir moda alıp yürüyor. Ama yerli birinin fikri, düşüncesi söz konusuysa, bu çoğunlukla önemsenmez.

Bir başka husus da şudur: Bizim akademik tarihçiliğimiz, genellikle bugüne kadar statik ve suya sabuna dokunmayan çok spesifik konularla meşgul olmuş ve hem tarihsel, hem de aktüel boyutu olan problematiklerle uğraşmayı pek sevmemiştir. Bu itibarla böyle konuların tartışılması geleneği yoktur. Batı üniversitelerindeki gibi, belli konuların tartışılmasına hasredilmiş, iki sömestrelik, bırakınız uluslararasını, ulusal seminerler bile tarihçi çevrelerinde pek yoktur. Hele tek probleme hasredilmiş kollokyumlar, tabl rondlar, work shoplar hemen hiç yapılmaz. Yalnızca belli periyodlarla genel kongreler düzenlenir. Bunlar ise bildiğiniz gibi kırk yamalı bohça gibidir. Her renk ve

desen kumaş bulabilirsiniz. Oralarda belli bir problem üzerinde durulmaz. Oralarda da rahat ve serbest tartışma için yeterli süre hiç bir zaman zaten olmaz. Çünkü hitap kabiliyeti olan prestijli isimlerden seçilen oturum başkanları, genellikle uzun ve lüzumsuz konuşmalarla vakti israf edip, arkasından bildirinin nasıl olsa basılacağını, dolayısıyla fazla tartışmaya gerek olmadığını söyleyerek işi bitirirler. Tartışılsa bile, tartışmacıların çoğu sırf konuşmuş olmak veya kendinin bildiri sahibinden daha çok şey bildiğini göstermek yahut eski tabirle, onu "cerhetmek" için lüzumsuz detaylara saparlar. Bu yüzden ciddî ve derinlikli tartışmalar pek yapılmaz.

Bir gözlemim de şudur. Aynı bölümde (tarih bölümlerini kastediyorum) çalışan meslektaşlar bile genellikle, bir iki meraklısının dışında, birbirlerinin ne yaptığıyla, neler üzerinde çalıştığıyla, ne gibi neticelere ulaştığıyla ciddî biçimde pek ilgilenmezler ve önemsemezler. Herkes kendi dünyasına çekilmiştir. Hatta bence akademik yapının temeli olması gereken -ki öyledir- doktora tezlerinin bile genellikle ciddiye alınıp yeterli ölçüde tartışılmadığını, çoğunlukla sırf belli formaliteyi yerine getiren basit bir araç hâline geldiğini söyleyebilirim.

İkincisi, benim çizmeye çalıştığım "Osmanlı resmî ideolojisi" çerçevesi, bizde çoğu tarih bölümlerinde hakim muhafazakâr, hâlâ hep söylendiği gibi, "inanç alanı" olmakta devam eden Osmanlı tarih telakkisinin "kusursuz Osmanlı" imajına ters düşen bir yaklaşımı yansıttığı için hoşlanılmamış, dolayısıyla önemsenmemiş, hatta yok sayılmış olabilir. Bir de şu var tabiî: Türkiye'de belli bir kültürel kimliğe veya inanca sahip olanlar, bazen farklı kimliğe veya ideolojiye sahip olanların çalışmalarını bile-

rek öne çıkarmazlar, değer veriyor görünmek istemezler. Bu da başka bir faktördür diyebilirsiniz. Bu söylediklerim, tekrar ediyorum, kişisel kanaatimdir, yanlış düşünüyor olabilirim.

Tekrar sorduğunuz soruya dönecek olursak, işin ilginç yanı, Türkiye'de hiçbir akademik tarihçi çevresinden velevki eleştiri yoluyla olsun, iki popüler dergide çıkan yazılar hariç, bir tek tanıtma yazısına rastlamadım. Dediğim gibi iddialı konuşmak istemiyorum; belki gözümden kaçanlar olmuştur. Onun için yine de sonuç olarak iyimser bir yaklaşımla, eskilerin dediği gibi, "mülâhazat hanesini boş bırakıyorum".

IV. TARİHÇİLİĞİMİZ ÜZERİNE

KÜLTÜREL ÇATIŞMA VE TÜRKİYE TARİHÇİLİĞİ*

Röportaj: Ö. BEKEÇ

Hocam, sizin günümüz Türkiye tarihçiliğine eleştirel bir bakışınız var, hatta bir makalenizde 'Tarihimizin saptırıldığını' söylediğinizi hatırlıyorum. Bu eleştiriniz sadece popüler tarihçiliğimize mi, yoksa akademik tarihçiliğimizin de ideolojik bir algılama içerisinde olduğunu mu düşünüyorsunuz? Mukayeseli olarak tarihçiliğimizin genel bir değerlendirmesini yapar mısınız?

Öncelikle benim "tarihin saptırılması" veya "tarihin deformasyonu" yani "bozulması" dediğim bu meselenin dünya genelinde çeşitli milletlerde şu veya bu devirlerde bazı özel şartlar gerekçesiyle yapılmış ve yapılmakta olan bir olgu olduğunu söylemek gerekir. Bu, gelişmiş ülkelerde de zaman zaman belli amaçlarla yapılmış bir şeydir. Bazen iyi niyetle bir topluma belli bir ideal aşılamak için, bazen geçmişini unutturmak amacıyla yapılır bu. Çünkü bilindiği gibi tarih ideolojik saptırmalara belki en elverişli bir sosyal bilim dalıdır. Türkiye'de de yapılmıştır, zaman zaman da

* Türk Yurdu, Sayı: 247, Mart 2008 s. 26-33.

yapılıyor. Meselâ Atatürk Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Batılılarca barbar olarak nitelenen ve Orta Asya'ya geri sürülmesi iddia edilen Türk toplumuna, hem yapacağı medenileşme hamlesinde bir ivme kazandırmak, hem Batılılar'ın bu yanlış kanaatlerine bir cevap olmak, hem de yeni rejime meşruiyet kazandırmak için tarihi bilerek deforme etmiş ve ettirmiştir. Ama diğer yandan da, "Tarih yazmak yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır" şeklindeki harika söz de bildiğiniz gibi onundur.

Benim bahsettiğiniz yazımda temas ettiğim "tarihin saptırılması" meselesi Türkiye'deki değişik çevrelerce yayımlanan hem popüler tarih çalışmalarında, hem akademik tarihçilikte, hem bazı Kemalist yazarlarca, hem bazı İslamcı yazarlarca yapılmaktadır ne yazık ki... Tabiî daha çok popüler tarihçilik alanında...Ben seksen küsur yılını aşmış Cumhuriyet Türkiye'sinde artık bu olgunun giderek ortadan kalkması gerektiğini ve tıpkı gelişmiş Batılı ülkelerdeki gibi artık bilimsel, objektif tarihçiliğin yerleşmesi zamanının çoktan geldiğini, gerek Türk tarihine, gerek İslam tarihine, gerek Osmanlı ve Cumhuriyet tarihine, gerekse dünya tarihine artık objektif kriterler çerçevesinde bakmak gerektiğini düşünüyorum. Hoş, Batılı tarihçilerin bazılarının hâlâ Türkler ve İslam dünyası söz konusu olduğunda böyle olduklarını da pek söyleyemeyiz.

Bu "tarihin deformasyonu" meselesinin Türkiye tarihçiliğinin çok önemli bir problemi olduğunu; ciddiyetle üzerinde durmamız gerektiğini söylemek lâzım.. Bu mesele Türkiye'nin, Tanzimat'la önemli bir atılım şeklinde başlayan modernleşme sürecine paralel olarak gelişen iki kültürlülüğümüzle yakından alâkalı olan bir problemi-

dir ne yazık ki.... Günümüz Türkiye'sinde her kesimiyle elit tabakanın etkili kesiminin tarihe bakışında çok açık bir şekilde ortaya çıkıyor bu bakış açısı. Yani, Türkiye elitlerinin çoğunluğu henüz tarihe soğukkanlı bir bakış yapma durumunda değil; Türk, İslam ve dünya tarihine. Bu çerçevede bugün hem popüler, hem de akademik tarihçilerimizin belli bir kesiminde, kendileri gibi olmayanları bir "ötekileştirme" sorunu var. Bu arada objektif bir dünya tarihi algılamasının pek yer etmiş olduğunu da söyleyemeyeceğim. Çünkü bunun bir sebebi de bana göre bizim akademik tarihçiliğimizin tarihe hâlâ Türkmerkezci bakış açısından kurtulamayışı. Yanlış anlaşılmasın, bununla Türk tarihine fazla önem verilmesin demek istemiyorum. Ama Türk tarihini de evrensel bir bakış açısıyla, dünya tarihinin içine oturtarak araştırmalıyız demek istiyorum. Çünkü bu bizim kendi tarihimizi daha rasyonel ve gerçekçi bir biçimde okumamızı da sağlar. Sağlıklı bir tarih bilinci edinmemize yardımcı olur. Tabiî istisnaları var bunun, ama ben geneldeki bakış açısından bahsediyorum. Türk merkezci bakış, Cumhuriyetin ilk yıllarında, yeni devletin ideolojisiyle alakalı bir durumdur hiç şüphesiz. O zaman belki böyle gerekiyordu ve Atatürk o yüzden Türk tarihini bütün diğer tarihlerin üzerinde bir bakış açısıyla ele almış, kendine göre bazı teoriler ortaya atmış ve bunların ispatlanması için uğraşmış, uğraştırmıştır. Ama diğer yandan da Türk Tarih Kurumu ve Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ni kurarak, Türk toplumuna evrensel bir tarih bilinci aşılamayı hedeflemiş, bu kurumlar bunun için kurulmuş; ama sonraki gelişmeler bunu maalesef tahakkuk ettirememiştir.

Bugünün akademik tarihçiliğinde ne yazık ki hâlâ büyük çoğunluğuyla Cumhuriyet'le beraber yerleşen resmî

ideolojinin bakış açısının egemen olduğunu, buna reaksiyon mahiyetinde de karşı "saptırılmış tarih" yaklaşımları üretildiğini söyleyebilirim. Bu sebeple ara sıra hep bir resmî tarihten bahsedilir, zaman zaman bunun tartışması da yapılır; ama yukarıdan baktığınızda Türkiye'de tek bir resmî tarih değil, bir takım resmî tarihler olduğunu görürsünüz. Birincisi devletin, daha doğrusu elit-egemen kesimin resmî tarihidir; bir de buna tepki olarak oluşan gerek etnik, gerekse dinî kesimlerin kendi resmî tarihleri oluşturulmuş ve oluşturulmaktadır. Bu ikilemi kaldırmak ise artık o kadar kolay değildir hiç şüphesiz, ama sonuçta bu, Türk akademik tarihçiliğinin görevidir.

Her grubun kendi resmî tarihi var dediniz, bu kemikleşmiş tarih algılamalarını ve bilgi kirliliğini zihinlerden sökmek mümkün mü?

Bu elbette mümkün ve dediğim gibi bunu yapacak olan üniversitedeki akademik tarihçiliktir. Yani üniversitelerin Tarih bölümlerinde görev yapan meslektaşların işidir bu; hattâ gördüğüm kadarıyla bu çizgide bir gelişme sergileyen çok değerli, gerek bizden önceki kuşağın, gerek bizim kuşağın, gerekse bizden sonraki genç kuşağın içinde bu istikamette yayın yapan meslektaşlar var. Ama buna paralel istikamette bir başka çizgide de tam tersi bir gelişme olduğunu söylemeliyim. Buna rağmen öyle zannediyorum ki, şu küreselleşme ortamında, yani dünya ile artık iç içe girdiğimiz bu dönemde bu çok fazla sürmeyecek. Ben şuna samimi olarak inanıyorum ki, Türk tarihçileri de çok uzak olmayan bir gelecekte yavaş yavaş Türk, İslam ve dünya tarihini daha objektif yaklaşımlarla ele alacaklardır. Dikkat ederseniz İslam tarihini hep vurguluyorum; çünkü bizim akademik tarihçiliğimizin İslam'ın tarihiyle, kültürüyle barışması gerektiğini, Türkiye'nin

geleceği açısından, toplumumuzun huzuru bakımından çok önemli buluyorum. Çünkü Türkiye'deki laiklik-İslam çatışmasına son verecek olan bence biraz da budur diye düşünüyorum.

Yurt dışındaki tarihçiliğimiz ne durumda peki? Yurt dışında olmaları sebebiyle birtakım etkilerden uzak olmanın sağlayabileceği bir objektiflik ve soğukkanlılıkla tarihçiliğimize katkıda bulunan birileri var mı?

Hiç şüphesiz, çok önemli isimler var bugün gerek Anglosakson dünyasında, gerekse kıta Avrupa'sında. Türkiye'den giden değerli tarihçiler var. En başta Halil İnalcık ile Kemal Karpat hocaları zikretmek lâzım. Birincisi bilindiği gibi artık burada yaşıyor, ikincisi ise hâlâ Amerika'da. Genç nesilden de bir örnek olarak Cemal Kafadar'ı zikretmeliyim. O ve ekibi güzel projeler gerçekleştirme yolundalar. Onların yanında Türk tarihine ve bu arada daha geniş bir alanda da doğuya, İslam tarihine, eski oryantalizmin hastalıklarından kurtulmuş olarak daha objektif bakan Batılı tarihçiler var. Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de, Amerika'da çok değerli tarihçiler var ki, isimlerini saymak bile zaman alır. Bunlar gerçekten çok iyi çalışmalar yapıyorlar ve çok iyi doktora öğrencileri yetiştiriyorlar. Yalnız burada yurt dışında çalışmakla, yurt içinde çalışmak arasındaki fark noktasında galiba şunu da belirtmekte yarar var: Her ne kadar önemli yazma kütüphaneleri ve arşivler burada olsa da, gelişmiş Batı üniversiteleriyle bizimkiler arasında, özellikle de çalışma iklimi, tartışma ortamı, akademik hava, araştırmaların finansmanı vs. bakımından çok önemli farklar olduğunu söylersem yanlış olmaz. Gerek dünya genelinde yayınlanan literatüre ulaşmak- internetten kitap ve ma-

kale isimlerine, kısmen bazı makalelere ve kitaplara ulaşmanın dışında-, gerekse çalıştığınız alanda bazı müşkilleriniz için dünya çapında isim yapmış uzmanlardan yardım almak, onların uzmanlıklarından yararlanmak gibi şeyleri kastediyorum. Oysa burada bunlardan yoksunuz. Bir meselenizi tartışacağınız, fikrinden yararlanacağınız meslektaşlarınızın sayısı çok sınırlı, bazan da hiç olmayabiliyor da tabiî. Kısacası her bakımdan ufkunuzu açacak ortamlardan çoğu zaman yoksun kalıyorsunuz burada. Çok değerli, çok ünlü bir tarihçimizin dediği kısmen çok doğru: "Türkiye'de ilim olmaz" demişti o, hem maddî imkânlar, hem baskın ideolojik ortam açısından.

Türklerin İslam'la macerası diye tarif edebileceğimiz alanın yeterince araştırılmadığından, rahmetli Fuat Köprülü ve Osman Turan'dan sonra bu alana eğilen olmadığından yakındığınızı biliyorum. Son dönemde bu alana bir yöneliş görüyor musunuz?

İşte az önce sözünü ettiğim meselelerden biri de bu. Belki bazı tarih bölümlerinde çalışan meslektaşlar arasında bir ölçüde bu alana yöneliş var. Fakat onların yaptığı çalışmalar genellikle ne yazık ki apolojiden kurtulamıyor. Türklerin müslümanlaşması sürecine daha çok apolojetik ve hamasi bir yaklaşımla bakıyorlar. Bu sebeple, problematik ve analitik bakış açısından yoksunlar. Açıkçası, ben bunu tasvip etmiyorum. Bu alanın bugüne kadar ihmal edilmesine gelince, bunun birinci sebebi, ilgili kaynakların azlığı. Yani her şeyden önce, elimizde bu dönemi değişik yönleri ve problemleriyle aydınlığa çıkaracak yeterince kaynağımız yok. Bir de o az sayıdaki kaynaktan yararlanmak için Arapça ve Farsça'yı iyi bilmek lâzım. Genç nesiller gerek kaynak dilleri, gerekse bilimsel açıdan böyle ağır formasyon isteyen alanlara ve konulara yö-

nelmek istemiyorlar. Bir de tabiî zaman zaman modada olan, bu sebeple de çekim alanı oluşturan konular var. Genç tarihçi adayları daha çok o konuları seçiyorlar. Bu sebeple bugün meselâ bırakınız Türkler'in Müslümanlığa geçiş sürecini, kaynağın mebzul miktarda bulunduğu bir alan olan Osmanlı kültür, düşünce ve zihniyet tarihiyle uğraşan kaç tarihçimiz var? Bir diğer sebep de belki Türkiye'de Cumhuriyet sonrası dönemdeki laiklik anlayışından kaynaklanan bir tutumla, İslam ve İslam tarihi ve kültürünün sanki tabulu bir alan gibi telakki edilmesi olabilir. Tabiî ilahiyat fakültelerini bunun dışında tutuyorum, çünkü onların büyük kısmının devreye girişi çok yeni sayılır ve henüz akademik zihniyete ve araştırma yöntemlerine intibak sürecindeler.

İznînizle şunu eklemek isterim: M. Fuat Köprülü ve Osman Turan'dan sonra bu dönemle ilgili çalışmaların az olmasını, bu söylediğim sebeplerle meşrulaştırma gayreti içerisinde de değilim. Bu döneme eğilmek lâzım, elimizde mevcut kaynaklar her neyse bunlar üzerinde yoğunlaşarak, değişik bakış açılarıyla tekrar okuyarak, yeniden yorumlayarak bu dönemin çok ciddi bir biçimde, olabildiği kadar aydınlığa kavuşturulmasının gerektiğini de düşünüyorum. Bugün Türkiye'de yaşadığımız olaylar bize şunu gösteriyor ki, İslam ve İslam tarihi, İslam uygarlığı, bu arada Türklerin Müslümanlığı konusunda hemen her çevrede, ama özellikle de etkili elit kesimlerde bir bilgisizlik ve lâkaytlık var. Bunun bir şekilde giderilmesi lâzım. Tekrar ediyorum, bunu giderecek olan, üniversitelerimizdeki ideolojiden arınmış, İslam'la barışık sosyal bilim dallarımız, yani tarih, felsefe, sosyoloji, sosyal ve kültürel antroproloji gibi bölümlerimizdir. Başka yolunu bilmiyorum.

Peki türban-başörtüsü üzerinden yürütülen tartışmalar, daha derinde size neleri düşündürüyor?

Bir defa iki noktada çok önemli eksiklik ve yanlışlık olduğunu düşünüyorum. Birincisi, üniversitelerimiz hâkim anlayış itibariyle, resmî ideolojinin dışına çıkmadıkları, yahut çıkamadıkları için maalesef İslam'a ve İslam kültürüne, uygarlığına soğuk bakmakta, onu bir Ortaçağ olgusu olarak görüp orada kalması gerektiği gibi bir zihniyete sahipler (Zaten medyadaki tartışmalarda sık sık işittiğimiz üzere, "Türkiye'nin Ortaçağ karanlığına hapsedilemeyeceği" şeklinde yüksek yargı, üniversite ve bazı siyaset çevrelerince vurgulanan "Ortaçağ karanlığı"ndan kastın İslam olduğunu anlamayan olduğunu sanmıyorum.). Bu tavrı doğrusu çok anlaşılmaz ve çok ideolojik buluyorum. İşte sanırım birincisi bu sebeple, üniversitelerimizin sosyal bilim dalları kendi araştırma ve öğretim alanlarına bunları dâhil etmediği için, -meselâ Antropoloji, Sosyoloji, Felsefe, Psikoloji bölümleri özellikle, bu meselelerle yoğun bir şekilde uğraşmalıydı, ama olmadıkısmen halkta, fakat özellikle de elit tabakada- İslam ve İslam tarihi konusunda bir bilgisizlik var.

Yazılı ve görsel medyanın etkili kesiminde yapılan çoğu anlamsız ve gereksiz, ama İslam aleyhinde kamu oyu yaratmaya yönelik tartışmaların bir ölçüde buradan kaynaklandığını düşünüyorum. Fakat bana göre bu ikincil bir sebep. Asıl sebep Türkiye'deki laiklik anlayışından kaynaklanıyor. Türkiye'deki laiklik anlayışı, herkesin bildiği gibi din karşıtı eski Fransız laiklik anlayışının bir devamı olduğu için, İslam'la sürekli problem yaşıyor, Cumhuriyet'in başından beri bu çok açık bir biçimde devam ediyor. Çünkü Türkiye'deki laiklik anlayışı, dünya-

nın başka hiçbir yerinde olmayan bir tutum içinde, Müslümanların nelere nasıl inanacaklarını, inandıklarını nasıl yaşayacaklarını, daha doğrusu yaşayamayacaklarını, ibadetlerini hangi dilde yapmaları gerektiğini sürekli buyuran, onları biçimlendirmeye, yönlendirmeye çalışan, hatta icabında hukuku kullanarak bu yolda baskı yapan bir anlayış. Asıl mesele işte budur ve Türkiye'nin bu yanlış laiklik anlayışını terk etmesi lâzımdır. Ama bunun böyle sürmesi istendiği için Türkiye'de laikliğin tartışılamayacağı hep vurgulanmakta, tartışmak isteyenler rejim düşmanı ilan edilmektedir. Başörtüsü ve diğer konular bana göre görünürdeki problemlerdir ve sözünü ettiğim asıl problem budur. Eğer Türkiye'deki laiklik anlayışı, İslam'ı kendi alanının dışında, kendinin yönetmeye ve tasarruf etmeye hakkı olmadığı bir olgu olarak gören bir laiklik anlayışı olsaydı, ben bu problemlerin yaşanacağını zannetmiyorum. Bu yüzden ben de hep, bazıları gibi, keşki Türk modernleşme süreci Fransız laikliği üzerinden değil de Anglosakson laikliği üzerinden yürütülmüş olsa idi diye düşünenlerdenim. Türkiye'de bu laiklik anlayışı devam ettiği sürece bugün başörtü meselesi, yarın bir başka mesele vesilesi ile sürekli bu çatışmalar olacaktır. Çünkü Türk laikliği, İslam'ı ve Müslümanları hep kendi tasarruf alanı içinde görecek ve onları kendi isteği doğrultusunda biçimlendirmeğe çalışacaktır. Bu açıkça görülüyor..

"Müslüman çevrelerinden gelen ikinci ve üçüncü nesillerin, ekonomi, bürokrasi ve siyasette mesafe kaydetmesi ve Türkiye'nin geleceğinde söz sahibi olma çabası" diye özetlediğiniz ve doğal bir sosyolojik gelişme olarak nitelendirdiğiniz gelişmeyi Türkiye'de bazı kesimler, özellikle laik-bürokratik kesim irtica veya karşı devrim olarak algılıyor. Kendi açılarından haklı sayılmazlar mı? Bu sosyolojik gelişme aynı zamanda Cumhuriyet'in dönüşmesi, hattâ gelişmesi anlamına da gelmiyor mu?

Bence de aslında, sosyolojik olarak baktığınızda bu gelişmeyi böyle değerlendirmek lâzım tabiî. Fakat bizde Türkiye'deki, toplumdaki, halktaki hangi dönüşüm veya gelişim sosyolojik açıdan değerlendiriliyor ki? Her şey bizim etkili elit kesimimizde, özellikle de medyamızda ideolojik gözlükten ele alınıp tartışılır. Bir yandan demokrasiden, özgürlükten, çağdaşlıktan bahsedilir, dogma karşıtlığından söz edilir, ama bu kavramların olmazsa olmazı olan özgür bilimsel düşünceye itibar edilmez. Bilim kavramı da ideolojikleştirilip kült ve iman hâline sokulur. Değişebilir, sorgulanabilir bir olgu olarak değil, mutlaka iman edilmesi gereken değişmez bir şeydir bilim bizim belli kesimlerimiz için. İşte Türkiye'de hâkim elit tabaka dediğim ve sözünü ettiğim laiklik anlayışını benimseyen bu kesimler, Cumhuriyet'i de, laikliği de bu ideolojik fanatizm içinde yorumlayıp, kuruluştan bu yana geçen yıllar boyunca Türk toplumunun gerek kendi gelişim dinamikleriyle, gerek demokrasi kavramına giderek alışıp benimsemesiyle, gerekse küreselleşme olgusunun etkisiyle on yıl öncesinden bile müspet anlamda farklılaştığını, dünyaya giderek daha çok açılan bir toplum hâline gelmekte olduğunu ve bu çerçevede bazı haklarının farkına vardığını ve bunları talep etme bilincine sahip olduğunu görmezden geliyorlar. Bu kesimlerin sosyo-ekonomik ve eğitim seviyelerinin giderek yükseldiğini, böylece ülkenin siyasetinde, ekonomisinde, bürokrasisinde, eğitim ve kültür sektörlerinde yer almak istediklerini ve bunun tıpkı elit kesimler gibi kendilerinin de hakkı olduğunun artık bilincine vardıklarını kabul etmek istemiyorlar. Bu kesimlerin tek parti döneminde olduğu gibi yalnızca evleriyle cami arasında kalmaları gerektiğine, bu iki alanın dışında görünür olmalarının kendi çıkarlarını zedeleyeceğine ve yaşam haklarını ellerinden alacağına inanıyorlar. Böylece ister istemez onları "öteki" ilan ediyorlar. Bu sebeple de onlardan gelen haklı

haksız her talebi kendilerine yönelik tehlike görüp, İkinci Meşrutiyet'ten beri muhalifleri sindirmede etkili bir silah olan "irtica" deyimiyle sindirmeye çalışıyorlar ve karşı devrim olarak niteliyorlar. Bu iki terimi ben etkili elitin savunma silahı olarak görüyorum. Bu iki silahla aslında Türkiye'de bir anlamda hem bir sosyal çatışmanın hem de bir çıkar çatışmasının yürütülmekte olduğunu, bu çatışmanın ideolojisi olarak da taraflardan birinin Kemalist laikliği, diğer tarafın ise İslam'ı ve diğer muhafazakâr kültürel değerleri kullandığını söyleyebilirim.

Başka bir deyişle, bu çatışma, Cumhuriyet'le beraber marja itilen, yahut "dairenin dışına çıkarılan" Müslüman kesimin küreselleşme ve Türkiye'nin demokratikleşme macerasıyla beraber kendini yenilemesi, dünyayı kucaklayan bir bakış açısına sahip olmaya başlayarak Müslüman kimliğiyle beraber modernleşmeyi istemesi sonucu yavaş yavaş merkeze doğru ilerlemesinden doğuyor. Ve dolayısıyla merkeze hâkim olan sözünü ettiğim elit kesim, şu anda merkezi ona bırakmama mücadelesi veriyor.

Peki bu çatışma Türkiye'yi nereye götürür?

İnşallah iç savaşa götürmez. Bunu sanmıyorum. Bizim toplumumuz bu açıdan olgun bir toplum. Yalnız ben bu çatışmanın, Türkiye'nin demokratikleşme ve modernleşme, kısaca gerçek anlamda demokrasi macerası içinde son derece tabiî bir sosyolojik sürecin parçası olduğunu düşünüyorum. Bu bizim giderek demokratik olgunlaşmamıza da katkıda bulunabilir, yaşadığımız tecrübelerden ders almak ve onları sebep ve sonuçlarıyla iyi analiz etmek şartıyla. Türkiye'de demokrasi ve laiklik Batı toplumlarında olduğu gibi toplumun kendi içinden yükselen değerler olarak gündeme gelmeyip, elit tabaka tarafından yukarıdan ve kanunî yaptırımlar refakatinde empoze edildiği

için, bu çatışma bir müddet daha sürecek, ama sonuçta ben bunun demokratikleşme sürecinin olgunlaşmasına katkıda bulunacağına, laikliğin de, demokrasi anlayışının da yerli yerine oturacağına, devletle dinin birbirlerine karşı pozisyonlarını rasyonel çizgiye yerleştireceklerine kuvvetle inanıyorum. Çünkü yaşadığımız süreç, Türkiye'nin demokratikleşme tarihinde çok kısa bir kronolojik kesite tekabül ediyor. Biz içinde yaşadığımız için bu çatışmayı bitmez tükenmez bir süreç ve sanki –elbette çok rahatsız edici olmasına rağmen- çok olumsuz bir gelişmeymiş gibi görüyoruz. Ama gerçekte içinden geçtiğimiz bu süreç, olması gereken, olması gerektiği için de olan bir süreçtir. Bugün canımız sıkılıyor ama, fazla endişe etmeye gerek yok bence.

Hocam, Cumhuriyet'in İslam'ı kenara ittiğini söylediniz. Bunu ise Cumhuriyet'i kuranların geri kalmışlığın suçunu İslam'a yükleyişlerinden kaynaklanan tepkisiyle açıklıyorsunuz. Fakat dinin siyasî alanın dışına itilmesi, biraz da yeni kurulan devletin ulus-devlet oluşunun gereği değil miydi? Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecini irdeler misiniz?

Bir zamanlar dünyaya nizam verdiğini düşünen ve bunu fiilen gerçekleştiren ve kendi düzeninin ebed-müddet süreceğine inanan bir devletin, bir süre sonra Batı dünyası karşısında aldığı askerî yenilgilerin tesiriyle bir zihniyet değişikliğine uğrayarak artık öyle olmadığını anlayıp o zamana kadar askerî alanda sürekli mağlup ettiği Batı'nın, o hep yenilgiye uğrattığı Batı'dan başka bir varlığa dönüştüğünü görerek, o dünyaya yönelme gereğini duyması, çok önemli bir değişimdir. İşin askerî, bürokratik, siyasî hattâ toplumsal ve ekonomik, hukukî modernleşme boyutu çok yazıldı çizildi; fakat bu köklü ideolojik değişimin nasıl meydana geldiği, bunun zama-

nın belgelerine nasıl yansıdığı, devletin klasik söyleminin nasıl değişmeye başladığı, kendini ve Batı'yı yorumlayış konusunda nasıl bir söylem değişikliğine uğradığı, kısaca işin zihniyet boyutu çok iyi etüt ve analiz edilmiş değil kanaatimce.

Osmanlı'nın özellikle 19. ve 20. yüzyılın başlarındaki süreçte Batı'yla olan münasebetleri ve bu münasebetler sonucunda Osmanlı iktidarının ve bürokrasisinin algıladığı dünya manzarası, İslam dünyasının o zaman sergilediği perişan durum, ister istemez Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaseten, iktisaden ve toplumsal olarak çözülmeye başlamasında bir anlamda İslam'ın payı olduğu düşüncesinin belli bir elit kesim içerisinde yayılmasına yol açtı. O zaman işte slogan olarak çok tekrarlanan bir şey var, "İslam mani-i terakkidir". Ziya Paşa'nın "İslam pâ-bend-i terakkî imiş diyorlar-Evvel yok idi işbu rivâyet yeni çıktı" dediği şey...Özellikle, bu düşüncenin, Avrupa'da pozitivizmin çok güçlü olduğu bir dönemde ortaya çıktığını ve antirölijyonist Fransız laikliğinin Osmanlı asker, bürokrat ve okumuş elit tabakasının önemli bir kesiminde de yavaş yavaş yerleşmeye başladığını düşünecek olursak, o elit kesimin bir devamı olan Cumhuriyet'in kurucusu elit kadronun İslam'ı ister istemez yeni devletin kuruluşunda siyaset alanının dışında, yalnız siyaset alanının değil, toplumsal alanın da dışında tutmasının kendi mantığı içinde çok tabiî olduğunu söyleyebiliriz. Bence bu, o şartlar içerisinde çok doğal bir şey. Ama doğruluğu ne ölçüde geçerli, o başka bir bahis.

Şunu unutmamak lâzım: Millî Mücadele kazanılana kadar, başta Mustafa Kemal olmak üzere bu mücadeleyi yönetenler sürekli İslam birliğine, "İslam ümmeti" kavramına vurgu yaptılar. Bu bir politikaydı aslında ve sebebi

de çok açıktı: Mustafa Kemal ve Ankara hükûmeti işgalci devletlere karşı giriştiği mücadelede İslam dünyasını arkasına alabilmek için bu vurguları yapmak durumundaydı. Bu sayede, Hindistan'dan önemli ölçüde destek de alındı. Ayrıca yeni kurulan Sovyetler Rusya'sının Bolşevik rejiminin de desteğini alabilmek için Bolşevik terimlerin de birlikte kullanıldığı beyannameler de yayınlanmıştır zaman zaman. Nitekim Rusya'dan da bu sayede maddî-manevî destek sağlanmıştır. Niyet, çok açık bir biçimde, hem Rusya'yı, hem de İslam dünyasını arkasına almak suretiyle Türkiye'yi, Batı'nın emperyalist işgalinden kurtarabilme amacına yönelikti.

Sakarya Savaşı'ndan sonra –ki Sakarya Savaşı Millî Mücadele'nin ilk büyük ve kesin zaferidir- yavaş yavaş bu İslamcı ve Bolşevik söylemlerin bir kenara bırakıldığını; eskiden doğulu mazlum milletlerin mâkûs talihini değiştirme mücadelesine yönelik ifadeler kullanılırken, artık Batı'yla ilişki kurmaya, Batı medeniyetinin bir parçası olmaya vurgu yapan söylemler geliştirildiğini görüyoruz. Dolayısıyla yeni rejim bu temelde kurulduğuna ve hele Fransız tarzı laiklik ilkesi de çok kesin olarak ana eksen alındığına göre, artık İslam'ın Türkiye Cumhuriyetinin siyasî, hattâ toplumsal ve kültürel hayatında bir yeri olamazdı.

Ama, İslam'ın sadece siyaset alanından çıkarılması yeterli görülmedi; çünkü siyaset alanından çıkarılabilmesi için onu besleyen diğer alanları da devre dışı bırakmak zorundasınız. Nedir o? Sosyal alandan ve eğitim alanından da dışarı çıkarmak. İşte vakıfların devlet mülkiyetine geçirilmesi, tekke ve zaviyelerin, medreselerin kapatılması, diğer inkılâplar vs. artık İslam'ın - camilerin ve halkın inanç dünyasının dışında - yeni rejimin top yekûn aktif

hayatından çıkarılması amacına yönelik uygulamalardır. Bu uygulamaların sonucunda, İslam halk arasında sadece bir kült olarak algılatılmaya çalışıldı. "Din vicdan işidir" sloganı o zaman ortaya çıktı. "İnsanlar inançlarını sadece kendi zihinlerinde, iç dünyalarında taşıyabilirler, ama bu inanç sosyal alana kesinlikle yansımamalı" şeklinde resmî bir kabul oluştu ve yerleşti. Kıyamet de buradan koptu, hâlâ da kopuyor ve daha uzun süre kopmaya devam edecek tabiî.

Türkiye'de İslam'ın her geçen gün biraz daha fazla gündemde yer aldığı herhalde bir vakıa. Fakat, sanki yükselen, -sizin kavramlarınızla ifade edecek olursak- şehirli-yüksek İslam değil, daha çok popüler İslam. Peki bu İslamî anlayışta veya düşüncede bir gelişme gözlüyor musunuz?

1950'lerden sonra o nispi demokratik ortamda başlayan, sosyal çatışmanın konusu olan çevrenin merkeze doğru ilerlemeye başlamasının bir sonucu olarak, Cumhuriyet'i kuran elitin modernleşme projesinin tatbikiyle beraber 1950'lere kadar çevreye itilmiş olan muhafazakâr kesimlerin zaman içinde sosyo-ekonomik ve kültürel seviyelerinin yükselmeye başladığı gözden kaçmamalı. Buna paralel olarak, İslamî düşüncenin de belli ölçüde bir ivme kazandığını gözlemlediğimi söyleyebilirim. Bu ivmede belki ilk zamanlarda II. Meşrutiyet dönemindeki İslamcılık cereyanının bir katkısı var, fakat daha ziyade özellikle 1960'lı yıllarda Hint alt kıtasındaki ve Mısır'daki gelişmelerin, buralarda meydana getirilen literatürün katkısının daha fazla olduğunu düşünüyorum. Bu literatürün tercümesiyle birlikte Türkiye'de o zamana kadar muhafazakâr dindarların gündeminde olmayan bazı toplumsal ve ekonomik problemler konusunda İslam'a dayalı –doğru, yanlış, ütopik, gerçekçi, idealist, realist- bir takım

çözüm yolları üretilmeye ve tartışılmaya başlandı. Bunun oluşturduğu düşünce hareketinin çeşitli ve değişik kökenlerden, sosyal tabanlardan gelen temsilcileri var ve bugün bunların oluşturduğu bir literatür mevcut. 1979'daki İran devrimiyle beraber bu İslamî düşünce yeniden bir ivme kazandı. İşte Türkiye'deki henüz emekleme safhasındaki bu İslamî düşüncenin esasen siyasî rejim ağırlıklı bir karaktere yönelmesi bu şekilde başladı. 1979 ve müteakip yıllarda çıkarılan dergilere ve kitaplara, çevrilen litaratüre bakılacak olursa, hemen bütünüyle bu meseleye odaklanıldığını görebiliriz. Ama bu fazla uzun sürmedi. Nitekim şimdilerde, özellikle 1980'ler sonrasında küreselleşme akımlarının Türkiye'ye yansımasıyla, iletişim teknolojisinin de müthiş katkısıyla Türkiye'deki İslamî düşünceyi temsil eden entelektüel kesim de bu ölçek doğrultusunda eserler vermeye başladı. Artık sadece İslam dünyasında değil, dünya genelinde olup bitenleri de değerlendirerek, oradaki fikir akımlarını takip ederek, İslamî düşünceyi bu doğrultuda yeniden oluşturmaya başladılar. Ama dediğim gibi bu tam anlamıyla henüz yüksek bir İslamî düşünce vasfını kazanmış görünmüyor. Bunun için daha epeyce bir zamana ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Şahsen bu gelişmenin şüphesiz uzun zaman alacak olsa da, o istikamete doğru olduğu kanaatini taşıyor, daha doğrusu umuyorum.

İslamî elitlerin Batıya bakışları değişti mi?

Bugün Türkiye'de İslamî düşünce dediğimiz olguyu temsil eden elitlerin 60'lı, 70'li, hattâ 80'li yıllara nazaran daha geniş bir dünya vizyonuna sahip olduklarını söyleyebilirim. Müslüman düşünce ve bilim adamları Türkiye'de, merhum Fazlur Rahman'ın deyimiyle "İslam'la birlikte modernleşme"nin, artık Batı'yı bir hasım olarak kabul et-

mekten ziyade, Batıyla diyalog kurarak, Batı uygarlığını kavramaya ve anlamaya çalışarak, oradan yararlanılabilecek birtakım unsurlara, hatta eskiden hep savunulduğu gibi yalnız bilimsel ve teknik alana değil, sosyal ve kültürel alana da açık hâle geldiğini, Müslümanların da Batı'nın sosyal ve düşünsel hayatına müspet katkılarda bulunabilecek konumda olduğunu göstererek, hem Batı'nın, hem Müslümanların düşünce dünyasını zenginleştirmeye yönelik bir İslamî düşünce anlayışının gelişme yolunda olduğunu gözlemleyebiliyorum.

Çünkü İslam'ın ilk doğduğu ve yayılmaya başladığı dönemlerde Müslümanlar nasıl hiçbir komplekse kapılmadan başka kültür ve uygarlıklarla temas etmekte bir sakınca görmemişlerse ve onları hasım ilan ederek değil, özümseyerek yeni orijinal sentezler meydana getirerek bugün Batı bilim dünyasının bile hayranlıkla bahsettiği Ortaçağlardaki İslam uygarlığını yaratmışlarsa; bugünün İslam dünyasının da Batı'yla sağlıklı ilişkiler kurmak suretiyle vizyonunu geliştirerek, aynı zamanda Batı'nın vizyonuna da katkıda bulunarak çok sağlıklı sentezler yapabileceğini düşünüyorum. Bugünün Türkiye'sinde İslamî düşünce mensuplarının artık 19. yüzyılda olduğu gibi çok radikal bir Batı düşmanlığına sahip olduklarını zannetmiyorum. Bu görüşte olanların artık sayıca daha az olduğu kanaatindeyim. Artık genellikle kavrayıcı ve senteze açık bir bakış açısına sahipler.

Sentez derken, Müslüman ve Hıristiyan inançları birleştirelim, oradan ortak bir inanç çıkaralım şeklindeki bir anlayıştan bahsetmiyorum. Uygarlık alanında, Ortaçağ İslam dünyasında nasıl eski Yunan, Hint ve Antik Ortadoğu düşüncesiyle temasa geçildi, nasıl bir Kelam, bir Siyaset teorisi, bir İslam felsefesi yaratıldı, İslamî bilimler

ve düşünce muazzam bir atılım yaptıysa; bugünün Müslüman dünyası ve Türkiye'si de aynı bakış açısına sahip olmalı, aşağılık yahut kıskançlık kompleksiyle hareket etmemeli inancındayım.

Bir makalenizde "Dinlerarası diyalog" yerine "Din salikleri arası diyalog" fikrinin daha gerçekçi olacağını söylüyordunuz. Bunu biraz açar mısınız?

Dinler arası diyalog projesi Batıda ortaya çıktı, bir defa baştan bunu bilmek lâzım. Dolayısıyla bu, İslam dünyasının, Müslümanların oluşturduğu bir proje değil, Batı'nın bir projesiydi. Biliyorsunuz, bu konuda çok çeşitli komplo teorileri var. Bunun, Hıristiyan Batı'nın İslam dünyasında hâkimiyet sağlayabilmek için, Komünizm'in ortadan kalkmasıyla Batı'nın yeni düşmanı farz edilen İslam'ı pasifize etmeye yönelik bir proje olduğu; Amerika ve Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'da ve Orta Asya'daki kendi siyasal, kültürel ve ekonomik çıkarlarını güvenceye almak için buna zarar vermeyecek bir Müslümanlık anlayışı oluşturmaya yönelik bir proje olduğu, hatta uzun vadede Hıristyanlığı egemen tek din hâline getirme art niyetini taşıdığı vs.

Bunların ne ölçüde gerçek olup olmadığını teşhis etmek o kadar kolay değil. Ama, ben kendi açımdan şunu söyleyebilirim: Tarih içerisinde İslam dünyasıyla Hıristiyan dünya arasındaki gelişmelere baktığınız zaman, büyük çoğunlukla sıcak çatışmalar görürsünüz. Ama barış dönemlerinde bu iki kesim arasında hiçbir diyalog olmadığını söyleyemeyiz. Çok eskilerden beri, hatta Haçlı Seferleri esnasında bile devam eden birtakım temaslar vardır. Özellikle Sicilya adasında ve Endülüs'teki İslam devletleri aracılığıyla Batı'yla çok sıkı sosyal, siyasal, bilimsel ilişkiler vardır, düşünce ilişkileri vardır. Yalnız şunu unutmamak

lâzım: O zamanki İslam dünyası her bakımdan Batı'ya kıyasla çok üstün ve hakim bir uygarlığın temsilcisi olarak bu diyalogları gerçekleştirmişti. Ama günümüzdeki "Dinler arası diyalog" projesi, İslam dünyasının böyle bir üstün konumda olmadığı, aksine her açıdan çok zayıf ve darmadağınık bir vaziyette olduğu bir çağda gündeme geliyor. Ve sanki Hıristiyan Batı'nın Komünizm tehlikesi ortadan kalktıktan sonra -işte Huntington'un teorisini de göz önüne alacak olursanız- artık İslam dünyasının kendi karşısındaki tek hasım gibi algılanması sonucu, onu zararsız hâle getirmeye yönelik bir proje olarak göründüğü tartışılıyor. Nitekim bu projenin Vatikan'ın bir projesi olarak doğduğu da bilinmeyen bir şey değil. Papalık makamının yaptığı, zaman zaman basına yansıyan açıklamalardan da, aslında bu projenin Müslümanları "hizaya getirmeye" yönelik olduğu izlenimi doğuyor sanki. Meselâ Papa'nın Müslümanlara: "Diyalog istiyorsanız, evvela Kur'anı bırakın." dediği bir ara basına yansıdı. Ne ölçüde gerçektir, bilemem tabiî... Böyle bir şey denmişse eğer, nasıl diyalog yapacaksınız?

Dolayısıyla bu dinler arası diyalogun, eğer bu şekilde algılanacaksa, ben yanlış bir şey olduğu fikrindeyim. Hiçbir din, bir başka dine dönüşmek, onunla ortak bir zeminde buluşmak suretiyle kendi alanına müdahaleyi kabul etmez, ederse zaten kendi olmaktan çıkar. Dolayısıyla ne Hıristiyanlık kendi yapısından, inançlarından, yüzyıllar boyu yarattığı dünya görüşünden, uygarlığından fedakârlık etmeye yanaşır, kimliğinden vazgeçebilir, ne Müslümanlık, ne de Musevîlik. Dolayısıyla böyle bir dönüşümü merkezine alan bir diyalog asla söz konusu olamaz. O yüzden ben olsa olsa açlık, sefalet, küresel ısınma, sair ekolojik problemler, eğitim, sağlık gibi dünyanın ortak problemlerine çözüm getirebilmek için değişik

dinlere mensup çeşitli kademelerdeki insanlar bir diyalog yapabilirler, ama kendileri kalmak kaydıyla diyorum.

Türkiye'de özellikle muhafazakâr kesimlerde Osmanlı'nın salt bir İslam devleti olduğu yönünde bir inanç var. Ama bir yanda İslam'a ne ölçüde uygun olduğu tartışmalı örfî hukukun ağırlığı, diğer yanda kendini Roma İmparatoru olarak gören bir Fatih var. Sizce Osmanlı'da İslam'ın yeri neydi?

Bakıyorum konudan konuya atlıyoruz. Neyse... Bu sorunuzu cevaplayabilmek için önce Osmanlı'nın kendini nasıl algıladığını anlamaya çalışmak lâzım şüphesiz. Osmanlı küçük bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıktığı zaman, Osman Gazi, -hatta Orhan ve Murat Gaziler bile- sanmıyorum ki kendilerinin büyük bir imparatorluğu kurucuları olduklarını düşünmüş olsunlar. Osman Gazi'ye atfedilen o meşhur rüya meselesi de bütün tarihçilerin bildiği gibi, aslında 16. yüzyılda artık bir dünya imparatorluğu hâline gelmiş Osmanlı devletinin şanına uygun bir kurgudan başka bir şey değildi. O küçük uç beyliği, gerek kendi coğrafî konumu, gerekse o zamanki siyasal konjonktür gereği, sadece diğerleri arasında var olmaya, varlığını korumaya ve kendine bir yaşam alanı yaratmaya çalışan bir beylikti. Bir imparatorluk idealine hiç sahip değildi ilk dönemde. Bu ideal muhtemelen Yıldırım Beyazıt ile oluşmaya başladı ve daha sonraki Osmanlı sultanları bunu geliştirdiler. Fetih hareketlerinin genişlemesiyle beraber Osmanlı sultanlarında bu vizyon yavaş yavaş oluşmaya başladı. Fakat bu vizyonu teslim alarak onu kendi döneminde en üst noktaya götüren bilindiği gibi Fatih idi. Fatih, Konstantiniyye'nin yeni sahibi olarak kendini hem İslam'ın sultanı, hem Doğu Roma'nın kayseri, hem de Hıristiyan dünyasına karşı İslam dünyasının

cihat ile gaza misyonunu üstlenen ve onun hamisi olan çok kudretli bir hükümdar olarak saltanat sürdü. Aslında resmî belgelere, meselâ yabancı devletlere gönderilen fermanlara, onlarla yapılan anlaşmalara baktığımızda, gözümüze çarpan şey şu: Osmanlı sultanları kendilerini her zaman bir Müslüman hükümdar olarak, İslam'ın mücahidi, gazisi ve hâmisi ve İslam toplumlarının temsilcisi olarak görüyorlar. Hem yurt içinde, hem yurt dışında yayınladıkları belgelerde sürekli kendilerine biçtikleri bu misyonu ortaya koymaya, buna vurgu yapmaya özellikle itina gösteriyorlardı. Çünkü bu aynı zamanda İslam dünyası nazarında onları meşrûlaştırıcı bir rol oynuyordu. Yani bir tür politik araçtı. Dolayısıyla onların gözünde İslam Osmanlı devletinin aslî unsuruydu, Osmanlı devleti de İslam'ın en kudretli devletiydi. Ayrıca, İmparatorluk reayasının büyük çoğunluğu hiç şüphesiz Müslüman idi, yani Türkler ve Araplar. Şunu da unutmamak lâzım: Osmanlı sultanları genelde dindar Müslüman idiler. Bu konularda şüphe yok.

Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu aynı zamanda egemen sınıfın Türkler'den oluşması dolayısıyla bir Türk devletiydi ve Osmanlı tarihi de bir açıdan Türk tarihinin bir devamıdır. Buna şöyle bir itiraz yapılabilir; nitekim yapılıyor da: "Yönettiği tebaanın hepsi Türk değildi, çok değişik etnik kesimler vardı. Dolayısıyla buna bir Türk imparatorluğu demek mümkün değildir." Ama ben böyle tek açıdan bir hüküm verilebileceği kanaatinde değilim. Çok yönlü bakmak lâzım. Kaldı ki, meselâ Osmanlı sultanları kendilerini hep Oğuz neslinden gelen hükümdarlar olarak görmüşlerdir, dönemin kaynaklarına baktığınızda bunu görürsünüz. dolayısıyla kendilerinin aynı zamanda bir Türk sultanı olduğunun da bilincindeydiler.

Bir başka açıdan baktığınızda, Osmanlı devleti aynı zamanda bir İslam imparatorluğuydu. Emeviler'le başlayan, Abbasiler'le ve diğer İslam devletleriyle devam eden zincirin bir halkasıydı Osmanlı. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu bir Ortadoğu devletidir, yani Ortadoğu'nun klasik devlet ve hâkimiyet anlayışının, yani, antik imparatorlukların da varisi olmuştur ister istemez bir anlamda. Bizans'ın da varisi olması sıfatıyla Osmanlı sultanları Roma'yı temsil eden bir hükümdar olduklarını da biliyorlar. Bu yüzden ve bazı yapısal benzerlikler dolayısıyla bazı tarihçiler Osmanlı İmparatorluğu'nu Üçüncü Roma olarak görürler. O dönemlerde Avrupa'da çıkarılan madalyonlarda Osmanlı sultanları için Osmanlı sultanı unvanının yanında Bizantii Imperatoris tabirini kullandığını da görürsünüz. Osmanlı İmparatorluğu aynı zamanda bir Avrupa devletidir. Şu açıdan: Daha Rumeli fetihlerinden itibaren Osmanlı Devleti, Avrupa politikasının oluşmasında daima birinci faktör olmuştur. Hele 16. yüzyıla geldiğinizde Avrupa iç politikasında birinci dereceden rolu olan çok etkili bir devlettir çünkü. Dolayısıyla Osmanlı sultanlarının bütün bu misyonların hepsinin bilincine sahip olan sultanlar olarak görülmesi gerekir. Ama daha temelde o bir Müslüman devlettir. Çünkü İmparatorluk ideolojisinin, başka bir tabirle, Osmanlı resmî ideolojisinin dayanağı da İslam'dır. Bunu kabul etmek lâzım.

TARİH ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM*

Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

Benim araştırma konularım, İlahiyatçı meslektaşların tasavvuf tarihi alanındaki araştırmaları rezervde kalmak kaydıyla, daha çok Türkiye'de merhum M. Fuat Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın açtıkları, kısaca Anadolu'nun İslamlaşması tarihi diyebileceğimiz bir alanı ilgilendiriyor. Ama onların seviyesinin benim için çok yükseklerde olduğunu itiraf etmeliyim. Yalnız Şeyh Bedreddin'e atfedilen şu sözle kendimi anlatabilirim: "Ben de hâlimce Bedreddinem"... Bugün onların yerini dolduracak tarihçilerimiz yok maalesef. Kolay kolay olabileceğini de sanmıyorum. Bu sebeple şahsen bu alanda Türkiye tarihçiliğinde büyük bir boşluk olduğunu düşünüyorum. Tanzimat'tan günümüze kadar, özellikle de Cumhuriyet'le beraber Türkiye'de yaşadığımız, daha doğrusu bize yaşatılan kültürel ikilemin temelindeki ana problem İslam'la olan ilişkimizdir. Tartışmalar o mihver etrafında dönüyor. Temelde bu kültür çatışması ile ilgili sorunların İslam algılayışları ile alâkalı olduğu görülüyor. Toplumuzda laik, Batıcı, modernleş-

* Tarih Nasıl Yazılır? Tarih yazımı için Çağdaş Bir Metedoloji, Editör: Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 374-383.

meci bir kesim, İslam'ın sosyal hayatın hiçbir yerinde ve zamanında görünmemesini, sadece vicdanda kalmasını istiyor. Sosyolojik olarak baktığınızda, böyle bir şey olamaz. Diğer bir kesim inancını açıkça yaşamak, toplumsal hayatta görünmek, ülkenin yönetimine katılmak, ekonomisinden pay almak, kültürüne katkıda bulunmak istiyor. İşte çatışma, kabaca, birinci kesimin buna müsaade etmeye yanaşmamasından doğuyor.

Üniversitelerimizin beşerî bilimlerle ilgili bölümleri Türkiye'deki İslam'ı ve müslümanları hiç bir zaman bilimsel araştırma konusu olarak ele almadı, almaz. Öyle bir peşin yaklaşım var bizim akademiada. Oysa biz, bir yanda laik, Batıcı, modernleşmeci bir kesim, diğer yanda muhafazakâr, dindar bir kesim olarak bu iki kültürlülüğü sürdürüp götürüyoruz ve bunun yarattığı çatışmadan doğan şizofrenik zihniyet dünyamızın önümüze yığdığı problemlerle boğuşuyoruz şunca yıldır. Boğuşmaya da devam edeceğiz daha bir süre gibi görünüyor. İslam'la bu sorunlu ilişkimiz yalnız geçmişimiz açısından değil, günümüz ve geleceğimiz açısından da çok önemli bir tartışma alanı yaratıyor. Ben bu alanın tarihsel boyutunu tercih ettim bir tarih araştırmacısı olarak. İşte beni konularımı seçmeme yönlendiren temel güdü bu. Bu problemin tarihsel kökenlerini anlamaya çalışıyorum yapabildiğim kadarıyla. Bu, işin zihniyet yanı...Bu konuda teknik olarak ise size şunları söyleyebilirim:

Bu tarihsel kökenleri anlamaya yönelik olarak konularımı seçiyorum. Bunlarla ilgili olarak kaynaklara mümkün olabildiğince vâkıf ve hâkim olmak çok önemli. Ayrıca modern literatürü dikkatli bir şekilde takip etmek ve eleştirel gözle değerlendirmek son derece mühim. Birbirine paralel bu iki işlemi gerçekleştirirken dikkatimi çeken, daha önce

üzerinde durulmamış, yahut durulmuş olsa bile yeterince irdelenmemiş bir takım konulara, meselelere rastlıyorum zaman zaman. Bunlara dair bir şeyler yazılmadığını görür ve o konuların önemine inanırsam, üzerlerine giderim. İşte benim konu seçim yöntemlerinden biri budur. Veya yazılmış olsa bile başka bir açıdan bakabileceksem, o zaman o konuyu araştırırım. Bir de tabiî yaşadığımız hayatla, bu hayatın kültürel temelleriyle ilgili olması gerekir çalışacağım konunun. Kısaca seçeceğim konu veya konuların yaşadığımız toplumla, onun kültürüyle canlı bağlantısı olmalı. Ben böyle seçmeye gayret ediyorum konularımı. Tabiî onları yazıya dökerken ortaya koyduğum şey kendi versiyonum oluyor. Tarihçiliğin belki en zevkli yanlarından biri de bu...Her tarihçinin yazdığı eser onun kendi versiyonudur şüphesiz ve hiçbir tarihçi o versiyonun mutlak tarihsel gerçek olduğunu iddia edemez. Belki gerçeğe çok yakın olabilir, ama mutlak gerçeklik olmayabilir de.

Benim ilgilendiğim alanın sosyo-kültürel tarih yaklaşımıyla Türkiye'de çok fazla çalışıldığı kanaatinde değilim. Şüphesiz çok değerli katkılar yapıldı bu alana bugüne kadar, gerek dünyada, gerekse Türkiye'de. Ama günümüz Türkiye tarihçiliği hâlâ pek çok problemi bulunan bu alana pek itibar etmiyor artık. Yani ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Türkiye'de bu alan M. Fuat Köprülü'yle başlayıp Abdülbaki Gölpınarlı'yla ve kısmen de Osman Turan'la atılım yaptı, fakat bugün hız kesmiş durumda yazık ki... Oysa bu alanın, içinde yaşadığımız hayatı, toplumu anlamak itibariyle tarihsel arkaplan bakımından çok önemli olduğuna inanıyorum. Buna rağmen, çalışılması zordur. Çünkü bu alanda çalışacak kimselerin en azından genel çizgileriyle de olsa ciddi bir İslam uygarlık tarihine, İslam ilâhiyatı bilgisine ve kültürüne âşina ol-

maları, Müslüman halkı tanımaları, anlamaya çalışmaları, onlarla iletişim kurmaları, sosyolojiye, sosyal psikoloji nosyonuna sahip bulunmaları kaçınılmaz olduğu gibi, alanın kaynak dillerine (Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi ve paleografyası), yazıp konuşabilecek kadar en azından bir, hiç olmazsa literatürü kullanabilecek kadar iki veya üç modern Batı diline de hakim olmaları gerekmektedir. Sanırım daha çok bu sebeple olsa gerek, günümüz genç tarihçi adayları daha kolay formasyon isteyen alanları tercih ediyorlar. Biraz Osmanlı Türkçesi, paleografyası ve bir de şöyle böyle bir İngilizce ile yetiniyorlar genellikle...

Nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

Tabiî ki öncelikle kafanızı meşgul eden problematikler sizi yönlendirmeli. Kafanızda bilimsel takıntılarınız olmalı. Sonra o takıntıların peşinden gitmeli ve konularınızı ona göre seçmelisiniz. İlgilendiğiniz konuların kaynaklarını çok dikkatli bir biçimde okumak, sorgulamak gerekiyor. Satır aralarını okumak, yazılanlardan yazılmayanları sezmeğe çalışmak icap ediyor. İkinci aşamada mevcut modern literatürü olabildiğince–olabildiğince diyorum, çünkü mahakkak her zaman gözünüzden kaçabilenler olacaktır- eksiksiz bir şekilde taramak şart. Bu işlem sizin kaynaklara daha iyi nüfuz etmenize yardımcı olacaktır. Süreci aksi yönde de işletebilirsiniz. Yani önce modern literatürü tararsınız, sonra kaynaklara yönelirsiniz. İki yöntemin de kendine göre avantajları vardır. İşte bu sizin araştırma sürecinizdir. Bu arada bazı meseleleri meslektaşlarınızla tartışmak, onların görüşlerini almak da çok önemlidir; çünkü sizin farketmediğiniz bazı noktalara dikkatinizi çekebilirler. Eskilerin dediği gibi, "el-ilmü bi'run ve'l-müzâkeretü delvuhâ", yani "ilim bir kuyudur,

kovası tartışmadır". Ben bu söze çok inanırım. Yalnız, görüşlerinizi kimlerle paylaşacağınız, tartışacağınız önemlidir. Ardından bunların üzerine ben ne katkı yapabilirim diye düşünmeniz gerekir. Eğer bir katkı ortaya çıkacaksa o konuyu yazmak, aksi halde vazgeçmek lâzım.

Veri toplama, analiz etme ve değerlendirme sürçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

Veri toplama süreci gerçekten çok önemlidir. Bu konuda araştırıcının önündeki en tehlikeli şey, kafasında peşin hükümle yola çıkmak, yanlış yaklaşımlara prim vermektir. Yani önceden kararlaştırılmış bir sonucu ispat veya tahkim için araştırma yapmak, asla kabul edilemez. Bu, araştırmacıyı seçiciliğe iter. Tezini destekleyeceğini düşündüğü verileri toplar, diğerlerini göz ardı ederse, o araştırma zaten daha doğmadan ölmüş demektir. Yani kafanızda böyle bir önyargı ile işe başlamak, sizin ideolojik saplantınız olduğunu gösterir. Böyle yapılmış bir araştırma zaten genel kabul görmeyecektir. Dolayısıyla kaynaklardan veri toplarken seçici olmamak lâzım. Analiz safhası da tabiî ki çok önemlidir. Bu aşamada da yine önyargı çok tehlikelidir şüphesiz. Analiz safhasında tarihin yardımcı bilimsel disiplinleri büyük önem taşır. Yan disiplinlerin sağladığı yaklaşım ve özellikle sosyolojik bakış açısı, analizlerinize derinlik katar, ikna edicilik kazandırır. Zaten disiplinlerarası (interdisipliner) yaklaşım denilen şey de bir anlamda budur. Bana göre Türkiye'deki tarihçiliğin en büyük noksanlarından bir tanesi, henüz böyle bir zihniyetin içselleştirilememiş olması veya işin sadece görüntü ve teknik düzeyinde kalınmasıdır. Tek yönlü yaklaşımlar, analizlerinizi, yorumlarınızı kuraklaştırır, zevksiz hâle getirir. İkna edici olamaz. En kötüsü de vardığınız sonuç gerçekle bağdaşmayan, ütopik bir sonuç olur.

Ben bu konuda kendime hep Annales mektebinin kurucularından meşhur Fransız tarihçi F Braduel'in bir sözünü örnek almaya çalıştığımı söyleyebilirim. O, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'Epoque de Philippe II* isimli, dünya tarihçiliğinde çığır açan çok önemli kitabında "Ben bu kitabı yazarken Fransız ve Katolik olduğumu unutmaya çalıştım." diyor. Bu beni çok etkilemiştir. Tarih yazarlarının etnik ve dinî kimliklerini olabildiğince geri plana alarak eserlerini yazmaları gerektiğini düşünüyorum. Ben de kendimce, yapabildiğim kadar bu tarzda yazmağa çalışıyorum.

Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

Benim için önemli olan, her şeyden önce okuyucunun yazdıklarımı, beni doğru anlamasıdır. Ben okuyucuya kendimi yanlış anlatırsam, doğru kelimelerle, düzgün bir dille ve üslupla, anlaşılır bir şekilde yazmazsam, okuyucu tabiî ki beni yanlış anlayacak ve yanlış değerlendirecektir. Nitekim zaman zaman benzer durumlarla az da olsa karşılaştım. Ama bu gibi durumlarda yazdıklarımın daha çok ideolojik yargılamalara, sert ve aşağılayıcı eleştirilere muhatap edildiğini gördüğümü üzülerek belirteyim. Bu sebeple ele aldığım meseleler çok hassas konular olduğu için kırk düşünüp bir yazıyorum. Az önce de söylediğim gibi bazı yazılarımın hiç düşünmediğim şekilde yorumlandığını görüyorum. Demek ki kullandığım dilde boşluklar var ve beni yanlış anlıyorlar deyip düzeltmeler yaparım. Bir de yazdıklarımı hemen yayınlamam, belli bir süre bekletip yeniden gözden geçirdikten sonra yayınlamaya dikkat ederim. Bu, yazarken farkına varmadığınız şeyleri sonradan farketmenizi sağlıyor. Çünkü yazdıklarınız o sırada sizin haleti ruhiyenizin bir ürünüdür. Bazı

şeyler dikkat nazarınızdan kaçmış olabilir. Yerine göre birkaç ay bekletirim. Sonunda yazdığım metni tekrar okurum. Düzeltmeler yapar, sonra yayınlatırım. Hatta yayınlandıktan sonra da dışarıdan biri gibi bakarak yeniden okurum. Tabiî buna rağmen her zaman isabetli olduğumu iddia edemem.

Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

Bu alanda karşılaşılabilecek en büyük zorluk, her şeyden önce zihniyet meselesidir. Yukarıda söylediğim gibi, Türkiye toplumu Cumhuriyet'le beraber yaşamağa başladığı kültürel travmadan henüz kurtulmuş ve sağlıklı düşünmeye, rasyonel düşünmeye alışmış bir toplum değil ne yazık ki... Muhafazakâr kesime mensup olanlar, tarihsel gerçekliğe değil de, kafalarında kurguladıkları ütopik, sanal, "mukaddes tarih"e uygun eserler bekliyorlar. Siz bu tarihe itibar etmediğiniz, sorguladığınız zaman sizi kafalarında mahkûm edebiliyorlar. Diğer kesim (adına her ne derseniz) sizi farklı yerden mahkûm edebiliyor . Kısacası, ya zındık, nasipsiz, oryantalist kafalı veya gerici, inkılâp düşmanı, şeyhülislam kafalı oluveriyorsunuz. İşte bizim ülkemiz...

Bu, dediğim gibi işin zihniyet ve bilimsel yaklaşım tarafı. Diğer yandan çalıştığım alanın teknik sıkıntıları da var. Özellikle Selçuklular dönemi için, çok iyi bilindiği üzere, kaynak sıkıntısı var. Bu dönem Osmanlı dönemiyle asla kıyas kabul etmeyecek yoksunlukla karşı karşıya. Osmanlı döneminde kopya edilmiş bazı vakfiyeleri saymazsak, dönemden kalma hiçbir arşiv belgesi yok maalesef. Selçuklular döneminde de yazılmış resmî belgeler mutlaka vardı, ama bir takım sebeplerle bugüne yetişmemiştir.

O yüzden birkaç vekayiname dışında elimizde pek bir şey yok. Ama ben bu sıkıntının bir dereceye kadar menakıpnameler, tasavvufî eserler ve çeşitli edebî ürünlerle, belirli yöntemler kullanılarak bir ölçüde giderilebileceğini düşünüyorum.

Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

Teknik olarak ben fiş sistemi ile çalışırım. Bibliyografya ve bilgi fişleri vardır. Bu sistemi 1963-64 senelerinde Türk Edebiyatı Tarihi hocamız rahmetli Nihat Sami Banarlı'dan öğrendim. Bazı Pazarlar onun Bebek'teki evine giderdik birkaç arkadaş. O bize hocası M. Fuat Köprülü'nün çalışma sistemini anlatırdı. Bu fiş sistemini o Köprülü'den öğrenmiş ve ben de ondan öğrendim. Çok esaslı bir hocaydı.

O zaman hazır fişler yoktu şimdiki gibi... Ben İstanbul Cağaloğlu'ndaki kâğıt hurdacılardan kilo hesabı ucuza aldığım ince kartonları matbaalarda bilgi fişi 12,5-20,5 ve bibliyografya fişi 7,5-12,5 ebatlarında (uluslararası standard boyut) olmak üzere kestirip kullanıyordum. Sonraları yurt dışına her çıktığımda, kitabevlerinden sonra en çok zevkle dolaştığım kırtasiye mağazalarından hazır standard paketler hâlinde fişler ve kutular, karteksler alırım. Şimdi Türkiye'deki büyük marketlerin kırtasiye reyonlarında da her türlü kaliteli, estetik malzemeler bulabiliyorsunuz.

Çalıştığım konularla ilgili olarak okuduğum kitap ve makalelerdeki beni ilgilendiren, mühim bilgileri fişlere yazarım ve çalışırken bu fişleri masa üstüne yayıp çalışırım. Böylece hepsini bir arada görme imkânım var. Artık bilgisayarda bu konuda özel programlar var tabiî. Onla-

rı kullanabilirsiniz, ama hepsini birlikte ekranda görme imkânınız olmaz. Bilgileri, fişlere kendi orijinal dillerinde, özetlemeden olduğu gibi aktarırım. Çünkü bu bilgiler daha sonra başka çalışmalarda da kullanılabilir. Benim bütün kitaplarım ve makalelerim bu şekilde yazılmıştır.

Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arsında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

Tabiî ki acemilik yıllarındaki müktesebatınız ve tecrübeniz sınırlı olduğu için, o zaman yazdıklarınız bugün size basit gelebilir. Kavrayışınız, metodunuz kusurlu olabilir. Bu tabiîdir ve bazı nadir istisnalar hariç, herkes için geçerlidir bence. Ama aradan geçen zaman sizi ilmen ve zihniyet olarak olgunlaştırır, müktesebatınız zenginleşir, metodunuz gelişir. İlk yazdıklarınızı beğenmeyebilirsiniz, beğenebilirsiniz de. Meselâ ben böyle bir kaç çalışmamı yeniden yazmışımdır sonradan. Babaîler İsyanı, Emirci Sultan isimli çalışmalarımı örnek verebilirim. Bunları yeniden yazdım meselâ... Çünkü Fransa'da yaptığım Babaîler İsyanı ile ilgili doktora tezim sonradan bana çok eksik göründü. Bu tezi 1996 da yeniden yazdım Türkçe olarak ve epeyce de geliştirdim. Meselâ sosyal taban meselelerinin eksik olduğunu gördüm. Ayrıca çalışmamda kullandığım kaynakların tercümelerini de koydum. Araştırmacılar ve okuyucular kaynağın kendisini görsün istedim. Oysa bu çalışma C. Cahen'in başkanlığını yaptığı jüri tarafından pekiyi derece ile çıktı savunmadan. Ben sosyal ve kültürel, dinî, tasavvufî tarih araştırmalarında sosyal taban meselesine çok önem veriyorum. Çünkü sonuçta kültür tarihinden, din ve tasavvuf tarihinden bahsediyorsanız bunun

ortaya çıktığı bir sosyal taban vardır. Bizde tasavvuf tarihçiliğini bu açıdan yetersiz buluyorum. Annales Okulu'nun farkı da budur. Bu sebepten Kıta Avrupası tarihçiliğinin Anglo-Sakson tarihçiliğinden daha iyi olduğunu düşünüyorum. Anglo-Sakson tarihçiliğinde gösterişli, çarpıcı başlıklar kullanan eserler görürsünüz ama çoğu zaman derinlikli analizlere rastlayamazsınız. Ayrıca zihniyet tarihçiliği gibi çok önemli bir tarihçilik alanı, bizde neredeyse merhum Sabri Ülgener'le son buldu gibi. Arkası gelmedi. Osmanlı tarihçiliği bu alanda bizde de dışarıda da çok zayıftır. Bu konuda yine Annales'cilerden meşhur Lucien Febvre'i tanımak gerekir. O bizde ne yazık ki tanınmadı. Büyük eksiklik diye düşünüyorum.

Son olarak bir de şunu söyleyeyim izninizle fazla uzatmadan. Ben her çalışmamda, kitap olsun, makâle olsun, benden önce yapılan çalışmaların hakkını vermeye çalışırım. Çünkü hem bir kadirşinaslık borucudur, hem de bu araştırmacının lehinedir. Çünkü okuyucu bu çalışmaların üstüne sizin ne koyduğunuzu görür. Ele aldığım konuları başka kültürlerle mukayeseli, genel olarak uzun soluklu tarihsel arka plan çerçevesinde ele almağa çalışırım. Meselâ Zındıklar ve Mülhidler kitabında sadece Osmanlı dönemini bahis konusu etmedim. Bu konunun Emeviler döneminden günümüze kadar düşünsel, sosyal ve edebî olarak nasıl algılandığını ele alıp inceledim. Böylece Osmanlı toplumundaki bu muhalefet çevrelerinin zihniyet dünyalarının hangi köklerden beslendiğini anlamağa ve göstermeğe çalıştım. Orta ve Yeniçağ Avrupa'sındaki benzer ortamları yapabildiğim kadar incelemeğe gayret ettim, zihnimde bir mukayase yapabilmek için. Bunu kitapta pek göremezsiniz açık olarak, ama zaman zaman kısa atıflar gözünüze çarpabilir. Evet işte böyle...

V. AHMET YAŞAR OCAK VE TARİHÇİLİĞİ

AHMET YAŞAR OCAK VE TARİHÇİLİĞİ: I

Röportaj: Aks-i Tarih*

Web sitenizdeki özgeçmişinize, "Ben Ahmet Yaşar Ocak..." şeklinde başlamakta ve hayatınızın önemli kesitlerinden bizi haberdar etmektesiniz. Bu kesitler ve dönüm noktalarını da konuşacağız, ama öncelikle sizin başladığınız yerden yani A. Y. Ocak'tan başlayalım. A. Y. Ocak nasıl bir aile yapısı içersinde dünyaya geldi? Ya da soruyu şöyle soralım: Ailenizin sizin A. Y. Ocak olmanızda ve dünyayı algılayışınızdaki tesirleri nasıl oldu?

Daha önce de bazı röportajlarda hep vurguladığım gibi, ben Yozgat'ta, Çapanoğulları'nın merkezi olan, vaktiyle kendine göre hatırı sayılır bir kültürel altyapı yaratmış bir kasabada doğdum ve büyüdüm. 18. yüzyıl başlarında kurulmuş olup klasik Osmanlı şehirlerinden fizikî görüntü bakımından da epeyce farklı bir Osmanlı kasabasıydı burası. Ailem, babam ve annem köy kökenli, fakat 1938'de Yozgat'a yerleşmişler. Babam Çiçekdağı taraflarından. Gençliğinde manifaturacılığa başlamış, Yozgat'ta

* TOBB Ünv., 16.6.2011

da aynı mesleği sürdürmüştür. Ayrıca yan iş olarak celeplikle de meşguldü. Ben de yaz tatillerinde onun yanında çırak olarak çalışırdım, yani esnaflıktan da biraz anlarım o vesileyle...

Babamın ailesi medrese geleneğinden geliyor. Dedem Molla Bekir, onun dedesi Molla Osman. Hatta büyük amcam da Molla İsmail diye tanınırmış. Bunların hepsi de Çapanoğulları'nın Yozgat'ta yaptırdığı Demirli Medrese'de okumuşlar. Büyük dedemiz Molla Osman aynı zamanda halk arasında evliyadan kabul edilir ve bazı ruh hastalıklarının tedavisi için yoğun ziyaretlere sahne olan, bugün Kırıkkale ile Yozgat arasında, Yerköy yakınlarında bir tepecik üzerinde türbesi vardır. Bu türbeyi ziyaret edenler, hastalıklarının iyi olacağına inanıyorlar. Bizim Ocak soyadımız da oradan geliyor. Soyadı Kanunu çıktığında nüfus memurları babamın ailesine Ocak soyadını münasip görmüşler. Bu yüzden de beni ilk zamanlarda Alevî ocaklarıyla karıştırırlardı bazen. Hatta rahmetli Bedri Noyan Dedebaba benim bir Alevî ocağı dedesi olduğumu zannetmişti.

Anne tarafından dedem ise zengin bir Orta Anadolu'lu köy ağası olup Sorgun taraflarındandı. Epeyce varlıklı ve nüfuzlu imiş. Ama Güneydoğu Anadolu'daki ağalık sisteminden farklı bir ağalık bu. Sadece zengin ve nüfuzlu, o kadar. Öyle köyleri, marabaları falan yok, çünkü Orta Anadolu'da o tür bir ağalık sistemi yok. Ama yanında ücretle çalışan "azap" tâbir edilen bir miktar hizmetkârı ve çobanları varmış. Çünkü birkaç sürü koyun sahibi, zengin tarlaları ve çiftlikleri varmış. Ben dedelerimin ikisini de görmedim. Çünkü Molla Bekir dedemi zaten babam da görmemiş. O daha bebekken ölmüş. Salim dedem ise ben

doğmadan 3 ay önce vefat etmiş. Ben böyle bir aile içinden geliyorum. Babam yetim büyümüş, harp çocuğu... Babasını hatırlamıyor. Esnaflığa başlamış, savaş yıllarında okuma imkânı bulamamış. Kendinden başka bir kız kardeşi, beş erkek kardeşi varmış... Sadece babaannem bu sorumluluğu sırtlamış ve onları büyütmüş. Babam akrabalarından pek ilgi görmediklerini söylerdi hep. Yani zor şartlar içerisinde büyümüşler.

Babamın dükkânına o zaman Yozgat'ın eski Osmanlı bakiyyesi Şeyh efendilerden, ulemâdan falan bazı kimseler gelir giderlerdi, babamı da severlerdi. Onların sohbetlerini dinlemekten büyük zevk alırdım. Bende tarihe, tabiî ki Osmanlı tarihine ilk merakı uyandıran da bu sohbetler olmuştur. Onlar yaşadıklarını, savaş hatıralarını, tek parti döneminde yaşadıklarını anlatırlardı uzun uzun. Sonra babamın müşterileri arasında Abdülhamid döneminde, Meşrutiyet döneminde değişik cephelerde savaşmış olan yaşlı gâziler vardı. Onlardan birkaçını dinledim, çok ilginç savaş hâtıraları anlatırlardı. Keşke daha büyük yaşta olsaydım ve o hâtıraları kaydetseydim, ne kadar ilginç olurdu!

Ayrıca Molla Bekir dedemin, Molla İsmail amcamın medrese arkadaşları da zaman zaman bizim dükkâna gelirlerdi. Babamın çok yakın bir ahbabı da, gazeteci-yazar Taha Akyol'un babası Hacı Mustafa Akyol'du.Dolayısıyla Taha Akyol benim hem mahalle ve çocukluk arkadaşım, hem de ilkokulun son iki sınıfında beraber okuduk. Birbirimizi hâlâ çok severiz . Çok takdir ediyorum onu gazeteci olarak, Türkiye'de hukuk, sosyoloji ve tarihten nasip almış, nadir entelektüel birkaç gazeteciden birisidir Taha Bey.

Hocam babanızın etkisinden bahsettiniz, annenizin üzerinizdeki etkisi nasıldı?

Babam dediğim gibi tarihe çok meraklıydı. Annem bir ev hanımıydı, ama o da Battal Gazi, Hz. Ali cenkleri gibi konuları çok sever ve bana onları okutturup dinlemeye bayılırdı. Babam Feridun Fazıl Tülbentçi'nin romanlarını okumayı çok severdi. Ayrıca dinî konulara da çok meraklıydı. 1950'li, 60'lı yıllarda eskisinin devamı olarak Sebilürreşad dergisi çıkıyordu. O dergiye aboneydi babam. Harika yazılar vardı o dergide, onları hem kendi okur, hem bana okuturdu. İşte öyle bir ortamda hem dinlediklerim, hem tanıdığım insanlar, hem kendi okuduklarımın her halde etkisini dikkate almak lâzım. Meselâ, Taha ile ben bir kitap kulübü kurmuştuk. Kitapçıdan aldığımız ilginç kitapları önce kendimiz okuyorduk. Sonra onları 25 kuruşa başka arkadaşlara okutuyorduk. Oradan kazandığımız 25 kuruşlarla yeni kitaplar alıp hem kendimiz okuyorduk, hem başkalarına okutuyorduk böyle bir devr-i daim yani. Fakat bunların yanında ikimiz de Batı klasiklerine çok meraklıydık. Daha sonra Orta tahsilimiz esnasında Rus klasikleri, Fransız klasikleri, İngiliz klasikleri, Amerikan romancılığı, bunları çok büyük bir şevkle okurduk. Ben pek ders çalışmazdım, ama ha bire roman okurdum.

Kaç yaşındaydınız hocam bunları yaptığınızda?

Bu söylediğim 9-10-11 yaşları... 1954-56 arası ve İmam-Hatip Lisesi yılları

Çok bilinçli bir çocukluğunuz geçmiş o zaman Hocam.

Evet, sayılır, ama bu tamamen çocukluğunuzun geçtiği ortama bağlı. Şimdiki gibi televizyon yok, internet yok.

Başka dünyalarla tek iletişim kanalınız kitaplar ve yabancı sinema... Bir de Yozgat faktörünü görmek lâzım. Yozgat, o zamanlar kendine mahsus yapısı olan bir Orta Anadolu şehri. Bugün tabiî ki ekonomik bakımdan oldukça zor bir durumda, ama o zamanlar Çapanoğullarının ikametgâhı olması dolayısıyla orada yoğun bir kültürel yapı oluşmuş. Bir yanda medreseler, bir yanda tekkeler. Meselâ bir Halvetî tekkesi varmış, bir Mevlevî tekkesi... Kaç tane medresesi var. Bütün bunlarda yetişen insanların yaşlılık dönemlerine ben yetiştim. Onların sohbetlerini dinlemek beni büyülüyordu âdeta. Böyle bir ortamda yetiştim, o bakımdan kendimi şanslı addediyorum.

Galiba hocam sadece kitap okumakla da kalmamışsınız, lise hayatınızda tarihî roman denemeleriniz de olmuş.

Evet iki tane roman yazdım. 10-15 kadar da hikâye denemem oldu. Ömer Seyfettin ve Sait Faik'i taklit yollu. Yazmayı çok seviyordum. Yakınlarımdam dinlediğim masalları yazıya geçirerek dört lise defteri doldurduğumu hatırlıyorum.

Onlar hâlâ mevcut mu hocam?

Yok, mevcut değil maalesef. Annem onları yakmış bilmeden, küçük tandır evinde, Ramazan'da sahura bazlama pişirmek için. Buna hâlâ çok üzülürüm. Elimde olsalardı onları bugün yeniden okumayı çok isterdim, nasıl yazmışım diye... Hem kendim de resimliyordum bu tarihî romanları. Resmim de iyidir benim, hatta hariçten lise bitirmelerinde resim sınavında resim hocası yanıma geldi, baktı şöyle yaptığım resme dedi ki "sen bir yerde ressam olarak çalışıyor musun?" Yok dedim. "Eee, niye çalışmıyorsun o zaman çalışsana" dedi.

Bugün de devam ediyor musunuz hocam buna?

Yok artık geçti o günler. Sonra, İstanbul Yüksek İslam'da okurken şimdi iyi bir hattat olan Turan Sevgili adındaki arkadaşımla Türkiye'nin Osmanlı döneminden kalan son büyük hattatı Hamit Aytaç'tan, hat dersleri aldık. Turan devam etti, ben edemedim maalesef. Ayrıca ikimiz de Türk Sanat Musikîsine çok meraklıydık. Bir müddet Beyoğlu Musikî Cemiyeti'ne devam ettik. Ama onu da tamamlayamadım ne yazık ki... En azından keman veya tanbur, ud çalabilmeyi çok isterdim.

Maşallah! Yozgat'ın havasından mı hocam?

Belki... Ama gerçekten Çapanoğulları burayı kendilerine başkent yapınca şehircilik bakımından, ekonomik bakımdan olduğu gibi kültürel bakımdan da önemli bir merkez hâline getirmek için ellerinden geleni sarf etmişler. Onların meyvelerini benim neslim topladı ve ondan sonra bitti. Şimdi Yozgat' ta öyle bir kültürel ve toplumsal yapıyı asla bulamazsınız. O iş bitti! Türkiye'nin her tarafında bittiği gibi.

Gene hayatınızdan şöyle bir kesit aktarmaktasınız Web sitenizde: "İlkokuldan sonra, Yozgat İmam-Hatip Okulu'na girdim. O zamanlar 7 yıl olan bu okulu 1963'te bitirdikten sonra, lise mezunu sayılmadığımız için, İlahiyat Fakültesi'ne giremediğimizden, bizlere açık tek yüksek tahsil kurumu olan İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü (şimdiki M. Ü. İlahiyat Fakültesi)'ne girdim. Burada bir yandan da zamanın önemli hocalarından hariçten dersler alarak tahsilimi takviye etmeğe çalıştım. 1967 yılında İlahiyat lisansını tamamladıktan sonra, tarih tahsili yapmayı çok istediğimden, hariçten lise sınavlarına girip İstanbul Bakırköy Lisesi'nden mezun oldum. (Bu arada, İmam-Hatip okulu mezunu olduğum için, sınava girmek amacıyla başvurduğum

bazı liselerden hakaretlerle kovulduğumu da üzülerek belirteyim.)" diyorsunuz özellikle altını çizerek...

İmam-hatipli olma ve mağduriyet... Acaba bu nokta Türkiye'deki İslam algısının tarihine inmenizde ve bu çok hassas problematik üzerinde eğilmenizde ilk kıvılcım olmuştur diyebilir miyiz? Ayrıca, imam-hatip ve ilahiyat eğitimini tamamladıktan sonra size hariçten lise bitirten bu tarih aşkı nereden kaynaklanıyordu? Kısaca neden Tarih tahsili?

O acıları çektik, doğru. "Neden tarih tahsili?" Evet neden? Sebebini söylersem belki size tuhaf gelecek, ama söyleyeyim: Yozgat İmam-Hatip okulundayken bir film seyretmiştim Ömer Hayyam'la ilgili. Hollywood mamûlü bir filmdi. O filmdeki Hasan Sabbah, Alamut Kalesi, İsmailîler filan çok ilgimi çekmişti. Özellikle Hasan Sabbah karakterini canlandıran aktör beni fevkalâde etkilemişti. Sinemadan çıktıktan sonra hemen Yozgat Halk Kütüphanesi'ne gittim ve nedir bu Alamut Kalesi, Hasan Sabbah kimdir falan diye araştırdım, ama buna dair hiçbir şey bulamadım tabiî. Bu benim içimde bir ukde olarak kaldı ve İsmailîler'in tarihini öğrenmeye çalıştım. Şimdilerde bu işin çok önemli uzmanı Ferhad Defteri'yle de (şimdi Londra'da biliyorsunuz, İsmailî Araştırmaları Enstitüsü Başkanı ve aynı zamanda İsmailîlerin önemli bir dinî lideri) bu vesileyle bir yakınlığımız oldu. Kitaplarını bana yolladı. Birbirimizi görmedik, ama geçen sene ben onu İzmir'de İlahiyat Fakültesi'nin Hz. Ali üzerine düzenlediği uluslarası bir sempozyuma davet ettirdim ve Türkiye'ye geldi.

İmam galiba kendisi...

Bir dinî lider, ama imam değil. Şimdi bir öğrencim İsmailîler üzerine doktora hazırlıyor. Evvelki sene Ferhad Defteri'nin yanına gitti ve bir sene onunla çalıştı.

Yüksek İslam'da çok değerli bir mezhepler tarihi hocamız vardı Muhammed Tancî diye, Faslı. Meşhur ve önemli bir oryantalist, Müslüman oryantalist. Şimdi Müslüman oryantalist nasıl oluyor diye soracaksınız. Var tabiî, yani ilgi alanı olarak bu sahada çalışan birisi. O mezhepler tarihi hocasıydı, derslerini Arapça verirdi. O Arapça metni biz Türkçeye tercüme ederdik Mustafa Öz adındaki bir arkadaşımla beraber (şimdi Marmara İlahiyat'da mezhepler tarihi hocası), diğer arkadaşlarımıza dağıtırdık. Fevkalade nefis bir adamdı. Ondan çok yararlandım. Orada önemli başka hocalarımız da vardı. Bugün hepsi vefat etmiş durumda, Allah rahmet eylesin! Nihat Sami Banarlı, Edebiyat Tarihi hocamızdı. Ali Nihat Tarlan Fars Dili ve Edebiyatı hocamızdı. Ömer Nasuhi Bilmen, Kelam hocamızdı. Ahmet Davutoğlu İslam Hukuku hocamızdı. Onlardan elden geldiğince yararlanmaya çalıştık. Ben orayı bitirince İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'ne girdim.

Her neyse. 1967-71 yıllarında burada okurken, tasavvuf tarihine merak sardım ve o vesileyle Fuat Köprülü'yü, Abdulbaki Gölpınarlı'yı keşfettim. Onların eserleri beni çarptı açıkçası, fevkalâde beğenmiştim onları. Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli kitabı ve *Anadolu'da İslamiyet* adlı makalesi, şimdi çalıştığım alana girmem konusunda büyük rol oynadı.

Tefekkür hayatınızdaki yeni bir başlangıç: İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü... 1971'de mezun olduktan sonra yüksek lisansa başlıyorsunuz. Yüksek lisansınızı Prof. Nejat Göyünç hocanın rehberliğinde tamamlamış olmanız sizin daha sonraki çalışmalarınızın seyrini nasıl etkiledi?

Tefekkür hayatı çok farklı bir şeydir. Ben kendimi böyle bir nitelemenin içerisine koyamam. Çünkü tefekkür cid-

di ve yoğun bir bilimsel birikimin bir sonraki safhasıdır. Her bilim adamı o safhaya geçemez. Ama "meslek, yahut çalışma hayatınızda" diyebilirsiniz.

Allah rahmet eylesin! Nejat Göyünç Hoca İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden de benim hocamdı. Ondan ve Tayyip Gökbilgin'den çok yakın ilgi gördüm. Orada başka çok saygı duyduğum hocalarımız da vardı. Allah hepsinden razı olsun, mekânları cennet olsun. Prof. Tayyip Gökbilgin çok meşhurdu o zaman. Ben orada onun başında bulunduğu Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi kürsüsünden (o zaman kürsü sistemi vardı) mezun oldum. Rahmetli Cengiz Orhonlu, Şehabettin Tekindağ, Münir Aktepe gibi hocalardan Yeni Çağ Tarihi kürsüsünde ders aldım. Ondan sonra Sanat Tarihi bölümünden (o zaman sertifika usulü vardı şimdiki yan dal gibi) sertifika aldım. Oktay Aslanapa'nın öğrencisi oldum. İki yıl Türk İslam Sanatı derslerine devam ettim orada.

Lisans tezi konumun seçilmesinde Nejat Hoca'nın (mekanı cennet olsun) katkısı olmuştur. Hatta benim sosyo kültürel tarih alanında çalışma arzumu teşvik eden, cesaretlendiren de o olmuştur açıkçası. Lisans tezi çalışmamı (o zamanki İstanbul tarih bölümü öğrencileri gibi), ben de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptım. Konum Osmanlı İmparatorluğu'nda Zâviyeler idi. İstanbul tarih bölümü öğrencileri arşivi tanımaya; belgelerle yüz yüze gelmeye daha lisans tezi safhasında başlarlar. Nejat Hoca'nın bu konuda bana çok büyük yardımı ve desteği olmuştur.

Ve 1974'te yüksek lisans biter, ama meslekî yolculuğunuzda, ya da çalışma hayatınızda diyelim, yeni bir sayfa açılır: Fransa. Strasbourg Üniversitesi'nde sahanın önde gelenlerinden Prof. Irene Mélikoff rehberliğinde bir doktora... doktora konunuza

geçmeden akademik hayatınızın bu yeni merhalesinin, yani Fransa, Mélikoff ve genel olarak Annales ekolünün A.Yaşar Ocak kimliğindeki rolleri nelerdir?

Nejat Hoca doktora için beni Mélikoff'un yanına gitmeye, bunun için de Fransızlar'ın yabancı öğrencilere verdiği burs sınavlarına girmeye teşvik etti, belki oradan bir burs kazanır gidersin diye. O sınavlara girdim, ama daha önce bir sene de Hacettepe'nin Yabancı Diller Okulu'nda Fransızca kursları aldım. Gerçi İmam Hatip okulunda da çat pat Fransızca dersimiz vardı, fakat o zaman doğru dürüst yabancı dil dersi yapılmıyordu. Derse bazan bir ay bir avukat gelir, iki ay hoca bulunmaz, üçüncü ayda bilmem noter gelir falan. Böyle yabancı dil dersi olur mu Allah aşkına? Neyse, bereket Yüksek İslam'da çok iyi bir Fransızca hocamız vardı, ama o da daha çok gramer öğretirdi. Gramerle yabancı dil öğrenilemiyeceğini o zaman anladım. Neyse, kısmetmiş Fransız burslarından birini ben kazandım ve Fransa'ya gittim. Ben Irene Mélikoff'u o zamana kadar tanımıyordum: Nejat Hoca onun yanına gitmemin çok yararlı olacağını söyledi ve gittim oraya. Aldığım burs bir senelik araştırma bursuydu. Kadere bakın ki, Irene Mélikoff beni bırakmadı, doktoramı orada yapıp bitirebilmem için her sene bursumu uzattırdı. "Doktoranı bitirttirip seni öyle yollayacağım Türkiye'ye" dedi ve öyle yaptı. Kısaca dört sene kaldım ben orada. Konumu da kendim seçtim. Bizim Yozgat yakınlarında Emirci Sultan Türbesi diye bir yer var. Orada bulduğum belgeler üzerinde uğraşırken bu konuyu keşfettim açıkçası ve onun üzerine çalışmaya başladım. İyi ki de çalışmışım. Çünkü o bana çok önemli bir perspektif açtı. Bir de tabiî ki Mélikoff gibi dünyaca ünlü bir hocanın yönetiminde ve üstelik Strasbourg Üniversitesi gibi, An-

nales ekolünün ocağı olan bir üniversitede çalışmanın sağladığı bir akademik ortamı söz konusu etmek lâzım. Marc Bloch'un, Fernand Braudel'in, Lucien Febvre'in inisiyatifiyle kurulan bir tarih mektebinin ocağı olan bu üniversiteye dünyanın dört bir tarafından çok ünlü hocalar konferans vermeye, seminer yapmaya geliyorlardı. Avrupa ve Amerikan üniversiteleri böyledir biliyorsunuz. Ben bu konferans ve seminerleri, hele Katolik ve Protestan İlahiyat fakültelerinin kollokyumlarını aksatmadan takip etmeye çalıştım. Bizim burada da üniversite mi var Allah aşkına? Bunlar üniversite mi? Ben bunları hiç üniversiteden saymıyorum açıkçası. Bizim üniversiteler –istısnalar hariç tabiî- genellikle resmî ideolojinin paralelinde eğitim ve öğretim yapan, bilim üretmekten çok akademik bürokrasi gibi çalışan kurumlardır. 39 yıllık bir tecrübeden sonra bunu rahatlıkla söyleyebilirim. Kısacası Strasbourg Üniversitesi'nde dünyaca ünlü o hocaları dinlemek büyük bir mazhariyetti. Ayrıca dünyaca ünlü düşünürler, siyaset bilimciler gelirler, konferans verirlerdi. Üniversite dediğiniz böyle olmalı, evrensel boyuta sahip, her türlü düşüncenin serbestçe tartışılabildiği kurumlar olmalıdır aslında. Bu kurumlar gelişmiş Batı ülkelerinde, Amerika'da, Avrupa'da dünya bilimine önemli katkılar yapan kurumlardır. İdeolojiler oralarda prim yapmaz bizdeki gibi. Kusura bakmazsınız umarım bunu söylediğim için. Oralara giderseniz inşallah göreceksiniz üniversitenin ne olduğunu.

Doktora çalışmanızda Babaî isyanının dinî ve sosyal bir tetkikini yaptınız. Bu konudaki bazı tarihî bilgi yanlışlıklarını tashih ettiniz. Sizin bu karmaşık tarihî problemi okuyucuya, onun ilmî mahiyetini bozmaksızın canlı bir şekilde sunduğunuz belirtilmekte ve bu canlı tasvirinizin nedeni olarak da sizin is-

yanın geçtiği bölgeleri gezerek alanda çalışmanız gösterilmekte. Bu bağlamda seyahati sever misiniz?

Bence kültür tarihi, sosyal tarih, din ve tasavvuf tarihi çalışanların mutlak surette alana çıkmaları lâzım. Bunun iki faydası var: Birincisi, kaynaklardan edindiğiniz bilgileri orada, o mekânı görerek, insanlarını tanıyarak kafanızda daha iyi anlama, analiz etme, değerlendirme fırsatını size sunması, kaynaklarda anlatılanların bugüne yansımalarını görebilme imkânını sağlamasıdır. İkincisi de, konuya ampirik bir yaklaşım yapabilme imkanını bulmanızdır. Oradaki insanlarla konuşuyorsunuz, tarihin izlerini orada tespit ediyorsunuz. Halil İnalcık Hoca, bakın, doksanlı yaşlarda gitti dolaştı Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu toprakları. Dağ tepe çıka çıka, ine ine. Ben de Babaîler'in izini sürmeye çalıştım. Olayın merkezi Amasya'dan başlayarak onlarla aynı güzergâhı takip edip Selçuklu askerleriyle son savaşı yaptıkları Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasına, Babaîlerin büyük bir katliama tabi tutulduğu yere kadar gittim. Bugün pekçok köyün bulunduğu bu araziyi gezdim. Savaşı hayal ettim orada. Amasya'da meselâ Baba İlyas'ın savunma yaptığı, sonra da asıldığı kaleyi gezerken kendimi onun yerine koymaya, onun içinde bulunduğu psikolojiyi anlamaya çalıştım. Amasya yakınlarında, Turhal yolu üzerindeki adını taşıyan köyde türbesini ziyaret ettim. Oradaki insanlarla konuştum. O tarihî olayların izlerinin deforme olmuş bir biçimde halkın hafızasında yaşadığını gördüm ve çok etkilendim.

Bu isyan neden önemli? Bu isyan sıradan bir isyan değil. Anadolu'da bir sürü isyanlar oldu. Babaî isyanından sonra Cimri isyanı, Timurtaş isyanı falan, Osmanlı dönemin-

de de bir çok var. Fakat Anadolu ve Rumeli dahil olmak üzere, Selçuklu ve Osmanlı döneminde tarihî etkileyen, sonuçları bugün yaşamakta olan toplumun inancını, geleneklerini etkileyen iki büyük isyan var. Birisi Selçuklu döneminde bu Babaîler isyanı, diğeri Osmanlı döneminde Şeyh Bedrettin isyanı. Çünkü bunlar sadece isyan olarak yaşanmış bitmiş olaylar değil, isyandan sonra katılanların yarattıkları sosyo-kültürel bir hareket, bir inanç yaratmış ve bugüne kadar süregelmiş. Bugün Trakya'ya, Balkanlara gittiğinizde, Deliorman'a gittiğinizde, meselâ Bulgaristan'da, Bedrettin'in izlerini oralarda çok bariz olarak görürsünüz.

Ayrıca Babaî konusunu irdelerken bu konunun dinî olmaktan ziyade sosyo-politik bir olgu olduğuna dair bir vurgunuz var. Bu bağlamda çok yönlü sosyal bir vakıayı inceliyor olmanız sizi tarihin dışında hangi ilmî sahalara sevk etti. Tarih dışında en çok hangi alanlarda yan okumalarda bulunursunuz?

Sosyoloji, sosyal psikoloji, hattâ folklor kanaatimce çok önemli. Ve tabiî ki felsefe, antropoloji özellikle, din sosyolojisi. Bu alanlarda da okumalar yapmadan iyi bir tarihçi olunmaz benim kanaatime göre. Tabiî tarihin hangi alanında çalışıyorsanız o alanı ilgilendiren diğer sosyal bilim dallarıyla ilgili okumalar yapmak lâzım. Bu okumalar bizim zihnimizi açar, olayların arkaplanlarını anlamamıza yardımcı olduğu gibi, yapacağımız analizlere derinlik katar, çalışmalarımızı kuruluktan kurtarır. Tarihçinin analizlerini sağlam zemine oturtacak olan bir başka önemli şey, tarihçinin matematik kafasına sahip olmasıdır.

O zaman matematik bilen tarih öğrencileri alınması gerekiyor.

Elbette, elbette. Niye biliyor musunuz? Matematik kafası, zekâsı olan bir tarihçi olaylar arasındaki sebep-sonuç

ilişkisini çok rahat gözlemleyebilir, analizini yapabilir. O bakımdan matematik kafası iyi olmalıdır bir tarihçinin..

Hocam buradan bir başka noktaya geçecek olursak bu Batı menşeli olan ve kilise merkezli dünyanın oluşturduğu Ortodoksluk ve heterodoksluk mefhumları İslamî problematikleri açıklarken tam olarak anlamı karşılayabiliyor mu? Örneğin Sünnîlik kavramı yerine Ortodoksluk kavramını kullanmak ne kadar doğrudur?

Bunu bana hep sorarlar ve bu yüzden de bizim ilahiyat kökenli meslektaşlar kızarlar bana neden bu kavramı kullanıyorsun diye. Önce şunu kabul etmemiz lâzım. Bunlar bir takım kavramlaştırmalardır. Kavramlaştırmalar her bilim dalında vardır ve yapacağınız analizleri kolaylaştırmak için kullanılır. Öyle değil midir? Bence bugün kullandığımız bazı kavramlar Hıristiyan teolojisinin, kilisenin yarattığı kavramlardır. Üniversitelerde kullanılan bazı unvanlar -doktor gibi meselâ- bilimsel toplantı isimleri –seminer, kollokyum vs. gibi- kilise çıkışlıdır, ama artık zamanla farklı muhteva ve kavramları niteler şekle dönüşmüştür. Bunları Batı menşeli, kilise merkezli demeden bütün dünya kullanıyor. Bu itibarla bence terminolojilere bu mantıkla yaklaşmak yanlış diye düşünüyorum. Bu bir. İkincisi, bizatihi İslamî problematikler dediğiniz şeyler çok geniş bir kavramlar silsilesi demektir aynı zamanda. Eğer biz İslam ilâhiyatı ile uğraşıyorsak, tabiî ki onun zaman içinde kendi oluşturduğu bir terminolojisi vardır. Elbette onları kullanmak lâzım ve kullanılır. Bugün ortodoksi, heterodoksi terimleri zaman zaman itirazlara neden oluyor. Bizde sizin dile getirdiğiniz mantıkla bu itirazlar yapılıyor. Bunu tartışanlar veya itiraz edenler bizzat olgunun, yani İslam dünyasında kabaca söyleyecek

olursak bir Sünnî, bir Sünnîlik dışı yorum ve yaşam tarzının mevcudiyetini kabul edip etmediklerini, bu iki anlayış ve yaşam tarzının -ki ikisi de kendi içinde pek çok renkler barındırır- mahiyetlerini, sebeplerini araştırmak, analiz etmek yerine terimlerin kendisine takılıp kalıyorlar. Kaldı ki, bugün hukukta ve iktisatta bile bu kavramlar farklı teoriler için kullanılmaktadır Hukukta ve iktisatta ortodoks teoriler, heterodoks teoriler tâbirleri kullanılır, kilise kökenli demeden. Burada önemli olan tarihsel olgunun bizzat kendisidir. Ben bunları niye kullanıyorum? Bunları kullanmamın sebeplerini çeşitli yerlerde defalarca açıkladım, ama şu kadarını bir daha tekrar edeyim: Bu kavramlar rahat analiz yapabilmek, yorumlayabilmek bakımından kolaylık sağlayan kavramlardır. Osmanlı döneminde kullanılan bir *Râfizî* kavramı vardır. Bu kavram dışlayıcı, itham edici bir kavramdır. Osmanlı döneminde Anadolu'daki Alevîleri dışlamak için kullanılan bir kavram olduğu için rahatsız edici, ötekileştiricidir. Bundan kaçınmak lâzımdır. *Batınî* kavramı var meselâ. Batınî dediğiniz zaman da Batınîlik İslam tarih terminolojisinde İsmailîlere verilen bir isimdir. Dolayısıyla bizim amacımıza uygun düşmüyor. İlginçtir, bu terimlere itiraz edenler bunu kendileri de kullanıyor. Meselâ Halil İnalcık Türkçe ve İngilizce makalelerinde de kullanır.

Bence bunlar önemli değil, değiştirebiliriz, benim itirazım yok. Ama burada önemli olan bu kelimenin kendisi değil, bu kelimelerin işaret ettiği sosyolojik ve tarihsel olgudur. Şimdi itirazlar bu kelimeye takılıyor, bu kelimenin nitelediği tarihsel olguyu kimse tartışmıyor. Oysa onu tartışmak lâzım. Bu nedir, nasıl olmuştur? Yani Türkiye tarihinde Batınî deyin Râfızî deyin her neyse, Sünnîliğin dışındaki bu akımlar, bu inanç dünyası, bu toplumsal yapı

nasıl doğdu? Nasıl bir tarihsel gelişmenin ürünüdür? Hangi tarihsel şartlar böyle bir olguyu yaratmıştır? Bunu anlamak lâzım değil mi? Çalışırken bunları düşünmek lâzım bence. Alevîliği nasıl izah edeceksiniz şimdi? Alevîlik pat diye birden bire ortaya çıkmış bir olgu değil. Tâ Babaîler isyanına kadar dayanıyor. Onun için ben bu terminoloji konusunda çok fazla da tutucu değilim açıkçası.

Heterodoks İslam alanında, zındıklar ve mülhidleri konu alan çığır açıcı çalışmanızla dairenin içinde olanları ve dışında kalanları tetkik ettiniz. Osmanlı öncesi İslam dünyasında zendeka ve ilhad hareketlerinin ortaya çıkışını araştırdınız. Bu noktada Osmanlı döneminde ilk zındık olarak görülen ve üzerinde çokça ideolojik spekülasyon yapılan Şeyh Bedreddin'den biraz bahsedebilir misiniz? Şeyh Bedreddin üzerine tarihsel hakikatlere dayalı olarak ciddi ve derin çalışmaların yapılmadığından yakınılıyor, siz buna katılıyor musunuz? Katılıyorsanız Şeyh Bedreddin üzerine çalışacak olan tarihçilere neler tavsiye edersiniz?

Evet. Ben bu kitap yüzünden bazı ithamlarla karşılaştım. "Sen ne yapıyorsun? Sen Osmanlı düşmanlarının eline silah veriyorsun!" diyenler oldu. Ama tarihçilik fotoğrafın bütününü görmek değil midir? Tarihçi olma iddiasında olan biri, fotoğrafın beğenmediği tarafını eliyle kapatıp beğendiği tarafını göstermemeli. Bunu yapan kişi, tarihçilik yapmış olmaz, belli bir ideolojinin, inancın, düşüncenin savunuculuğunu yapmış olur. Ona da itibar edilmez, yaptığı çalışma genel kabul görmez. Bu iyi bir şey değil kanaatimce.

Kitaba gelecek olursak, kitabın 70 sayfalık giriş kısmı Osmanlıya gelmeden önceki tarihsel süreci ele alır. Orada dikkat ederseniz ben birtakım analizler yapmaya çalış-

tım. Bundan amacım şu idi: Şeyh Bedreddin üzerinde yazanlar onun fikirlerini hep orijinal olarak nitelemişlerdir. Oysa ben orada bu fikirlerin orijinal olmadığını, bunların daha Ortaçağ İslam filozofları tarafından, Bedreddin'den kaç yüzyıl önce kaleme alındığını, tartışıldığını delilleriyle göstermeye çalıştım. Yani Bedreddin öyle bir geleneğin içinden gelen birisi ve bu tür fikirler Bedreddin'e özgü fikirler değil.

Şeyh Bedreddin hakkında ciddi hiç çalışma yapılmadı demek doğru değil bence. Bazı yanlış yaklaşım ve kanaatleri olmakla beraber, eski Diyanet İşleri başkanlarından Şerefettin Yaltkaya'nın önemli öncü çalışmasını hatırlamak lâzım bence her şeyden evvel. İlk ciddi çalışmayı bazı fikirlerine katılmak mümkün olmasa da o yaptı. Zaten Nâzım Hikmet hapisteyken onun kitabını okuyarak Şeyh Bedreddin destanını yazmıştır. Ama onu beğenmemiş kendince ve "Ben Bedreddin'i bu sarıklı medrese hocasının elinden kurtaracağım, bu destanı onun için yazdım." diye önsözünde belirtmiştir. Nâzım deforme bir Şeyh Bedreddin imajı çizmiştir. Eşitlikçi, paylaşımcı, halk lideri olan bir Bedreddin imajı hayal etmiştir. Nâzım Hikmet'in yazdığı bu destan, 1960'lı yıllarda sol görüşlü yazarların Şeyh Bedreddin imajlarının temelini oluşturdu. Bu imaja göre tiyatro eserleri, romanlar yazıldı. Sözde bilimsel çalışmalar yayımlandı. Hepsi Nâzım Hikmet'in bu ütopik Şeyh Bedreddin'inden yola çıkılarak yapıldı. Oysa bunlar gerçek Şeyh Bedreddin'i hiçbir zaman yansıtmadı.

Sonra Abdülbaki Gölpınarlı'nın kitabını hatırlamalıyız. Abdülbaki Gölpınarlı ise, bu konuyu ciddi olarak çalışanların ikincisidir. Ondan sonra Alman tarihçisi Hans Joachim Kissling ciddi, uzunca bir makale yayımladı *Der*

Islam dergisinde vaktiyle... Zamanımızda da değerli Fransız meslektaşım Michel Balivet güzel bir kitap yazmıştır. Onun doktora tezidir. Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan Türkçesi çıkmıştır. Bunlar dışında pek bilimsel araştırma olduğunu söyleyemeyeceğim. Çünkü kaynaklara vâkıf olmak önemli bir meseledir. Arapça bileceksiniz. Şeyh Bedreddin'i anlamak için, onun bütün eserleri Arapça'dır.

Kahire'ye gidip gelmesinin yanında, El Ezher'de galiba Osmanlı döneminde yazılan eserlerden sadece iki tanesi Mısır'da okutuluyormuş, bunlardan biri de şeyh Bedreddin'in eseriymiş. Mısır şeyh Bedreddin ilişkisi, Mısır'ın Bedreddin'e tesirleri nasıl?

Tabiî Mısır'da Şeyh Bedreddin'in temasta bulunduğu çevre çok önemliydi. O çevrede yetişti, güçlü bir eğitim aldı. O başta olmak üzere, o zamanki çoğu İslam hukukçuları tasavvufa karşı idi. Fakat, Ahlatlı şeyh Hüseyin Ahlatî isimli Kahire'deki büyük bir sûfî Şeyh Bedreddin'i etkilemiştir, tasavvufa girme konusunda. Kanaatimce Bedreddin ondan sonra değişik sûfî çevrelerle temasa geldi ve şeyhinin fikirlerinden etkilendi. Tebriz'e gitti. Muhtemelen orada Hurufîlerle tanıştı, hemhal oldu. Çünkü ondaki Hurufî yansımaları başka türlü açıklayamayız. O sırada Hurufîlek özellikle Batı Anadolu'da çok yaygın idi. Nitekim Bedreddin Kahire'den dönünce oraya gitti ve macerası da orada başladı zaten. Hikâyesi uzundur, malûm...

Diyanet İşleri Başkanı'nın bir cem evini ziyaret etmesini nasıl değerlendiriyorsunuz? 2007'deki bir röportajınızda devletin Alevîliğe karşı tutumunu samimi bulmadığınızı söylemiştiniz.

Halen aynı fikirdeyim. Bu ziyaret de bana göre iyi niyetli, ama çözüm konusunda ciddi bir adımın habercisi olduğunu sanmadığım, belki gönül almaya yönelik bir ziyaret.

Bence, Diyanet İşleri Başkanlığı Alevîleri dışlıyor imajını bertaraf etmeyi de amaç edinen bir ziyaret gerçekleşti. Çünkü Alevîlerin problemini çözmeye yönelik bir ziyaret olmadığı Sayın Diyanet İşleri Başkanı'nın konuşmasından anlaşılıyor. Cemevi diye gitti, ama o yeri kültürel bir yer olarak vasıflandırdı. Yani cemevi demedi. Somut bir sonuç çıkmadı zaten. Bu adımdan sonra gelecek adımlara bakmak lâzım. Belki Diyanet somut bir sonuç almak istiyor olabilir, ama bir yandan ister istemez Sünnî bir reflekse sahip tabiî olarak, diğer yandan da Sünnî tabanın tepkisinden çekiniyor olabilir. Cem evlerine ibadethane diyecek olsa bir hukukî statü kazandırmış olacak. Bunun bir kesim Sünnî halk arasında uyandıracağı tepkiyi hesaba katmış olabilir.

Tarih Vakfı'nda Rıza Yıldırım hocamızın katılımıyla bir sunum yapıldı. Rıza hocamız, yeni jenerasyonun Alevîliğin tarihsel ya da teolojik dayanaklarına dair tartışma yaptığını, bundan sonra Alevîliğin daha farklı bir istikamette yol alacağını söyledi.

Bence de öyle. Ben bu konuyu yıllar önce dile getirmiştim. Birisi benim 1997'de İstanbul'da İSAV öncülüğünde yaptığım uluslar arası Alevîlik Bektaşîlik Toplantısı'na sunduğum bildiride, diğeri, 2002 yılında Bielefeld'de (Almanya) yapılan bir başka sempozyumda idi. Ben her iki yerde de Alevîliğin bugün kendi içinde en önemli iki probleminin olduğunu, birincisinin gerçekçi bir tarih perspektifi oluşturmak, dolayısıyla kendi tarihini doğru okumak, diğerinin ise sağlam bir teoloji kurmak olduğunu söylemiştim. Nitekim bu bildirilerin her ikisi de yayımlandı. 1997'deki sempozyumda benim bildirim bütün kurmaylarıyla gösterişli bir biçim-

de o toplantıya katılan İzettin Doğan'ı küplere bindirdi. Çünkü ben orada iki problem ortaya koydum. Birincisi, Alevîlik bugüne kadar yücelttiği sanal ideolojik tarihten vazgeçmelidir. Çünkü bu ideolojik tarih gerçek tarih değildir. Sebeplerini de anlattım ben orada. İkincisi Alevîlik kendisine bir teoloji oluşturmak zorundadır. Bugünkü Alevîliğin teolojisi yoktur, mevcut teoloji mitolojik bir teolojidir, dedim. Alevîlik eğer kendini doğru bir yola sokmak istiyorsa bu sanal tarihten vazgeçmelidir, rasyonel tarih metodunu kabul etmek zorundadır. Osmanlı'ya ve kendi geçmişine olan bakışını yeniden değerlendirmeli, ideolojik kurgulamalardan vazgeçmelidir. Teolojik olarak da mutlak surette nerede olduğunu tayin etmek zorundadır. Kısaca Rıza Hocanızın söylediği doğrudur.

Hocam çok teşekkür ederiz.

Beni dinlediğiniz için asıl ben teşekkür ederim. Son söz olarak size küçük bir tavsiyede bulunmak isterim, müsaade ederseniz: Bence tarih öğrencileri olarak sizlerin yapacağı en önemli şey, içinde yaşadığınız şu ülkenin toplumunu ve kültürünü iyi anlamaya çalışmak, bunu yapabilecek bilimsel zihniyete, metoda ve bilimsel ve teknik donanıma en iyi şekilde sahip olmaktır. Toplumdaki defoları görmek ve bunların niçin böyle olduğunu anlamaya çalışmak, bunu yaptıktan sonra da tartışmak, yazmak lâzımdır. Yani görmezden gelmek veya reddetmek yerine anlamaya çalışmak. Tarihçi olarak bizim görevimiz bir tercihte bulunmak değildir. Önce anlamaya, ondan sonra analiz edip anlatmaya çalışmaktır.

AHMET YAŞAR OCAK VE TARİHÇİLİĞİ: II*

Tarih, sizi Yozgat'ta babanızın manifaturacı dükkânında mı yakaladı?

Aslında daha önce evde, ilkokulda ve babamın dükkanında yakaladı diyebilirim. Bazı akşamlar evimize misafir gelen yaşlıların anlattıkları harp hatıraları inanılmaz ilgimi çekerdi. Okulda da hem tarih ders kitaplarını, hem de tarihi romanlar okumayı sevdim. Ama bir anlamda eğer bilinçli olarak tarihe merakımı kastediyorsanız dediğiniz gibi babamın yaşlı dostlarının manifaturacı dükkânımızdaki müşterilerinin harp hatıraları, Osmanlı tarihine dair sohbetleri beni çok etkilemiştir. Babam çok meraklıydı Osmanlı tarihine. Değerli gazeteci Taha Akyol'un babası ile aynı kafadan oldukları için çok iyi ahbaptılar. O da manifaturacıydı ve Osmanlı tarihini iman edercesine severdi. O bazen bizim dükkâna gelir, babamla sohbet ederdi. Böyle bir atmosfer vardı. İkindi vakti, alışveriş tavsadıktan sonra esnaf birbirini ziyarete giderdi. Çay, kahve eşliğinde sohbetler edilirdi. Babam Yozgat'ta epey tanınan biriydi. Dükkâna eski şeyhlerden, yerel ulemadan, dedemin medrese arkadaşlarından insanlar gelir-

* Zaman, 27 Ekim 2013

di. Tarih merakı öyle öyle başladı. Ama bu hal, sadece bize has değildi. O dönemin taşra esnafının umumî durumu böyleydi.

Kaç yaşındaydınız?

İlkokul iki ya da üçüncü sınıftaydım ve müteakip yıllarda da, yani İmam-Hatip ortaokul ve lise yıllarında da bu süreç hep devam etti. Yani 1953, 54'lerden 1963'lere kadar şöyle böyle bir on yıllık süreçten bahsediyoruz. Hâtıralarını dinlediğim insanlar o zamanlar da 80'li yaşlarındaydılar. İmparatorluğun son yıllarını ve İstiklal harbini, inkılaplar dönemini görmüş kişilerdi sonuçta. Farzı muhal eğer o zamanlar şimdiki bilincime ve yaşıma sahip olsaydım, ne kadar zengin bir "sözlü tarih" kaynağının içinde olduğumu fark eder ve anlatılanları zapt ederdim şüphesiz. Tam da sözlü tarih çalışması yapılacak ortamdı. Heyhat ki dediğim gibi küçüktüm böyle bir bilince sahip değildim ve bunların hepsi gitti.

Ne konuşurlardı?

Dediğim gibi harp hâtıralarını ve inkılâplar dönemini anlatırlardı. Meselâ, aralarında 20 seneden fazla muhtelif cephelerde savaşmış olan birkaç kişi vardı. İmparatorluğun son yıllarında henüz 15-16 yaşlarında iken askere alınıp cephe cephe savaşan, 40'lı yaşların başında köylerine dönerek ailelerinin, evlerinin hazin akıbetleriyle karşılaşmışlardı bu insanlar. Yemen'den tutunuz, Galiçya'ya, Kafkas cephesine kadar, o cepheden o cepheye savruluyorlar. Son derece kıt imkânlarla, bazen açlık ve susuzlukla mücadele ederek savaşıyorlar. Sonunda ya Bulgarlara, ya İngilizlere, ya da Ruslar'a esir düşüyorlar. Arkasından esaret hayatlarına dair hâtıralar. Hele Nevruz Amca diye- Allah rahmet eylesin- bir Azeri mültecisini hatırlıyorum

ki, Ruslar'a esir düşüp Sibirya'ya sürülmüş. II. Dünya savaşı çıkınca oradan alınıp Alman cephesine sevkedilmiş. Almanlar'a esri düşüp sünnetli olduğu için Yahudi zannedilip temerküz kampına atılmış. Sonra Müslüman olduğunu anlayınca çıkarmışlar, ama bu defa da Alman ordusuna alıp Normandiya cephesine sevketmişler. Orada Fransızlara esir düşmüş ve Cezayir asıllı bir Müslüman Fransız subayı sayesinde kurtulmuş ve Türkiye'ye gelmiş. Ailesi, çoluğu çocuğu hep Azerbaycan'da kalmış. O zamanlar yanlarına gidemediği için onlarla ancak mektuplaşarak irtibat kurmuş. Yozgat'a yerleşmiş. Orada yeniden evlendi ve orada vefat etti. Kendisini tanıdım ortaokuldayken. Dükkânımıza sık gelir, hâtıralarını babama anlatırdı. Görüyorsunuz, tam Hollyvood'luk bir film olacak çok hazin ve bir o kadar da ilginç hayat hikâyesi.

Peki, sizi Osmanlı sûfîliğine ne itti?

Hayır. Osmanlı sufîliğine yönelmem çok sonraları üniversite öğrenciliğim yıllarında fakültede, hocam merhum Nejat Göyünç sayesinde oldu. O bana Köprülü'yü, Gölpınarlı'yı okumamı tavsiye etti. Ayrıca Barkan'ın ve Semavi Eyice'nin makalelerini verdi. Bunlar bana artık hangi yolda ilerleyeceğimi gösteren işaretler oldu. Böylece Selçuklu öncesi, Selçuklu ve Osmanlı dönemi tasavvuf hayatını tanımaya, bu hayatı şekillendiren toplumsal ve kültürel etkenleri anlama gayretine girdim. Bu arada Sünnîlik dışı tasavvuf ve dinî hareketler daha çok ilgimi çekmeye başladı. Zaten İstanbul Yüksek İslam'da öğrenciyken de İslam tarihindeki mezhep hareketlerine, özellikle Sünnî İslam dışındaki hareketlere karşı çok ilgi duymuştum ve bu konuda epey kaynak ve çalışma okuduğumu söyleyebilirim. Çünkü bu hareketlerin sadece te-

orik olarak inanç safhasında, teorik çerçevede kalmayıp bazen siyasal ve toplumsal hareketlere dönüşmesi dikkatimi çekiyordu ve sebeplerini merak ediyordum. Kısacası "heterodoks İslam" problemli bir alan olduğu için belki dikkatimi çekti ve aleyhime belli çevrelerde bir düşünce oluşmasına yol açtı. Bunu sıradan muhafazakâr dindarlar için anlarım ve hoş karşılarım, ama anlamadığım ve üzüldüğüm, bazı akademik unvanlı tarihçilerin de aynı antipatiyi sergilemeleridir ki, bu şaşılacak bir şey.

Heterodoks İslam' ne demek?

Sanki bu terimi ilk defa ben icat etmişim ve ben kullanıyormuşum gibi bir algılama var bazılarında. Bir defa eskiden beri kullanılagelen bir terim bu. Köprülü'den, Barkan'dan İnalcık'a, hatta İlber Ortaylı'ya kadar herkes kullanmış ve kullanıyor bu terimi. Ama çuvalı benim başıma geçiriyorlar, İtiraz ve sanıyorum bazılarındaki antipati üç türlü mantıktan kaynaklanıyor bence. Bazıları "Bu terim kilise menşe'li bir terim. Kendi tarihimizi anlatırken, yazarken Batı'nın tarihini açıklamak için kullandığı terminolojiyi kullanmak yanlıştır" mantığıyla, bazen ve kısmen doğru bir mantıkla karşı çıkıyorlar. Ama bu görüşü savunanlar da icabında aynı kökenden gelen başka terimleri, hatta Batı toplumlarının tarihsel maceralarını izah için kullanılan teorileri Türk tarihini yorumlamak için kullanmakta hiçbir sakınca görmüyorlar. İkinci kesim ise milliyetçi ve dindar bir bakışla "İslam tektir, İslam'da heterodoksi olmaz. Hele Türk Müslümanlığında böyle bir şey olmaz" tarzı bir bakıma ideolojik bir mantıkla karşı çıkıyorlar. Son yıllarda ise, Türkiye dışındaki bazı tarihçiler arasında terimin her zaman vakıayı izaha kâfi gelmediği ve "ötekileştirici" olduğu, bu sebeple kul-

lanılmasının doğru olmayacağı, tarihsel metinlerde geçen "râfızî" veya "batınî" terimini kullanmanın daha isabetli olacağı yönünde bir itiraz var. Bir meslektaşımız erken Osmanlı dönemi için "metadoksi; yani "doksi ötesi, inanç ötesi" gibi bir terim ortaya attı.

Siz neden "heterodoksi" terimini tercih ediyorsunuz?

Aslında bu konuya bazı yazılarımda açıklık getirmeye çalışmış ve bu terimle nasıl bir vakıayı kastettiğimi izaha çalışmıştım. Ama yine anlatayım. Bir kere bu terimin nitelediği vakıa, yani Sünnî İslam'ın dışında bir İslam algılayışı, hatta bir değil çok çeşitli İslam algısı ve bu algıya sahip toplumlar tarihte başka milletlerde ve Türklerde var mı yok mu, önce buna bakalım. Sünnî İslam'ın dışında, çok renkli bir Sünnî olmayan algı var mı? Elbette var. Kimsenin "yok" diyeceğini sanmıyorum. Zaten bunu görmezden gelemeyiz tarihçi olarak. Tarihe bizzat tarihsel ve sosyolojik olarak bakıyorsak, bakışımızı sadece teolojik bakışla sınırlamıyor ve sırf inanç penceresinden bakmıyorsak bu gerçeği görmezden gelemeyiz, gelsek bile bugün Türkiye'de ve komşularımızda olduğu gibi gözümüzün içine sokarak gösteriyorlar. Türkiye de zaten yüzlerce yıldan beri ve bugün bu gerçekle iç içe yaşıyor.

Ben ise bana yöneltilen itirazların aksine, Sünnîlik dışı İslam algılayışına mensup olan kişileri tam tersine dışlamamak, onları 'öteki' saymamak için "râfızî", "mülhid", "batınî" gibi asıl dışlayıcı, ötekleştirici olan terimler yerine daha nötr bulduğum bu terimi kullanıyorum. Yerine daha uygun bir terim bulunur veya daha iyi bir yaklaşım teklif edilirse, elbette o kullanılır. Ama bence terimlere takılmak yerine tarihsel vakıayı doğru tespit etmek, doğru anlamak ve doğru analiz etmek tercih edilmelidir.

"Bektaşîlik, Hacı Bektaş'la başlamadı." diyorsunuz...

Evet başlamadı. Yalnız Hacı Bektaş'ın mensup bulunduğu ve bizzat içinde yaşadığı sosyal tabanı teşkil eden Türkmen kesimi, daha İslam'ı ilk kabul etmeye başladıkları dönemde eski kültürleri ve inançlarını belli ölçüde yeni din içinde yaşattılar. Bu da sade İslam için değil, Hıristiyanlık için de, daha doğrusu her yeni dine giren toplumlar için de kaçınılmaz sosyolojik bir süreçtir. Türkler de bu kuralın dışına çıkmamışlardır. Özellikle medrese ve kitabî İslam'la teması zor veya sorunlu konar göçer kesim için bu böyledir. Türkmenler 12. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar farklı etkenler sebebiyle dalgalar hâlinde Anadolu'ya geldiklerinde böyle geldiler. İşte Bektaşîliğin de Alevîliğin de toplumsal ve inanç tabanını onlar teşkil ettiler. Bu tabanın 16. yüzyıl başlarında Hacı Bektaş kültü etrafında yoğunlaşan bir kesimi onun adıyla Bektaşîlik olarak ortaya çıktı. Şah İsmail'in etrafında toplananları, ki sonra dışlanacaklardır, Kızılbaş, bugün kullanılan terimle Alevî olarak tarih sahnesinde yerlerini aldılar. Yerleşik hayata geçip medrese ve kitabî İslam'la ilişki kurabilenler ise Sünnî İslam içinde yer aldılar. Bun konular aslında bu kadarla geçiştirilecek basit konular değildir.

Kaynaklarda bu konular ile ilgili 'çok bir şey yok' deniyor.

Kısmen doğrudur. Fakat bugün eskiye nazaran daha avantajlı durumdayız bu açıdan. Türkî Cumhuriyetlerde yeni yazılı metinler, yeni arkeolojik buluntular ortaya çıkıyor, kronoloji değişiyor. Hatta bilinen kaynakların yeni bir bakışla yeniden yorumlanarak söylediklerinden söylemediklerini çıkarmak da söz konusudur. Hatta bana göre ortaya bir senaryo koymak lâzım. Sonra o senaryoyu kullanarak gerçeği bir ölçüde yakalamak mümkün olacaktır.

Osmanlı sûfîliğine bakışlarda bize öğretilenlerin dışında bir tablo var.

Size öğretilenlerden neyi kastediyorsunuz? Eğer klasik kabulleri kastediyorsanız, evet var diyebilirim. Benim ele almağa çalıştığım konular ve onlarla ilgili olarak dikkat çekmek istediğim ve kendimce yorumlamağa çalıştığım meseleler bazı meslektaşlarca ve bazı okurlarca görülmek istenmiyor. Benim yaklaşımım onları rahatsız ediyor ve tavır koymalarına yol açıyor. İstanbul'da isimleri beli bir iki üniversitemizin ilahiyatçı ve tarihçi meslektaşları beni sevmezler, bazıları beni değersizleştirmeğe ve yok saymağa çalışır. Ben yıllardan beridir bunları iyi bilirim. Çünkü onlarda ideal, kusursuz, mükemmel bir Türk, İslam ve Osmanlı tarihi imajı var. O meslektaşlar, böyle bir yaklaşımın ve anlatımın tarihimizi lekeleyeceğini düşünüyorlar herhalde.

Kaldı ki sizin anlattığınız hadiseler, Osmanlı'yı küçültmez.

Kesinlikle... Aslında sıradan halkıyla, orta sınıf okumuşuyla, hatta akademisyeniyle muhafazakâr dindar kesimin Osmanlı tarihini yüceltmesinin sosyopsikolojik bir temeli vardır. Buradan baktığınızda, Osmanlı tarihinin, bırakınız Osmanlı tarihini, İslam tarihinin takdis edilecek derecede yüceltilmesini belirttiğiniz açıdan tabiî karşılayabilirsiniz. Çünkü kendi isteğine bırakılmadan çok radikal bir şekilde bütün İslamî geçmişiyle tarihsel ve kültürel bağlarını koparan ve dinini de yalnızca inanç ve ibadet (kült) alanına hasrederek redd-i mirastan başka bir anlama gelmeyen devrimlere karşı bir refleksif tavır alıştır bu gerçekte. Onlar için İslam ve Osmanlı tarihine eleştirel gözle bakmak, hele hele tarihsel şahsiyetlerine kusur ve hata izafe etmek, onları eleştirmek asla kabul edilecek bir şey değildir.

Mevlânâ, reel politik gereği Moğollara yaklaştı. Tasavvuf ekollerini incelerken onları alışılagelmiş kalıpların dışında tasnif ediyorsunuz. Meselâ, Mevlevîlere 'siyasal otoritenin sadık yandaşları' diyorsunuz.

Konudan konuya geçiyorsunuz ve beni sıkıştırıyorsunuz. Önce izninizle şu hep kullanılan, üstelik "heterodoksi" kelimesine tepeleri atan, ama tarikatları nitelemeye gelince muhafazakâr tasavvufçularımızın kullanmaktan pek hoşlandıkları "ekol" kelimesinin hiç de uygun bir kelime olmadığını, üstelik benim "tepemi attırdığını" söyleyeyim. Üstelik kendi tarihimizi Batılı terminoloji ile anlatmamız doğru olmadığına göre, ki esasta katılıyorum, bu kelime konusundaki ısrar niye? Neyse madem sordunuz, ben de kendi düşüncemi söyleyeyim: Bir defa Mevlânâ'yı Moğol casusu olarak nitelemek, gerçeğe hiç uymadığı gibi, tarihçi olma iddiasında olanların bu tür sübjektivite yansıtan nitelemeler kullanmaları da bilimsel olarak tasvip edilemez, edilmemelidir. Ama ben size başka bir şey söyleyeyim: Şahsen yıllardan beridir Ortaçağlar Anadolu'sunun düşünce, tasavvuf ve daha açıkçası kültür hayatının sadece Mevlânâ'nın, Hacı Bektaş'ın ve Yunus Emre'nin hayatlarına ve fikirlerine endekslenmesi ve belki daha vahimi, İslam'ı asıl kaynağı dururken bu üç şahsiyet üzerinden yorumlamak ve sürekli onların görüşlerini merkeze almak gibi bir yolun geliştiğini görmek beni üzüyor. Çünkü böyle yaparak yıllardır bir sürü asılsız spekülasyon ürettiğimiz gibi, Anadolu'nun kültür hayatının gelişmesinde en az onlar kadar payı olan bir düzineden fazla sûfî, âlim, düşünür vs. nin farkedilip öğrenilmesine engel olunmaktadır. Bunu söylemekle adı geçenlere karşı olduğum veya onların katkılarını küçümseyip önemse-

mediğim gibi bir yanlış anlaşılmaya da meydan vermek istemem. Onlar şüphesiz ki büyük şahsiyetlerdir.

Ben Mevlânâ'nın gerek Selçuklu siyasal iktidarına, gerekse Moğollar geldiğinde onlara yakın olma tavrını eleştirmiyorum. Bu bence onun gibi şahsiyetler için eleştirilecek bir şey değildir, üstelik taraflara da karşılıklı yarar sağlayabilir. Moğollar, Anadolu'ya geldiği zaman, Mevlânâ, onlara yaklaşmıştır. Çünkü Moğolların yollarının üstündeki yerlerde halka ve şehirlere verdikleri zararları tarih kaydediyor. Mevlânâ bunu bilen biri. Ailesi de Belh'ten istila yüzünden göçtüğü için, olabilecek felaketleri çok iyi biliyor. Bu yüzden hem mevkiini ve etrafındakileri korumak, hem de kentlere ve halka fazla zarar vermelerini önlemek için, Moğollara yaklaşmış ve onların Anadolu'ya olabildiğince az zarar vermelerini sağlamak istemiştir.

Çok gezen tarihçi mi, çok okuyan tarihçi mi bilir?

Bence bir tarihçi hem gezmeli, hem okumalı. Şahsen çalıştığım olayın, mekânına mutlaka giderim, fotoğraflarım. Meselâ Melamîlerin türbelerini hep ziyaret etmişimdir. Doktora tezimi hazırlarken Babaîlerin takip ettikleri Amasya'dan Kırşehir'e kadar bütün o yerleri aynen dolaştım. Ve hafızalarında acaba bir şey kalmış mı diye köylülerle sohbetler ettim. Dede Garkın'ı yazarken onun yaşadığı mekâna gittim. Kalenderîler'i yazarken de, başta Seyit Gazi, Şucaeddin Baba, Koyun Baba ve Hacı Bektaş, Abdal Musa ve Hacım Sultan tekke ve türbeleri olmak üzere, önemli Kalenderî mekânlarını dolaştım, insanlarla konuştum. Geçmişten bugüne neler kalmış olduğunu tespite çalıştım.

AHMET YAŞAR OCAK VE TARİHÇİLİĞİ: III*

Röportaj: Selim Efe Erdem

Siz, büyük dedeleri, amcaları molla, şeyh olan bir ailenin çocuğu olarak, hem de imam-hatip ve ilahiyat kökenli olduğunuz halde daha sonra tarih alanında akademik kariyer yapmayı tercih etmişsiniz.

Büyük dedemiz Molla Osman hem molla, hem bir Nakşî şeyhi, babamın babası Molla Bekir ve ağabeyi Molla İsmail, yani baba tarafından sülalenin bazı fertleri Yozgat medreselerinde okumuşlar. Ama babam Balkan Harpleri ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında kardeşleriyle beraber yetim büyüdüğü, üstelik taşrada yaşadığı için okuma imkânı bulamamış, okuma yazmayı askerde öğrenmiş ve kendini yetiştirmeğe çalışmış. Geçimini sağlayabilmek için esnaflığa başlamış. Babam Yozgat'ta manifaturacıydı. O, benim din âlimi olmamı istiyordu, beni imam- hatip'e de bu amaçla vermişti. Ama tarihe meraklı olduğumu görünce karşı çıkmadı. Zaten kendisi de İslam ve Osmanlı tarihine çok meraklıydı ve okurdu. İlahiyat

* Star, Pazar Eki, 10.8.2014

fakültesini bitirdikten sonra "Tamam, tahsilini bitirdin. Artık mesleğine devam" diyebilirdi, ama öyle demedi. "Benim bütün kazancım sizler için, nasıl istiyorsan öyle yap. Ama oku, iyi bir âlim ol" dedi.

Babanız esnaf, ama diğer bazı esnaf gibi, Osmanlı bakıyyesi taşra şeyhleriyle ve âlimleriyle,İstiklal Savaşı gazileriyle, kentin önde gelenleriyle dostluğu, yakınlığı olan bir esnaf. Taha Akyol Bey'in babanız gibi manifaturacı olan babası ile de çok yakın dost imişler. Birbirlerini ziyaret ederek sohbet etmekten çok hoşlanırlarmış. Yozgat'ta esnaf dükkânları bu şeyhlerin ve ulemanın sohbet mekânları imiş aynı zamanda. Neler konuşulurdu bu sohbetler sırasında?

Bu sohbetleri çocukluk ve delikanlılığa geçiş çağımda çok ilgimi çektiği için dikkatle dinlerdim. Günün politikasından, tek parti dönemi zorluklarından söz edilir, sık sık da dinî konular bahis konusu olurdu. Herkes bu âlim ve şeyhleri büyük bir dikkatle dinlerdi. Taha Bey'in babası ve babam iflah olmaz birer Osmanlı tarihi hayranı idiler. Osmanlı tarihinden çok bahsederler, okuduklarını birbirlerine anlatırlar, anlatırken de heyecanlanırlardı. Bu Osmanlı bakıyyesi taşra ulema ve şeyhlerinin, İstiklal Savaşı gazilerinin anlattıkları, aslında bugün bizim sözlü tarih dediğimiz şeyin ta kendisiydi ve kayıt altına alma imkânı olmadığı için, ne yazık ki onlarla birlikte gitti, kayboldu.

Bu sözlü tarih, resmî tarihten çok farklıydı mutlaka.

Çoğu bakımlardan farklıydı. Sözünü ettiğim bu muhafazakâr dindar insanlar özellikle tek parti dönemindeki dinî hayat konusunda çok ilginç şeyler anlatırlardı. Kur'an öğrenmek yasaklandığı için gizli gizli öğrenimine devam ediliyor. Gizli kurslar var ve buralara devam

edenler tek tük geliyorlar ve Kur'an-ı Kerim'i ceketlerinin altında, koltuk altlarında taşıyorlar, görünmesin diye. Müezzinler minarelerde Türkçe ezan okurken fırsatını bulunca Arapça ezana dönüyorlar. Şapka inkılâbı sırasında da ilginç şeyler yaşanıyor ki, dinlediğim kadarıyla apayrı, trajikomik hikâyelerdir.

Gazilerin anlattıkları ise başlı başına birer roman konusu. Yiyecek bulamadıkları için potinlerindeki köseleyi suda kaynatıp yediklerini anlatanları dinledim. Belki bazı hikâyelerinde mübalâğa da vardı, ama çoğu Osmanlı Devletinin son savaş yıllarının sefaletini gözler önüne seren şeylerdi. Bir de Hacı Nevruz adında bir Azeri göçmenini dinlemiştim. Sovyet İhtilali sırasında önce Sibirya'ya, sonra II. Dünya Harbi çıkınca Alman cephesine sürmüşler, kendi gibi birçoğu ile birlikte Almanlara esir düşmüş. Sünnetli olduğu için Yahudi sanıp önce toplama kamplarına koymuşlar. Müslüman olduğu anlaşılmış sonra. Bu defa da Normandiya Cephesi'ne göndermişler. Orada da müttefiklere esir düşmüş. Sonra Cezayir kökenli bir Fransız subayı sayesinde Müslüman olduğu anlaşılmış ve kurtulmuş. Oradan Türkiye'ye gelmiş ve Yozgat'a yerleşmiş. Çok hoş bir insandı. Şivesi dikkatimi çekmiş, babama sormuştum. Babam sebebini anlatmıştı. Adamcağızın hayatı bir film gibiydi.

Siz, makale ve kitaplarınızla çoğu zaman resmî ve muhafazakâr tarihten farklı tezler gündeme getiriyorsunuz. Bu görüşlerin temeli, o sözlü tarih sohbetlerinde oluşan soru işaretlerinde mi atıldı?

Herhalde öyle olmalı bilinç altı olarak. Takdir edersiniz, o zamanlar böyle bir idrake sahip olmam mümkün değil tabiî. Ama ilk ve orta tahsilde okuldaki hocalarımı-

zın bize anlattıkları ve kitaplarda okuduklarımız ile bu sohbetlerde dinlediklerimiz arasındaki farkı görüyordum muhakkak. Bu bir problem oluşturuyordu. Çünkü dışarıda, sohbetlerde dinlediklerimizi pek konuşmazdık, saklardık. Taha Bey ile ben tam kafadardık; kendi aramızda konuşurduk. Bazen bizi müthiş bir hamaset duygusu kaplardı.

Ama kendi içinizde bir muhakeme yapıyordunuz.

Tabiî. Yapmamak mümkün mü? Meselâ inkılâplar konusunda okul ile okul dışı arasında yoğun bir sıkıntı yaşamışızdır hep o yaşlarda. Bir anlamda çift kimlikli olmaya mecbur kalıyorsunuz. Muhakkak bunu Türkiye'deki muhafazakâr, dindar çevreler de, Alevîler de yıllarca hep yaşadılar, İşte bu hâl bence Türkiye'de yaşanan kültürel bölünmüşlüğün tezahüründen başka bir şey değil.

Taha Akyol ile sizin aranızdaki bu yakınlık sadece babalarınız ve sizinle mi sınırlıydı?

Hayır. Taha Akyol'un dedesi Hacı Şevket Efendi de babamın hürmet ettiği, eşraftan saygın bir insandı. Beni o da çok severdi imam- hatip'te okuduğum için. Bizzat kendinden dinlediğime göre dedem Molla Bekir ile tanışırlarmış. Hatta yanlış hatırlamıyorsam Yozgat Demirli Medrese'den de galiba bir yakınlıkları varmış. Yozgat'ta eskiden 8-10 medrese varmış. Çünkü Çapanoğulları orayı kendilerine bir tür başkent yaptıkları için hem ticarî, hem bilim ve kültür hayatını geliştirmek için ellerinden geleni yapmışlar.

Siz Çapanoğulları'ndan mısınız?

Hayır.

Kimlerdensiniz?

Ankara'dan Yozgat'a giderken Yerköy kazası yakınlarında meşhur bir türbesi olan Molla Osman'ın sülalesinden geliyoruz.

Peki bir lâkabı var mı sülalenizin?

Evet var: Ocakzadeler.

Soyadınız soyadı kanunuyla alınmış ama, sebebi ailenin unvanı değil mi?

Evet.

Bu konuları fazla kurcalamak da doğru değil ama, Türkiye'de tarihçiler genelde ailesinin mensubu bulunduğu mezhebe paralel konularda çalışıyor. Siz bir şeyhin, bir mollanın torunu olmanıza rağmen Nakşîlik çalışmadınız bildiğim kadarıyla.Ama aile lâkabınız ve soyadınızın daha çok Alevî dedelerini çağrıştırması, bir akademisyen olarak Alevî tarihi ile ilgilenmeniz nedeniyle daha çok 'Alevî tarihçi' olarak da yorumlanabiliyorsunuz. Bundan haberiniz vardır herhalde...

Evet tabiî ki var. Çünkü bu benim de kulağıma zaman zaman bir dedikodu olarak geliyor, ama hiç alâkamız yok. Zaten Alevî olsaydım bunu saklamazdım. O durumda bu benim için çok tabiî bir kimlik olurdu. Bunu söyleyenler, çalıştığım konuların bir bölümünü teşkil eden Alevîlik meselesi ve Alevîliğe duydukları antipati yüzünden söylüyor olmalılar. Oysa bizim ocakzadeliğimiz Nakşî şeyhi büyük dedemiz Molla Osman'dan geliyor. Bektaşî dedebabası rahmetli Bedri Noyan, bana yazdığı bir mektupta "Siz Alevî ocakzadesi misiniz?" diye sormuştu. Ben de öyle olmadığımı yazdım. Ama merhum buna rağmen beni severdi. Çok enteresan, bilgili bir adamdı Bedri No-

yan. Evet, Alevî olsaydım Alevîyim derdim, o durum da hiçbir sakıncası olmazdı benim için. Fakat değilim. Bunu bana yakıştıranlar hayal kırıklığına uğrayacaklar.

Yani sizde dedelik yok.

Evet, yok, mollalık ve şeyhlik de yok!

Ama şeyhlik, mollalık var dede tarafında.

Öyle ama, ne babam, ne amcalarım, ne de ben, ne molla, ne şeyh, ne dedeyiz. Zaten bizim ailede bildiğim kadarıyla başka şeyh olmadı.

Yetişme sürecinize dönecek olursak, 50'li yılların Yozgat'ında ne gibi bir özellik vardı ki,meslek hayatınızın temelinde yer edecek kadar sizi etkilemiş, sonuçta yurtdışında da adını duyuran bir akademisyen oldunuz?

Yozgat Çapanoğulları zamanında oluşan toplumsal ve kültürel çevrenin kalıntılarını 50'li yıllara rastlayan çocukluğumda hâlâ taşıyordu. Eski Osmanlı bakıyyesi neslin ortadan kalkmasıyla yok oldu. Diğer yandan toplumsal olarak baktığımda, daha sonra edindiğim bilgilerle de gördüm ki, çocukluğumu yaşadığım 50'li yılların Anadolu'sundaki kasaba ve köy hayatı neydiyse, ortaçağlardaki kasaba ve köy hayatı da toplumsal ve ekonomik olarak neredeyse aynıydı. İstanbul'u, Rumeli topraklarını ve Anadolu'daki şehzade sancaklarını istisna edecek olursak, Osmanlı'nın oluşturduğu yüksek medeniyet, Osmanlı taşrasına, Anadolu'nun bozkırlarına fazla yansımamış.

Bunu neye bağlıyorsunuz?

Bu aslında kompleks, çok boyutlu bir tarih problemidir. Ama bence en önemli sebeplerden biri, Osmanlı döne-

minde peş peşe Doğuda ve Batıda yapılan uzun savaşların toplumsal ve ekonomik faturasıyla ilgili. Zaman oldu ki, Osmanlı devleti uzun yıllar dört-beş cephede aynı anda, meselâ Habsbourglar, yani İspanya-Avusturya-Macaristan ile, Venedik, İran, Rusya ile karada ve denizde savaştı. O savaşlar kolay olmadı, hem çok insan, hem çok para harcandı. Devletin, bırakın mağlup olduğu, galip geldiği bazı savaşların bile avantajlarını tam olarak kullanamadığı durumlar yaşandı. Bunun yol açtığı dezavantajları düşünün.

Osmanlı, Anayurdu Anadolu'yu hep ihmal ederken, neden hep gözü Balkanlar'da, Doğu Avrupa'da olmuş?

Genelde böyle bir algı var kamu oyunun bir kısmında. Bunun pek çok nedeni vardır ama, biri şudur: Osmanlı devleti Balkanlar'ın verimli ve yemyeşil topraklarını hep çekici bulmuştur. Tabiî bir de Avrupa politikasına müdahil olarak kendini sağlama almak açısından, stratejik olarak da Balkanlar'a muhtaç idi. Osmanlı bir dünya devleti olmanın buraları elinde tutmakla mümkün olduğunu düşünüyordu ve bu doğruydu o zaman için. Anadolu ise zaten İslam toprağı idi. Daha önce Selçuklu yurdu olduğu için onlar tarafından epey imar edilmiş. Osmanlı devleti zamanında, Anadolu'daki Selçuklu mimarî eserleri, camiler, hamamlar, tekkeler, medreseler, bedestenler çalışır durumda. Manisa, Amasya, Konya ve Trabzon gibi şehzade şehirleri dışındaki sancak merkezlerinde maalesef bu yüzden çok fazla eseri yok Osmanlı'nın.

Resmî tarihten bahsetmişken, siz hem yerli hem yabancı kaynakları ve modern literatürü kullanan bir tarihçi olarak, nasıl bir tablo görüyorsunuz?

Resmî tarihin her şeyi yalan demek mümkün değil, ama bazı konularda laik elit kesimin tarih yaklaşımının hâlâ hâkim konumda olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple bazı konuları kendi meslektaşlarınızla bile rahat tartışamazsınız Türkiye'de. Tarihe bakışınız çevreden yahut merkezden oluşunuzla bağlıdır. Çevre ve merkez derken fizik ve coğrafî çevreyi kastetmiyorum, ideolojik mensubiyetinizi, aldığınız eğitimin, kültürün niteliğini kastediyorum. Merkez ve çevre arasındaki tarihe bakış farkı her konuda, her zaman 180 derece farklıdır demiyorum. Tarihçilerin 'bu meselenin doğrusu budur' diye yazdıkları bile sorgulanabilir ve ileride değişebilir. Çünkü ileride ne gibi sürprizlerin bizi beklediğini bilemeyiz. Gerçek tarihçiler zaten yazdıkları şeyleri 'Mutlak hakikat budur' diyerek yazmazlar.

Sizin kitaplarınızı ve makalelerinizi okuduğum zaman, çıkardığım sonuç şu oluyor: Türk-İslam tarihi yeniden yazılmalı...

Evet, Türk-İslam tarihi yeniden yazılmalıdır. Bana göre, belli dönemlerde nasıl fıkıh, tefsir ve kelam kitapları yenilenmek zorundaysa, çünkü insan, toplum, çevre, siyasal, toplumsal ve ekonomik konjonktür değişiyorsa, dolayısıyla yeni bir bakış açısı ve değerlendirmeye ihtiyaç varsa, tarih konusunda da zaman zaman yeni bakış açıları, yeni analizlere ihtiyaç vardır. Tarih de zaman zaman yeniden yazılmalıdır.

Sizin yazacağınız bir tarih kitabında, hangi satır başları değişir.

Onu zaman gösterir, şu anda bir şey söyleyemem mümkün değildir.

Ama sizin makalelerinizi toplasak, çok ciddi bir tarih değişikliği reformu külliyatı oluşur.

Ben böyle bir iddiada değilim ve olamam. Ama şunu rahatlıkla söyleyebilirim: Yazdıklarım sadece benim versiyonumdur. Ben bunu hep tekrarlamaktan zevk duymuşumdur. Kitaplarımda, makalelerimde de hep vurgulamışımdır. Verdiğim derslerde de öğrencilere 'Çocuklar bu anlattıklarım benim versiyonum. Yüzde yüz hakikat kabul etmeyiniz, ama ben böyle düşünüyorum' diyorum.

Öğrencilerinizden 'Hocam siz öyle diyorsunuz ama, biz öyle öğrenmedik' itirazları geliyor mu?

Gelmez olur mu, geliyor. Cumhuriyet, Osmanlı ve İslam tarihi konusundaki bazı yerleşmiş kanaatlerin aksine şeyler söylediğim zaman böyle tepkiler alıyorum. 'Zaman beni ya tasdik eder ya da yalanlar. Siz değişik kitaplar okuyarak kendi kanaatinizi, kendiniz oluşturmalısınız. 'Hoca böyle söylüyorsa doğrudur diye düşünmeyiniz' diyorum. Tarih, speküle edilmeye çok müsaittir. Ne yazık ki bizim gibi ideolojik ve kültürel bölünmüşlüğe maruz kalmış toplumlarda tarih spekülasyonlara en elverişli bir disiplindir.

Siz Türkiye'de iki farklı kültür ve kesimden bahsediyorsunuz; merkez ve çevre, yönetici elit veya halk. Türk, Kürt, Çerkez gibi etnik kökenler değil yani, merkez ve çevre şeklinde iki ana damar.

Evet, aynen öyle. Şimdi bu merkez ve çevre dikotomisini de eleştirenler var, fakat bence bazı durumlarda hâlâ geçerli. Eskiden Alevî-Sünnî, Kürt-Türk ayrımı olmazdı. 60'lar sonrasında dünyada ve Türkiye'deki değişimlerle oluşan süreçle başladı bu ayırım. İşin içine siyasî ideoloji-

ler girdi, darbelerin, ihtilallerin katkısı oldu. Bu ayrışmanın kısa vadede ortadan kalkmasının mümkün olacağını sanmıyorum, ama kalkmasını da umut ediyorum. Türkiye demokratikleştikçe, insanların toplumsal ve ekonomik refah seviyesi yükseldikçe, dünya algısı, kültür seviyesi geliştikçe, birbirlerini sevmeseler bile birbirlerinin yaşam tarzlarına saygı duyarak yaşayabileceklerinin Türkiye'de de gerçekleşebileceğini düşünüyorum.

Çevreden merkeze çok ciddi bir göç oldu ve siyasî tablo değişti.

Evet, bugünkü siyasal iktidar çevrenin iktidarıdır. Türkiye müthiş bir siyasal ve toplumsal değişim yaşıyor aynı zamanda. Tarihi çok sür'atli ve canlı yaşıyoruz. Giderek kentleşen Türkiye bütün eksileri ve artılarıyla hızlı bir değişim sürecine girdi.

Çevre kente geldikçe, kentlileştikçe aradaki ayrım azalacak mı?

Hayır, azalacağını düşünmüyorum. Hiçbir zaman da tamamiyle ortadan kalkacağını söylemem mümkün değil. Çünkü sosyolojik olarak mümkün değil. Lakin tarafların zamanla birbirlerini tanıdıkça ön yargılardan kurtulmayı becerdikleri ölçüde, birbirlerine tahammül ederek bir arada yaşamayı öğreneceklerine inanıyorum. Bu hiç şüphesiz çok uzun bir zaman alacak. Tabiî ki şehirleşme bu konuda çok büyük etken. Ümit ederim ki günümüzde yaşadığımız kültürel çatışmalar, Türkiye'de iki kesimin 'öteki' olarak gördüğü diğerinin bazı gerçeklerini anlaması sonucu bir arada yaşamaları mümkün olabilsin.

Kitabınızın ismi Arı Kovanına Çomak Sokmak. Hangi kovanlara çomak soktunuz? Başınıza neler geldi bu yüzden?

Neredeyse işlediğim her konuya 'çomak soktuğumu' düşünen bir kesim var. Genel geçer tipte muhafazakâr bir tarihçi değilim herhalde. Bana 'bu konularla niye uğraşıyorsun?' diyen de oluyor, 'niye Nakşîliği değil de, Kalenderîliği, zındıkları ve mülhidleri, Alevîliği, Bektaşîliği araştırıyorsun?' diyen de. 'Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar' diye bir söz vardır. Doğru söyleyenler her zaman takdir görmüyor. Ben, bütün söylediklerimin, yazdıklarımın yüzde yüz gerçek olduğunu iddia etmedim hiçbir zaman, ancak en azından doğru olduğuna inanarak söyledim ve yazdım onları. Hep tekrar ettiğim gibi, bunlar benim kanaatlerimdir. Beğenen beğenir, beğenmeyen beğenmez.

Hiç pişman olduğunuz şeyler var mı?

Pişman olduğum şeyler olmadı bugüne kadar çok şükür, lakin yapamadığım için üzüldüğüm şeyler var. Meselâ Rusça, Latince ve Grekçe öğrenmediğime üzülüyorum. Batı'yı az buçuk tanıdığımı sanıyorum, ama Fas'tan başlayarak Endonezya'ya kadar her birinde en az birer yıl kalarak İslam dünyasını tanımayı ve bir dönem dünyanın en gelişmiş medeniyetini yaratmış olan bu dünyanın bugün neden bu acınası halde olduğunu anlamak isterdim. Bütün İslam ülkeleri bugün ateş ve kan içersinde. Yani şunun şurasında görece biraz kendine gelen bir Türkiye var, onun da ayağına içeriden ve dışarıdan çelme takmaya çalışıyorlar.

TARİHÇİLİK, TARİHÎ ROMAN VE TARİHÎ SİNEMA*

Hocam, sinema-tarih, edebiyat-tarih bağlamında nasıl bir ilişki olduğunu düşüğnüyorsunuz? Sizin tarihçiliği seçmenizde tarihî sinemanın ve tarihî romanların ne gibi bir rolü oldu, isterseniz onu anlatmakla başlayalım sohbetimize...

Ben Yozgat'ta doğup büyüdüm. Orası Orta Anadolu'nun çok fazla gelişmemiş bir taşra kasabası bildiğiniz gibi. Fakat bu taşra kasabasının diğerlerinden bir farkı var, daha doğrusu benim çocukluk ve delikanlılık yıllarımda vardı.

Rum, Ermeni birkaç arkadaşım vardı çok samimi olduğum.. 6-7 Eylül olaylarının ardından bu Ermeni ve Rum aileler Yozgat'ı terkedip gittiler. O büyük konaklar falan genellikle bu Ermeni ve Rum zenginleri tarafından yaptırılmıştı. Hatta benim çocukluğumda üç kilise binasından ikisi henüz ayaktaydı. Birisi okul hâline getirilmişti. Benim mezun olduğum Gazipaşa İlkokulu bu binadaydı.. Bir tanesi de çok çeşitli maceralar yaşadı. Sırayla Erkek Sanat Okulu, Sümerbank ambarı, sonra matbaa, sonra sinema oldu.Şimdilerde bir cami, Fatih Camii. Biz o zamanlar biliyorduk bu binaların kilise olduğunu.

---

* Kebikeç, Sinema ve Tarih II, s. 7-24.

İşte böyle ilginç bir toplumsal ve kültürel dokusu olan Yozgat'ın da bütün Anadolu kasabalarında olduğu gibi, kendine mahsus bir sinema kültürü vardı çocukluk ve delikanlılık çağlarımda.

Bu salonlarda, hem o zamanın gözde Türk oyuncularının filmleri, yarı renkli yarı siyah-beyaz Hint dramatik müzikalleri, hem de Hollywood filmleri gösterilirdi. Ben Ayhan Işık'ın oynadığı Türk filmlerini beğenirdim, ama doğrusunu söylemem gerekirse daha çok Hollywood filmlerini, özellikle westernlerini, Ali Baba ve Kırk Haramiler, Bağdat Hırsızı gibi, Binbir Gece Masalları'ndan çekilen filmleri, Batı ve Rus kalsiklerinden Fransa'da, Amerika'da İngiltere'de çekilmiş Sefiller, Harp ve Sulh gibi filmleri, Frank Sinatra, Bing Crosby, Gene Kelly'nin oynadıkları müzikalleri, ama özellikle de tarihî fimleri büyük bir heves ve zevkle seyrederdim. Meselâ Henrick Sienkievicz'in romanından uyarlanan ve baş rolünü Robert Taylor'un oynadığı Kovadis (Quo vadis), Cornel Vilde'ın oynadığı Ömer Hayyam beni çok etkilemişti. Bilhassa o filmde İngiliz aktör Michael Rennie'nin canlandırdığı Hasan Sabbah tipi çok ilgimi çekti. Hatta meslek hayatımda çalışmayı seçtiğim alanı seçmemde bu filmde konu edilen Alamut kalesi ve İsmailîler etrafında dönen olayların büyük etkisi olduğunu söylemeliyim. İsmailîlik araştırmalarına hâlâ yakın ilgi duyuyorum. Bu konunun bizim tarihimizle de, özellikle Alevîlikle çok yakından bir ilgisi olduğunu çok sonraları keşfettim.

Ayrıca büyük bir ilgiyle ve hayranlıkla Robert Taylor, Alan Ladd gibi Amerikalı aktörlerin oynadığı pek çok da şövalye ve Errol Flynn'in oynadığı korsan filmleri seyrettim. O yıllarda Türkiye'de çok sevilen bu aktörün ismine benzediği için Erol adının erkek çocuklarına çok konul-

duğunu büyüklerimizden öğrendim sonraları. O zamanki Yozgat sinemalarında, ki bir tane de kiliseden bozma bir sinema salonu devreye girmişti 1960'lardan sonra, bu tür filmler gösterilirdi.

Eski konak mı yoksa kilise mi Hocam? Çünkü Trabzon'da ve başka bazı şehirlerde kiliselerin sinema yapıldığı bilinir.

Doğru... Bu son sözünü ettiğim, bir Rum kilisesiydi ve sinema salonu yapılmıştı. Kısacası, bu derme çatma salonlarda, meselâ kışın pencerelerden rüzgâr eser, tahta sandalyelerde pek rahat oturamazsınız, sık sık elektrik kesintileri olur, bazan bu yüzden filmi tamamlamadan kızgın bir şekilde çıkarsınız dışarı, ama o bizim çocuk dünyamızda, bu rahatsızlıklar bizi fazla etkilemezdi. Tabiî onlar bende ve benim gibi sinema-sever iki üç kafadar arkadaşımda –kulakları çınlasın- bir hayranlık uyandırıyordu. Tarihî filmlerdeki o saraylar, şatolar, aktör ve aktrislerin kostümleri, silahlar, şövalyelerin turnuvalardaki karşılaşmaları, geçen olaylar vs.yi dikkatle izlerdik. O beğendiğimiz aktör ve aktrislerin isimleri hep çocuk hafızamıza yerleşmişti. Halen çoğunu hatırlarım.. Meselâ kovboy filmlerinde o zaman Randolph Scott ve George Montgomery çok popülerdi. John Wayne'i daha sonra tanıdım. Randolph Scott'un filmi geldi mi bütün okul sinemaya hücum ederdi. Özellikle Cumartesi ve Pazar günleri tatil olur olmaz itiş kakış, tahta sandalyeler üzerinde onun filmlerini seyretmeye giderdik. Yalnız bu mu? Bir de benim Attilâ İlhan (şâir Attillâ İlhan değil tabiî, isim benzerliği), Taha Akyol (gazeteci, yazar) ve Ayhan Gündüz adlı üç samimi arkadaşım vardı. Biz dördümüz kafadardık ve böyle film takip ederdik sürekli.. Hangi film geldiyse mutlaka dördümüz ona gider, sonra kendi aramızda değerlendirmesini yapardık. Tabiî bu

değerlendirmeler çocukça şeylerdi. Ve hep "esas oğlan" hakkındaydı genellikle. İlkokuldayken tahtadan yaptığımız tabancalarla, söğüt dallarından yaptığımız ok ve yaylarla kovboyculuk-kızılderilicilik oynardık mahallede. Ben çok güzel tahta kılıçlar ve tabancalar, ok yaylar yapardım. Çünkü o yıllarda şimdiki gibi oyuncak sanayii gelişmemişti Türkiye'de. 1950'li yıllardan bahsediyorum. Genellikle dışarıdan gelirdi oyuncaklar ve nadir bulunur ve pahalıydı. Ancak büyüklerimiz İstanbul'a gittiklerinde oradan getirirlerdi. Bunu o zamanki arkadaşlarım bilirler.

Şunu özellikle belirtmek isterim: Feridun Fazıl Tülbentçi'nin romanlarından sinemaya uyarlanan, başrollerini merhum Sami Ayanoğlu'nun oynadığı İstanbul'un Fethi, Yavuz Sultan Selim Ağlıyor gibi Osmanlı tarihiyle ilgili filmler bizi daha çok etkilerdi. Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun, Nihal Atsız'ın, Turhan Tan'ın romanları da çok ilgimizi çekmiş ve hayranlıkla okumuşuzdur o dönemde. Tahtadan kılıçlar, kartondan yeniçeri külahları yapar, mahallede o filmleri ve romanları kendi aramızda arkadaşlarla taklit etmeğe çalışırdık.

İşte çocukluk çağımdaki bu hamaset atmosferinin benim ileride Osmanlı tarihine yoğun ilgi duymamın temelini oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Bendeki bu ilgi, evde babam tarafından da İstanbul'dan getirdiği kitaplarla pekiştirildi. O da çok severdi Osmanlı tarihini ve bir seferinde, ben lisedeyken, İskit Yayınevi'nin çıkardığı ve o zamana göre çok lüks ciltler hâlinde basılmış *Mufassal Osmanlı Tarihi*'ni getirmişti bana. Arkadaşlarım arasında epeyce hava attığımı hatırlıyorum. O zaman bu altı ciltlik kitabı, inanır mısınız, usanmadan su gibi okudum. Hem bu kitabın, hem Feridun Fazıl Tülbentçi'nin etkisinde kalarak lisedeyken iki tarihi roman yazdım ve bazı

sahnelerini resimledim. Resmimin iyi olduğunu da söyliyeyim bu arada. Romanlardan biri Yıldırım Bayezit ve Timur'u, diğeri Genç Osman'ı anlatıyordu. O zaman elime geçen bütün hikâyelerini ve bu arada özellikle tarihî hikâyelerini hayranlıkla okuduğum Ömer Seyfeddin'i taklit ederek 7-8 tarihi hikâye yazdım. Sait Faik'e özenerek de 6-7 hikâye yazdığımı hatırlıyorum. Onu çok severek okudum. Bunları tarih öğretmenimize gösterdiğimde şöyle bir baktı ve ilgilenmedi. Ama Ünal Çakır adındaki genç edebiyat öğretmenimiz benim ileride üniversitede mutlaka tarih okumamı söyledi ve beni çok teşvik etti. Ona minnettarım.

Bu arada unutmadan şunu da ekleyeyim izin verirseniz. Benim sinema ve tarihî romanla başlayan tarih merakım, yalnız Türk, özellikle Osmanlı tarihine karşı olmadı. Osmanlı tarihini çok seviyordum ama, seyrettiğimiz Roma tarihine dair filmler, demin sözünü ettiğim Kovadis romanı, Leon Cahun'ün Kaptan Magonun Sergüzeştleri isimli, Fenikeli gemici tüccarları anlatan romanları bende İlkçağ tarihine karşı da yoğun bir ilgi yaratmıştı. Mezopotamya ve antik Anadolu tarihine de çok merakım vardı. Hatta İstanbul'da ilahiyat öğrencisi iken bile, en az İslam ve Osmanlı tarihi okumalarım kadar bunlarla da ilgilendim. Türk Tarih Kurumu'ndan bu konularla ilgili bazı kitapları satın alıp okudum. Ortaokuldayken Yozgat'a çok yakın Boğazköy'e yaptığımız bir gezi beni müthiş etkilemişti. Hatta Etiler'i konu alan bir roman yazmayı dahi tasarladım o zaman, ama beceremedim. Fakat asıl ilgi alanım, seyrettiğimiz Türk filmlerinin etkisiyle Osmanlı tarihineydi dediğim gibi. Ne var ki, Hollyvood'un filmlerindeki görkemli dekor ve kostümler, gösterişli fizikleriyle aktör ve aktrisler bizde Türk filmlerine kıyasla daha fazla bir beğeni uyandırıyordu.

Yerli film, yabancı film ayrımı ne zaman başladı hocam? Benim hatırladığım bazı sinemalar hep yabancı film, bazı sinemalarda hep yerli film gösterirdi. Yerli film oynatan-yabancı film oynatan sinema ayrımı Yozgat'a geldi mi, geldi ise ne zaman geldi, sizce hangi toplumsal dönüşüme denk geliyor?

Bizim Yozgat'taki sinemalarda böyle bir ayırım olduğunu söyleyemem. Böyle bir şey, diğer kasaba ve şehirleri bilemem ama, Yozgat'ta olmadı hiçbir zaman. Ama şu vardı: Hanımlara Pazar günleri öğleden sonra saat 2'de özel olarak bir seans tahsis ediliyordu o zaman. Genellikle de Zeki Müren'in filmleri gösterilirdi onlara. Bunun için daha sabahtan, filmin afişinin ve bazı sekansları gösteren fotoğraflarının raptedildiği genişçe bir seyyar ilan tahtası, ücretle tutulmuş iki delikanlının eline verilir, bir üçüncüsü elinde gazyağı tenekesinden bozma bir sözde megafonla davul zurna eşliğinde mahalle mahalle dolaşarak filmi anons ederdi. O susunca davul zurna başlar, onlar susunca ilan devam ederdi. Böylece film bütün mahallelere duyurulmuş olurdu. Biz de sokağa çıkar, merakla bakardık. Bu özel seansın dışında diğer günler akşamları (suare) ve Cumartesi, Pazar ise hem matine, hem suare olmak üzere bazan yabancı, bazen Türk filmleri gösterilirdi.

Yazlık sinema var mıydı Yozgat'ta?

Yozgat bir yayla kasabası olduğu için yazlık sinema pek olmadı. Çünkü burada yazlar bile bayağı serin geçerdi. Hele geceleri bazan soğuk bile olurdu. Ama birkaç sene Ağustos ayı boyunca eski bir otelin arkasındaki boş arsanın yazlık sinema olarak kullanıldığını hatırlıyorum 1967'lerde.

Biraz Yozgat'taki sinema salonlarının fizik yapılarından, seyirci profilinden bahseder misiniz? Eşraf ve avamın veya genç/delikanlı/çocuk ve büyüklerin sinemaya gitme alışkanlıkları ve

aynı sinemaya gidebilme koşulları ile ilgili Yozgat'a ilişkin bilgi verir misiniz? Bunlar zaman içinde nasıl değişim gösterdiler?

Önceleri, biri 6. Jandarma Er Okul Alayı'nın olmak üzere –ki ona Askeriye Sineması denirdi halk arasında-, iki sinema salonu vardı. İkincisi sivil işletmeye aitti ve adı –ilginçtir- Nur Sineması'ydı Bu sinema salonları, öyle İstanbul'daki lüks salonlar gibi değildi. Aileler için locaları vardı, diğer normal sandalyeli salona göre biraz daha pahalıydı. Buraları suare seanslarında daha ziyade Yozgat'ın varlıklı üç beş ailesinin veya dışarıdan gelmiş memur ailelerinin yerleriydi.. Ama sıradan seyirciler salondaki bayağı bildiğimiz tahta sandalyelerde otururlardı. Sonraları Askerîye ve Nur sinemaları kapandı, Büyük Sinema diye, o devre göre bayağı lüks sayılabilecek, vinileks döşeli koltukları olan genişçe bir salon açıldı. Burası Yozgat'ta ilk defa balkon katı olan bir salondu. Bir de Boztepe Sineması adıyla yeni bir salon daha devreye girmişti. Bu da balkonluydu ve tahta sandalyaler yerine, koltuklarla döşenmiş bir salondu Bu salonlara giriş ücreti –o zaman biletlerin üstünde "duhûliye" diye yazardı- şimdi size çok komik gelecek olan, 25 kuruş, daha sonraları 50 kuruş gibi miktarlardan ibaretti. İçeri girdiğinizde pikapta çalan Türk sanat müziği parçalarını dinlerdiniz film başlayana kadar. Öyle ne arabesk vardı o zaman, ne türkü çalınırdı. Bazan da, belki inanmayacaksınız, Frank Sinatra, Dean Martin, Nat King Col çalardı. Benim kulaklarım bu tür müziğe o zamanlardan alıştı ve sevdi. Sanat müziğinden ise kimlerin şarkıları çalınmazdı ki! Selahattin Pınar'dan, Bîmen Şen'den vs. besteler, 1950'li yıllarda parlayan Zeki Müren başta olmak üzere, Müzeyyen Senar, Hamiyet Yüceses gibi, zamanın ünlü radyo ve gazino sanatçılarının sesinden dinletilirdi. Bende Türk Sanat Müziği'ne ve hafif batı müziğine kulak âşinalığı ve ilgi bu salonlarda dilediğim

şarkılarla başladı. Sonra 1959'da eve radyo girince oradan takip etmeğe başladım.

Bu salonlar, zaman zaman seyyar tiyatro kumpanyalarına da kapılarını açıyordu o zamanlar. Fakat yerli halkın mutaassıp kesimi çocuklarını bunların gösterilerine pek yollamazdı. Çünkü bu kumpanyalar sadece piyes sahnelemiyorlar, dansöz de oynatıyorlardı. Bazı gençler buraya gitmeden önce içki alıyor ve tütsülü kafalarla dansöz seyretmeye geliyorlardı. Çoğu zaman da hadise çıkarıyorlardı.

Sinemaya nadiren tek başıma giderdim, arkadaş bulamadığımda. Ama genellikle aynı mahallede ilkokuldan beri beraber oynayıp büyüdüğümüz, sonra da ilişkimizin devam ettiği, isimlerini saydığım iki üç arkadaşımla giderdik. Çünkü aynı filmlerden hoşlanıyorduk. Kafalarımız denkti anlayacağınız.

Yozgat ile İstanbul sinemaları açısından belirgin bir fark gözlemlediniz mi? Gösterilen filmler ile gene toplumsal dönüşüm açısından paralellik gözlemleyebiliyor musunuz? İstanbul ve Ankara sinemaları açısından da aynı farklar sorulmalı herhalde...

İstanbul sinemalarıyla 1963'ten itibaren tanıştım, yüksek tahsil esnasında. O yüzden daha öncesini bilemiyorum, ama bu tarihten itibaren Beyoğlu'ndaki Emek ve Çiçek sinemalarını, 1967'den itibaren yeni açılan ve o zamanın büyük, yüksek tavanlı ve lüks koltuklu modern iki sineması olan Dünya ve Fitaş salonlarını gördüm. Buralarda film seyretmek şüphesiz bir zevkti. Seyirci tabiî daha farklı, nispeten daha kültürlü bir seyirci. Çoğu da üniversite öğrencisi idi. Yozgat ve diğer Anadolu kasaba sinemalarındaki, film esnasında çatır çatır çekirdek yeme âdeti bu salonlarda yoktu. Yanlış hatırlamıyorsam 1967'de, Çemberlitaş'ta iki modern salon daha açılmıştı:

İpek ve Şafak sinemaları. Buralara her türden (polisiye, müzikal, tarihî, western, dram) harika yabancı filmler gelirdi ve ben fakültedeki bir iki kafadar arkadaşımla, ki bunların biri aynı zamanda ev arkadaşım da olan Yusuf Halaçoğlu (TTK eski başkanı) idi, bunların tiryakisiydik. O kısıtlı talebe bütçemizle, bazan karnımızı simit çayla doyurur, ama haftada en az iki üç kez sinemaya giderdik. Sonra da evde bunların eleştirilerini, yorumlarını yapardık kendi çapımızda. Meselâ El Cid (Charlton Heston ve Sophia Loren), Roma İmparatorluğu'nun Yıkılışı (Stephan Boyd, Ömer Şerif, Sophia Loren ve Alec Guines), Spartakus (Kirk Douglas, Jean Simmons), Ben Hur (Charlton Heston, Stephan Boyd), On Emir (Charlton Heston, Yul Brynner), Cleopatra (Elizabeth Taylor, Richard Burton, Rex Harrison) çok severek izlediğimiz filmlerdir. Onlarda bilgisayar efektleri yoktu. Bütün dekorlar son derece görkemli yapma dekorlardı. Bugünkülerde ise bilgisayar efektlerinin sağladığı sonsuz avantajlar kullanılıyor.

Peki sinemada izlediğiniz bu filmler, sinema merakınız o dönemlerde, siz çok da edebiyat, roman meraklısısınız, sizi etkiledi mi? Okuduğunuz kitaplar açısından.

Tabiî ben Batı klasiklerine bu yabancı filmler dolayısıyla daha ilkokuldayken heves ettim. İlkokul son sınıftayken Taha Akyol'la kitap kulübü kurduktu. O en samimi üç arkadaşımın ilkiydi. O zaman Yozgat'ın iki kırtasiyecisi vardı ve bunlar harika tarihî kitaplar, klasik romanlar getirirlerdi. Okuduğumuz kitaplar şu tür şeylerdi daha çok. Jules Verne'in seyahat romanları (Türkçesinin tadına doyamadığım Ferit Namık Hansoy çevirilerinin yerini şimdiki yeni çevirilerin tuttuğunu sanmıyorum), Michel Zevaco'nun *Pardayanlar* serisi (şimdilerde yeniden yayımlanıyor yeni çevirilerle), *İki Çocuğun Devri Âlemi, En Güzel*

Dünya Masalları, Reşat Ekrem Koçu'nun kitapları, *Harp ve Sulh, Sefiller, Monte Cristo* (büyük boy ve gravürlü baskı), *Madame Bovary*, vs. *Monte Cristo*'yu peşpeşe tam üç kez okudum. Bayılmıştım bu romana

Hatta *Harp ve Sulh* romanının filmiyle ilgili bir maceram vardır. Onu kısaca anlatayım isterseniz, bendeki sinema ve Batı klasiği severliğin ölçüsünü göstermek için(!).... Orta son sınıftaydık galiba, Harp ve Sulh filmi gelmişti Büyük Sinema'ya. O zaman Henry Fonda, Mel Ferrer, Audrey Hepburn'ün oynadıkları bu film biliyorsunuz, gerçekten çok güzeldir. Çarşamba günü öğleden sonra biz okuldan kaçtık, filmi izlemek için. Yurttaşlık bilgisi dersi vardı, müdür geliyordu derse. Adamcağız sınıfa girmiş, bakmış sınıfta sadece bir kişi var, nereye gitti bunlar falan, sinemaya gittiğimizi öğrenmiş. Biz böyle filme dalmışız seyrediyoruz, bir elektrik fenerinin ışığının dolaştığını farkettik birden korkuyla koltukların üzerinde.. Müdür muavini müdürle birlikte gelmişler, sinemada bizleri arıyorlar. Tabiî ödümüz patladı ve bizi topladılar tek tek. O güzelim, şahane filmi seyredemedik, ona mı yanarsınız okulda yediğimiz sıra dayağına mı yanarsınız, disiplin kuruluna verildiğimize, ahlâk notumuzun 10'dan 6'ya düştüğüne mi yanarsınız?. Tabiî o filmi seyrettikten sonra ben Rus klasiklerine merak saldım. Bizim hem lisenin kütüphanesi çok zengindi, hem de halk kütüphanesi bu romanlar açısından. Onları okudum.. Ben hayatım boyunca minnettarım edebiyat hocalarımıza. Çünkü bize Türk edebiyatını, Rus edebiyatını, Avrupa edebiyatını onlar sevdirdi. Sınıfa bu romanları getirirler, bizlere bazı parçaları sesli olarak okuturlardı merakımızı uyandırmak için, sonra da tamamını okumamızı tavsiye ederlerdi.

O zaman bir de böyle çocuklara yönelik küçük tarihî kitaplar vardı. Meselâ Reşat Ekrem Koçu'nun, Enver Beh-

nan Şapolyo'nun ve Zuhuri Danışman'ın falan. Onları su içer gibi okuduğumu hatırlıyorum.

Peki bu film şeyi ne zaman kırıldı hocam, okumak size bu filmleri ne zaman eleştirtmeye başladı?

Ben, lise dönemindeyken sözünü ettiğim üç arkadaşımla seyrettiğimiz filmlerin kendi çapımızda tartışmasını yapardık dediğim gibi. Ama asıl üniversitede tarih okurken tarihî filmleri dekorlar, kostümler, senaryolar ve diyaloglar açısından dikkatle takip etmeğe başladım. Ben tarihî kostümlere çok meraklıydım. Bazen kendi kendime kostüm taslakları yapmışımdır. Romalı askerler, Ortaçağ şövalyeleri vs. Hatta o dönemlerde benim yaşımda olan hemen bütün okul çocukları gibi Pekosbil, Tommiks, Teksas, Kinova, Teks Willer okumayı çok severdim. Bizden sonraki nesiller bir de Kaptan Swing, Tom Braks vs. okudular. Bayılırdım onların çizgi resimlerine. Onları taklit ederek çizgi roman denemeleri de yaptım. Bazı tarihî olayları çini mürekkebiyle kendime göre resimlemeğe çalıştım. Bazı denemelerimi hâlâ saklıyorum. Bu konuda en büyük ilham kaynağım, seyrettiğim tarihî Hollyvood filmleriydi. Ama onların Binbir Gece Masalları'ndan yaptıkları filmlerde dekor ve kostüm olarak bazan uyumsuzlukları dikkatimi çekerdi ve arkadaşlarıma söylerdim.

Türkiye'de sinema tarihi üzerine yazılan şeylere bakıyorum, meselâ bazı türlerin ayrı kitapları var. Bu iyi bir şey, ama bunlar bana bazı bakımlardan yüzeysel geliyor. Senaryoların analizinde, aktör ve aktrislerin performansları konusunda ya sadece bir noktadan yola çıkılıyor ve ona göre değerlendirme yapılıyor, yahut bazı türlere yıllarca emek vermiş, akılda kalan portreler yaratmış bazı aktörleri ya çok kısa geçiyorlar veya hiç ismini anmıyorlar. Tabiî bu benim amatör bakış açım.

Şimdi mütevazi bir DVD, DivX ve VCD film arşivim var kendime göre, 600-700 filmden oluşan. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı filmleri, tarihî filmler, psikolojik polisiyeler, gerilim filmleri, westernler vs. Ama bunların hemen hepsi de 1940'lı, 50'li, 60'lı ve 70'li yılların ürünü eski yapımlar, daha ziyade artık klasik sayılabilecek yapımlar. Eşim de benimle aynı kafadandır, onunla zaman zaman oturur seyreder ve kendimize göre tartışmalar yaparız evde. Bundan yıllar önce, çocuk veya delikanlı kafamla seyrettiğim bu filmleri bir de bugün seyrettiğim zaman, daha bir yukarıdan, daha çok yönlü bakabiliyor ve değerlendiriyorum tabiî.

Bizim tarihî filmlerde kostüm ve dekorlar açısından bazı kusurlar olduğunu daha lisede öğrenciyken fark etmeğe başladım aşağı yukarı. Hollywood'un Roma tarihiyle ilgili filmleri bende Roma İmparatorluğu tarihine yoğun bir merak uyandırdı. Özellikle muhteşem dekor ve kostümler, oyuncuların fizik görüntüleri ve oyunculuktaki performansları dikkatimi çekiyor ve bizdeki tarihi filmlerle kıyaslıyordum. Tabiî bu kıyaslama bizimkilerin aleyhine sonuçlanıyordu. Fakat bende tarihe karşı ilgi asıl ilkokula yeni başladığım yıllarda, ortaokul ve lisedeki komşu ağabeylerin kitaplarında gördüğüm eski Asur ve Hitit kabartmalarının fotoğraflarını seyrederek başladı galiba. Onlara bakmayı çok severdim. O kanatlı cin figürleri, kanatlı arslan kabartmaları bana çok ilginç gelirdi. Nitekim bu yüzden olsa gerek, arkeolojiye de merakım yöneldi. Hatta evimizin bahçesini tarihi eser bulacağım diye delik deşik kazdığımı ve annemin buna çok kızdığını hatırlıyorum.

Yüksek tahsil için İstanbul'a geldiğimde başta Topkapı Sarayı ve Arkeoloji Müzesi, Mozaik Müzesi, Askerî Müze olmak üzere her Pazar müzeleri saatlerce tek başıma dolaşmaktan büyük zevk alırdım.

Buradaki İlahiyat tahsilim sırasında fıkha, tefsire çok fazla ilgi duymuyordum, ama Bağdat kitabevlerinden İslam tarihi ve özellikle mezhepler tarihi kaynaklarını getirterek onları okumayı çok seviyordum. Demin de söylediğim gibi, Ömer Hayyam filminin bunda büyük tesiri oldu. Oradaki Batınîler, Alamut kalesi, Hasan Sabbah tipi çok, ama çok ilgimi çekmiştir. Daha sonraları bu ilgimi hiç kaybetmedim ve bu konular üzerine epey yabancı kitap okudum, çünkü yerlisi yoktu. Hatta Hasan Sabbah üzerine yazılmış tarihî romanların hepsini okudum daha sonra da... O aralar Osmanlı teşkilat tarihine de yakın ilgim vardı. Uzunçarşılı'yı ilahiyat tahsilim sırasında okudum.

Şunu açıkça itiraf edeyim ki, ilahiyat tahsili beni pek tatmin etmemişti. Bu sebeple onu tamamlayınca İstanbul Edebiyat Fakültesi'nin tarih bölümüne girdim. Burada da bir dört yıl geçirdim ve mezun oldum. Hocalarım, Zeki Velidi Togan, Tayyip Gökbilgin, Nejat Göyünç ve Cengiz Orhonlu beylerden çok şey öğrendim. Hepsini rahmet ve minnetle anıyorum. Ama, benim asıl gönlümün aradığı başka idi. Burada M. Fuat Köprülü'yü, Abdülbaki Gölpınarlı'yı keşfettim. Özellikle Köprülü'nün makalelerini hayranlıkla okuyor, metoduna bayılıyordum. "Anadolu'da İslamiyet" makalesi beni çok sarmıştı. Okumalarımı o konulara yoğunlaştırmağa başladım. Ama ben tarihin ve tarihçiliğin ne olduğunu, tarih metodolojisinin nasıl olması gerektiğini, asıl Strasbourg'a doktora için gittiğimde, Annales mektebinin bu ocağında gördüm. Katıldığım dersler, seminerler, dinlediğim konferanslar benim gözümü açtı. Hocam İ. Mélikoff'tan çok şey öğrendim. Ona minnet borçluyum. Strasbourg, benim modern tarih araştırmalarının nasıl olması gerektiği konusundaki fikirlerimin, özellikle zihniyet ve kültür tarihçiliği anlayışımın oluşmasına en büyük katkıyı yapmıştır.

Dosyamızın temel sorusu, sinemanın tarihe tarihin sinemaya ve birbirlerine etkileşimi ve görselliğin kullanımı. Eksiklik temel olarak nerededir, nasıl bakılmalı ki buradan bir kavrayışımız olsun.

Bana göre en büyük eksiklik tarihe bakışımızdaki zihniyet problemimizde. Bu problem, yani Türk tarihini bütün tarihlerin en erdemlisi ve önemlisi olarak görmek, bunu da yoğun bir hamaset ve tek adamcılık bakışıyla yapmak. Türk tarihini çevre tarihlerin bir parçası ve birbiriyle ilişki içinde görememek. Dönemleri ve şahsiyetleri tek taraflı ele almak ve analiz etmek. Tarihi sürekli devleti kutsayarak ve devlet açısından değerlendirmek. Bu tavır bizim akademik tarih anlayışımızda da, popüler tarih anlayışımızda da, sinemamızda da yer etmiş. Bundan kurtulmak lâzım diye düşünüyorum.

Bunun dışında, eğer söz konusu tarihî sinema ise, film sektörüyle tarihçiler arasında iletişim kopukluğundan bahsedilebilir. Türkiye'de bu yok, veya çok zayıf. Her halde meselâ *On Emir, Çağrı* vs. gibi filmlerin jenerikle-rindeki danışman tarihçi isimlerinin kalabalıklığına dikkat etmişsinizdir. Bir de *Kuruluş* filmine bakın, yalnızca bir tarihçinin, Faruk Sümer'in adını göreceksiniz. Zaten filmin dezavantajı, sadece Tarık Buğra'nın romanını ve senaryosunu temel almakla kalmıyor, sıkı milliyetçi bir tarihçiyi tek danışman olarak kullanmakla üstüne tuz biber ekiyordu. Demek istediğim, böyle bir film çekilecekse, değişik boyutlarla ilgili en az bir düzine tarihçi danışmana ihtiyaç vardır. Böyle olunca da o film bir tarihî film olmaktan çıkıp, bir destan filmi oldu. *Kurtuluş* filmi de bu anlayışın bir başka versiyonu. Artık dekorları, kostümleri, oyuncuların vecize koleksiyonu oluşturacak repliklerini bahis konusu etmiyeceğim. Kısacası o konular o filmlerle heba edilmiştir bana göre, bir gerçekçi tarih değil, bir

hamaset örneğidir her ikisi de. Hamaset hiç yapılmasın demiyorum, buna da ihtiyaç vardır yerine göre, ama bunun bir rasyonel mantığı, seyircinin boğazına kılçık gibi takılmayacak belli bir dozu olmalı. İlla yüzde yüz tarihi gerçeği yansıtmayabilirsiniz, hatta hayali olaylar ve şahsiyetler de yaratabilirsiniz filmde, ama onlar, filmi seyrettiğinizde size çok tabiî gelmeli, yadırgamamalısınız. İşte bütün bunlar önemli şeyler bana göre.

Yabancı tarihî filmlerle Türk tarihî filmleri arasında bir nitelik farkı görüyorsunuz.

Evet daha çok yabancı tarihî filmleri seyretmeyi tercih ederim. Kendimce sebeplerim var tabiî. Ama asıl sebebini açıklamadan önce şunu söylemek lâzım. Bence dekor ve kostumlerin gerçekçiliği konusu da çok önemli, seyirciyi filmin işlediği konuya ve konunun geçtiği zamana götürmesi ve kendini onun dışarıdan bir gözlemcisi olarak görmesinde çok etkilidir. Meselâ hep söylenir, İstanbul'un Fethi filminde uzaktan telgraf direklerinin görüldüğü meselesi. Bu tür şeyler, filmin akışına kendini vermiş olan seyircinin irkilmesine ve tabir caizse "midesinin bulanmasına" yol açar, rahatsız olur. *Kuruluş* filminde sözüm ona dere kenarında Bizans askerleriyle çarpışmalar sırasında düşen kılıçların suda yüzmesi de böyle. Belli ki tahta kılıçlar ve Bizans askerlerinin kullandıkları tipte değil ve kaba saba yapılmış. Osmanlı kılıçları da öyle. İnsan gider Topkapı Sarayı'ndaki, yahut Askeri Müze'deki kılç türlerini etüd eder ve ona göre yaptırır. Ama öyle yapmıyorlar işte. Yahut yine *Kuruluş* filminde bütün dekor ve kostümlerin, gerçeğe uyup uymadığı bir yana, hepsinin yepyeni oluşu, terziden henüz çıkmış sanki. Hiç kullanılmamış. Bizans askerlerinin üniforma ve miğferlerinin gerçeğe uymaması da caba... Bence bunlar en az senaryo ve kurgu

kadar önemlidir. Örnekleri çoğaltabilirsiniz. Ben Hollyvood filmlerinde bu tür yakışıksızlıklara bizdeki gibi sık rastladığımı hatırlamıyorum.

Tabiî bu gibi kusurlar bizim sinemamızda maddî imkânsızlıklardan, daha doğrusu sinema sektörünün bizde Avrupa'da ve özellikle Amerika'da olduğu gibi, sanayileşememesinden kaynaklanıyor. Dekorlar, kostümler, aksesuarlar, araçlar konusu bu ülkelerde yan sanayiler oluşturmuş. Bu konu her alanın uzman kuruluşlarını yaratmış oralarda. Bunlar yapımcıya hizmet veriyor, tabiî parası karşılığında. Önemli, büyük film şirketlerinin kilometrelerce kare stüdyo arazileri var. Oralar hazırlanıp filmin dış sahneleri oralardaki setlerde çekiliyor. Savaş sahnelerinde uzmanlaşmış figüranlar kullanılıyor. Onun için o sahneler çok gerçekçi oluyor. Bizde ise bazan bir komediye dönüşüyor. Daha pek çok şeyden bahsedilebilir.

Bizim sinemamızda tarihî filmler söz konusu olduğunda, bu sorunlarının dışında, asıl sorun bence, ele alınacak olayı veya konu edinilen kişiyi çok yönlü görememekten, konu olaysa yalnızca bir taraftan bakmaktan, veya kişi ise yüceltip yahut aşağılamaktan kaynaklanıyor. Bu önce senaryoya yansıyor. O zaman iş zaten baştan başarısızlığa mahkûm. Çünkü bu repliklere yansıyor, aktör ve aktrislerin rollerine yansıyor. İstanbul'un fethini, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu, İstiklal Savaşı'nı, yalnızca Türk kahramanlığı açısından perdeye yansıtıyor ve yüceltiyorsunuz. Dolayısıyla Fatih'i, Osman Gazi'yi, Atatürk'ü yaşayan, eksiklikleri, kıskançlıkları, hırsları, gururları, kinleri, kısaca, erdemlerinin yanında defoları da olan tabiî varlıklar, insanî yanları olan yaşayan kişilikler olarak değil, "yarı tanrılar" olarak yansıtıyorsunuz. Meselâ bizde Millî Mücadele filmleri hep böyle olmuştur. Son örnek

Mustafa filmi etrafındaki anlamsız ideolojik tartışmalar hep bu zihniyetin, kısaca tarihi resmîleştiren, kutsallaştıran, tek kişiye indirgeyen ideolojik duruşumuzun ürünüdür bence.. Bizim çoğu tarihî romanda ve filmlerimizde kahramanların replikleri sanki bir vecizeler külliyatıdır. Bu bana hep komik ve anakronik gelmiştir.

Karaoğlan, Kara Murat, Battal Gazi, Tarkan gibi hayali kahramanları işleyen filmler de aynı hastalığın ürünü. Üstelik bu filmlerde canlandırılan baş kahraman tiplerinin hiç birisi Türk tarihinde benzeri olan tipler olmayıp, kılık kıyafetleri, davranışları, yaşadıkları mekânlar olarak bile benim 1960'lı yıllarda seyrettiğim Amerikan, Fransız ve İtalyan tarihi filmlerindeki tiplerden adapte edilen tiplerdir. Dolayısıyla ben bu filmleri yalnızca gülmek için arada sırada seyretmişimdir.

Bir başka önemli ve bizde hep münakaşa edilen konu, tarihî film ve romanların mutlaka tarihî gerçeğe uygunluğu meselesidir. Bu genelde doğrudur. Meselâ siz Waterloo filminde Napolyonu kazanmış gösteremezsiniz. Ama her zaman bire bir tarihî gerçeğe uygunluk söz konusu olmamalı bence romanda ve sinemada. Bence bir tarihî olay içinde, aslında hiç de o olayda yaşanmamış bir olay veya hiç yaşamamış bir şahsiyet üreterek fevkalâde bir tarihî roman yazabilir veya film çekebilirsiniz. Ama o olay ve şahsiyetler o zaman ve mekâna, o dönemin dünya görüşüne uygun olmalıdır. Kovadis'i ele alın, Ben Hur'u ele alın meselâ. O filmlerdeki olay ve kahramanlar tamamen hayalidir. Ama o roman ve filmler sizi alır o dünyaya taşır ve siz onlarla birlikte o dünyayı solur, o dünyayı yaşarsınız.

Aktör ve aktrislere gelince, bizde önce erkeklerde yakışıklılık, kadınlarda güzellik öne çıkar. Hiçbir eğitim almadan bu vasıfa sahip olanlar hemen başrole çıkarılır. Oysa

Batı'da ciddi bir tiyatro ve sinema eğitiminden sonra küçük rollerde pişe pişe baş rol oyunculuğuna yükselinir. Bizm beğenerek, severek izlediğimiz, hâlâ unutamadığımız aktör ve aktrisler hep küçük rollerle, meselâ önce westernlerde pişe pişe kariyer yapmışlardır.

Türkiye'de bilim dünyasıyla, özellikle sosyal bilimlerin dünyasıyla, edebiyat ve sinema alanlarının birlikteliği, çakışması, birbirini beslemesi eksik herhalde.

Bu doğru.

Yani sosyal bilimlerin popülerleşmesi, tek kanal elbette sinema değil, başka kanallar da var. Herhalde sinema ve roman olarak bakarsak tarihin popülerleştirilmesinde bir eksiklik, hatta belki giderek bir yanlışlık diyebilir miyiz bilmiyorum, böyle bir yaklaşımınız var mı?

Benim kanaatimce sinema, roman ve sosyal bilimler ve özellikle tarih birlikte yürümeli. Tarihçi bol bol edebî ve tarihî roman okumalı. Bu onun hayalini açar, çalıştırır, incelediği konuları, şahsiyetleri zihninde canlı hâle getirir. Dolayısıyla daha doyurucu bir araştırma ortaya koyar. Kendimden küçük bir örnek vereyim. Babaîler İsyanı'nı yazarken, Spartakus romanı ve fiminden çok yararlandığımı söyleyeyim. Orada Spartakus, muntazam, donanımlı profesyonel savaşçı Roma lejyonlarına karşı, derme çatma silahlarla savaşan köleler kalabalığıyla karşı koydu ve yenildi, esir edildi. Bu olaydaki gerçeklerle, 1240'taki Malya savaşında profesyonel paralı askerlerin de yer aldığı Selçuklu ordusuna karşı, Baba İshak'ın yönetiminde, çoluk çocuk, kadın erkek develer, koyun sürüleri ve derme çatma silahlarla mukabele eden Türkmenler arasında büyük benzerlik vardır. Spartakus romanı ve filmi, benim Malya savaşını kafamda canlandırmama ne kadar yar-

dımcı olmuştur, tahmin edemezsiniz. Ama aynı bağlantı, roman ve senaryo yazarı ve yönetmenlerle, tarih çalışmaları arasında olmalıdır bence. Bu o roman veya filmi çok daha ikna edici, seyirciyi afallatmayan bir kaliteye sahip kılar kanaatimce.

Bu sebeple ben özellikle öğrencilerime Rus ve Batı klasiklerini, Türk klasiklerini, ciddi tarihî romanları okumalarını hararetle tavsiye ediyorum ve çok çok tarihî film seyretmelerini istiyorum. Biz de hocalar olarak zaman zaman önemli tarihî filmleri öğrencilere gösteriyoruz. Ayrıca seminer ödevlerinde tarihî romanlarla, tarihî sinemayla ilgili çok konular vermişimdir ben, arkadaşlarımız da veriyorlar. Biliyorsunuz, bazen "belgenin olmadığı yerde tarih olmaz" diyenler var, ama ben onlara katılmıyorum. Bence belgenin olmadığı yerde de tarih olabilir, tarihçi spekülatif nitelikte de olsa bana göre bazı varsayımlar ortaya koyabilir hayalini çalıştırarak. İşte hayalin çalışması noktasında sinemanın ve romanın çok büyük rolü olduğunu kabul etmek lâzım. Siz meselâ Roma tarihine dair bir kitap okursunuz, okursunuz ama, Roma'nın günlük toplumsal hayatını, kölelerin, aristokratların acı ve zevklerini, saray entrikalarını bir *Kovadis*'teki gibi capcanlı tarih kitaplarında bulamazsınız. Meselâ 5-6 yıl önce, *Gladyatör* filmini seyrettikten sonra Roma'ya gittiğimde, bir bir o tarihî mekânları dolaştım, Coloseum'u gezdim, müthiş bir şey. Her şey hayalimde canlandı âdeta. Gerçi o yapı filmde görüldüğü kadar büyük bir yapı değil, üstelik Hıristiyanlık döneminde ortasına tuğladan kilise yapılmış, onların halen kalıntıları duruyor. Palatino tepesinde saray ve mabet kalıntılarının yanına veya üstüne kiliseler yapılmış. Biraz hayal kırıklığına uğradım, ama gene de o dönemi, Roma'nın kölelerin ve halkın sefaletinin üstünde yükselen ihtişamını hayal ettim.

Peki biraz olumsuz örneklerden gitsek, meselâ bir tarihçi yıllarca emek harcıyor ve bir tez oluşturmaya çalışıyor, ki adı üstünde tez. Sonra bir yönetmen çıkıyor oldukça alâkasız bir şekilde bir film çeviriyor ve bütün insanlar o filmi, görselliğin inandırıcılığı sayesinde gerçek olarak algılıyor. Bu konuda ne diyorsunuz?.

Şüphesiz bu dediğiniz çok doğru, bu da bir başka problem Türkiye'de.. Bunun örneklerini yaşadık zaten son zamanlarda. Meselâ *İstanbul Kanatlarımın Altında*'da böyle uçuk, o dönemin İstanbul'una oturmayan bir manzarayla karşılaştık. Diğer yandan *Mustafa* filminde de tam tersi oldu. Orada da –çok başarılı olmasa da film- gerçek tarihin ortaya konulmuş olması yüzünden eleştrildi. Her iki örnek de bizim tarihi henüz bir "kutsallık" veya "red" alanı olarak gördüğümüzün somut örnekleridir aslında. Bunun bence tartışılması gerekir.

Tarihî filmlerin tarihî gerçeklikle ne ölçüde uyuşması gerektiği konusuna gelince, kanaatimce belli bir entelektüel seviyesi olan kişi gidip seyrettiği bir tarihsel filmi veya okuduğu bir romanı yüzde yüz tarihsel gerçeklik olarak kabul etmez, etmemelidir. Ama halk, özellikle bizim gibi halklar söz konusu olduğunda roman ve sinema bazı insanları etkiliyor. Yani tarihî romanı, filmi yüzde yüz tarihî gerçekliği yansıtan bir olgu gibi görebiliyor.

Sorun bana biraz şöyle gibi geliyor, sanat nitelikli olduğu sürece, roman olsun sinema olsun, nitelikli yapıldığı sürece, herhalde rahatsız edici bir tarafı yok, ama sanat değeri düştüğünde zaten orada insanî bir gerçekliği yansıtamaz hâle geliyor.

Şüphesiz öyle. Türkiye'de okumayı sevmeyen, açıkçası ciddi, bilimsel tarihî eserler okumayı pek sevmeyen bir halkımız var bizim, kolay inanmaya yatkın, hatta mito-

lojiye inanmaya çok yatkın bir halk bu. Bu hiç şüphesiz sosyo-ekonomik gelişmişlikle ilgili bir sorun. Meselâ biz hem Osmanlı, hem Millî Mücadele tarihini gerek bilimsel olarak, gerek sinema ve roman olarak gerçekleri yansıtan bir çerçeveye henüz oturtamadık.. Hâlâ Cumhuriyet'in kurucu kadrosunu merkeze alan, bu merkezin ortasına da Atatürk'ü koyan bir yaklaşımımız var.

Oysa siz Millî Mücadele tarihini bu açıdan ele aldığınızda, bu tarihte halkın hiç yeri olmadığını kabul ediyorsunuz demektir bir anlamda. Zaten gerçekte de halk açısından bu tarihin hiç yazılmadığını, hiç ele alınmadığını ve tartışılmadığını rahatlıkla söyleyebilirim. Zaten büyük ölçüde de o şansı kaybettik. Çünkü o dönemi yaşayan insanlar çoktan aramızdan ayrıldılar. Ben küçüklüğümde babamın ahbabı olan, İstiklal Savaşı'na katılmış sekiz on kişiyi dinledim. Onlar çok enteresan şeyler anlatıyorlardı. Anlattıkları hikâyeler bir Hollywood senaristinin elinde olsa, inanın bana, süper filmler çıkardı. Ama o insanlar gittiler. Dolayısıyla bugün Millî Mücadele'nin sözlü tarihini ortaya çıkarma şansımızı kaybettik ne yazık ki. Yani o mücadeleyi veren halkın kendisi bu mücadeleyi nasıl görüyor, bu esnada neler yaşamış, Atatürk'e nasıl bakıyor, yönetici kadroya nasıl bakıyor, padişaha nasıl bakıyor, bugün gerçek yüzüyle bilmiyoruz, yahut bilsek bile yazamıyoruz. Çünkü bütün hafızamız resmî tarihin imajıyla dolu. Gerçi bazı hâtırat kitapları var, onlar da tabiî Cumhuriyet döneminden sonra yazıldığı için ne ölçüde gerçekleri yansıtabilir, tartışmalı bence. Kısaca şunu söylemek istiyorum, biz Millî Mücadele tarihine sadece yukarıdan bakıyoruz. Osmanlı tarihçiliğini eleştiriyoruz, haklı olarak, hanedan tarihçiliği diye eleştiriyoruz, doğru. Halkın açısından henüz yazılmadı. Üstelik nasıl yazacağız, o da ayrı bir sorun. Ama ya Millî Mücadele ve

Cumhuriyet tarihi? Osmanlı için eleştirdiğimiz şeyi onda yapmıyor muyuz?

Rahmetli Tarık Buğra'nın *Osmancık* romanı tamamen efsane üzerine kurulu bir roman. Osmanlı devletinin kuruluşu, genelde 16. yüzyılda kurgulanmış olup ilk kronikler çoğu konuda efsanevî bir çerçeve üzerine oturmuştur. Tarık Buğra'nın romanı da onun üzerine oturuyor. Tarihî gerçeklikten önemli ölçüde uzak bir roman. Tabiî bizim halkımız o filmi seyrettikten sonra ona inanıyor. Tarihçilerimizden de inananlar var. Ama bence Kemal Tahir'in *Devlet Ana* romanı daha gerçekçi. Bütünüyle olmasa bile, *Osmancık*'tan çok daha gerçekçi bir Osmanlı kuruluş panoraması çiziyor. Orada uç kültürü dediğimiz, iki taraf halkının hayatı daha gerçekçi yazılmış. Biz ister Orta Asya Türk tarihi, ister Osmanlı, ister Millî Mücadele tarihi olsun, genellikle tarihi tek kişiler etrafında döndürmeye alışmışızdır. Böyle gidiyor bu maalesef, halk arasında da, çoğu akademik çevrelerde de...

Hocam, sinema bağımsız bir alan, popüler ve ticarî olmak zorunda. Sinemadan belgesellere geçersek, bir de tarihte görselliğin belgesel kanalıyla alıcıya sunulması var. Tabiî bizdeki belgesel üretiminin de göstermekten başlayarak ciddi sorunları var. Bir de TRT'de başlayarak oluşmuş, sanki bize ait bir tarz da var gibi... Tabiî böyle mi olmalı, nasıl olmalı? Sanırım belgesellerle tarihçilik üzerine sempozyumlar da ülkemizde düzenleniyor ama, siz neler söylersiniz? Özellikle tarih eğitimi açısından ve halka belli bir tarih bilinci oluşturmak açısından?

Şüphesiz çok önemli bir olgu belgesel yapımı, fakat biz bu konuda henüz daha acemilik safhasındayız gibi geliyor bana. Meselâ National Geographic'in veya BBC'nin yaptığı belgesellerle yan yana koyduğunuz zaman bizdeki biraz daha acemice, teknik açıdan ve maalesef içerik ola-

rak da yine ideolojik olmaktan henüz kurtulamadı. Gerçi zaman içerisinde gelişiyor izlenimi var, ama sanki daha olması gereken noktaya varmadı bence. Bunda tabiî işin teknik tarafının da rolü var. Bu çok önemli, çünkü yaptığınız şey sonuçta görselliğe hitap ediyor.

Aklıma geldi, bir ay falan oldu herhalde, Kayseri'de kaleye Bizans bayrağı çekilmesinin halkımızda yarattığı infial konusu.

Trajikomik bir olay bu hakikaten. Çünkü bizim halkımız "kahpe Bizans" imajını koruyan bir halk olduğu için, bir belgesel çekimi için dahi olsa o kaleye bir Bizans bayrağı çekilmesini kimliğine bir saldırı gibi düşünmüş olmalı. Ama bu da geçecek, bu kalıcı bir tepki değil, nesiller geçtikçe bu da geçecek.

Tarihçilikte herhalde 40'lı, 50'li yıllardan bugüne doğru konuların tartışılması yeni, tabiî bunun muhakkak arşivlerin kullanımıyla da, belli tekniklerin yaygınlaşmasıyla da ilgisi var, ama zihniyetle de herhalde ilgisi var.

Hiç şüphesiz.

Yeni açılımlar sayesinde daha bilimsel, daha eleştirel bir tarih anlayışının gelişmesinden herhalde söz edebiliyoruz.

Şükür ki !

Bunun sinemaya yansıması, sadece tarihçilikteki gelişimle, genel bir toplumsal gelişimle paralel düşünülmesi gerekiyorsa, sinemacılığın da aynı gelişimden faydalanmış olması gerekmez mi? Dolayısıyla da bir kırılmadan söz edebilir miyiz? Gözlemliyor musunuz böyle bir şey?

Bir iki istisna olsa da, böyle belirgin bir şeyi henüz pek gözlemlediğimi söyleyemem. Çünkü sinema sektörü daha

ziyade halka hitap ettiği ve ister istemez ticarî de olmak zorunda olduğundan, sektörde kalabilmeniz ve gelişmeniz için ister istemez gişe yapacak bir film yapacaksanız, ki sizin yaptığınız masrafları finanse edebilsin, üstüne üstlük yeni yatırımlarınıza imkân sağlasın. Bu tür finansal ve zihniyet problemleri devam ettiği sürece sinema sektöründe tarihî filmlerin söylediğiniz gelişimden pek etkilendiğini sanmıyorum. Bu biraz zaman alacak herhalde. Tabiî bu halkın eğitim seviyesiyle de ilgili. Ancak bilişim teknolojisinin gelişmesi, halkın da bayağı zihniyetini değiştirmeye başladı diyebilirim. Çünkü insanlar internetten şöyle veya böyle artık başka görüşlere, farklı kültürlere ulaşma imkânı elde edebiliyorlar, dolayısıyla bu belki zaman içerisinde tarihî sinemaya da yansıyacak. Belki bizim ileridek edebiyatçılarımız Osmanlı kuruluşunu bahis konusu edecekleri zaman Tarık Buğra gibi bakmayacaklar, daha realist bakacaklar. Umut var yani, pesimist değilim

Ben şeyi izlemedim, çok övüyorlar ama, Karagöz'le Hacivat'ı.

Ben seyrettim, ama hayal kırıklığına uğradım.

Sizin eleştiriniz ne hocam o filmle ilgili?

Biraz fazla uçuk buldum ben filmi. Orada Anadolu Bacıları (Baciyan-ı Rum) sanki Amazonlar gibi canlandırılmış. Anadolu Bacıları diye öyle ayrı bir teşkilat da yok tarihte. Onlarla ilgili bildiğimiz tek şey, Âşıkpaşazade tarihindeki iki kelime. *Baciyan-ı Rum.* Başka hiçbir şey, ama hiçbir şey yok. Tamam romancı ve sinemacı mutlak surette illâ tarihî olguya yüzde yüz sadık kalmak zorunda değil, ama genelde belli ölçüde sadık kalmak zorunda. Çünkü bu zümreyi hiç olmadıkları bir kimlikle sinemaya yansıtmak doğru bir şey değil. Çünkü tarihte o tür Anadolu Türk kadınları hiç olmadı. Yapımcı ve senarist

o dönemin ideolojik ve kültürel, sosyal ortamına sadık kalmak durumunda. Onun dışında hayalini ne kadar genişletirse genişletsin. Ama siz Amazonları sunamazsınız seyirciye Anadolu Bacıları diye.

Türkiye bir yandan da hatırlarsınız hocam şöyle tartışmalara sahne olmuştu. Kara Murat, Fatih'i tokatlayabilir mi, tokatlayamaz mı? Şimdi okuyucuların bir kısmı tepki gösterirken, bir kısmı da savunuyor. Yani kendi kitlesini de yaratmış. Ne var, en fazlası ben sanatçıyım, böyle yaptım deyince zaten.

Ama bence bu geçerli bir mazeret olamaz. Tamam sanatçısınız, güzel hepimiz saygı duyarız, ama biraz da ayağınız yere basmalı. Biz tarihî filmlerde tarihî şahsiyetlerin insanî taraflarını yansıtmaktan kaçınıyoruz. Yani sanki onu insanî vasıflarıyla, gerçek hayatta olduğu gibi yansıtırsak idolümüz yıkılacak. İşte şu *Mustafa* filmi etrafındaki anlamsız tartışmalar... Doğrusu hem üzüldüm, hem hayal kırıklığına uğradım. Can Dündar bir kemalisttir, bunu hepimiz biliyoruz. Öyle bir film yaptı diye o bile televizyonda Turgut Özakman'ın kibarca azarlamalarına muhatap oldu, ben hayret ettim doğrusu. Halbuki ben *Mustafa* filmini izledim, öyle fevkalâde bir şey değil, pek beğenmedim de açıkçası, sinematografik açıdan da, belgesel noktasından da.

İstanbul barosu avukatı, dava açtı, Mustafa diye hitap edildiği için.

Sigara içerken göstermesi bir kere sorun oldu.

Bunları aşıcağız tabiî, aşmamız gerekiyor, daha doğrusu artık aşmamızın zamanı çoktan geldi, geçti bile. Ben kişisel olarak, hiçbir zaman kötümser değilim. İyiye doğru gelişmeler yavaş yavaş oluyor, içinde yaşadığımız için bize

bu süre çok uzun geliyor, ama aslında bu Türkiye'nin genel tarihi dönüşüm süreci içinde, kronolojik boyutta çok kısa bir zamana tekabül ediyor. Dolayısıyla toplumsal dönüşümler, zihniyet dönüşümleri, siz de çok iyi biliyorsunuz ki, uzun zaman alır, çok uzun zaman alır.

Çok az örneği de olsa, nasıl değerlendiriyorsunuz hocam, örnekleri var, meselâ 6-7 Eylül, Varlık Vergisi filmleri falan gibi. Bunları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bunlar güzel şeyler bence, ama devam etmeli. Bu çok mühim..

Doğrudan tarih filmi kategorisine de sokulur mu, sokulmaz mı?

O filmi henüz görmedim, o yüzden bir fikir belirtmeyi doğru bulmuyorum. Fakat o tür filmlerin yapılabilmesi bence çok iyi.. Bunlar yapıldıkça halkı da etkileyecek ve halk yavaş yavaş buna alışacaktır, hatta halkın bana göre önemli bir kesimi hiç de bunları yadırgayabilecek durumda değil artık. Daha ziyade Kemalist ideolojinin etkisinde kalan kesimler belki bu tür şeyleri yadsıyabilir. Ama onlar da zamanla değişecek. Ben Atatürk'ün artık her türlü sosyal ve kültürel değişimin tepesinde ideolojik bir "Demoklesin kılıcı" olmaktan çıkartılıp tarihteki yerine oturtulması gerektiğini düşünüyorum. Onu bütün doğrularıyla, yanlışlarıyla yerine oturtmalıyız. Ancak o takdirde o ideolojik ve siyasî çıkarların aracı olmaktan çıkar, İstiklal Savaşının büyük komutanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak her türlü tartışmanın, istismarın dışında kalır her halde... Ben Cumhuriyet'in 75. yıldönümü kutlamalarında isterdim ki tarihçiler, geçen o 75 yılı objektif bir gözle iyisiyle kötüsüyle, hatalarıyla savaplarıyla bir eleştiri süzgecinden geçirip bilimsel analize tâbi tutsunlar, eski tabirle teşrih masasına yatır-

sınlar, bunun muhasebesi ortaya çıksın ve bizim ilerideki hayatımıza yön verecek politikaların üretilmesine temel oluşturusun. Böyle bir şey olmadı. Yine apolojiden kurtulamadık. Bu apoloji halen devam ediyor.

Bu tavır, Türkiye'deki akademik tarihçiliğin de sade Cumhuriyet dönemi için değil, her dönem için hâlâ ideolojik duruştan kurtulamadığına, dolayısıyla Türkiye'de tarihçilik mesleğinin temel bir problemine işaret ediyor. Bence bu ideolojik duruşun sorgulanması, tartışmaya açılması lâzım bugün artık. Yani "Türk tarihçileri nereye koşuyor?" dememiz lâzım.

Hocam biliyorsunuz roman bireyi öğretir insana temelde. Filmlerde de onu görmek istiyor insan. Şimdiki filmlerde yapaylık baskın, yani filmler artık çok fazla insandan bahsetmiyor.

Öyle çoğu filmler gerçekten. Meselâ Hollyvood artık eskisi gibi sanatsal ve insanî yanı ağır basan filmler yerine, daha çok gençlere yönelik, onların kavgacı, kırıp dökücü yönlerine hitap eden, hatta onları yönlendiren aksiyon filmleri yapıyor maalesef. Tabiî bu tür filmler bütün dünyada muazzam gişe hasılatı getiriyor. Yaklaşık bir on yıldan beridir de bu tür bilgisayar oyunları üretiyor bazı firmalar. Bunlar gençleri tamamen cezbediyor, hatta o filmlerdeki veya bilgisayar oyunlarındaki karakterlerle kendilerini özdeşleştirip cinayet işliyorlar 14-15 yaşındaki çocuklar. Bu tür filmler bana göre estetik sinema zevkini öldürdü, sinema kültürünü öldürdü tamamiyle..

Belgesellerin de durumu aşağı yukarı aynı. National Geografic kanallarının veya diğer kanalların, Discovery falan, şimdiki belgeselleri, hâlâ aksiyon filmi gibi, meselâ öldürmeye programlanmış diye bir şey var, hayvan niye öldürmeye programlansın?.

Hollywood nasıl konuları tükettiyse, National Geographic olsun, BBC olsun, onlar da konuları tükettiler galiba.

Tekrar tarihî filmlere dönecek olursak, buradaki tarihî perspektif -derinlik anlayışının anlaşılması herhalde geniş oranda bir tarihçinin farkına varacağı bir şey. Zihniyetler dünyasının farklılığını ve dönüşümünü herkesin yakalaması kolay olmayabilir. Bu anlamda değerlendirme yaparken tarihî veya iyi/başarılı bir tarihî filmden beklentilerinizi, bir anlamda ilkelerinizi dile getirebilir misiniz? Veya şöyle sorsak, tarihî film çekecek bir kadroya tarihçi olarak öğüt ve önerileriniz neler olabilir?

Ben kendimi bir görsel sanat dalının profesyonellerine öğüt verecek durumda göremem hiçbir zaman. Herkesin meslekî duruşu bence saygıya lâyıktır. Ama beklentilerimi dile getirmek isterim müsaadenizle. Benim tarihî filmlerden beklentim, daha önce de söylediğim gibi, şayet tarihî olayları konu ediniyorlarsa, o olayı yalnız kazanan tarafın gözüyle değil, kaybeden tarafın gözüyle de görmeğe çalışmaktır. Çünkü gerçekte de öyle değil midir? Hep İstanbul'un fethi ve Millî Mücadele, Fatih ve Atatürk örnekleri üzerinde durduk ya, meselâ, İstanbul'un fethini ve Millî Mücadele'yi sinemaya hem Osmanlılar, hem Bizanslılar'ın bakışını, hem Türkler, hem Yunanlılar'ın bakışını yansıtacak şekilde aktarırsanız, senaryonuzu buna göre kurgularsanız, inanın çok daha insanî, çok daha gerçekçi bir film yapmış olursunuz. Fatih'i ve Atatürk'ü bütün insanî erdemleri, zaafları, defoları, becerileri, yanılgıları ile sinemaya yansıtırsanız, daha inandırıcı, daha sıcak, daha insani, üstelik daha gerçekçi bir film yapmış olursunuz. Yaptığınız o filmler de kalıcı olur ve zamanla gerçekten klasik hüviyetini kazanır. Bir gün Türkiye'de bu tür filmler seyretmek dileğiyle...

YOZGAT İMAM - HATİP OKULU'NDA*

Sayın Hocam, bildiğiniz gibi 1924 yılında yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Türkiye'nin birçok bölgesinde İmam ve Hatip Mektepleri açılmıştı. Bunlardan biri de Yozgat'ta idi. Ancak ne yazık ki, o dönemde bu okullara hayat hakkı tanınmadı. Bir kısmı daha açılışının üzerinden 2-3 ay geçmeden, bir kısmı bir yıl sonra, aralarında Yozgat'ta açılanı da olmak üzere 18'i ise 1926'da kapatılmıştı. En sona bırakılan İstanbul ve Kütahya İmam ve Hatip Mektepleri ise 1930 yılında kapatılarak tamamı tarihe intikal etmişti. 1951'de ise İmam-Hatip Okulu adıyla yenileri açılmaya başlanmış, Yozgat İmam-Hatip Okulu ise 1953'te açılmıştı.

Yozgat İmam-Hatip Okulu'nun açılışı üzerinden 90 yıl geçti. Bu vesile ile bir tarihçe hazırlayalım diye düşündük. 1924 yılında açılan mektepte hocalık yapan veya öğrenim görenlerden hayatta kimse kalmadı. Fakat 1953'te açılan Yozgat İmam-Hatip Okulunda hocalık yapanlardan, sizin hem hocanız ve hem de kayınpederiniz olan Fazlı Lekesiz hocamız gibi çok az kişi hayatta kalabildi. Kendisiyle de mülâkat yaptık. Bu okulun ilk döneminde ve sonraki dönemlerinde mezun olanların çoğunluğu ise hayattalar. Siz de bu okulun 1960'lı yıllar mezunlarından ve ilmîye sı-

---

* Bu röportaj Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal'ın Yozgat İmam-Hatip Okulu tarihçesine dair hazırladığı kitap için yaptığı röportaj olup, izniyle burada yayınlanmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

nıfına dahil olanlardan birisiniz. Bu vesile ile mezunlarımızdan ilim ve fikir dünyasına katkıları olmuş bazı hocalarımızla söyleşi yaptık. Uygun görürseniz Sizinle de bir söyleşi yapalım...

Memnuniyetle. Bundan zevk duyarım.

Bize önce kendinizi tanıtır mısınız? Doğum tarihiniz, aileniz, ilk tahsilinizi nerede, hangi okulda yaptınız?

Pek kesin değil, ama 1945 yılında Yozgat'ta Sırasöğüt mahallesinde doğdum. Babam ve Annem 1941 yılında evlenip Yozgat'a yerleşmişler. Babam Çiçekdağı'ndan, annem Sorgun, eski adıyla Köhne'den Babam Yozgat'ta manifaturacı esnafından idi. İlk okula Cumhuriyet Mektebinde 1951 yılında başladım, üçüncü sınıfın ikinci yarısında Medrese Mahallesine taşınınca, ben de oradaki Gazipaşa İlkokulu'na naklettim ve 1956 yılında buradan mezun oldum.

İmam-Hatip Okuluna hangi yıl girmiş, hangi yıl mezun olmuştunuz?

İmam-Hatip Okulu'na ilkokulu bitirdiğim 1956 yılında girdim, 1963 yılında da mezun oldum.

İmam-Hatip Okuluna kendi isteğinizle mi, ailenizin veya çevrenizdeki bazı kişilerin tavsiyesiyle mi girmiştiniz? Okula kayıt olmanızla ilgili bir hatıranız varsa kısaca anlatır mısınız?

İmam-Hatip Okulu'na kendi isteğimle girmeyi tercih edecek bir yaşta olmadığımdan (çünkü henüz 11 yaşında idim), babamın arzusuyla girdim. Ama annem ve yakınlarım da buna çok memnun olmuşlardı. Muhafazakâr halk da bizi çok memnuniyetle karşılıyorlardı. Ama ilkokul öğretmenlerimden biri, o zamanlar İmam-Hatip'in yüksek tahsil konusunda bir geleceği olmadığı için benim buraya girişime karşı çıktı. İleride üniversiteye girmemi

istiyordu. Halbuki dindar biriydi ve fikren İmam-Hatibe karşı değildi. Ama sırf gelecek endişesiyle babama İmam-Hatip'e taraftar olmadığını söylemiş. Aslında doğruydu, benim girdiğim yılda ve hatta 1959'da İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü açılıncaya kadar İmam-Hatip mezunlarının gideceği bir yüksek tahsil kurumu yoktu. Çünkü lise mezunu sayılmadıkları için üniversiteye giremiyorlardı.

İlk öğrencilik yıllarınızda okul müdürünüz branşı resim öğretmenliği olan Mustafa Kemal Aydoğan imiş. Kendisi hakkındaki kanaatiniz veya bir hatıranız varsa anlatır mısınız?

Müdürümüz Gazi Terbiye Enstitüsü'nün (şimdiki Gazi Üniversitesi) resim bölümünden mezun imiş. Aslında o da muhafazakâr bir ailenin çocuğu. Yozgat'ın meşhurlarından Ethem Hafız'ın oğlu Ahmet Akman adında ilkokulda öğretmenimiz olan ve İmam-Hatip'te de biyoloji dersimize gelen dindar bir hocamız vardı. Müdürümüz işte onun eniştesi oluyormuş aynı zamanda. Bizim Yurttaşlık Bilgisi dersimize gelirdi. Çok iyi bir fotoğrafçı ve ressamdı. O zamanlar bütün orta ve lise mekteplerinde asılı olan, bir sancak merasimi sırasında bulutlarda Atatürk profilinin fotoğrafını çeken zat imiş. Bu fotoğrafı siz de hatırlıyor olmalısınız. İki defa farklı sebepler yüzünden müdürün sıkı dayağını yedim. Biri derste sinemaya kaçtığımız, diğeri de bir arkadaşımla boş dersimizde bahçede kovalamaca oynarken kazaen çarpıp kırdığımız Atatürk büstü için. Bunları hiç unutmam.

Orta birinci sınıfa kaç öğrenci olarak kayıt yaptırmış, 7 yıl sonra kaç kişi mezun olmuştunuz?

Orta birinci sınıfa kaç öğrencinin kayıt yaptırdığını bilmiyorum, ama yedi yıl sonra herhalde yirmi civarında bir mevcutla mezun olduk. Sanırım birkaç kişi de ikmale kalmış olabilir.

İmam-Hatip Okulunu derece ile mi bitirmiştiniz? Kaçıncı olarak mezun oldunuz?

Aslına bakarsanız derece ile bitirmiştim. Kaçıncı olduğumu şimdi hatırlamıyorum. Ama daha birinci sınıftan itibaren –birkaç sömestr hariç- sınıfları hep iftiharla geçerdim. Mezuniyetim de böyle oldu.

Meslekî / dinî derslerinize gelen veya kültür derslerine giren hocalarınızla ilgili bir hatıranız varsa anlatır mısınız?

Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, gerek kültür derslerimize gelen lise hocalarından, gerekse meslek dersleri hocalarımızdan bizlere karşı ters bir muamele hatırlamıyorum. Yalnız bazı arkadaşlarımız yaşça büyük –hatta evli barklı oldukları için- bazı hocalarımıza biraz sert çıkar ve tartışırlardı. Bir seferinde, beşinci sınıfta iken hanım Fizik hocamıza sınıftaki zayıf not alan bir iki arkadaşımızın dolduruşuyla ters bir tavır koyduk ve onu istemediğimizi masasına koyduğumuz bir kâğıda yazdık. İnançlarımıza eleştiri getirdiği bahanesiyle şikâyet ettik. İş büyüdü. Her gün müdür veya muavin odasında sorguya çekiliyor, bazen dayak yiyorduk. Buna rağmen tabiî sınıfça bu tavrımızı sonuna kadar, falso vermeden sürdürdük. Öğrenci psikolojisi işte. Bütün idarî soruşturmalara mukavemet ettik. Sonuçta bakanlıktan müfettiş geldi ve disipline verildik, ahlâk notumuz kırıldı, ama hoca da artık dersten alındı. Hatırladıkça hâlâ yüreğim burkulur, çünkü bu hanım aslında bizleri seven bir hocamızdı ve inançlarımızı eleştirdiği konusu doğru değildi.

İlk öğrencilik yılınızda veya sonraki yıllarda çevrenizden yahut öğretmenlerinizden "Neden İmam-Hatip Okuluna gidiyorsun? Okuyacak başka okul bulamadın mı?" vb. sorularla size sosyal baskı uygulayanlar olmuş muydu? Olmuşsa sizin onlara karşı tavrınız veya tepkiniz ne veya nasıl olmuştu?

Bazı büyüklerimizden arada sırada belirttiğiniz şekilde tepkiler alıyorduk, fakat genellikle çok teşvik ve sevgi görüyorduk. Babamın dükkânına gelen ahbapları beni çok severlerdi, çok yakınlık gösterir, iyi bir âlim olmamızı söyleyerek teşvik ederlerdi. Kısacası en azından bana baskı uygulayan olmadı. Ama başka arkadaşlarımın durumunu bilemem.

Öğrenciliğiniz döneminde lisede okuyan arkadaşlarınızla ilişkileriniz veya sizin onlara, onların siz İmam-Hatiplilere bakış açısı nasıldı?

Bazı liseli öğrenciler, lise binasının önünden geçerken bize "ölü yıkayıcıları, imamın kayıkları" benzeri laf atarak sataşmalarda bulunur, alay ederlerdi. Tabiatıyla zorumuza gider, biraz kızar, üzülürdük, ama çok da aldırış etmezdik açıkçası. Lakin liseden çok samimi arkadaşlarımız vardı. Zaten çoğuyla aynı ilkokuldan mezun olmuş, birbiriyle samimi esnaf ailelerinin çocuklarıydık, bazılarıyla mahalle arkadaşı idik. Meselâ gazeteci-yazar Taha Akyol daha ilkokuldan beri samimi arkadaşımdı, başkaları da vardı. Bazı şehirler arası gezilere lise hocaları ve öğrencileriyle beraber giderdik.

Siz okulun lise kısmında öğrenci iken biz orta kısmında öğrenciydik. Hatırladığım kadarıyla o yıllarda okullar arası bilgi yarışmaları ve münazaralar düzenlenirdi. Siz bu tür faaliyetlere katılmış mıydınız? Katılmışsanız nasıl sonuçlar almıştınız? Aldığınız sonuçlar öğrenci arkadaşlarınız, diğer okulların öğrencileri ve gerek halk nezdinde nasıl etki yapmıştı?

Bu münazaraları çok iyi hatırlıyorum. Özellikle lise ile yapılanları hiç unutmam. Ben bunlara katılacak yaşta değildim. Daha yukarı sınıflardaki ağabeylerimiz katılırlardı, biz de dinlemeye giderdik. Ben lise kısmında okumaya başladığımda ise artık münazaralar eskisi gibi pek

sık yapılmıyordu. Hatta bir keresinde lise müdürü Halil Yavuz'a münazara teklifi götürmek için ben görevlendirildim. Gittim, fakat müdür artık münazara yapmak istemediklerini söyleyerek reddetti. Adam haklıydı, çünkü bütün münazaralarda o zamana kadar hep biz yeniyorduk. Futbol hariç spor müsabakalarında da çoğunlukla biz galip gelirdik. Özellikle atletizm ve güreşte...

Ramazanda ve kandil gecelerinde düzenlenen hatim ve mevlid programlarına katılmış mıydınız? Bu programlarda Size düşen görev ne idi?

Katıldım tabiî. Bu programlar gerçekten çok güzel olurdu ve Yozgat halkı inanılmaz ilgi gösterirdi. Bunları Kur'an-ı Kerim ve Dindersi hocamız Fazlı Lekesiz Bey çok güzel bir şekilde organize ederdi. Ben bildiğiniz tatbikatlar çerçevesinde mahalle camilerinde birkaç defa hutbe okuyup Cuma namazı kıldırdım. Bir Ramazan'da Büyük Cami'de mevlid programında Kur'an-ı Kerim okudum, bir seferinde Kadir Gecesi'nde Büyük Cami'de mevlid öncesinde, bir diğer seferinde de Şeyhzade Camii'nde, yine bir Kadir Gecesi'nde vaaz ettim.

Öğrenciliğinizde sportif faaliyetlere iştirak ediyor muydunuz? Hangi sporları yapmıştınız? Okullar arası yarışmalarda derece almış mıydınız?

19 Mayıs bayramlarındaki toplu jimnastik hareketlerine katılıyorduk tabiatıyla. Fakat bunun dışında atletizm, futbol, voleybol müsabakalarına katılmadım. Nedense top oyunlarına hiç merakım ve arzum yoktu. Ben daha çok kitap okumayı seviyordum.Ama kişisel olarak biraz barfiks, biraz vücut çalışyordum. Yaşıma göre oldukça iyi bir vücut yapmıştım. Bu sebeple iki defa 19 Mayıs bayramı geçitlerinde müdür muavini bayrağı taşımakla beni görevlendirmişti.

İHO'dan mezun olduktan sonra İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsüne gittiğinizi biliyoruz. O yıllarda İmam-Hatip Okulu diplomasıyla üniversiteye girme imkânı olmadığı için bir de lise diploması alarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde de öğrenim gördüğünüzü biliyoruz. Hangi liseden ve bütün derslerden mi, yoksa belli bazı derslerden mi sınava girerek diploma almıştınız?

Hariçten sınava girmek için müracaat ettiğim bazı liseler kabul etmediler, üstelik bazı müdür muavinleri açıkça İmam-Hatip mezunlarını almayacaklarını söyledikleri gibi, aşağılayanlar bile oldu. Fakat Enstitü'den yakın arkadaşım olan İsmail Erünsal kendisinin Bakırköy Lisesi'nde sınava kabul edildiğini söyledi ve böylece nihayet İstanbul Bakırköy Lisesi'nde ben de kayıt yaptırdım. Yanlış hatırlamıyorsam sadece lise son sınıfın derslerinden sınava girdim ve 1967 yılında buradan diploma aldım.

Neden Yüksek İslâm Enstitüsü tahsili ile yetinmediniz ve bir İlâhiyatçı olarak hizmet etmeyi değil de Tarihi tercih ettiniz?

Tarih benim çocukluğumdan beri çok ilgimi çeken bir alandı. İlkokuldan beri tarihin çeşitli alanlarında, ama özellikle Osmanlı tarihi alanında çok kitap okudum. Babam da çok meraklıydı. Gerçi o benim müftü veya vâiz olmamı da istiyordu, ama Tarih okuma arzuma da hiç karşı çıkmadı. Bu alanda akademik kariyer yapmak bana çok cazip geliyordu. O yüzden ilahiyatçı olarak hizmet etmeyi istemedim. Ailemden de tasvip görünce bu arzumu gerçekleştirdim. Bundan da çok mutluyum.

Master (yüksek lisans), Doktora, Doçentlik ve Prof.luk unvanını hangi yıllarda kazanmıştınız?

Yüksek Lisansımı, 1972'de asistan olduğum Hacettepe Üniversitesi'nde 1974 yılında bitirdim. Aynı yıl Strasbourg Üniversitesi'nde doktoraya başladım ve onu da

1978'de tamamladım, tekrar Hacettepe Tarih Bölümü'ne döndüm. Burada 1983 yılında doçent, 1988 yılında da profesör oldum.

İlmî araştırmalarınızda İmam-Hatip Okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsü öğreniminizin ne oranda faydasını gördünüz?

Şunu iftiharla belirteyim ki, İmam-Hatip ve Yüksek İslam'da edindiğim altyapı olmasa, sadece Tarih mezunu olsaydım, bugün çalıştığım alanda çalışamazdım. Benim çalıştığım Türk dinî, sosyal ve kültürel tarihi, zor bir alandır. İslamî bilimlere hiç olmazsa genel seviyede vukufu, iyi bir Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi aşinalığını ve tabiî, en az birini konuşacak ve yazacak seviyede bilmek şartıyla bir iki Batı dilini bilmeyi gerektiriyor. Ben bu altyapıyı kendime göre gücüm nispetinde oluşturmaya gayret ettim. Cenab-ı Hak da yardımını esirgemedi. O yüzden kendi kendime "İyi ki babam beni İmam-Hatip Okulu'na vermiş, iyi ki Yüksek İslam'ı ve Tarih Bölümünü İstanbul'da okumuşum" diyorum. Evvela bana bu imkânları nasip ettiği için Allah'a şükrediyor ve bana destek veren babamı ve annemi, sonra da bütün bu akademik kademeleri kat ederken beni teşvikleriyle, sağladıkları imkânlarla daima destekleyen bütün hocalarımı rahmetle yad ediyorum.

Gerek doktora çalışmalarınız ve gerek öğretim üyeliğiniz dönemlerinde İmam-Hatipli oluşunuz hocalarınız ve arkadaşlarınızca biliniyor muydu? Biliniyorsa bunun faydasını mı gördünüz, sıkıntısını mı yaşadınız? Neden veya nasıl, açıklar mısınız?

Fransa'da doktorada İmam-Hatipli olduğum değil, ama İlahiyat eğitimi almış olduğum biliniyordu ve hiçbir sıkıntısını görmedim. Türkiye'de de hem Tarih Bölümü'nde okurken, hem Hacettepe'de hocalar ve meslektaşım olan arkadaşlarım İmam-Hatipli ve Yüksek İslam'lı olduğu-

mu biliyorlardı, ama hiçbir sıkıntı yaşamadım. Hatta zaman zaman faydasını gördüm.

Kaç yıllık hizmetten sonra, ne zaman emekli oldunuz?

Bir yıllık İmam-Hatip hocalığımla beraber 2013'te emekli oluncaya kadar 42 yıllık bir hizmetim oldu. Bunun doktora için yurt dışında geçen dört yılını saymazsanız 38 yıl diyebilirsiniz. Hacettepe'den emekli olduktan sonra ısrarlı bir talep üzerine TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde çalışmaya başladım. Şimdi oradayım.

Sayın Hocam, Sizinle aslında uzun uzun mülâkat yapmak isterdim, ama böyle bir çalışmanın sınırlarını da zorlamamamız gerekiyor. Çünkü Sizin gibi çok sayıda hocamızla mülâkat yaptık. Ayrıca bu çalışma Yozgat il ve ilçelerinde halen eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdüren 27 İmam-Hatip Lisesi ve Ortaokulunu kapsayacak. Bundan dolayı son bir-iki soru daha yönelterek mülâkatı tamamlayalım istiyorum.

Size göre İmam-Hatip Okullarının / Liselerinin eğitim sistemimiz içerisindeki yeri nedir? Eğitim sistemimize ne gibi katkılar yapmıştır?

Başka her şeyi bir kenara bırakınız, Türkiye'de Cumhuriyet'in Batılılaşmacı politikasının zayıflattığı İslam kültürünü, ideal seviyede olmasa bile ihya eden İmam-Hatip Okulları ve tabiatıyla oralarda hocalık yapanlar olmuştur. Bu bana göre çok önemli bir tarihi misyondur. Bugünkü İslam bilim, düşünce ve kültür hayatımızda önde gelen isimlerin büyük çoğunluğu İmam-Hatip kökenli değerli insanlardır.

İmam-Hatip Okulları / Liseleri özelde Yozgat'ımıza genelde ise ülkemizin dinî, sosyo-kültürel hayatına, ilim ve fikir dünyasına, İslâm ve insanlık âlemine neler kazandırdı? Bir değerlendirme yapar mısınız?

Türkiye çapında bugün siyasette, iktisadî alanda, akademik hayatta, çeşitli kamu hizmetlerinde, devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde hizmet veren pek çok İmam-Hatip kökenli insan vardır. Bu zaman zaman ne yazık ki belli mahfilleri rahatsız etmiş ve halen de etmektedir. O yüzden zaman zaman İmam-Hatip Okulları aleyhine çeşitli kademelerde propagandalar yapılmış, bu okullardan mezun olanların üniversiteye girmesine engel olunmuştur. Fakat "akacak kan damarda durmaz" fehvasınca bugün o engeller de kalkmış sayılır. Maamafih madalyonun bir de öbür yüzü var. Bütün müspet yanlarına rağmen İmam-Hatip Okulları başlangıcından beri ulaşması gereken kaliteye yeterince ulaşamamış, hatta seneden seneye kalite kaybına uğramıştır. Aslında bu okullar Yüksek kısma öğrenci yetiştirecek İslamî ilimler koleji mahiyetini kazanarak çok kaliteli mezunlar vermeliydi. Buradan mezun olanlar sağlam bir Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi ve hiç olmazsa bir Batı dilini ve tabiî ki İslamî bilimleri oldukça iyi bir seviyede öğrenmiş olarak mezun olmalıydılar ki, Yüksek İslam'larda daha güçlü bir İslamî bilim ve düşünce eğitimi alabilsinler. Bu ne İmam-Hatiplerde, ne de Yüksek İslamlarda yeterince olmamıştır maalesef. Bunun pek çok sebebi vardır. Ayrı bir bahistir.

Bugüne kadar kaç kitabınız yayımlandı, bir listesini verir misiniz?

20 kadar kitap yayımladım. Tabiî bildiri ve makaleler, editörlüğünü yaptığım kitaplar hariç.

Sayın Hocam, sorularımıza içtenlikle cevaplar verip açıklama ve değerlendirme yaptığınız için teşekkür ediyorum.

Kendimi ifade teme fırsatını verdiğiniz için ben de size teşekkür ediyorum.

VI. ESERLERİ ÜZERİNE

HIZIR HAKKINDA*

İslam inanışındaki Hızır'a benzer bir model diğer dinlerde de var mı? Varsa aralarında ne tür bir benzerlik ya da farklılıktan bahsedebiliriz?

Bu sorunun cevabını verirken şunu unutmamamız gerekir: Modern öncesi toplumlarda insanların, sıkıntılı, çaresiz, bunalmış durumda kaldıkları zamanlarında insanüstü, semavî bir varlık veya güçten yardım geleceği beklentisi veya inancına sahip bulunmaları, evrensel bir sosyolojik olgudur. Bu itibarla, Hızır'a benzer bir kurtarıcı modeli, her yönüyle aynı olmasa da, başka dinlerde ve kültürlerde de var. Antik Çin'den, Orta Asya'dan tutunuz, Hıristiyan dünyasının hemen her kesiminde benzer "yardıma erişen" modeller var. Meselâ eski Türkler'deki "Beyaz İhtiyar", Hıristiyanlar'daki "Saint George", "Tervagant" vs. örnek gösterilebilir. Zaten Müslüman Türkler'in halk inançlarındaki "Hızır" modeli de sanki bütün bunların bir karışımı gibidir. Aralarındaki benzerlik muhakkak ki bunalmış kişilerin yardımına geliş fonksiyonu itibariyledir, ama teferruatta muhakkak ki bazı farklılıklar mevcuttur; bu da bence çok tabiîdir.

---

* Yeni Dünya dergisi

Tasavvufun veli anlayışı ve Hızır'la bağlantısı nedir?

Tasavvufta Hızır, daima "mürşid" rolündedir. Bunun temeli muhakkak ki Kur'an-ı Kerim'deki Hz. Musa ve "Allah tarafından kendisine ilim verilmiş kimse" -Müslüman kamuoyundaki genel kabule göre "Hızır Aleyhisselam"- arasındaki ilişkiye dayanıyor. Bilindiği gibi "Allah tarafından kendisine ilim verilmiş kimse", yani –genel kabule uyarak biz de öyle diyelim- Hızır, Hz. Musa'nın mahiyetini anlayamadığı olayların altındaki ilâhi hikmeti ona açıklayarak bir bakıma onun "mürşid"i olmuştur. İşte bu sebeple, tasavvuftaki "velâyet", belki daha somutlaşmış bir şekilde ifade edersek "insan-ı kâmil" kavramı, mutsavvıflarca çoğu zaman mürşid kavramıyla ilişkili tutulmuştur. Hatta tasavvuf tarihinin bazı zamanlarında bazı sûfîler kendi şeyhlerini "Hızır"la bir tutmuşlardır. Onların nazarında şeyhleri aslında "Hızır"dan başkası değildir. Başka bir yaklaşım ise, Hızır'ın velilerle zaman zaman buluşup sohbet ettiği, onları irşad ettiği şeklindedir. Bu konularda değişik nitelikteki tasavvuf kaynaklarında pek çok menkabe, pek çok anekdot, pek çok telakkiye rastlamak son derece olağandır. Burada halk inançlarıyla tasavvufî telakkilerdeki Hızır anlayışı arsındaki farkın dikkatimizi çekmesi gerekir. "Nedir o?" derseniz, ilkinde Hızır daha çok zor zamanlarda imdada yetişen tabiat üstü varlıktır, ikincisinde ise tabiatüstü bir mürşid.

Halk inanışında Hızır telakkisinin köklü ve canlı olmasının ana nedenleri nelerdir?

Hiç şüphesiz bunun ana nedeni, demin sözünü ettiğim bunalmışlık, çaresizlik gibi insanların zor zamanlarıdır. Ama yalnız Türkiye değil, İslam dünyası genelinde, mo-

dernite ile tanışan bugünün Müslüman halklarında –belki eğitimsiz kesimler dışında- Hızır telakkisinin eskisi kadar canlı olduğunu sanmıyorum. Bunun göstergesi ise, meselâ Türkiye'de, neredeyse hemen her yerde, eskiden neredeyse hiç ihmal edilmeden, büyük özenle hazırlanan Hıdrellez kutlamalarının, artık tavsadığı, eski itinayı görmediğidir. Bu da bence normaldir. Çünkü bugünün müslümanının gerek eğitim seviyesi, bu eğitim sürecinde aldığı pozitivist telkinler, gerekse sosyo-ekonomik statüsü daha farklıdır. Dolayısıyla tabiatüstü kuvvet ve güçlere, hele böyle ölümü hiç tatmayan, sonsuz bir hayata mahzar olmuş bir varlığın mevcudiyetine eskilere göre daha az inanmakta veya hiç inanmamaktadır. Ama bu, bu telakkinin artık hiç izi kalmamışçasına silindiği demek değildir. Sayıca eskiye nispetle az da olsa, bazı kesimlerde, bu telakkinin hâlâ güçlü bir şekilde varlığını koruduğunu söyleyebilirim.

Türk halk inanışındaki Hızır portresi ile diğer İslamî coğrafyalardaki Hızır algısı hakkında bilgi verebilir misiniz? Türklerdeki kadar diğer İslamî coğrafyalarda Hızır canlı ve etkin bir figür olarak karşımıza çıkıyor mu?

Aslında bu konuda; Hızır ve Hızır inancına dair vaktiyle yayınladığım bir kitapta yeteri kadar bilgi verilmeye çalışıldı. Ama şimdi şu kadarını söyleyeyim: Hızır'ın fonksiyonları ve dolayısıyla Hızır algılayışı itibariyle Türklerdeki ve diğer Müslümanlardaki algı hemen hemen aynıdır. Ancak onunla ilgili ritüellerde bölgesine ve zamanına göre değişik uygulamalar görülüyor. Ben bu konuda daha geniş bilgi edinmek isteyenlere Patrick Franke'nin 2000 yılında Beyrut'ta yayımlanan *Begegnung mit Khidr:*

Quellenstudienzum imaginaeren im Traditionellen İslam isimli, gerçekten bu konuda çok zengin örnekler ihtiva eden kitabını tavsiye ederim.

Alevî-Bektaşî geleneğinde Hızır'ın yeri nedir?

Sözkonusu gelenekte Hızır'ın yeri, Sünnî gelenektekinden daha güçlü ve daha önemlidir. Çünkü Hızır bizzat Hz. Ali'dir. Bu zihniyetten yola çıkarak Alevî geleneği misafire çok önem verir ve onu kutsal sayar. Çünkü misafir Hızır'dır, dolayısıyla Hz. Ali'dir. Tabiî bu geleneğin bugün artık modernitenin etkilerine maruz genç Alevî neslinde eskisi kadar güçlü bir inanç olduğunu söylemek zordur. Böyle olunca normal Hıdrellez merasimlerinin dışında, Şubat ayında "Hızır Nebi Bayramı" denilen ayrı ve mühim bir dönem vardır. Onun da kendine göre bazı inançları ve uygulamaları bulunur.

Hızır'la ilgili anlatılan kıssa veya menkıbelerin içeriğini nasıl değerlendirmeli ve yorumlamalıyız?

Bunlara inananlar vardır, inanmayanlar vardır. Fakat bu tür menkabeler yüzlerce yıldan beri vardı, inanılıyordu ve halkın ümit kaynaklarından biri idi hiç şüphesiz. İnsanlar bu inançları sayesinde sıkıntılarını hafifletme yolunu bulmuşlardı. Eskisi kadar olmasa bile bugün de bu menkabelere inananlar vardır; o menkabelerdeki gibi bir olayın kendi başlarına gelmesini bekleyenler, temenni edenler vardır. Hatta zaman zaman çeşitli vesilelerle yeni Hızır menkabeleri ortaya çıkar. Bence bunlara bir bilim adamının bakışı veya değerlendirmesi farklı olabilir, halkınki farklıdır. Bu değerlendirmeyi de onlara bırakmak lâzımdır.

Bazı zatların Hızır'la görüştüğü söyleniyor... Bu konuya nasıl bakıyorsunuz? "Hızır ile görüşülebilir mi?"

Sizin "bazı zatlar" dediğiniz, sizin de çok iyi bildiğiniz gibi tasavvuf çevrelerine mensup olanlardır. Bu çevrelere mensup zatların Hızır'la görüştüğüne dair rivayet, anekdot ve menkabeler, neredeyse ilk yazılı klasik tasavvuf kaynaklarından beri tasavvuf literatüründe yer alır. Günümüz tasavvuf çevrelerinde de bu konuyla ilgili yeni anekdotlar zaman zaman rivayet edilir. Tasavvuf ehlinin Hızır'la görüşmesi kaynaklarda bazen rüya tarikiyle, bazen belli bir halde uyanıkken, bazen "âlem-i mâna" tabir ettikleri, bizim gibilerin bilemedikleri bir durumda hep anlatılagelmiştir. Pozitivist bir yaklaşım bu durumu muhakkak ki kabul etmez. Ama ben, bazı sufîlerin veya mutasavvıfların, kendi ruh dünyalarında, yahut "âlem-i mâna"larında böyle görüşmelerin vuku bulduğuna samimi olarak inandıklarını biliyorum.

Son olarak halk muhayyilesinde bu denli canlı olmasına ve cezbedici bir yanı bulunmasına rağmen, konuya ilişkin gerek ilahiyat, gerekse de kültürel tarih perspektifinden yapılmış -sizin eseriniz dışında- çok az ya da hiç denecek kadar az çalışma olmasını değerlendirir misiniz?

Bu konuda Türkiye'de gerçekten son derece sınırlı bilimsel çalışmaların bulunması gerçekten dikkat çekicidir. Benim kitabımdan sonra müstear bir isim altında, benden yapılmış intihallerle dolu bir kitap yayımlandı. Fakat Türkiye'de daha çok Hıdrellez gelenekleri ile ilgili derleme mahiyetinde çok sayıda folklor yazıları yayımlanmıştır. Ama konuya bütün cepheleriyle bütüncül bir biçimde yaklaşan bilimsel bir çalışmanın olmaması düşündürücüdür. Sebebi bence konunun ne yalnız ilahiyat, ne yalnız

kültür ve din tarihi, ne de yalnız folklorik boyutla ele alınamıyacağı, bütün bu cephelerden topyekun bir şekilde işlenmesi gerektiğidir. Bu ise takdir edersiniz zor bir iştir. Oysa, biliyorsunuz, Şarkiyat dünyası geçtiğimiz yüzyılda bu konuyla ilgili hayli kabarık sayıda yayınlar yapmıştır ki, bunların önemli bir kısmından ben de yararlandım. Mamafih, demin ismini zikrettiğim Patrick Franke'nin eseri yepyeni ve çok iyi bir çalışmadır. Üstelik bütün İslam dünyası genelinde, temel kaynaklara dayalı olarak meseleyi ele almaktadır. Bence bu kitabın Türkçe'ye çevrilmesi çok yararlı olur.

CÜMLE YAYINLARI

BÜYÜK HARBE NASIL GİRDİK?
(Hatıra)
Rauf Ahmet

ELEŞTİREL SÖYLEŞİLER
(Söyleşi)
Mehmet Can DOĞAN

ARTA KALAN
(Günlük)
Kâmil AYDOĞAN

TÜRKİYE EDEBİYAT DERGİLERİ ATLASI
(Söyleşi)
Selçuk KÜPÇÜK

BİZİM CADDEDEN PORTRELER
(Portre)
Oğuz ÖZDEŞ
Sezai SOLELLİ
Soyhan BİLBAŞAR
Recep BİLGİNER

İKİ YÜZ
(Portre)
Mehmet AYCI

BENDEN SUAL EDERSENİZ
(Ahmet Yaşar Ocak ile Söyleşiler)
(Söyleşi)

YARASINI SAKLAYAN ŞEHİRLER
(Gezi)
Âtıf BEDİR

YAŞAMA TUTKUSU
(Biyografik Roman)
Yazar: Irving STONE
Türkçesi: Emir EZER

MEHMED ÂKİF
(Biyografik İnceleme)
Süleyman Nazîf

Benden Sual Ederseniz

Benden Sual Ederseniz, tarihçiliğimiz söz konusu olduğunda akla gelen ilk isimlerden biri olan Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile 1990'lar ve 2000'lerde, gazete ve dergilerde yapılmış söyleşilerin toplamı.

Söyleşiler farklı dünya görüşlerine sahip kişilerce yapılmış olup, ağırlıklı olarak Alevîlik, tarih ve tarihçiliğimiz üzerine gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Ahmet Yaşar Ocak'ın hayat hikâyesi, onu farklı ve değerli kılan özellikler, bazı önemli tarihî olaylar üzerine görüşleri bugünümüze de ışık tutmaktadır.

Benden Sual Ederseniz okunduğunda, bir bilim adamının örnek alınacak başarı hikâyesi, kendiliğinden belirginleşecektir.

